

வினாக்கள்

சுரேஷ்

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોર્પોરાશન વિભાગ]

અનુક્રમાંક

૧૪૪૧૪

ભૌતિક

પુસ્તકનું નામ

વીરહ્યુક

વિષય

૪-૩

વીરહાક

વીરસથી ભરપૂર અદ્ભુત નવલકથા

લેખક :

ગી. ગ.

૨૦૧૬

પહેલી સચિત્ર આવૃત્તિ

મૂલ્ય રૂ. ૩-૦૦

પ્રકાશક :

શયદા સોલ્ડીકની કંપની

મહેન્દ્ર મેન્શન, એસ્પલેનેડ રોડ, કોટ, સુબાહ, ૧.

પહેલી સચિત્ર આવૃત્તિ

પ્રત : ૫૦૦૦

ઈસ્વી સન. ૧૯૨૮

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૪૪

આ પુસ્તકના સર્વાધિકાર લેખકને સ્વાધીન છે.

આ પુસ્તક, 'ઇન્ડિયન ડેલી મેલ' પ્રેસ,
બેકહાઉસ લેન, ફાટર્મા, મી. ઇ. પી. મનને
છાપ્યું અને હરજી લવજી દામાણીએ મહેન્દ્ર
મેન્શન, એસ્પેલેનેડ રોડ, ફાટર, મુંબાઇ, નં. ૧
થી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

અનુક્રમણિકા

—:૦:—

પ્રકરણનું નામ.

પૃષ્ઠ

૧ છું	હુંદારાએની ટાળી	૧
૨ જી	નાગલા	૧૧
૩ જી	નાગલા પકડાયો	૨૦
૪ થું	ગુરૂજીને આશ્રયે	૩૦
૫ મું	ગુરૂજીનો આશ્રમ	૩૯
૬ હું	હંસાવલી	૪૮
૭ મું	ખેંચાણુ	૫૭
૮ મું	વિજય	૬૭
૯ મું	પ્રેમીહૃદય	૭૫
૧૦ મું	નિરાશા	૮૩
૧૧ મું	વિયોગ અને વિદાય	૯૩
૧૨ મું	સુરેખા	૧૦૩
૧૩ મું	હસા અને સુરેખા	૧૧૧
૧૪ મું	સખી કે પ્રતિરૂપધિની	૧૨૨
૧૫ મું	ભાવિ કોઈથી મિથ્યા થતું નથી	૧૩૧
૧૬ મું	ઉપહાર	૧૩૯
૧૭ મું	હાથમાં હાથ	૧૪૬
૧૮ મું	શરત	૧૫૯
૧૯ મું	ભાઈની સામે	૧૬૯
૨૦ મું	વેશઅલો	૧૭૮
૨૧ મું	પ્રેમીએની ભેટ	૧૮૭

પ્રકરણનું નામ.

પૃષ્ઠ.

૨૨ મું	બહાલાંઓમાં વાતચીત	૧૬૭
૨૩ મું	લુટારા પાસે	૨૦૭
૨૪ મું	કાગર અને મૂર્ખ	૨૧૬
૨૫ મું	લુટારાની ઈચ્છા	૨૨૬
૨૬ મું	છેવટે પકડાયો	૨૩૪
૨૭ મું	લગ્ન કોની સાથે ?	૨૪૩
૨૮ મું	નાગભાને ભોકલો	૨૫૨
૨૯ મું	નાગભા માન્યો	૨૬૧
૩૦ મું	દાન	૨૭૦
૩૧ મું	ખેડુતખાળા કોણ ?	૨૭૯
૩૨ મું	હંસાકુમારીના હઠ	૨૮૮
૩૩ મું	સુરેખા સમજી ગઇ	૨૯૬
૩૪ મું	નવો દાવ	૩૦૫
૩૫ મું	ચુકિ-પ્રચુકિત	૩૧૯
૩૬ મું	મન્દિરમાં	૩૨૭
૩૭ મું	અધિકાર કોનો ?	૩૩૭
૩૮ મું	ગુફાની સમજાવટ	૩૪૮
૩૯ મું	લગ્ન કે મૃત્યુ ?	૩૫૬
૪૦ મું	હંસા આપો	૩૬૩
૪૧ મું	લગ્ન	૩૭૭
૪૨ મું	વીરમદેવનો હઠ	૩૮૨
૪૩ મું	સુરેખાની ચુકિત	૩૮૮
૪૪ મું	લગ્નપત્ની નશ્વર	૪૦૦
૪૫ મું	વીરહાક	૪૦૮

પ્રસ્તાવના!

ચાર પાનાના પુસ્તક ઉપર ચારસો પાનાની પ્રસ્તાવના લખવાની શક્તિ ધણામાં હશે મારામાં તો ચારસો પાનાના પુસ્તક ઉપર ચાર લીટી લખવાનો પણ શક્તિ નથી અને મારી એ નખ-ળાઈ ઉપર મને પોતાનેજ હસવું આવે છે.

મારું પુસ્તક આવું છે? એમાં આટલી ખુબી એ છે? આટલી ખામી એ છે? એ બધું લખાણથી લખતાં મને નથી આવડતું. હું તો એટલુંજ કહું છું: “આરંભ” પુસ્તક, વાંચો અને અભિપ્રાય આપો.”

૮-૧૧-૨૮.

શયદા

શ ય દા કૃ ત

નવલ કથાઓ

અમીના

માસુમા

અમીરખાનુ

મહનો સાધુ

અનવરી

બેટો બળવો

રાજબા

વીરહાક

પુનિત ગંગા

નાટકો

સંસાર નૌકા

કર્મ પ્રભાવ

વસ્ત્રવીણા

કુમળીકળી

પ્રકીર્ણ

જયભારતી

અમીઝરણાં

ઝેનિથ દ્રાક્ષાસવ

ઝેનિથ દ્રાક્ષાસવ પ્રસિદ્ધ આયુર્વેદિક પદ્ધતિથી શાસ્ત્રોક્ત બનાવવામાં આવેલ છે. આના સેવનથી ક્ષયની પ્રથમાવસ્થા, દમ, ખાંસી તેમજ છાતીના દરદો, સળેખમ, અરચી, અજીર્ણ, બધકોષ, છારીયા, ઓડકાર, આમલ પિત્ત, ઉત્તરી, કંઠરોગ, વિગેરે તદ્દન મટી જાય છે; તેમજ નાનાં બચ્ચાંઓને ઉંટાટીયાં ઉપર ધણોજ સારો ફાયદો આપે છે. પીવામાં ધણોજ લહે-જતદાર છે. તેમજ આના નિયમિત સેવનથી દસ્ત સાફ આવે છે ને કકડીને ભૂખ લાગે છે; પાચનશક્તિ વધારે છે અને અન્ન ઉપર રૂચિ ઉત્પન્ન કરે છે. રાત્રીએ સુતિ વખતે ‘ઝેનિથ દ્રાક્ષાસવ’ પીવાથી ઉંઘ સારી આવે છે અને સવારે ઉઠતાં કામ કરવાને ઉત્સાહ અને જોમ રહે છે.

ધી ઝેનિથ કેમીકલ વર્ક્સ,

દેવકરજી બીહોંગ, પ્રીનસેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નાં. ૨.

દિલ્લીના હંદલા મુગલ સમ્રાટની કરૂણા કથા.

બહાદુરશાહ ઝકર.

—:૦:—

આ ઐતિહાસિક પુસ્તક રા. સાદીકની કસાએલી કલમે લખાયેલું છે. કુમળા શાહજહા અને શાહજહાનો પર જે દુઃખા ૧૮૫૭ ના બળવા વખતે પડ્યા હતા તેનું આખેદુખ વર્ણન આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યું છે. જે વાંચતા આંખમાંથી અશ્રુની ધારા વહે છે. અને શાહી કુટુંબની તે વેળાની સ્થિતિ આંખ આગળ તરવરે છે. ગમે તેવા કઠણ કાળખતો માણસ પણ એ પુસ્તક વાંચી આંખમાંથી આંસુ પાડ્યા વિના રહેશે નહીં. પાકુ પુરું ગીલ્ડીંગ એન્ટીક કાગળ છતાં એ સચિત્ર દળદાર ગ્રંથની કીંમત માત્ર. રૂ. ૩-૮-૦

મળવાનું ઠેકાણું.

બે ઘડી મોજ બુકસ્ટોલ.

એમ. પી. બારીયા બીલ્ડીંગ પાયધુની, મુંબઈ ૩.

રાજપુત સંસારની રસિક નવલકથા

રાજપા

—:૦:—

આ નવલકથા રા. શ્યદાની જાણીતી કલમે લખાએલ છે. જેમાં રાજપુત સંસારનો આબેહુખ ચિતાર આલેખ્યો છે. એકવાર એ રાજપુત સંસારની આતિ રસિલી નવલકથા વાંચવા શરૂ કર્યા પછી તેને ખૂબી કર્યા સિવાય હાથમાંથી મુકવાનું મન થતું નથી. એ નવલકથાનો પ્રવેશક સાક્ષર શ્રી. બ. ક. હાકારે લખ્યો છે. પુસ્તક સચિત્ર છે. પાકા બાઈન્ડીંગ, છતાં એ દળદાર ગ્રંથની કાંમત માત્ર રૂ. ૩-૮-૦

મળવાનું ઠેકાણું.

એ ઘડી મોજ બુકસ્ટોલ.

એમ. પી. બારીઆબાઈડીંગ, પાયધુની, મુંબઈ ૩.

૨૨૨૨૨૨

૨૨૨૨૨૨

ત્રણ ગોટીનાં બાકસનાં
રૂ. ૧૫ પૌ. ૦૮.

બાદશાહી
હેર ડાઈ

કીંમત બાટલી ૧ ના રૂ. ૧૫ પોસ્ટેજ ૦૦=

મહાજનનું
બાદશાહી
એન્ડ
મીક્ચર

ડઝનના રૂ. ૩
પોસ્ટેજ માફ.

સફેત વાળ કાલા કરવા
માટે ચમત્કારીક ખી
જાખ આ હેર ડાઈથી
લીલા ભુરા રંગના કે
સખત બાલ થતા નથી
ફક્ત પાંચ મીનીટમાંજ
સફેદ વાળ કાળા
થાય છે.

બાદશાહી એન્ડ મીક્ચર
રથી મહેરીયા, આંતરી
ચોલાઢીયો, તથા ખરા
બ રૂતુમાં ફાટી નીકળતાં
દરેક જાતના ઝેરી તાવ
ને ફક્ત ત્રણ વખત લેવા
થી નાબુદ કરી નાખે છે

કીંમત બાટલી ૧ નો રૂ. ૦૦૦ પોસ્ટેજ જુદું. સુચીપત્ર મફત મંગાવો
સી. સી. મહાજન એન્ડ કું.

શામશેર સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, નં. ૨.

ઝેવડો લાભ !!

તમે ધણા તેલો વાપર્યા હશે. તેમાં ખુશખો હશે તો ઠંડક નહિ હોય અને ઠંડક હશે તો ખુશખો નહિ હોય વળી વ્હામટ ઓછાના રંગીમેરંગી તેલોથી પણ લોભશે નહિ. મગજને તાજગી અને ઠંડક આપે એવાં ખુશખોદાર તેલો જોઈતા હોય તો મગિા:

જેલી હેરઓઈન

મલવાનું છે: ઓધવજી નારણદાસની કું.

૧૨૫, જુમા મસજીદ, મુ'બઇ.

રજીસ્ટર્ડ B. B. B. છાપતો

જસમાઈન ના આયોગાઇડ

સાર્સાપરિલા

સારામાં સારી લોવી સુધારક દવા તરીકે આજે જસમાઈનનો અસલ ત્રણ બી છાપતો આયોગાઇડ સાર્સાપરિલા શ્રદ્ધાપુર્વક લોકો વાપરે છે. કેળવાયેલાં કુટુંબો તેના ગુણનાં ધણાં વખાણ કરે છે. એકવાર એકજ શીશી વાપરી તો જુઓ !

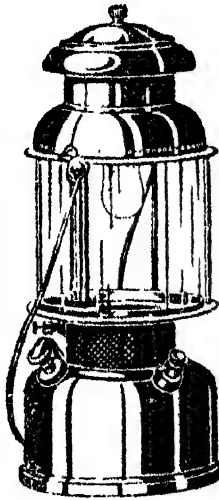
કીંમત રૂ. ૧૧. વી. પી. રૂ. ૧૧ = ત્રણ શીશીના વી. પી. રૂ. ૫) = છ શીશીના વી. પી. રૂ. ૯) =

જસમાઈન એજન્સી-નડીઆદ. (ગુજરાત)

Jasmine Agency, Nadiad.

૨૮-૭-૨૮.

પોકેટ લેમ્પ, બેટરીઓ, તથા પેટરોલેક્ષ લેમ્પના વેપારીઓને ખાસ ચના

અમારે ત્યાંથી કીટશન,
સ્ટેનડર્ડ તથા પેટરોલેક્ષ
લેમ્પ તથા દરેક જાતના
ફાનશો તથા તેનો દરેક
સ્પેર પાર્ટ તથા દરેક
જાતના પ્રાથમિકના ચુલાને
ઇલેક્ટ્રીકનો લગતો દરેક
સામાન તથા દરેક
જાતના પોકેટ લેમ્પ,

તોરચ લેમ્પ. તથા દરેક જાતની નોવેલ્ટી તથા દરેક જાતની
બેટરીઓ મોટા સ્ટાકમાં મલશે બીજા વેપારીઓ પાસેથી મંગાવતા
પહેલાં અમારા ભાવ મંગાવી ખાત્રી કરો. બહાર ગામના ઓરડર
ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે.

મળવાનું ઠેકાણું

હુસેનભાઈ એન્ડ કું.

નંબર ૧૭, મહાકાલી ચાળ,

પાયધુની, મુંબઈ ૩.

વાસમી સદીની અભયળ અમુલ્ય વસ્તુઓ!

સેલ્ફ-સોઇંગ મશીન (ધરઘતુ કપડા સીવવાનું મશીન.)

આ મશીનથી ઘર વપરાશના કપડાઓ રહેલાઈથી સીવી શકાય છે. કાંઈપણ જાતની કડાકટ પડતી નથી. નહાનું બાળક પણ રહેલાઈથી ઉપયોગમાં લઈ શકે છે.

A નાની સાઈઝ	કીમત રૂ. ૫.	પોસ્ટેજ કીમત રૂ. ૦.૧૧ વધુ.
B જરા મોટી સાઈઝ	રૂ. ૭.	,, રૂ. ૧) વધુ.
C મોટી સાઈઝ વહીસ સાથે	રૂ. ૮.	,, રૂ. ૧) વધુ.
D મોટી સાઈઝ	રૂ. ૧૨.	,, રૂ. ૧૧ વધુ.

મશીનના ઉપયોગની ચીજો દરેક મશીન સાથે મફત મોકલવામાં આવે છે.

શેવીંગ સેટ

આ સેટમાં બ્રશ, શેવીંગ સ્ટીક, બ્લેડ, સેફ્ટી રેઝર, લુકીંગ ગ્લાસ, પ્યાલો વીગેરે ઉપયોગી વસ્તુઓ સુંદર લેધર કેશમાં પેક કરેલી છે. ખીસામાં રાખી શકાય તેવા ન્હાનો છે. મુસાફરી કરનારાઓને ઘણો ઉપયોગી છે.

કીમત:-	A રૂ. ૩.	પોસ્ટેજ આદ આના વધુ.
	B રૂ. ૫.	

એક્ષત્રા બ્લેડો રૂ. ૦.૧૧, ડઝનથી માંડી રૂ. ૩. ડઝન સુધીની મળી શકશે.
તા. ક:-કાંઈપણ ઓર્ડર સાથે રૂ. ૨) એડવાંશ મોકલવા પડશે.
તે શિવાય વી. પી. રવાના થશે નહીં.

ધી નેશનલ સ્ટોર્સ, નં. ૩૦૫, ભુલેશ્વર, મુંબઈ નં. ૨,

શરદીને દુર રાખવા શરદીનો શત્રુ

ઝંડુનો દ્રાક્ષાસવ

મૃદ્ધિકારિષ્ટ-શારંગધર મ. અ. ૧૦ ચોમાસામાં ધરમાં રાખો
તાકીદે તાકત-તાઝગી મેળવવા

થાક ઉતારનાર ઉંધ લાવનાર દસ્ત સાફ લાવનાર
ભુખ લગાડનાર તાકત આપનાર તાઝગી બક્ષનાર
લજ્જતદાર દવા

ઝંડુનો દ્રાક્ષાસવ

સવાર સાંજ જમ્યા પછી લ્યો. મેલેરીઆને મારી હઠાવવા

ઝંડુનું મેલેરીયા મિક્શર

એકવાર અજમાંવી જુઓ હુડીલામાં હુડીલા ટાઢીઆ તાવમાં
રોજ આવનારા, એકાતરીઆં તરીઆ, જમે તેવા તાવમાં
ખરલ વધી ગઈ હોય

તાવ ફરી ફરી આવતો હોય નઅજાર્થ વધી ગઈ હોય ભુખ મરી
ગઈ હોય તેમાં

આખાદ અસર કરનાર

ઝંડુનું મેલેરીયા મિક્શર

આજથીજ અજમાવવા માંડો

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લી૦

કારખાનું:—સયાની રોડ, મુંબઈ નં. ૧૪

મુંબઈની મુખ્ય દુકાન:—મહાજનવાડી, કાલબાદેવી

દ્રાક્ષાસવ:—રતલ અર્પાના તેર આના, રતલ એકનો રૂપીઓ
દોઢ; રતલ દોઢના રૂપીઓ બે.

મેલેરીયા મિક્શર:—શીશી એકના આના ચૌદ; ડઝન
૧ ના રૂ. નવ.

કપડાંની આવરદા તેની સફાઈમાં છે।
 પહેરનારની શોભા પશુ તેના કપડાંની સફાઈમાં
 છે. માટે તમારી શોભા અને તે સાથે
 તમારાં કપડાંની આવરદા એ બન્ને સાથે
 વધારવા હોય તો તમારા સુનરાડિ,
 રેશમી, ગરમ, જરી ભરેલા કે

ગમે તે જાતના કપડાં
 ધી "ડાયમેંડ જ્યુબીલી
 વૉશીંગ કું" માં મોકલી
 આપો, ધોવા, ખસીય કરવા
 અને રંગવાનું સફાઈદાર
 અને સંતોષકારક કામ
 તમને બીજે ક્યાંઈ
 નહિં મળે. તમારી
 સગવડ માટે કેક
 કેકાણે શાખો
 ખોલી છે.

ધી ડાયમેંડ જ્યુબીલી વૉશીંગ કું

હેડ ઓફીસ

હમામ સ્ટ્રીટ, કોટ,
 મુંબઈ.

શાખાઓ: ૧. ઠાકોરદ્વાર

૨. ગ્રાન્ટ રોડ, ૩. શેખ મેમન સ્ટ્રીટ,
 ૪. માંડવી, ૫. બેલાઈ પીઅર.

આન્ય ઓફીસ,

કેલાપીઠ પુલપર અને ઝાંપાની સામે,
 સુરત.

આખી હિન્દુસ્તાન ઉપરાંત બરમા, ચીન, સીલોન,
આફ્રીકા, લંડન અને છેક અમેરીકા સુધી ફતેહ મદ થયેલી
હિન્ડોઆ ફાર્મસીના અસલ ચાદય મીશ્રીત

(૧) ચંદ્રકળા ચાકુતી.

લોહીને સુધારે છે. વીર્યને ધટ્ટ કરી વધારે છે, યાદશક્તિને તાજ
કરે છે અને પેશાબમાં તથા સ્વપ્નામાં જતી ધાતુને બંધ કરે
છે અને ટુંકમાં ધાતુ વીકારના તમામ રોગોનો નાશ કરી નપુંપક
થએલને પુરુષત્વ પાછું બક્ષે છે. કીંઁ ગોળી ૨૪ ની ડબીના
૩૧. ૩. નમુનાની ૮ ગોળીનો ડબીનો ૩૧. ૧.

ગુપ્ત નસોની કમજોરી માટે

(૨) ચંદ્રકામોદય ધૃત

[વીજળીક તીવ્રલો.]

આ ધૃતના લેપથી અજાનતાને લાંબે કરેલ અનેક કુકરમોથી
થએલ ગુપ્ત લાગતી શીથીલતા, વક્રતા, નસોની કમજોરી દત્યાદી
તમામ નપુંપકત્વ દોષ દુર થન પરીપુર્ણ શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.
કીંઁ તેલા ૩૧. ૨૧૧ ની ડબીના ૩૧. ૭. નમુનાની ૦૧૧ તોલાની
ડબીનો ૩૧. ૧૧૧.

એકલા બનાવનાર:-હિન્ડોઆ ફાર્મસી,

કાલબાદેવી રોડ, ભાંગવાડી સામે, મુંબઈ નં. ૨.

વીરહાક.

પ્રકરણ ૧ હું.

હુંટારાઓની ટોળી.

—:o:—

રાત મૂરી થઈ હતી. અંધકાર જતો હતો, ઉપા આવતી હતી, સૂર્ય ડોકીયા કરતો હતો. પુષ્પપાંખડી વિકસતી હતી, પવન તેના પર શીતળતા ફોળતો હતો. જગતમાં જનગૂનિ હતી. વનઉપવનમાં આનંદ હતો.

ધીરે ધીરે દિનકર પૂરો દેખાયો. સંસારે સોનેરી જળમાં સ્નાન કર્યું. એજ સમયે આપણી કથાનો ઉદય થાય છે. એક તરફ દિનકરનો ઉદય; બીજી તરફ કથાનો.

જલ્દીમસિંહ યુવાન હતો. યુવાનીમાં તેણે હુંટારાની ટોળી જમાવી અને આબુઆબુના પ્રદેશમાં વીરહાક વગાડવા લાગ્યો. જલ્દીમસિંહનાં હાથ થયાં હતાં. સ્ત્રી ધરમાં હતી. માતા અને નાનો ભાઈ પણ હતો. નાનો ભાઈ છેક જ નાનો હતો; દશબજિયાર વર્ષનો, માતાનો માનીતો, ભાભીનાં હાસ્યનો પુવારો, ભાઈનો હાથપટકો.

જલ્દીમસિંહ જન્મ્યો ત્યાંથી જ હાદી અને તીખાશવાળો હતો. તેનામાં ક્ષત્રિય લોહી હતું. એ લોહીએ તેને ગર્વ હતો. અને ગર્વ દેવાને લીધેજ આજે તે હુંટારો થયો હતો. માતાએ ઘણી વાર કહ્યું હતું કે ‘જેટા હુંટારો થવામાં કીર્તિ નથી. વીર નર થઈ સમગ્રમા વીરહાક વગાડવામાં કીર્તિ છે.’ પણ માતાનું જલ્દીમસિંહ ન સાંભળતો. એ તો એમજ કહેતો કે, ‘વીર નર કોઈ દિવસ પરતવ્ર ન હોય. એના

હાથમાં તલવાર હોય તો જસ છે. તલવારના પાણીથી તે એવી વીરહાક ગળવે છે કે આકાશનું અંતર પણ થથરી જાય.

આજે પ્રભાતના પહોરમાં જલ્દીમસિંહે પોતાના સાથીદારને બેગા કર્યા હતા. એક પછી એક ટોળીનો સૈનિક આવતો અને પોતાનું સ્થાન લેતો. સ્થાન લેતાં પહેલાં તેને એક કામ કરવું પડતું અને તે જલ્દીમસિંહને નમન. જલ્દીમસિંહ લુંટારાની ટોળીનો સરદાર હતો. સહુ સામંતો સરદારને નમન કરી માન આપતા.

નિત્યના નિયમ પ્રમાણે એક પછી એક માણસ આવતો ગયો, જલ્દીમસિંહને નમતો ગયો, નમીને સ્થાન લેતો ગયો. થોડી વારમાં તમામ સામંતો આવી ગયા. બધાના આવવા પછી જલ્દીમસિંહે કહ્યું:

“ કહેા, આજે શું કાર્ય કરવાનું છે ? ”

“ અમો કાર્ય શું કરીએ ? ”

“ કેમ ? ”

“ આપની આજ્ઞા એજ અમારું કાર્ય છે. ”

“ તમો મને આવું માન આપો હો તે મારાં અહોભાગ્ય છે. ”

જલ્દીમસિંહના બોલ પૂરા થતાં તેના દાંત બહાર દેખાયા. તે મંદ હસ્યો. એના હસવાનો પ્રભાવ ત્યાં બેઠેલા તમામના પર પડ્યો. આ વાત ચીત થતી હતી, ત્યાં જલ્દીમસિંહનો નાનો ભાઇ નાગરાજ આવ્યો. નાગરાજને સહુ નાગલા, નાગલા, કહીને બોલાવતા. માતા તો ક્યારેક નાગલો પણ કહેતી.

માતાના નાગલો બોલમાં જાણે અમરપુરીનું અમૃત જરતું હોય એમ દેખાતું. નાગરાજ માતાના એ બોલ પર મરી પડતો.

પણ અત્યારે તો તે જીવતો ભાઇની ટોળીમાં આવીને મળ્યો.

એક સરદારે પોતાનો હાથ લાગો કર્યો અને કહ્યું:

“ નાગલા, તમે અમારા સરદાર થશો ને ? ”

નાગરાજે તેના તરફ કરડી નજર કરી, દાંત પીસ્યા, આંખ તાણી અને ઉત્તર આવ્યો.

“ નહિ, હું હું'યારાનો સરદાર થવા નથી માંગતો. હું તો રાજ્ય ચંપશ ! ”

નાગલાના ઉત્તરથી તમામ સરદારવર્ગમાં અસાંતિ પથરાણી. સહુ કોઈ નાગરાજ તરફ દૂરનાની દ્રષ્ટિથી જોવા લાગ્યા. એટલામાં સાંમંત વગમથી અવાજ આવ્યો :

“ શું તમે અમારી સાથે નહિં જાઓ ? ”

“ ના. ”

“ કારણ ! ”

“ કારણ એજ કે હું'યારાઓને હું ધિક્કારું છું. ”

“ હું'યારા તો તમારા વડીલ ભાઈ પણ છે. શું તમે તેને પણ ધિક્કારો છો ? ”

નાગરાજના મોઢામાંથી શબ્દ બહાર ના નીકળ્યો. તેની જામ પર કોઈએ સત્તા જમાવી. નાગરાજ બેલવાને ધણાં ફાંફાં મારતો હતો; પણ એક પ્રકારની મુઝવણ તેને મુઝવતી હતી.

જલ્દીમસિંહ પોતાના નાના ભાઈના શબ્દો સાંભળતો હતો. તેની આંખમાંથી આગના તણુખા ઉડતા હતા. તપાવેલા લોખંડ પર જેમ ઘણુનો ધા પડે અને તણુખા ઉડે; તે પ્રમાણે જલ્દીમસિંહ બોલ્યો :

“ નાગલા, જવાબ દે. ”

“ શાનો ? ”

“ તું મને ધિક્કારે છે કે નહીં ? ”

“ તમને નથી ધિક્કારતો. ”

“ ત્યારે શું આ સામંતોને ધિક્કારે છે ? ”

નાગલા ઘણી વાર સુધી કાંઈ ખોલી ના શક્યો. જે માણસો ત્યાં ભેગાં થયાં હતાં તેઓમાં હમણાં એક જાતનો ખળભળાટ થયો હતો. નાગરાજના એ ખેલ નહોતા, જેમાં ખેળેલાં તીર હતાં. અધનાં અંતઃકરણમાંથી જેરી તીર આરપાર થયાં હતાં. નાગરાજનું મૌન જોઈને એક માણસે કહ્યું:

“જલામસિંહ, તમારો નાનો ભાઈ અમારું અપમાન કરે છે. અમારાથી એ અપમાન સહન થઈ શકે તેમ નથી. આજે તો એ અમેને ઢિંકકારે છે, કાલે કાણુ જાણુ શું કરશે.”

નાગરાજ હવે મુગો રહી ન શક્યો. તે બંધાને ટીકાટીકાને જોઈ ચૂક્યો; પછી પેતના ભાઈ તરફ ફરીને કહેવા લાગ્યો:

“ભાઈ, હું તમને કે આ સાચાંદારોને ઢિંકકારતો નથી. પણ...?”

“પણ ? પણ શું ?”

“પણ એજ કે હું હુંદારોને ઢિંકકારું છું. તમે તો ક્ષત્રિય છો, શા અટે હુંદ કરો છો ? તમે ઢિંકકારને પાત્ર નથી, તમારો હાલનો કાયર ધર્મ ઢિંકકારને પાત્ર છે.”

“તને આ બધું કેણે શીખવ્યું ? તારામાં આવી બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી ? હજુ તને સંસારનું જ્ઞાન નથી આજ તું નાનો છોકરો છે અને આવી જ્ઞાનની યાત્રા કરે છે. ?”

“એ તમારા માટે શરમાવા જેવું નથી ? હું નાનો છું તે જ્ઞાનની વાતો કહું છું; તમે મેટા છો, છતાં અજ્ઞાનતા અધિકારમાં જે થાં ખાઓ છો, એ શું ગદપણુ છે ? તમે મને પ્રજ્ઞો છો કે આ બધું તને કેણે શીખવ્યું ? નો સાંભળો. મને આ બધું શીખવનાર આપણા ગુરૂદેવ સચ્ચિદાનંદ હશે. એમની પાસે આ ઉપદેશ હું રોજ સાંભળું છું. એઓ મને ગેજ કહે છે કે:

“ભાઈ, તું હુંદારો થઈશ નહીં. હુંદારો થવામાં જશ કે વિજય નથી. જશ અને વિજયનો રસ્તો બુદ્ધિનું મેદાન છે. મેદાનમાં મરવાથી

મોક્ષ મળે છે. વિજયથી જશ અને લક્ષ્મી બંને પ્રાપ્ત થાય છે.”
આવો ગુરૂદેવના ઉપદેશ તમને કાંઈ અસર કરતો નથી ?”

જલીમસિંહના કામ નાગરાજના શબ્દો આવતાં તે વધારે ક્રોધાતુર થયો, તેના ચહેરાનો રંગ વધારે બદલાયો. શરીર આખામાં જુદીજ વિજળી ઝગડી. તે આવેશમાં આવીને બેલ્યો:

“છોકરા, શું તને આ બધું ગુરૂ મહારાજે શીખવ્યું? આ ઉદ્દેશ તેં ગુરૂ પાસેથી મેળવ્યો છે?”

નાગરાજ જવાબ આપતાં બહુ નિડરતાથી ત્યાં ઉભોજ રહ્યો. બધા માણસોની નજરમાં થઈને જલીમસિંહના મનમાં ચીનગારીઓ લજ્જટી હતી, તેણે જવાણાનું કેપ લઈ તરતજ પોતે ઉભો થયો. ઉભો થઈ નાગરાજને પકડ્યો અને ગાલ પર તમાચો માર્યો. નાગરાજે ગાલ પર હાથ દીધો અને આંખોમાંથી આંસુની ધાર થઈ. તે રડતાં રડતાં બોલ્યો:

“મારું કહેવું શું બેટું છે?”

“ખબરદાર! તે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચર્યો છે તો.” જલીમસિંહે કહ્યું.

“તો શું તમે બેટું બાંધીને મને મરજો?”

નાગરાજ પર આ સમ્રાટ થયેલા સમાજનોમાં ક્રાંતિક શાન્તિ આવી. નાગરાજ મોઢાં પર આડો હાથ લઈ ત્યાં ચલ્યો ગયો. એના જવા પછી એક પ્રતિહાર આવી ખરેખર પી કે ગુરૂદેવ પધારે છે.

ગુરૂદેવનું નામ સાંભળતાં બધા આમના કિંમત બ્રહ્મ ગયા. જલીમ સિંહ ગુરૂદેવને લેવાને દેડ્યો. ગરૂજ આવ્યા જલીમસિંહ પગમાં પડી ગયો. ચરણ પર હાથ દીધો આંખે લગાડ્યો. બે હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી અને આમન પાસે લઈ આવ્યો. ગુરૂજે અસન પર બેઠક લીધી. આમ તેમ દષ્ટિ કરી, અને કોઈ ગુમાઈ ગયેલી વસ્તુ શોધતા હોય તેવી આતુરતા બતાવી.

જલમસિંહ હુંટારો હતો. તેના સાથીઓ પણ હુંટકાટ કરતા, તે છતાં આ ત્યાગી પુરૂષ તરફ બહુજ લકિતભાવ રાખતા. સચ્ચિદાનંદ જરૂરજ ત્યાગી હતા. સંસારનાં બંધનો તેનાથી સો જોગ્ય ન હતા. માયા, મમતા, લોભ, તૃષ્ણા કશું તેનામાં ન હતું. જો હતું તો એકજ લક્ષ હતું કે ક્ષત્રિયોનાં બાળકોને શસ્ત્રવિદ્યામાં કેળવવાં. તે મહાપુરૂષ શસ્ત્રવિદ્યા સારી રીતે જાણતા, સારી રીતે વીરનરને સમજાવી જાણતા. જલમસિંહે શસ્ત્રવિદ્યાની દીક્ષા સચ્ચિદાનંદ પાસે લીધી હતી અને તેથી જ તે ગુરૂને બહુ માન આપતો હતો.

ગુરૂ આમ અતુરનાથી શું બુદ્ધિ છે, તે તરફ જલમસિંહનું લક્ષ દોરાયું; તેથી તેણે પૂછ્યું:

“ પ્રભુ, શી ઈચ્છા છે ? ”

“ નાગલો ક્યાં છે ? ”

“ આટલામાંજ હશે.

“ બોલાવ તેને. ”

ફરી બધા માણસોમાં ખળભળાટ થયો. સહુ કોઈની એવી ઈચ્છા હતી કે નાગરાજ ન આવે તો સારું. પણ ગુરૂની આજ્ઞાનો ભંગ કરવાની જલમસિંહમાં શંકિત ન હોતી. તેથી તેણે નાગરાજને બોલાવ્યો. નાગરાજની આંખમાંથી હજી આંસુ સુકાયા ન હોતાં. એ રડતો હતો. ગુરૂની મમતા નાગરાજ પર અતુલ હતી. તેથી એના રડવાની અસર તેમના પર ધણીજ થઈ. પોતે આસન પરથી ઉઠ્યા, આમળ વધ્યા, નાગરાજને ઉપાડી લીધો, ગાલ પર ચુંબન લીધું. ના, ના, એમ કહોને કે આંખનાં આંસુને સાન્ત્વન આપ્યું. રૂનેહલરી દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યા. થોડો સમય આમ ગયા પછી નાગરાજને પૂછ્યું:

“ નાગ, શું છે ? ”

“ મને માર્યો. ”

“ કાણે ? ”

“ ભાઈએ. ”

“ શા માટે ? ”

“ સાચી વાત કરવાથી. ”

“ સાચી વાત ! શી સાચી વાત ? ”

નાગરાજે બધી વાત કહી સંભળાવી અને ઉમેયું : “ મારો શો અપરાધ હતો કે મોટા ભાઈ મને મારે ? ”

“ અપરાધ નહોતો, પણ તારે એમ બોલવું ના જોઈએ. ”

નાગરાજ તો મહારાજની આંખો સામે જ જોઈ રહ્યો. ‘ ન બોલવું જોઈએ ’ એ શબ્દોનો પ્રત્યાઘાત તેના મનમાં પળે પળે થવા લાગ્યો. એનાથી રહેવાયું નહીં તેથી તેણે પૂછ્યું :

“ ન બોલવું જોઈએ ? ”

“ ના. ”

“ કેમ ? ”

“ તું નાનો છે. ”

“ નાનો હોય તે સાચું ન બોલે ? ”

“ બોલે, પણ મર્યાદા મુકાને નહીં. ”

“ સાચું બોલવું એમાં પણ મર્યાદા રખાતી હશે ખરી કે ? આપજ મને કહેતા હતા કે મોટો કંઈ આયુષ્યથી મોટો કહેવાતો નથી, પણ જ્ઞાનથી કહેવાય છે. ”

“ તું જ્ઞાની છે ? ”

નાગરાજ હવે ગભરાઈ ગયો. ગુરૂ સામે ‘ હું જ્ઞાની છું ’ એવો શબ્દ તે ન બોલી શક્યો.

ગુરૂએ ફરીથી પૂછ્યું : “ તું જ્ઞાની છે ? ”

નાગરાજના મોઢામાંથી તરતજ મોતીના દાણા માફક અવાજ નીકળ્યો :

“ ના. ”

“જાની નથી તો પછી મોટો કેમ કહેવાય ? ભાઈ, એ કામ તારું નથી. તું જાળક છે, જા ફરીથી મોટા ભાઈની મર્યાદા મુકીશ નહિ. જ્ઞાન પણ સ્થાને ઉપયોગમાં આવે તો સાઈ. તદ્વાર રક્ષા પણ કરે છે અને પ્રાણ પણ હરે છે. જ્ઞાન પણ એવીજ એક શક્તિ છે. ઉપયોગ કરતાં ન આવડે તો, અર્થનો અનર્થ થાય.”

નાગરાજ ગુરૂજને નમીને આલ્ખો ગયો. નાગરાજના જવા પછી મહારાજે જ્ઞાત્રીમસિંહને કહ્યું:

“ભાઈ, આ બાળકની ભાવના કોઈ મહાન પુરુષનું જ્ઞાન કરાવે છે. અવશ્ય એ વીરહાક વગાડશે.”

જ્ઞાત્રીમસિંહ તુચ્છકારથી બોલ્યો: “દેવ, એ તો વાચાળ છે, આપની પાસેથી જે કાંઈ જ્ઞાન છે તે જ્યાં ત્યાં બોલ્યા કરે છે. આજે પણ એણે આપના ઉપદેશનો દુરુપયોગ કર્યો છે. આ મારા ખરા સામંતોને એના બોલવાથી માફું લાગ્યું છે.”

“એના બોલવામાં માફું લાગવા જેવું નહોતું. તને મેં અવારનવાર એજ ઉપદેશ આપ્યો છે કે, ભાઈ, તું આ કામ છોડી દે. લુંગ્રાનાં કામ કોઈ સારાં નથી.”

“હું ગરીબને નથી લુંટતો.”

“શ્રીમંતને તો લું? છે ખરા ને ? એમાં તારી વીરતા શી ? વીરતા તો સંગ્રામમાં પાળી બનાવે તો કહેવાય ?”

જ્ઞાત્રીમસિંહ નીચું જોઈ ગયો અને બોલ્યો:

“હું મારાં આ કાર્યમાંજ વીરતાની સાક્ષી ગણીશ. આપ પણ મારાં કાર્યને જોઈ આનંદ પામશો અને ગૌરવ લેશો.”

“મુખ્યર એવો સમય ન આપે કે એવાં કામંજી હું ગામવ લઉં. તારી એવી મચ્છા છે કે તું આ કાર્યમાં નાખતા કચરો, પણ હું તે વાત માનતો નથી.”

આટલું બોલી ગુરૂદેવ અટક્યા અને થોડી વાર રહીને કહેવા લાગ્યા:

“ભાઈ, મારા માટે પાણી તો મંગાવ.”

ગુરૂજીના શબ્દો હજી બહાર પડ્યા નહીં એટલામાં તો સામેનોમાંથી એક બે જણા દોડી ગયા અને એક માટીના વાસણમાં પાણી ભરી લાવ્યા. માટીના વાસણમાં પાણી ભરી લાવવાની ધારણા એ હતી કે, ગુરૂદેવ ખીજી કરી ધાતુનો હોઠે સ્પર્શ કરતા નહીં; માત્ર માટી-માંજ મળ માનતા. જ્યારે ત્યારે તેઓ કહેતા કે; ‘આ માટીમાંજ આપણે મળવાનું છે; પછી એનાથી વિમુખ શા માટે થવું?’

પાણી આવ્યું, પાપ ગુરૂજીએ હાથમાં લીધું, પીવા ગયા. કાંઈક વિચાર આવ્યો અને વિચાર આવવા સાથે હાથમાંનું જળપાત્ર ભૂમિ પર પડી પુટી ગયું, જળ ટોળામાં ગયું. માણસો ખીજું પાત્ર લેવા દોડ્યા, ગુરૂજીએ તેમને અટકાવ્યા અને કહ્યું:

“હવે પાણીની જરૂર નથી.”

“એમ કેમ પ્રભુ? પાણીની તમને તૃપ્તિ છે, તો ખીજું પાણી લાવીએ. આપ નકાર કેમ કરો છો?”

“તેમાં જુદે જ અર્થ છે.”

બધા સથે ખોલી કહ્યા: “જુદા અર્થ છે?”

“હા.”

સરહારોના આશ્ચર્યનો પાર નહોતો નાંદ, બધા ગુરૂજીના મોઢા સામું જોવા લાગ્યા. એમના મુખક્રમણમાંથી શા શબ્દો ઝરે છે, તેનું સહુને ચિંતન રહ્યું. મહારાજે કહ્યું:

“જલ્લીમસિંહ! આ જળપાત્ર તમને જે. મારા હાથમાં હતું, પડ્યું, પુટ્યું ટોળામાં ગયું. આપણું જીવન પણ આ જળપાત્ર જેવું જ છે. ક્યારે પડશે, પુટશે અને જીવનરસ ટોળામાં જશે એની કાંઈને ખબર નથી. માટે હજી સમજી જા, ધર્મને હાથમાં લે, આ હુંટારોનો ધંધો છોડી દે; કલ્યાણનો માર્ગ પકડ.”

જલ્લામસિંહ અવાક થઈ ગયો. ઘણીવાર સુધી એનાથી જવાબ ન દેવાયો. જ્યારે જવાબ દેવા જેટલો તૈયાર થયો ત્યારે તેણે પૂછ્યું:

“હું આ આજ્ઞા મારે મસ્તક ચઢાવું, પણ એક શરતથી.”

સચ્ચિદાનંદ હસી પડ્યા અને બોલ્યા: “બાળક, તું મારાથી શરત કરે છે?”

“હા, અને તે મારા સંતોષને માટે.”

“વાર, કહે જોઉં.”

“મારે આ ધંધો છોડીને શું કરવું?”

મહારાજને આ પ્રશ્નથી મુઝવણ થઈ.

જાલીમસિંહ બોલ્યો: “આપ એમ કહેશો કે મારે કાષ્ટની સહાયતા માગવા જવું. ‘મને ચાકરી રાખો’ એ પ્રકારની ભીષ્મનો મારે આશરો માગવો. અને જો એમજ હોય તો દેવ, મને લામા કરજો. મારાથી તે થાય એમ નથી. મારા જીવનનું જગ ઠોળાઈ જાય અથવા તો મારી અધોગતિ થાય; છતાં હું કાષ્ટ પાસે યાચના કરવા જાઉં એ મારાથી બને એમ નથી.”

આ ખુલાસો સાંભળીને ગુરૂજી પણ રતબ્ધ થઈ ગયા. જાલીમ-સિંહે પોતાની વાત ચાલુ રાખી. તે કહેવા લાગ્યો:

“કહો, હવે આપની શી આજ્ઞા છે?”

“મારી આજ્ઞા એજ કે આ વ્યવસાયને તું જેમ બને તેમ જલ્દીથી છોડી દે. જ્યાંસુધી તને આ ધંધામાં રહેવુંજ પડે ત્યાં સુધી તું પ્રતિજ્ઞા કર કે, કાષ્ટ પણ ધર્મિજીને કનડવાનું નહિજ કરે.”

“એ આપની આજ્ઞા મારે શિરોમાન્ય છે. હું એવો સમય પણ આપની સમક્ષ લાવીશ કે આપ પણ આનંદથી કહેશો કે બાળક તને ધન્ય છે.”

“ધૈર્ય તારા મનોરથ પૂરા કરે.”

ઉપરના શબ્દો જોલી ગુરૂમહારાજ ત્યાંથી વિદાય થયા, અને આ હુંટારાઓની ટોળા હવે શું કરવું તેનો નિશ્ચય કરવામાં શુંમાઈ.

પ્રકરણ ૨ જી

નાગલા

—૦—

હુંટારાની ટોળી પોતાના કાર્યમાં ગુંથાઈ. એક પછી એક સરદારોના વિચારો લેવાતા ગયા અને છેવટે બધાની નજર ભરતપુર તરફ ઠરી. ભરતપુર સાગરને કિનારે હતું. સાગર પુરના પગ પખાળતો. સાગર પર ભરતપુરની સત્તા હતી. ખાળો સારો હતો. વેપાર પણ સારો હતો. ખાળાના વેપાર સાથે વણઝારાની પોડો પણ ત્યાં આવતી. ભરતપુરમાં ઘણા બજારો હતાં. આવન બજારો અને ચોરાસી ચોટાની દંતકથાની સચ્ચાઈ ભરતપુરમાં મળતી. બજારોમાં વણઝારા આવતા, પોડો લાવતા, વેપાર જામતો. બજારો ગરમ થતી. વેપારીઓના વેપારનું તો પૂછવું જ શું. ભરતપુર એક ભરત પુરજ હતું. ભરતપુર પર હુંટારાની દ્રષ્ટિ પડી. ત્યાંના નગરશેઠ તેજપાળને ત્યાં ધાડ નાખવાનો નિશ્ચય થયો. ચાર દિવસ ફરી બધાએ ભેગા થવું અને પોતાને કામે વળગવું; આ રીતે ગોઠવણ કરી બધા વિખરાયા.

નાગલાના મનમાં તો રાજ્ય થવાનાજ કોડ હતા. રાજ્ય થવાની ભાવના એ એની સર્વશ્રેષ્ઠ ભાવના હતી. જગર્તા, ઉઠતાં, બેસતાં, બોલતાં, ચાલતાં, કે કોઈ મિત્રોમાં મળતાં પોતે રાજ્યજ છે એવો દેખાવ તે કરતો. આથી ગામની શેરીમાં સહુ છોકરા નાગલાને રાજ્યજ ગણતા, રાજ્ય પ્રમણેજ માન આપતા. રમત ચાલતી, નાગલા રાજ્ય થતો, ખીજને સેનાનાયક બનાવતો, કોઈને સરદાર, સિપાઈ અને અપરાધી બનાવતો, પોતે ન્યાયી રાજ્યની માફક ન્યાય કરતો. એ તો છોકરાઓની રમત હતી, પણ નાગલાને મન તો ખરેખર રાજ્ય હતું.

આજે સંસારમાં વસંત ઋતુ રમતી હતી, આકાશમાં પ્રકાશ હતો. નાગલાની માતા પોતાના ધરની અગાશીમાં બેઠી હતી. એટલામાં નાગલા ત્યાં આવ્યો. નાગભાએ પોતાના મૃત પિતાનો પેશાક પહેર્યો હતો. માતા પાસે આવતાં નાગભા બોલ્યો:

“ માડી, હું રાજા જેવો લાગું છું કે નહિ ? ”

માડીના મનની વાત કાણ જાણે? બાળક ગમે તેવો ગાંડો હોય, છતાં માડીના મનથી તો તે રાજાજ છે. નાગભા જેવો ચતુર બાળક માના મનથી રાજા હોય એમાં આશ્ચર્ય શું? નાગલાના સવાલનો ઉત્તર માતાની આંખોએ આપ્યો. માતા ધીરું ધીરું હસતાં બોલી: “ મારા વીરા; તું રાજા જેવો લાગે છે એમ નથી, તું તો ખરેખર રાજા છે.”

નાગભા માને બેઠી પડ્યો, બાળામાં ભરાયો. માએ માથે હાથ ફેરવ્યો. ફરતો ફરતો હાથ ગાલ પર આવ્યો. માતએ ગાલ પર સ્વર્ગનું અમૃત વરનાવ્યું. નાગભા પણ માના ગાલની જે તાથે પાંખળા લાગ્યો. માના અંતરમાં અમૃતની ભરતી આજ, જલ્દી, અમૃતના આખી અવની જાણે નવરાત્રી નાખી. નાગભા બોલ્યો:

“ માડી, હું ભાઈની જેમ લુંટારો નહિં થાઉં. હું તો આ મારી તલ્વારથી વીરહાક વગાડીશ. મને મોટો થવા દે. મોટો થઈશ ને ત્યારે હું રાજા થઈશ.”

મા બાળકને બચીએ ભરી ભરી થાકી ગઈ. હાથે દેયું ભરાઈ ગયું. બાળકના વાંસા પર હાથ ફેરવતાં તે બોલી:

“ થજે, મારા વીર. થજે.”

નાગભાએ માતાનો બાળો મુક્યો. ત્યાંયા પોતાના ગોડીયા પાસે આવ્યો. બધા બાળકા ભેગા થયાં. એક પછી એક છાકરો નિત્યના નિયમ પ્રમાણે બલિકાર પર નિયત થતા ગયા અને નાગલાની કચેરી હેઠડાઈ ભરાઈ ગઈ.

ઈંટાતું આસન બનાવવામાં આવ્યું. આસન પર નાગરાજ આરૂઠ થયો; છડીદારે છડી પોકારી: “નાગરાજ મહારાજને ધણી ખમ્મા.” નાગરાજ આવ્યો ત્યારે બધા ઉભા થયા. નાગભાના બેસવા પછી બધા બેઠા. નાગભાએ રાજની ત્રીન પ્રમાણે બધા બાળક ઉપર દૃષ્ટિ દોડાવી અને પછી કહ્યું: “આજે કેટલા અપરાધી આવ્યા છે?”

“ધણા છે.”

“લાવો એને.”

આ રમત હતી. આણુઆણુનાં લોકા જોતાં હતાં. આકાશનો ચંદ્ર પણ આ રમત જોવામાં તદ્દતીત હતો. તે આકાશમાંથી અમૃત છાંટતો. સ્વર્ગના દેવતાઓ પણ જાણે આ રમત જોવા ડોકીયાં કરતા હતા. તારાની આંખો ચમકતી હતી. આસપાસનાં પશુપક્ષી આ ન્યાયમંદિરના ન્યાય તરફ સહાનુભૂતિ દર્શાવતાં હોય એવો ભાસ થતો હતો. નાગભાની આંખો ચમકી પહેલા ગુ-હેગારને હાજર કરવામાં આવ્યો. નાગભાએ પૂછ્યું:

“આનો શો અપરાધ છે?”

“આ છોકરો ખેડુનો છે, ગાયો ચારણા ખાય છે, આજે જંગલમાં તે ગાયો ચારતો હતો. ગાયો ચાવતાં એણે નાનાં નાનાં ગાયોને બહુજ માર આપ્યાં છે.”

નાગરાજની આંખ લલુપ્તી, તણખા બધાં, આસન પરથી અરધો ઉઠ્યો, ગુસ્સાનો દેખાવ કરી બેઠો:

“મૂર્ખ છોકરા, તું ખેડુત છે, તો એ તારું ધન છે, તાર નહિ આખા દેશનું ધન છે. આખા દેશનો આરામ છે, વાસામો છે, પિતે તું મારે છે? તો એની સગા થવીજ જોઈએ. ખવડે એને પાંચ ફટકા બાંધી મારો.”

બીજા છોકરા એ છોકરાને લઈ ચાલ્યા. નાગરાજ બેઠો:

“હવે કાણ છે?”

“આ રહ્યું.”

“એનો શો આપરાધ છે?”

“એણે બ્રાહ્મણને દુઃખી કર્યા છે, આપણી બાળુમાં પ્રભાશંકર વ્યાસ :હેછે તેને ત્યાં કાલે યજ હતો. બ્રાહ્મણો ભંગા થયા હતા. વેદના મંત્રોનો જપ થતો હતો. અગ્નિ ઘીથી તૃપ્ત કરવામાં આવતો હતો. આ છોકરાએ અચાનક જઈને અગ્નિદેવના કુંડમાં માટી નાખી, અગ્નિ બુઝાઈ ગયો, બ્રાહ્મણોમાં શોક ફેલાયો. કેટલાકે શ્રાપ આપવાનો નિશ્ચય કર્યો, પણ આપ મહાનુભાવ ન્યાય કરશો એમ સમજાવતાં અનર્થ થતો બચી ગયો. હવે આપની ઇચ્છામાં આવે તે ન્યાય કરો.”

નાગભા છોકરાના શબ્દોથી ધણોજ ક્રોધાતુર થયો; અને જેણે અપરાધ કર્યો હતો તેને કહેવા લાગ્યો: “તું કાણુ છે?”

“રજપુત.”

“હુઆ! રજપુત થઈ બ્રાહ્મણને પજવે છે! રજપુતે તો બ્રાહ્મણને પાળવા રહ્યા. તું તારો ધર્મ ભૂલી જાયછે. અધર્મી! તને શી સજા કરું?”

છોકરો કંઈ ન બોલ્યો.

નાગરાજે કહ્યું: “એને કાલે બપોરે અગ્નિના સજ્જત તાપ આગળ ઉઘાડા શરીરે ઉભો રાખજો. અગ્નિ એ સિક્ષાને જોઈ પ્રસન્ન થશે.”

આવી રીતે અપરાધી આવતા, ન્યાય થતો, રમત જામતી, રસ ઝરતો, દોળાતો, છલકાતો, વહેતો, સાગર બનતો. સહુ તે સાગરમાં તરતા.

થોડીવાર પછી છડીદારે કહ્યું: “હજી બીજા એ અપરાધી છે.”

નાગભાએ માથું હલાવ્યું, હાથનો ઇસારો કર્યો અને કહ્યું:

“લાવો, ક્યાં છે?”

નાગભાનો અવાજ નીકળતાં અપરાધી આવી દાખર થયો. નાગભા બોલ્યો: “આણે શું કર્યું છે?”

“આ છોકરો સ્ત્રીઓ સામે ફાગ બોલતો હતો. સ્ત્રીઓએ વાંચો તો વધારે થયો.”

નાગભા કહેવા લાગ્યો: “કેમ અલ્યા, તું ફાગ બોલતાં ક્યાંથી શીખ્યો ?”

છોકરાએ ઉત્તર આપ્યો: “હુતાશનીના પર્વમાંથી.”

“તું એ પર્વમાંથી ફાગ શીખ્યો ? હુતાશનીમાં કેાણુ ફાગ બોલતું હતું?”

“ધણાં મોટાં માણસો હતાં.”

“એ મોટા માણસેની વાત હું મોટો થાઉં ત્યારે. પણ તું નાનો છતાં એવે અવળા રસ્તે ગયો, અને તે પણ સ્ત્રીઓની સામે. પરસ્ત્રીની મર્યાદા જાળવવી જોઈએ. એમ ન કરતાં તેં સામે આવો દ્રોહ કર્યો. તું એમ ધારકે તારી માતા અથવા એન હોય તો તું બોલી શકે?”

“નહિ.”

“જ્યારે તારાથી બોલાય નહિ અને બાળે બોલે તે સહન થાય નહિ તો પછી આવો અનર્થ તારાથી કેમ થાય ? જા આજથી એક વર્ષ સુધી તું અમારી જોડે રમતમાં ભગીશ નહિ. તારા વિચારોને કેળવી પછી તું અમારી સાથે રમવા આવજે. જા, ચાલ્યો જા.”

અપરાધી નીચે જોઈ નમ્યો. સજા સાંભળી ચાલતો થયો. નાગભા તો મહારાજને પણ શરમાવે એવો ન્યાય કરતો. આજુબાજુમાંથી વાહવાહ થતી. પોતે હર્ષમાં તણાતો. હવે છેલ્લો અપરાધી આવ્યો. નાગભાએ પૂછ્યું: “આનો શો અપરાધ છે ?”

“છોકરાએ કહ્યું:

“આ છોકરો વાણીયાની દુકાને લુંટ ચલાવતો હતો. કાલે આપણા ગામ બહાર વણઝારાઓની પોઠ ઉતરી હતી; તેમાંથી પણ કેટલીક લસ્તુ લુંટીને લાવ્યો હતો. આ છોકરો લુંટારો છે.”

લુંટારો શબ્દ નાગભાના કાળજમાં જઈને અટક્યો. ભાઈની વાતો યાદ આવી, કામ યાદ આવ્યાં. લુંટારાઓની આખી ટોળી નજર સામે સજીવન થઈ અને ચિત્ર દોરાઈ ગયું. મોડી પણ તો નાગભા કંઈ ન ખોલી શક્યો, પણ પછી કહ્યું:

“છોકરા, તું લુંટારો થવામાં તારી વીરતા સમજે છે. ગાંડા, લુંટારા થાયા તો માતાનું દુધ લાગે, માટે લુંટારાનો ધંધો છોડી દે. હાથમાં તલવાર પકડ, વીરહાક વગાડ, એમાંજ તારી કાર્તિ છે.”

આ છોકરો કોઈ જુદીજ ખોપરીનો હતો. નાગભાનાં વચનો સંભળતાં તે સામે થયો. જેટલા શબ્દો નાગભાએ કહ્યા, એટલાજ તેણે નાગભાને મોઢા પર માર્યા અને કહ્યું:

“મહારાજ સહેજ, મને શિખામણ દેવાને બદલે તમારા ભાઈને શિખામણ આપે ને? મને વીરહાક વગાડવાનું કહેનારા તમારા ભાઈનેજ કહેાને. માતાના દુધની યાદ મને આપના પહેલાં તમારા મોઢા ભાઈને જઈને સમજાવોને. માતાનું દુધ તો તે લઈવે છે, હું તો નાનો છું, અણુસમજુ છું, અને તે—”

નાગભાએ તેને ખોલતાં અટકાવ્યો અને ત્રાડ મારીને કહ્યું:

“ચંડાળા! ચૂપ રહે. મારી માતાને તું વગોવે છે.”

“ભાઈ, હું તમારી માતાને પૂજું છું, પણ તમારા ભાઈને—”

આજુબાજુના છોકરાઓએ ઉડી ખોલનારના મોઢા પર હાથ દીધો. નાગભાની નસમાં જાણે લોહી બંધજ થઈ ગયું, આખો તણાઈ ગઈ અને તરતજ તે પોતાના આસન પરથી ઉડીને ત્યાંથી ચાલતો થયો. એના મનમાં અનેક વાત આગ પ્રકટાવતી હતી. ભાઈનાં કામનો ફેટલો ભયંકર જવાબ પોતાને મળ્યો. પોતાનો ભાઈ લુંટારો છે અને લુંટારાનાં મેણાં પોતાને સંભળવાં પડે છે; એ બધું યાદ આવતાં નાગરાજ જ્ઞાન ભૂજવા જેવો થઈ ગયો. નાગભા ઉડી ઘેર આવ્યો. કોઈ છોકરાએ તેને રોક્યો નહિ. નાગભા કોધાતુર આવીને જમ્યા વગરજ સુતો.

નાગભાની માતા બાળકને જમાડ્યા વગર જમતી નહિ, આથી તે નાગભાની શૈયા પાસે આવી બેઠી અને બોલી:

“મારા મહારાજ, ચાલો જમવાને.”

નાગભા રડી પડ્યો અને કંઈક તાથી બોલ્યો: “માતા! માડી! હું રાજ નથી.”

“ત્યારે?”

“લુંટારાનો ભાઈ છું. શું ભાઈ લુંટારાનો ધંધો નહિજ છોડે? તું એને સમજાવને. છોકરા મને મેણાં મારે છે.”

ચાતાની છાતી પત્થરની ન હતી કે ન ભરાય. છાતી ભરાઈ ગઈ; પણ નાગભા સાથે કંઈનીને કહેવા લાગી:

“મારા બાપ! મારો ઉપાય નથી.”

“ભાઈ તારું નહિ માને?”

“ના.”

“તો ભાઈને છોડી દે, આપણે ચાલ્યાં જઈએ.”

“ક્યાં જઈશું?”

“ગુરૂદેવના દરબારમાં. હું તલ્લવાર ફેરવતાં શીખીશ. તું સેવાચાકરી કરજે. તલ્લવારથી હું રાજ મેળવીશ, રાજ થઈશ, તું રાજમાતા થજે.”

“ભાઈ હમણાં નહિ, સમય આવે ત્યારે વાત, ચાલ ઉઠ ખાઈ લે, પછી સુઈ જા.”

ઐટલામાં જાલીમસિંહનાં પગલાંનો અવાજ આવ્યો. નાગભા રીસ તણને ઉઠ્યો. ભાઈ સાથે જમવા બેઠો. બાલીભાઈની નજર મળતાં આંખો લડતી, અને વાતો કરતી. પ્રેમ, મોહ, વગેરે લાગણીની લેવડદેવડ થતી. નાગભા છોકરાઓનો રાજ છે એમ એની બાબી જણ્યતી હતી. એથી તે બોલી:

“કેમ મહારાજ સુઈ ગયા હતા ને?”

નાગલા ન બોલ્યો. મહારાજ શબ્દ તેને તીરથી વધારે તેજ લાગતો. લાલી બોલી: “મહારાજનું માન મુકી દો અને તમારા લાલ સાથે ધંધે લાગો. મહારાજના મદમાં તો...”

નાગલા બોલ્યો: “મહારાજનો મદ હું તમેને અતાવીશ, મને મોટો થવા દો.”

લાલી હસવા લાગી. નાગલા અભિમાનથી બોલ્યો:

“જેને તો ખરાં, તમારું જેટલું હસવું છે તેટલુંજ તમે રડશો, હું રાજગાદી પર બેસીશ, છડીદાર છડી પોકારશે: ‘નાગલા મહારાજને ઘણી ખમ્મા’.”

લાલી પાંપણ મટમટાવતી બોલી: “છડી તો રાજ પોકારે છે.”

જલ્દીમસિંહે પૂછ્યું: “કાણે છડી પોકારે છે?”

“છોકરાઓ ને નાગલા રમત મજાની રમે છે. પોતે રાજ થાય છે, ન્યાય કરે છે અને તે વખતે છડી પણ પોકારાય છે.”

જલ્દીમસિંહે નાગલા સામું જોયું અને બોલ્યો: “શું તું રાજ થાય છે?”

“હા, હમણાં તો ખોટું ખોટું થાઉં છું, પણ એક દવસે ખરે ખરો થઈશ.”

જલ્દીમસિંહે વાત હસવામાં ઉડાવી નાખી. નાગલા સુતો. જલ્દીમસિંહ પણ સુતો. નાગલા અને જલ્દીમસિંહના ઓરડા બાજુબાજુમાં હતા. નાગલાને નિદ્રા આવી નહિ. એ પડખાં પર પડખાં બદલતો હતો. અચાનક પોતાના કાન પર અવાજ આવ્યો.

“સવારે મારે જવું છે.”

“ક્યા?”

“ભરતપુર.”

“કેમ?”

“ધંધા માટે. આ વખતે ધનનો ઢગલો થશે. વણજારાની પોઠ પર હાથ નાખવાનો છે.”

“ સાથે ફાણુ છે ? ”

“ બધા સરદારો. ”

“ તમે આગળ ન જશો. ”

“ નારે ના, મારું તો કામ પડતુંજ નથી, હું તો સહુને સૂચનાજ આપું છું. આગળ વધવાનો સમય મારા માટે આવતોજ નથી. ”

“ અને લાવવો પણ નહિ. ”

આ શબ્દો રજપુતાણીના હતા. જલ્લીમસિંહ વીર હતો. વીર હોવા જોડોજ તે સ્ત્રીને આધીન હતો. તેથી સ્ત્રીને બધી વાત કહી દેતો. સ્ત્રીને વાત કરવા જતાં આ વાત નાગલાને કાને આવી. નાગલાએ વિચાર કર્યો કે ભાઈની મહેનત હું ધૂળ કરીશ.

સવારે જલ્લીમસિંહ વહેલો પોતાને પંથે પડ્યો. નાગલા પણ તેની પાછળ પાછળ હતો. જલ્લીમસિંહ જમ પોતાની ટોળીમાં લખ્યો.

નાગરાજે તેજ લીધો, સ્વાર થયો. જલ્લીમસિંહની આગળ તે ભરતપુર જવાને માટે નીકળી પડ્યો. નાગલા રજપુત હતો. રજપુતને ઘોડેસ્વારી માતાના ઉદરમાંથી વરે છે, બીજી વરે છે તલ્વાર, ત્રીજી વરે છે વીરતા. પંચી તો ઘણા ગુણ આવે છે. ઘોડેસ્વારી, તલ્વાર, અને વીરતા એ લક્ષણો વીરમાં જોઈએ. નાગલામાં એ હતાં. નાગલા વીર હતો, બાળક હતો; પણ વીર હતો.

વીર, વીરની મહેનતને ધુળધાણી ફરવા જતો હતો. જલ્લીમસિંહને ખબર ન હતી કે પોતાના ભાગ્ય સામે વાદળ છવાયાં છે. નાગલા ભરતપુરમાં પહોંચી ગયો. પાછળ જલ્લીમસિંહની ટોળી ધુપાણી અને છાપો મારવા અંધારી રાતની મદદ માટે થોભી. નાગલા બીજાજ કામમાં ગુંથાયો હતો. બાજી રસ પર હતી. જોઈએ હવે કોની વીરહાક વાગે છે !

મકરણ ૩ નું

નાગલા પકડાયો.

નાગરાજ ભરતપુરમાં પ્રથમજ આવીયો હતો, જલ્દીમસિંહને આ વાતની ખબર નહતી. એ પોતાની તૈયારીમાં હતો. હજી રાતની શરૂઆત હતી. ભરતપુરમાં માણસોની આવજવ રાતના લાંબા સમય સુધી રહેતી. નગર મોટું હતું; બજારોની બહાર હતી. વેપારનો વધારો હતો. આજુબાજુના ગામડાવાળા ભરતપુરમાં આવી પોતાના માલની આપલે કરતા.

હમણાં કપાસટાણું હતું. કપાસટાણામાં ખેડૂતનાં ઘર ધણું કરીને તાજાં હોય છે. ખેડૂત કપાસટાણામાં ગાંડા થઈને ખર્ચ કરે છે, દરદાગીના બનાવે છે, કપડાલત્તા લે છે. પોતાના સાધનો ગાંડા ગડેરાં આ મોસમમાં નવાં થાય છે. એ સાથે મજૂરવર્ગને મજૂરી પણ ધણીજ મળે છે. કપાસ ફોલાય, લોહ ચે, ચરખા ચાલે, વણાટની મહેનત વધે, વણકરને ત્યાં ધમાલ થાય, એ સાથે બીજા વેપારને પણ બળ મળે. કપાસટાણામાં જેમ ખેડૂત ગાંડા થાય છે તેમ વેપારી પણ ગાંડાતુર હોય છે. સદાનું બજાર પણ ગરમીમાં આવે છે, ભાવ ચડિતર થાય છે. કોઈ રૂવે છે, તો કોઈનાં નળિયાં સોનાનાં થાય છે. કોઈ બીજા માગે છે, તો કોઈનાં ઘર ભરાય છે. આ બધું રૂની મોસમમાં થાય છે.

ભરતપુરમાં તેજપાળ શેઠ તાજા હતા. પૈસાનો પાર ન હતો. વેપારમાં ખામી ન હતી. જહોજલાલી બેસુમાર હતી. ભરતપુરના મહારાજ પાસે પણ તેજપાળ શેઠનું માન ધણું હતું. પોતે સંતાન વગરના હતા, સંતાનની તેમને યાદના પણ નહતી. યાદના માત્ર

પૈસાની હતી. પૈસામાં તેઓ સર્વ કાંઈ સમજતા. ધર્મ, કર્મ, જપ, તપ, શમ, દમ, એ બધું તેજપાળ શેઠને મન પૈસામાંજ હતું. હાય પૈસા! એજ એમનું રટણ હતું.

પૈસા વિનાની બધી વાત તેમને સમુદ્રનાં જળ જેવી લાગતી. જેટલા તેઓ પૈસાને ચાહનાર હતા, તેટલા ખીજા કશાને ચાહનાર નહતા. દયા હતી, પણ બહાર ન આવતી. દયા લોભના ડરથી દબાતી, હિરમાંજ આંખ બંધ કરી પડી રહેતી.

આવા માણસ પાસેથી પૈસા શા મારે ન લુંટવા એ જાલીમસિંહનો નિશ્ચય હતો. એથીજ પોતે ભરતપુરમાં આવ્યો હતો. જે માણસ પાસે પૈસા હાય અને તેને વાપરતાં ન આવડે તો લુંટી લેવા એનું નામ શું ધર્મ છે? ધર્મ હો કે અધર્મ એ વિચાર જાલીમસિંહ કરતો નહીં. એનો એકજ વિચાર હતો અને તે તેજપાળને લુંટવો.

નાગરાજે આ વાત જાણી સ્તબ્ધ થતા. ઘરમાં થયેલી વાત તેના સાંભળવામાં આવી હતી. ભાઈ તેજપાળને માનવા મથતો, નાગરાજ તારવા મથતો. નાગરાજ નાનો હતો. એ આવું પગલું ભરે એમ કોનાથી સમજી શકાય? જાલીમસિંહ પણ ન સમજી શક્યા.

હવે નાગરાજ વિચારમાં પડ્યો કે ભાઈની પાછા ધુળમાં કેમ મેળવવી. ઘણા વિચાર કર્યા પણ કાંઈ એવી ન સુજ પડી કે તે જઈ તેજપાળને ત્યાં વાત કરે. પોતે જાણ, વ ત કરે, સૌ ચેતી જાણ, ભાઈ પકડાય, ન પકડાય તો પોતાનું શું થાય? રાજનાં માણસો કદાચ પોતાને પકડી લઈ જાય, ભાઈને બતાવવા ધમકી આપે, ભાઈને કેમ ફસાવી દેવાય? આ વિચારથી નાગરાજ મુંઝાવા લાગ્યો. ઘણીવાર સુધી તે વિચારમાં વિચારમાં સુનમુન બેઠા પછી તેને એક યુક્તિ સુજ. એ યુક્તિ પોતે એવી રીતે રચી કે અહીંયાંથી ભાઈની બેઠકની આબુઆબુમાં ફરવું, ભાઈ શું કરે છે, કેવી રીતે તેજપાળને ત્યાં જાય છે તે જાણી લેવું, અને બને તો તેના સાથે થઈ જવું.

નાગલા ભાઈના સ્થાન તરફ ચાલ્યો. જલ્મિમસિંહની ટોળાએ પહા-
ડની ગુફામાં પડાવ નાંખ્યો હતો. રાતની કાળાશે સહાય કરી હતી,
જેથી કોઈ આવી શકે તેમ નહતું. રાતને વખત ધોર અંધારું હોય.
આવાજ સમયમાં ગુફાઓ તરફ જવાની હામ કોને થાય? રાજ
તરફથી બંદોબસ્ત હતો. રાત પડતાં રાજના માણસો પહાડની પાછળ
ન જતાં, જવાને વિચાર પણ ન કરતાં, એજ કારણથી જલ્મિમસિંહ
ગુફામાં આવીને ભરાવામાં ફાળ્યો હતો અને કોઈ વિધન નડ્યું નહતું.

નાગલા ડર વગરનો હતો. ‘ડર’ એ શબ્દ જ એના મોઢામાંથી
કદિ નીકળતો નહિ. તે આળક હતો, આળક છતાં વીર હતો. પોતે
વીરહાક કરતો. મોટા માણસો પણ થંભી જતા. નાગલા છાનો છાનો
છુપાતો, ધીરે ધીરે ચાલતો, લુંટારાના સ્થાન પાસે આવ્યો. નીચે
લુંટારાનું સ્થાન હતું, ઉપર નાગલા હતો. બેઠક પર પોતે બેઠો. કાન
પર હાથ દીધો. હાથ દબ વાત સાંભળવાની ઇચ્છાથી એકતાર થયો.
થોડી વાર પછી અવાજ આવ્યો: “શું આપણે ભરખજારમાંથી જઈશું?”

“ભરખજારમાંથી કેમ જવાય?”

“ભરખજારમાંથી જઈએ તો ખજારમાં ધીંગાણું થાય, તેજપાળ
ની હવેલી સુધી પહોંચાય પણ નહિ.”

“વેપ બદલીને જઈએ તો?”

“તોજ થાય.”

“ઘોડાં ક્યાં રાખવાં?”

“અહીંયાંજ.”

“શો વેશ બદલશું?”

“બેકુતનો.”

“એથી તેજપાળને ત્યાં જવામાં પણ વાધો નહિ આવે. તેનાં
માણસો દરવાજા પર હશે, આપણને પૂછશે, આપણે જવાબ દઈશું કે
કપાસના હિસાબ માટે આવ્યા છીએ.”

“હા! એ ઠીક, એજ સુકિત ઠીક છે.”

જલિમસિંહે બધાને સૂચના આપી કે તેઓ ખેડુતનો વેશ બદલી લે જેથી પોતે પોતાના કામ માટે આગળ વધે. આ તરફ વેશ બદલવાનું ચાલ્યું.

નાગભા ત્યાંથી ઉઠીને પાછો આવ્યો. બધા હુંટારાઓ ભરત પુરમાં દાખલ થયા, નાગભા આગળ ગયો, તેજપાળની ડેલીમાં પેઠા. ડેલી પર માણસો હતાં. કોઈ નાગભાને રોકી ન શક્યાં. નાગભા સીધો જ તેજપાળની સામે આવીને ઉભો રહ્યો. તેજપાળ વણિક હતો. મોઢાં પર મોટી મુચ્છો હતી, થોભ્યા હતા, જર્વામદ્દ જેવો જણાતો હતો. પણ પૈસાનો લોભ એવો હતો, કે થોડું એક નુકશાન થતાં એની મરદાષ્ટ નબળાઈમાં ફેરી જતી. એના જીવનો અર્થ માત્ર પૈસા હતો. પૈસા એજ ધર્મ, પૈસા એજ કર્મ, જપ, તપ, યમ, નિયમ, શમ, દમ; પૈસા એટલે બધું; પૈસા એટલે પરમેશ્વર.

નાગરાજ તેજ લાવથી સામે ચાલ્યો આવતો હતો. તેજપાળે નજરથી જોયું અને પડકાર કર્યો:

“કાણુ છે?”

નાગભા જરાબ આપ્યા વગર તેજપાળની પાસે આવીને ઉભો રહ્યો અને વ્રુછયું: “તેજપાળ તમારું નામ?”

“હા.”

“તો બાળુમાં આવો.”

નાગભાનો બોલ ન હતો; જાણે રાગની આજ્ઞા હતી. તેજપાળ તરતજ ઉઠ્યો અને બાળુમાં ગયો. નાગભાએ કહ્યું:

“જુઓ, હું કહું છું તેમ પુરતજ થવું જોઈએ. જુઓ તમારા ધર પર હુંટારા આવવાના છે.”

તેજપાળ તરતજ ગલરાઈ ગયો. હુંટારાનું નામ સાંભળતાં તેના શરીરમાંથી સ્વેદ નીકળવાની શરૂઆત થઈ. નાગલા બોલ્યો: “તમે ગલરાવ નહીં, હું કહું તેમ કરો.”

“શું કરું?”

“મને વાણીઆનો પોશાક આપો.”

“શા માટે?”

“તમારા બચાવ માટે.”

“વાણીઆનો પોશાક મને બચાવશે?”

“વાણીઆના પોશાકથી તો રાજનાં રાજ બચે છે. વાણીઆ વગર રાજ રાવણનું રાજ ગયું. નથી ખબર?”

નાગલાની વાક્યાતુરી આગળ તેજપાળ ઝંખવાણો પડી ગયો. પોતાનો મુનીમ બાણુનાં બેઠો હતો. તેજપાળે મુનીમને બોલાવ્યો અને કહ્યું:

“તમારા છોકરાનાં કપડાં આ છોકરાને પહેરાવો.”

મુનીમ ન સમજ્યો. તે કાંઈ ખુલસો પુછી ન શક્યો. તરતજ તેજપાળની આજ્ઞા પ્રમાણે અમલ થયો. નાગલા વાણુકનો છોકરો યદ તૈયાર થયો. તૈયાર થયા પછી તેણે તેજપાળને સૂચના કરી કે:-

“તમે જે થાય તે જોયા કરજો, કાંઈ ઉત્પાત કરશો નહિ; અને જો ઉત્પાત કરશો તો તમારા ધરમાંજ ખુનરૈણ થશે. તમારે ત્યાં આવે છે તે કાંઈ જોવો તેવો માણસ નથી; જલ્દીમસિંહ હુંટારો છે.”

જલ્દીમસિંહનું નામ સાંભળીને તો તેજપાળના હોશજ ઉડી ગયા. આ વાત થતી હતી, ત્યાં સામેથી માણસનું ટોળું આવ્યું. નાગલાએ કહ્યું: “સાવધ થાવ, તેઓ પધા આવ્યા છે.”

કાંઈક ગલરામણ અને કાંઈક સાવધતામાં તેજપાળ ગાદી ઉપર બેઠો. એટલામાં જલ્દીમસિંહનાં માણસો આવી પહોંચ્યાં. જલ્દીમસિંહ

પણ આવ્યો. સામે પિત્તળની મોટી દીવીઓમાં દીપકની જ્યોત બળતી હતી, પ્રકાશ ચોતરફ ફેલાતો હતો. જલ્દીમસિંહ આવ્યો.

નાગલા તેની સામે આવીને ઉભો રહ્યો.

જલ્દીમસિંહે પૂછ્યું :

“છોકરા, તેજપાળ ક્યાં છે ?”

તેજપાળની નસેનસ તુટવા લાગી. નાગલા કાંધ ખોલ્યો નહિ, પણ હાથના ઇસારાથી તેજપાળને બતાવ્યો. બધા હુંટારા તેજપાળની સામે આવ્યા. નાગલા તેઓની પછવાડે હતો. બધા અજવાળામાં આવતાં નાગલા પોતાના ભાષ્ટને ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો. જલ્દીમસિંહ ની તે તરફ દૃષ્ટિ ન હતી. એ તો તેજપાળ સામે તાકીને ઉભો હતો. પણ એ પણ પછી તેણે કહ્યું :

“તેજપાળ, મને ઓળખો છો?”

નાગલા સમજી ગયો કે હવે સમય છે. તેથી તે ખોલ્યો :

“ભાઈ, હું તમને ઓળખું છું. તમે નાગલાઈના ભાઈ જલ્દીમસિંહ કે નહિ?”

જલ્દીમસિંહ ચોંક્યો, નાગલાની સામું જોવા લાગ્યો. નાગલાએ પોતાના અવાજને ફેરવી નાખ્યો હતો, તેથી તે નાગલાને ઓળખી ન શક્યો, છતાં ખોલ્યો :

“છોકરા, તું કાણ છે ? નાગલાને તું ક્યાંથી ઓળખે ?”

“હું નાગલાને ઓળખું છું, મારી માતા તમારા ગામનીજ છે. હું તમારા ગામમાં વણી વખત આવ્યો છું, તમને જોયા છે અને નાગલા તો મારો મિત્ર છે. એ અમારો રાજા થાય છે. અને અમે એની પ્રજા. કહો, તમે શું હુંટ કરવા આવ્યા છો? હુંટ કરવા આવ્યા હો તો હુંટવાની વાત સુલીજ જજો. હમણાંજ રાજમાં ખચર પહોંચી જશે. તમે જીવતા જઇ નહિ શકો.”

જલીમસિંહની આંખ ફરી ગઈ. આ છોકરો મારા ગામનો લાણુજ છે, તેની મને કેમ ખબર નથી; એવા વિચાર તેને આવ્યા. પણ તે પહેલાં નાગલાએ કહ્યું: “જુઓ, વાતની હાલો થઈ છે, માટે તમે ચાલ્યા જાઓ; નહિ તો પકડાઈ જશો. અને મારા મિત્ર મારા પર ક્રોધે ભરાશે. તમારામાં હુંટ ચલાવવાની હિમ્મત હોય તો ભલે તમે હુંટ ચલાવો અને પછી જોજો મળ.”

જલીમસિંહ એટલુંજ બોલ્યો: “લાઈ, તું તો અમારો લાણુ. તને કેમ હુંટી શકાય?” આમ બોલી બધાં માણસો પાછાં ફર્યાં. તેજપાળ નિર્ભય બન્યો હતો. આ બધો બનાવ શો બની ગયો તે પણ પૂરું તેનાથી ન સમજી શકાયું. બધાના જવા પછી નાગલા પોતાનો પોશાક હાથમાં લઈને ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો. તેજપાળ તેને રોકી ન શક્યો, કે નાગલા ન રોકાયો. જલીમસિંહે થાપ ખાધી. થાપ ખાવાથી જલીમને ધણોજ ક્રોધ ચંદ્યો. તે પોતાનાં માણસોને પૂછવા લાગ્યો:

“તેજપાળના ઘરમાં આપણા ગામની બાઈ છે?”

“અમને ખબર નથી.”

“બાઈ હોય તો આપણને ખબર ન હોય?” જલીમસિંહના તે સવાલનો જવાબ મળ્યો.

આ બનાવ પર વિચાર કરતો એક સરદાર પાછળ પાછળ આવતો હતો. તેને મનમાં સંદેહ હતો કે તે વણીકનો છોકરો વણીક નહતો, પણ જલીમસિંહનો ભાઈ, નાગલા હતો.

જલીમસિંહે વિચાર કરનાર માણસને પૂછ્યું:

“તમે શો વિચાર કરો છો?”

“તે છોકરાનો.”

“છોકરાનો વિચાર? છોકરાનો વિચાર શો?”

“તે છોકરો વાણિયાનો નહતો.”

“વાણિયાનો નહતો?”

“ના! મને લાગે છે કે એ તમારો ભાઈ નાગમાજ હતો!”

“શું એ નાગલો હતો?”

“હા.”

“તમે શાથી કહો છો?”

“એના બેલવા પરથી લાગે છે. નાગમા ધણોજ ચાલક છે. એક એ વર્ષ તો આપણી સાથે રહ્યો છે. આવા કાવાદાવા તેના ધ્યાનમાં છે. વળી તેનો અવાજ પણ નાગમાનેજ મળતો હતો.”

આ વાતમાં ખીજએ અનુમોદન આપ્યું: “મને તો તેના મોહાનો દેખાવ પણ નાગમા જેવોજ લાગતો હતો.”

“હા! અને જો એ નાગભા નહોત તો આપણે જીવતા આવી શકત પણ નહીં. તેજો વણિકપુત્ર હોત તો આમ ઉદારતા ન બતાવત, પણ દરઆરમાં ખચર આપત. યુક્તિથી આપણને રોકી રાખી પાછળથી ફસાવી દેત.”

“તમારી વાત ખરી છે. નાગભાએ પોતાના ભાઈ પર મેહેરખાની કરી જણાય છે.”

જલ્દીમ આથી બહુજ કાંધે ભરાયો. તે કહેવા લાગ્યો: “તે નાગભા હોયજ નહિ. એને ક્યાંથી ખચર કે આપણે ક્યાં જવાના છીએ? એ અહિંઆ ક્યાંથી આવે? એ બનવા જોગજ નથી.”

“બનવા જોગ નથી, તેજ બન્યું છે.”

“તો પછી તે વખતે શા માટે વાત ન કરી? ત્યાં મને ખચર પડી હોત તો હું એ બાળકને જીવતો ને જીવતો મારી નાખત. પણ હવે શું થાય? હવે તો બાજુ હાથમાંથી ગઈ.”

“હાથમાંથી બાળ ગમ્મ, તો હવે શોક શા માટે ધરો છો? બાળ ગમ્મ તો જવા દો. બીજું બાળ માંડો. વણજારાની પોટો નજીકમાંજ છે. ચાલો, ત્યાં છાપો મારીએ. ત્યાંથી પણ કાંઈ ઓછો માલ મળે તેમ નથી.”

જલ્મિમિહની ટોળી તૈયાર થઈને આવી વણજારાની પોટો પર.

વણજારા વેપાર માટે આવ્યા હતા. એ લોકોનું વતન વગડો છે. વગડામાં પડી રહેલું એજ એમનો આરામ છે. આર મામમાં એ માલ પણ તેઓ ધર્માં રહેતા નહિ હોય. ગામેગામ ફરતામાંજ તેમનું જીવન પૂરું થાય છે. વણજારાઓ સાધન વગરના હોતા નથી. મધળા સાધનો સાથે રાખે છે. હમણાં તો વણજારાઓ નથી, પોટો પણ નથી. પહેલાં એ યુગ હતો. વણજારા પહોંચતા પહોંચતા ઓગાંગી વેપારથી આવતા. હિંટ, બળદ, ઘોડા ગાડીઓ, માણસો, સરસામન, વેપારની વસ્તુઓ આ બધું ખતો એમ લાવતું કે કામ માટા રાજમદ રાજતુ નરકર છે.

હમણાં તો પહોંચ ચીનમાં ગયા છે. પહોંચતા અતરને બેઠી તમાથી અગત્ય નીકળે છે. વેપાર બધો રેલગંડી કરે છે તે વખતમાં તેમ ન હતું.

આપણે તે એ વખતની વાત કરવાની છે. તે વખતે વણજારાઓનો વેપાર હતા. જલ્મિમિહ વણજારા ગત લુટ્યા માટે ટોળી સાથે આવ્યો.

પ્રસંગ આવે હતા કે આ વખતે પહેરદારો એક જ આવતા હતા. વણજારાનો મલિક માટી નિદ્રામાં હતો. માણસ પણ મૃત્યુ પામ્યા સુત્ર ન હતા. કોઈ જગતું ન હતું રાત ધણીજ ગમ્મ હતી. સૌ ડર વગર સુત્ર હતા. જલ્મિમિહ પણ વણજારાનાં મણસ પર હાથ ચલાવે ત્યાં પછવાડેથી ઘેરના પગને અવાજ સંભળાયો. જલ્મિમિહ અને તેના સાથીદારો ચમકીને પાછળ ફર્યા, તો કોઈ ઘેરેસારને જોયો. ટોળી માંથી પડકાર થયો.

“કાણુ છે ?”

ઘોડેસ્વારે કહ્યું: “મારે જલ્દીમસિંહનું કામ છે.”

જવાબ પૂરો થતાં ઘોડેસ્વાર પાસે આવ્યો અને જલ્દીમસિંહને કહ્યું:

“આ સુનેલા માણસ પર હુમલો કરવો એ તમારો ધર્મ નથી.”

“તું કાણુ છે ?”

“મને ગુરૂમહારાજે મોકલ્યો છે. તેઓએ સમાધિમાં જોયું કે જલ્દીમસિંહ અધર્મથી લુંટ ચલાવી રહ્યો છે. આથી મને એમણે આજ્ઞા કરી અને લુંટ અટકાવવા સ્વયં કયું છે.”

બોલનાર કાણુ છે તે તરતજ પકડાઈ ગયો. તે ખીજે ફાઈ નહિ, પણ વીરહાક વગાડીને રાજા થવાની ઇચ્છા રાખનાર નાનો એવો વીર નાગલા હતો. લુંટારાઓ તેને ઓળખી ગયા. એકે જોરથી કહ્યું:

“કાણુ નાગલા ?”

નાગલા બોલ્યો: “હા.”

જલ્દીમસિંહ આવેશથી આગળ વધ્યો, નાગલાને પકડ્યો અને તેનું ગળું દબાવ્યું. એટલી વારમાં તો વણઝારાનાં માણસો પણ જાગી ગયાં; મારેકાર કોલાહલ થવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

ગુરૂજીને આશ્રયે.

નાગલાનાં તોફાનથી વણુઝારાનાં માણુમે જાગી ઉઠ્યાં. બધાં તૈયાર થયાં, બહાર આવ્યાં. પણ એ પણમાં તો લડાઇની નોખત વાગી. જાલીમસિંહે જોયું કે લડવા જતાં પ્રાણુ બચે એમ નથી. એથી પોતે ઘોડા પર તરફ દોડાવ્યો. પછવાડે ખીજા સરદારો પણ નાહા. નાગલા એમની આવી કાવરતા પર શોક કરતો કરતો ચાલ્યો. આગળ જાલીમસિંહ, પાછળ સરદારો, તેની પાછળ નાગલા. નાગલા સહુથી પાછળ હતો. એની પૂંડે વણુઝારાનાં માણુસો હતાં. નાગલા ભાગીને જતો નહતો. પોતાનું કામ પૂરું કરીને જતો હતો. વણુઝારાનાં માણુસો સમજ્યાં કે નાગલા પણ લુંટારો છે, આથી નાગલાને તેઓ પકડવા આવતાં હતાં.

જાલીમસિંહ અને તેના સાથવાળા તો ક્યારના નાસી ગયા હતા, નાગલા મગજખીથી ધીરે ધીરે જતો હતો. અચાનક પછવાડેથી માણુસો આવ્યાં. નાગલા નિડર થઇ બોલ્યો:

“કેમ ? તમે મારો રક્તો શા માટે રોકા છો ?”

“તું કાણુ છે ?”

“તમારો રક્ષક.”

“લુંટારાના છોકરા ? તું અમારો રક્ષક ?”

“ભાત ભૂલી ઉંઘનારાઓ, તમે મને પકડવા આવ્યા છો ? તમને ખબર છે કે હું ન આવ્યો હોત તો—”

નાગલા પોતાના શબ્દો પૂરા કરે ત્યાં તો તેને ઘેરીને કેદ કરવામાં આવ્યો. વણુઝારાનાં માણુસો ત્યાંથી પોતાના સ્થાન પર તેને લઈ

આહ્યા. રસ્તામાં નાગભાએ કાંઈ પણ સવાલજવાબ ન કર્યા. એ વગર બોલ્યો વણુઝારાના માલીકની સામે આવી ને હોલો રહ્યો. વણુઝારો વીર હતો. આ બાળકને તે જોઈજ રહ્યો. તેના મોઢા પર મસાલનો પ્રકાશ ધરવામાં આવ્યો હતો. પ્રકાશમાં નાગભાની વીરતાનો પ્રકાશ વધારે ચમકતો હતો. વણુઝારાએ પૂછ્યું:

“છોકરા, તું કાણ છે?”

“તમારા માણસોને પૂછો કે હું કાણ છું.”

“માણસો શું કહેશે. તુંજ બોલને?”

“તમે પૂછો તો ખરા કે મને શું સમજીને તેઓ પકડી લાગ્યા છે.”

વણુઝારો તો નાગભાના સામુંજ જોઈ રહ્યો. આવો નાનો બાળક અને આવો વાચાળ; એજ સવાલ તેના મનમાં થયા કરતો હતો. નાગભાનો ખુલાસો સંભળી વણુઝારો પોતાનાં માણસોને પૂછવા લાગ્યો:

“આ છોકરો કાણ છે? કોનો છે?”

“લુંટારાનો, લુંટારાનો સાથીદાર.”

નાગભા તરતજ ગરજીને કહેવા લાગ્યો: “ખતરદાર! મને લુંટારાનો છોકરો કે લુંટારાનો સાથીદાર કહ્યો છે તો. હું લુંટારાનો છોકરો નથી. ક્ષત્રિય વીરનો બાળક છું. લુંટારાનો સાથીદાર નથી, પણ ધર્મનો સાથીદાર છું.”

વણુઝારાનાં માણસો રતબ્ધ થઈ ગયાં. વધારે રતબ્ધ તો વણુઝારો પોતે થયો. એ તો નાગભાની વીરતા પર વારી જતો હતો. આવો નાનો બાળક અને આવો નિડર અને ખડાદુર? વણુઝારાએ પૂછ્યું:

“તું ધર્મનો સાથી છે?”

“હા.”

“તો મને ખતાવ કે તેં શો ધર્મ કર્યો છે?”

“હું એ ખતાવું, પણ તમારે એકલાએજ મારી સાથે આવવા તૈયાર થવું જોઈએ.”

“તું મને ક્યાં લઇ જશે?”

“મારો ધર્મ બતાવવા.”

“તારો ધર્મ? તારો ધર્મ ક્યાં છે?”

“ભરતપુરના નગર શેઠ તેજપાળને ઘેર.”

“તું મારી મશ્કરી કરે છે?”

“નહિ, હું મશ્કરી કરતો નથી. મને લાગે છે કે વણુઝારો મારા થી ડરે છે. મારો ધર્મ જેવા આવવાની તેનામાં શક્તિ નથી.”

વણુઝારાની આંખ લાલ થઇ ગઇ, તે બોલ્યો:

“છોકરા, તું શું મને નબળો માને છે?”

“બળવાન હો તો ચાલો ધર્મ બતાવું.”

વણુઝારો બધા માણસને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો: “સરદારો, ચાલો.”

“કેમ, સરદારો શા માટે? શું એકલા આવતાં ડર લાગે છે? ભાઇ, હું તો બાળક છું, ધર્મી છું. અધર્મી નથી, એક નાના જેવા બાળકનો ધર્મ જેવા આવવું તેમાં સરદારો સાથે લેવા, શું આ તમારી નબળાઇ નથી?”

વણુઝારો શરમાઇ ગયો. તરતજ તેણે નાગભાનો હાથ પકડ્યો અને કહ્યું:

“બાળક, તું બાળક નથી, પણ ક્રોધ દેવ છે.”

“તો પછી દેવની સાથે આવવામાં ડરવાનું શું હોય?”

વણુઝારો એકેક શબ્દ સાંભળતો હતો અને આ ધર્મના દરિયામાં તણાતો હતો. ફરી તેણે કહ્યું: “બાળક, તમે શું ક્રોધ રાજકુમાર છો?”

“નહિ, હું એક ગરીબ ક્ષત્રિય છું. હું રાજકુમાર નથી, પણ એટલું તો ખરું કે હું રાજ થવાનો છું. વણુઝારો નાગભાના શબ્દો સાંભળીને કહેવા લાગ્યો કે: “તમારાં લક્ષણો રાજ થવાને યોગ્યજ છે.”

“તમારી વાતમાં મારો ધર્મ રહી જાય છે; માટે ચાલો મારી સાથે, હું તમોને મારો ધર્મ બતાવું.”

વણુઝારો બોલ્યો: બલે, ચાલો.”

“પણ જુઓ આ વાત તમે ને હું જેજ બનણીએ. તેજપાળ શેઠને ત્યાં તમે જે કંઈ વાત સાંભળો તે તમારે કોઈ સ્થળે કરવાની નથી.”

“ નહિ કરું.”

“ ધર્મના સોગનથી કહો.”

“ મને ધર્મના સોગન.”

નાગભાની ચાલાકી આગળ વણુઝારો દીન બકરી જેવો બની ગયો. એનાથી વધારે તકરારમાં ઉતરવાનું ન બન્યું. એઉ તેજપાળની ડેલીએ આવ્યા. હજી સવારની કળા ન હોતી ખીલી. અંધારું હતું. અંધારામાં આ જે માણસો તેજપાળના દરવાજામાં દાખલ થયા. દરવાજો ખુલ્લો હતો. નાગભાએ માણસને બોલાવ્યો. માણસ જાગ્રત થઈને આવ્યો અને તેજપાળને જગાડવાની આજ્ઞા લઈને ગયો. પણ જે પણમાં બધું પતી ગયું. તેજપાળ ઉઠ્યો અને નાગભાને મળવા સામો આવ્યો. નાગભાએ કહ્યું:

“ શેઠ, રાત્રે તમેને હાંટારાના હાથમાંથી કોણે બચાવ્યા?”

તેજપાળ તરતજ કાલોથેત્રો થતો કહેવા લાગ્યો:

“ તમેએ ભાઈ. તમે બાળક નથી, પણ કોઈ રાજનીતિ જાણનારા વીર પુરૂષ છો.”

આટલી વાત કરી રહ્યા પછી નાગભાએ બધી હકીકત ખુલાસાથી વણુઝારાને કહેવા કહ્યું, અને તેજપાળે એ હુકમને માથે ચઢાવ્યો.

વણુઝારો વાત સાંભળી વિમાસણમાં પડ્યો. થોડી વાર તો મૂઠ માફક થઈ ગયો. ત્યાંથી બન્ને પાછા પોતાની પોઠમાં આવ્યા. વણુઝારો કહેવા લાગ્યો:

“ ભાઈ, તમે અહીંયાં ક્યાંથી?”

“ હું તમારી રક્ષા માટે આવ્યો હતો.”

“ અમારી રક્ષા? તમે કેવી રીતે કરી?”

“તમારા આ બધા વીર સૈનિકો ઊંધતા હતા. પાછળથી હુંટારાની ટોળા છાપો મારનાર હતી. હું તે જાણતો હતો. એટલે મેં આવી ખુમરાણ ક્યું અને તમારાં માણસો જાગી ગયા, હુંટારા નાહા, તમારું રક્ષણ થયું.”

“વાહા વાહા તમેને હજાર વાર ધન્ય છે.”

“એવા ધન્ય કે ધિક્કારની શી જરૂર છે? મારે રાજ થવું છે. આજથી હું આ શિક્ષણ લઉં છું, ઠીક, હવે રામ રામ.”

નાગલા ઘોડેસ્વાર થયો. કાઠ તેને રોક તે પહેલાં તો તે ત્યાંથી પલાયન થઈ ગયો. એને કાઠ રોકી ન શક્યું. ગયો, ગયો, કરતા બધા રહી ગયા.

નાગલા હજી ઘેર પહોંચ્યો નહતો, જલ્દીમસિંહ ક્રોધથી આકુળ બાકુળ હતો. એના મનમાં એટલો બધો ક્રોધ હતો કે તેનું ચાલે તો તે નાગલાનો નાશ કરી નાખે. પોતાની માતા સાથે તે વાત પણ કરતો નહિ. ઘડી ઘડી માતા જલ્દીમસિંહ સામું જોતી, એની કરડી આંખોનો વિચાર કરતી, પૂછવા મથતી, શબ્દો મોઢામાં આવી બરફની માફક ગળી જતા. જલ્દીમસિંહના મનનો ઉલ્લસ મનમાં ન રહ્યો. પોતાની સ્ત્રીને પાસે બોલાવી અને કહ્યું:

“આ નાગલાને હું મારી નાખીશ.”

“શું કામ?”

“આજે એણે મારી બધી બાજુ માટીમાં મેળવી. મારા સાથીદારો અને મને બેઆબરૂ કર્યા. મારી મહેનત પર પાણી ફેરવ્યું.”

“પણ થયું શું?”

“આજે તે અમારી સાથે હતો.”

“તમે સાથે લઈ ગયા હતા?”

“ના. પાછળથી આવ્યો હશે. જ્યાં અમે જવાના હતા તે બધે ઠેકાણે આવી અમોને નિરાશ કર્યા. અમારે નામોશી લઇને નાસવું પડ્યું.”

“એ છોકરો છેજ એવો.”

“આજે એની વાત છે. આવવા દે. એવી વીતાઈ કે અધું ભૂલી જાય.”

જલિમસિંહ બોલતો હતો. માતા સાંભળતી હતી. દીકરાનો ક્રોધ જોઈ પોતે પાસે આવી અને કહ્યું:

“બેટા જલુભા,” ક્ષત્રિઓ હુલામણામાં લા આગળ કરે છે, સિંહને ખાધ જાય છે. જલિમસિંહને જલુભાના નાના નામથી માતા બોલાવતી. એજ રીત હોય અને હતી. રીત પ્રમાણે માતાએ બાળકને બોલાવ્યો.

જલિમસિંહ બોલ્યો: “શું છે?”

“ક્રોધે શા માટે ભરાય છે, બાપુ?”

“શા માટે ભરાય છે? તારો નાગભા માઈ સત્યાનાશ કાઢવા બેઠો છે. તારા નાગભાએ આજે મારા માથા પર રામકહાણી રાખી છે.”

“પણ એવું થયું શું?”

“એ આવે ત્યારે પૂછજે.”

આટલી વાતચીત થતી હતી એટલામાં ઘોડાના ડાખલાનો અવાજ આવ્યો.

સામે નજર જાય એટલામાં તો નાગભા આવીને માતાના પગમાં નમી પડ્યો. માતા બોલી:

“નાયુ, ભાઈ શું કહે છે?”

“શું કહે છે?”

“તું કેમ એનાથી આડો ચાલે છે?”

“એનાથી આડો ચાલું છું, ધર્મથી નહિ. માડી, કાષ્ઠ બળ વગર ના માણસને લુંટવો તે શું ધર્મ છે? ઉંધતા માણસ પર વાર કરવી એ શું વીરતા છે?”

જલ્દીમસિંહ ત્રાડ પાડીને બોલ્યો: “મારો ધર્મ અને વીરતા જોવા ની તારે શી જરૂર? તું કાણ કે મારો ધર્મ અને વીરતા જોવા આવે?”

નાગભા એટલુંજ બોલ્યો: “હું તમારો નાનો ભાઈ.”

“નાનો થઈ મોટાની સામે થાય છે? મોટાના કામને મારી નાંખે છે? શરમાતો નથી? હા ખી મરને.”

“મેં શરમાવા જેવું ક્યું હોય તો હું જરૂર હા ખી મરત. પણ મેં શરમાવા જેવું ક્યું નથી. તમે તમારો વિચાર કરો, ભાઈ, જો મારકણા છો, તો એવાને મારો કે જે તમોને જવાબ આપે એવા હોય. ગયા તો ક્યાં ગયા? વાળીકને ઘેર અને વણઝારાની પોઠ પર; ત્યાં ઉંધતાં માણુસોનો લાભ લઈને!”

જલ્દીમસિંહ, હાલ્યો, નાગભાને પકડ્યો અને બોલ્યો:

“નાગભા, તું મને મેણાં મારે છે?”

“હું મેણાં મારતો નથી; તમે માંગી લીઓ છો.”

“ગુરૂજીએ તને શું કહ્યું હતું કે મારી સામે ન થવું.”

“ગુરૂજીએ તમોને શું કહ્યું હતું કે, અધર્મથી કોઈને ન લુંટવા. તમે ભૂલ્યા અને હું પણ ભૂલ્યો. પણ મારી બલ તમારા જેવી નથી.”

“હું તને મારી નાંખીશ.”

“તમારી સામેજ ઉભો છું, મારી નાખો. અત્યારે હું તમારા સામે ન થાઉં કારણ કે, અત્યારે તમે મારા વડીલ છો.”

“તું મારી મશ્કરી કરે છે?”

“નહિ. ખરી વાત કરું છું. ભરતપુરમાં તમારી સામા આવવાનો મારો ધર્મ હતો. હમણાં કાંઈ મારા ધર્મને આંચ આવતી નથી. તમો મને મારી નાખ્યો તો મારા ધર્મને કાંઈ નુકશાન થવાનું નથી. બલે મને મારી નાખો.”

“નાગભા, નાગભા, તું આ બધું ક્યાંથી શીખ્યો?”

“ગુરૂજના ઉપદેશથી. એમનો એક એક શબ્દ મેં મારા મોઢે કર્યો છે. મરવું તો છે, પછી ડરવું શા માટે? મરવું તો પારકાને માટે. આ બધા શબ્દો મારા રૈમેરૈમમાં રમે છે. પછી હું શા માટે ડરું?”

“તું મૃત્યુથી ડરતો નથી?”

“શા માટે ડરું? શું મૃત્યુ પછી આવવાનું નથી? બાઈ, ગુરૂજ કહેતા હતા કે જે સમય જાય છે તે પાછો હાથમાં આવતો નથી. માટેજ ધર્મને તજવો નહિ. હું મરવાથી બિલકુલ ડરતો કે ગભરાતો નથી. માત્ર અધર્મ કરતાં ડરું છું, ગભરાઉં છું.”

જલિમસિંહ નાગભાના પ્રત્યેક વચનથી વિધાઈ જતો હતો. તે તરતજ નાગભા ઉપર ધસ્યો અને પગની એક લાત મારી. માતા બાળુમાજી ઉભી હતી. બાળક પર થતો ક્રોધ તેનાથી ન જોવાયો, તે વચ્ચે પડી અને પુત્રને વારતાં બોલી:

“હાં, હાં, જલુ, આ શું કરે છે?”

જલિમસિંહે માતાને પણ તુચ્છકારી, ને માતા પર પણ હાથ લંબાવ્યો અને એક મુઠી વાળીને મારી. નાગભાના અણુઅણુમાં વીંછીની વેદના થવા લાગી. તે રડતાં રડતાં બોલ્યો: “બાઈ, હું શું કરું? હું બાળક છું. જે મોટા હોત તો મારી માતાને મારનારને બરાબર સ્વાદ ચખાડત! તું માતાને મારે છે? તારી ભાગ્યવિધાતાને મારે છે...પણ ઇશ્વર તારા એવા હાલ કરશે...”

૫૬ માતા બાળક પર વરસતો શ્રાપ ન સંખી શકી. તે આંસુ ભરી આંખે બોલી:

“નાગુ, નાગુ, બસ કર. ઇશ્વર એનું સાફ કરશે. ઇશ્વર એને આનંદમાં રાખશે. બેટા જલુ, ઇશ્વર તારું અભરે ભરશે.”

“માફ અભરે ભરાય કે માફ સત્યાનાશ જાય, તેથી તમારે શું? તમે માફ સાફ થાય તે જોવા રાજીજ ક્યાં છો? તમે તો માફ નખખોદ કાઢવા બેઠાં છો.”

“અમે નખખોદ કાઢવા બેઠાં છીએ?”

નાગલા ૩૬ સ્વરૂપ કરીને બોલ્યો: “ભાઈ, અમે તો તમારા ભલામાંજ રહીશું, પણ યાદ રાખજો કે, ધર્મ જય અને પાપે ક્ષય. પાપનો કદિ વિજય થતો નથી.”

“બસ. હવે લવારો બંધ કર. જા મારા ધરમાંથી ચાલ્યો જા. ભલે તારો ધર્મ તને જગજીમાં લખ જાય અને હું ભલે બીખ માંગું.”

“તમે બીખ નહીં મંગો; તમારાં કર્મો તમોને બીખ માગતા કરશે.”

નાગલાના ઉપલા વાક્યથી જાલીમસિંહે ફરીને નાગલાને હુલો કરી પછાડ્યો, મનુષ્યોના માર માર્યો તે પોતાની માતાને પણ ન બોલવાના બોલ સંભળાવવા લાગ્યો. જાલીમસિંહની સ્ત્રી આ દેખાવ બેરાબર જોતી હતી, પણ તે વચમાં ન આવી કે ન પોતાના સ્વામીને આવું કામ કરતા અટકાવ્યો. એ તો મનમાં રાજી થઈ કે આજે ઠીક દાઝ નીકળે છે. નાગલા રડતો હતો રડતા રડતા તે જામને કહેવા લાગ્યો:

“ઠીક છે, ભાઈ, મારો વખત આવવા દો. મને મોટો થવા દો. હું મોટો થઈશ રાજા થઈશ, ત્યારે તમારી વાત છે.”

જાલીએ તરતજ મેલું માર્યું: “આવાં લક્ષણ હશે તો ધરેધર બીખ માગશે તો પણ પૂરું નહિ થાય, અને રખડી રખડીને મરશે.”

નાગલા જાલીના પ્રત્યે ફર્યો અને કહેવા લાગ્યો: “જોજો તો ખરા મારો ધર્મ મને રાજા બનાવશે; અને અધર્મી હશે, હુટકાટ કરતો હશે તેજ મારો, દુઃખી થશે અને બેડીઓમાં બંધાશે.”

જાલીમસિંહ બીજું કંઈ ન બોલ્યો પણ એટલુંજ બોલ્યો કે:

“બસ! વધારે ના બોલ. જા મારા ધરમાંથી ચાલ્યો જા.”

જાલીમસિંહની માતા કરગરવા લાગી, પણ તેથી જાલીમસિંહ વધારે ગુસ્સે થતો ગયો. નાગલા માતા તરફ કરી કહેવા લાગ્યો:

“માડી, ચાલ, આપણો પ્રભુ છે.”

પ્રકરણ ૫ મું .

—:૦:—

ગુરુજીને આશ્રમ

નાગભાના મનમાં ક્રોધ ઘણે જ હતો. ભદ્રના ધરમાં રહેવાને તે રાજી નહોતો. જલ્દીમંદિહ પણ નાગભાને રાખે તેમ નહતું. આથી તે નાગભાને કહેવા લાગ્યો:

“જા, આલ્યો જા.”

આ શબ્દો નાગભા કરતાં તેની માતાને વધારે તેજ લાગ્યા. તે કહેવા લાગી:

“જાલુલ, તે ક્યાં જશે?”

“આખું જગત પડ્યું છે.”

“તું એનો મોટો ભાઈ છે.”

“ભાઈ છું એટલા માટે તે મારું જડમૂળ કાઢવા બેઠો છે. ભાઈ છું એથીજ તે મને હલકો પાડવા મથે છે.”

નાગભા ગરમ થયો; તે ભાઈના સામી છાતી કાઢીને ઉભો અને બોલ્યો:

“હું હલકો પાડું છું કે તમારાં કામ? તમે પોતાનું પોતાપણું ભૂલી ગયા છો. તમે વીર છો, તો વીરહાક વગાડોને; આમ લુંટારાનો ધંધો શું કરો છો? લુંટારાનો ધંધો કરતાં પણ ક્યાં આવડે છે!”

“જો, માડી જો, આ મારો નાનો ભાઈ બોલે છે.”

“હું શું બોલું બોલું છું? ગુરુજીની તમેને શી આજ્ઞા છે અને તમે શું કરો છો?”

જલ્દીમંદિહ નાગભાને ફરી પકડવા દોડ્યો. માતા વચમાં પડી. તે કહેવા લાગી:

“ભાઈ, એ બાળક છે.”

જલ્દીમે ઉત્તર દીધો: “આવો બાળક? આવા બાળકને તો છાંટીજ નાખવો જોઈએ કે તે સામે ન થાય.”

“હું સામે થઉં છું કે તમે સામે કરો છો?”

“હું સામે કરું છું? મેં તને કહ્યું હતું કે તું મારા માર્ગમાં આવજો? મેં તને કહ્યું હતું કે તું પોઠનાં માણસને જગાડજો? મેં તને કહ્યું હતું કે તું મારું બધું ધમેલું ધૂળ કરજો?”

“પણ, એમાં મેં જોડું શું કર્યું છે?”

“જોડું શું કર્યું છે? તેં જોડું નથી કર્યું? મારા હથિઆર હેડાં પાડ્યાં. મારે શરમાઈને પાછું આવવું પડ્યું. આ બધું શું કહેવાય?”

“પણ એમાં મારો શો દોષ?”

“કેમ તારો દોષ નહિ?”

“ના.”

“વાહ, આ વાત બહુ મજાની!”

“હું તમારી આડે આવ્યો, પણ શા માટે આવ્યો?”

“શા માટે આવ્યો તે હું શું જાણું?”

“ત્યારે પહેલાં એ જાણો. તમે એક વાણીઆને લુંટવા જતા હતા. વાણીઆને લુંટવામાં વીરતા શી હતી? એવું કામ તો બાયલા કરે. મારા વડીલ ભાઈને કોઈ બાયલો કહે તે મારાથી કેમ સાંખી શકાય?”

“અને પોઠનાં માણસોને જગાડ્યાં તે?”

“ત્યારે શું તમે ઉંઘતા માણસોને લુંટવાના હતા? ભાઈ, ઉંઘતા માણસને લુંટવા એ શું ધર્મ છે? તમે ગુરૂદેવ પાસે વચનથી બંધાયા છો કે હું કોઈને અધર્મથી નહિ લુંટું. કેમ એ વાત ભૂલી ગયા? તમે વીરતા અને ધર્મને ભૂલીને ચાલતા હતા. મેં એમાંથી તમને ઉગાર્યા, તે શું મારો ઉપકાર નથી? ઉપકારના કરનાર પર અપકાર કરશો? કરો તો ભલે કરો.”

નલ્લીમસિંહ નાગભાના શબ્દો સાંભળી શાંત થવાને બદલે વધારે જોરમાં આવ્યો, તરતજ આગળ વધ્યો. નાગભાને એક ધક્કો ફરીથી માર્યો અને કહ્યું:

“જા, ચાલ્યો જા મારા ધરમાંથી.”

એટલામાં નલ્લીમસિંહની સ્ત્રી ત્યાં આવી. આ ઘાટ જોયો. તેના મનમાં પણ આ વાતથી ક્રોધ જન્મ્યો. તે કહેવા લાગી: “આ માદીકરો આપણને સુખથી રહેવા દેશે નહિ.”

નાગભાની આંખમાં પાણી હતાં. તે રૂદનના રૂપમાં બોલ્યો:

“ભાભી, જે કહેવું હોય તે મને કહો. ખબરદાર! મારી માતાને કાંઈ કહ્યું છે તો!”

“કહીશ તો શું કરશો?”

“શું કરશો? હમણું તો કાંઈ નહિ કરું, પણ મોટો થઈશ ત્યારે તમારી પાસે જવાખ માંગીશ.”

“કોણ? તમે જવાખ માંગશો?”

“હા, હા?”

“કઈ સત્તાથી?”

“મહારાજની. હું મહારાજ થઈશ અને મહારાજ તરીકે તમારી પાસે જવાખ માંગીશ.”

“મહારાજ?” નાગભાની ભાભી મેણીનાં લાવથા બોલી: “આ બીખારી રાજ થશે?”

“હા, હા, હું રાજ થઈશ. અત્યારે હું તમને બીખારી જેવો લાગું છું, પણ સમય આવવા દો. હુંજ રાજ થઈશ અને જે હુંટારો થઈ અધર્મથી માણસોને કનડે છે, એના હાથમાં બેડીઓ હશે.”

“એમ?” નલ્લીમસિંહે ત્રાડ મારી અને તરતજ નાગભાને કહ્યું: “તું હમણાંજ મારી સામેથી ચાલ્યો જા.”

નાગલા પોતાની મતાને વળગી પડ્યો. માતા જલ્દીમને કહેવા લાગી:

“જલ્દીમસિંહ, આ બાળકની લાવના સામું જો. એ મહા પરાક્રમી થશે. તું એનો સંકાર કર. આમ તેને તરછોડ નહિ.”

“એટલે શું એ મને ફસાવે અને હું તેને સામે પગે પડતો જાઉં?”

નાગલા બોલ્યો:

“તમે એકજ નહિ; તમામ પ્રજા મારા પગમાં પડશે. જો જો તમે.”

“વાર! વાર! તું હમણાં તો જા.”

નાગલા બોલ્યો: “મા, ચાલ.”

માએ સાથે પગલાં ભર્યાં. જલ્દીમસિંહ કાંઈ બોલ્યો નહિ. નાગલા ચાલ્યો, અને મતા પણ સાથે ચાલી. આ તરફ જલ્દીમસિંહ ધરમાં ગયો. માની આંખમાં આંસુ આવી લાગ્યાં.

નાગલા અને મતા ગામની બહાર આવ્યાં, બહાર નીકળીને રસ્તે પડ્યાં. માતા ઘડી ઘડી પાછું ફરીને જોતી હતી. હમણાં જલ્દીમસિંહ આવશે, હમણાં આવશે, પણ જલ્દીમસિંહ ન આવ્યો. માતાની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. નાગલાએ માતા સામું જોયું અને માતાને રડતી જોઈ નાગલાની છાતી ચીનઈ ગઈ. તરતજ તે માતાના કંઠમાં વળગી પડ્યો અને બહુજ લાગણીથી બોલ્યો:

“મા, તું રડ નહિ? ભાઈએ ભલે આપણને કાઢી ચૂક્યાં, પણ હું મરતાં સુધી તારી સેવાચાકરી કરીશ.”

નાગલાના બોલથી માતાનું હૈયું હાથ ન રહ્યું. બાળક માતા સામે મરવાની વાતો કરે એ માતાથી કેમ સહન થાય? નાગલાની વાણી ન હોતી; વિજળી હતી. તે માતા પર પડી. માતા બળી ગઈ. નાગલા કંઈ વળગેલોજ હતો. માએ અને હાથે નાગલાને બાંધી લીધો. અને હર્ષાશ્રુથી તેને બાંજવતી બોલી:

“મારા વીરા, તું મારી સેવામાં શા માટે મરે? મરે તારા શત્રુ! હજી તો મારા મનમાં કાંઈ કાંઈ આશાઓ છે.”

નાગલા કહેવા લાગ્યો: “શી આશા છે? હું રાજ થાઉં એ જોવાની આશા છે? રાજકુંવરી સાથે લગ્ન કરું એવી આશા છે? લાધને બેડીઓ—”

“નહિ, નાગુ, એ છેલ્લી આશા મારા મનમાં નથી.”

નાગલા માતાના બોલને તોડી પાડતાં બોલ્યો: “એણે તને તુચ્છકારી છે.”

“એજ મારા માટે આદર છે. એ મારો બાળક છે. બાળકના તુચ્છકાર સામું માતા જુએ?”

“એવો મોટો અને તે બાળક?”

“હા, દીકરા, પુત્ર ગમે તેવો મોટો હોય, છતાં માતાની દ્રષ્ટિમાં તો બાળક. એને જ્ઞાન ન હોય. એ ગમે તે કરે તેને લાડ સમજી માતાએ ક્ષમા કરવી જોઈએ.”

નાગલા બાળક હતો. તે માતાની બાવના ન સમજ્યો. મા દીકરો ચાલ્યાં ચાલ્યાં તે છેક સાંજ સુધી. સાંજના તેઓ ગુરૂજનો આશ્રમમાં આવ્યાં. નાગલાને જોતાંજ ગુરૂજ બહુ રાજ થયા. પણ આમ અચાનક ક્યાંથી આવ્યાં? એવો પત્ર સહેજ તેમના મુખમાંથી નીકળી ગયો.

નાગલા બોલે તે પહેલાં માતાએ કહ્યું:

“દેવ, આપને જણાવવાની કરી જરૂર નથી. આપ બધું જાણો છો.”

નાગલા બોલ્યો: “હા, પ્રભુ, આપ જો ન જાણતા હો તો હું આપને જણાવું છું કે મારા લાઇએ અને તથા મારી માતાને ધર-માંથી રજા આપી છે,”

“શા માટે?”

“હું એને ધર્મ પ્રમાણે ચાલવા કહેતો હતો તેથી.”

ગુરુ આશ્રમ ચકિત થઇ કહેવા લાગ્યા: “તું ધર્મ પ્રમાણે ચાલવા કહેતો હતો? તું શું કાંઈ ધર્મગુરુ છે કે ખીજને ધર્મ પ્રમાણે ચાલવાનો ઉપદેશ કરે?”

“નહિ, હું ગુરુ નથી, પણ રાજા છું.”

“તું રાજા છે?”

“હમણાં નથી, પછી થઈશ.”

“રાજા થઈશ તેથી શું?”

“તેથી એજ કે મારે બધાને ધર્મ પ્રમાણે ચાલવા સમજાવવા જોઈએ. યથા રાજા તથા પ્રજા.”

ગુરુ હસી પડ્યા અને નાગલાની માતાને કહેવા લાગ્યા: “માતા, આ બાળકના રોમરોમમાં ધર્મભાવનાઓ ભરી છે. મારો ઉપદેશ તેના પર રામબાણુ જેવી અસર કરી ગયા છે. મને લાગે છે કે આ બાળક જરૂર પરાક્રમી થશે.”

“પ્રવર આપનાં વચ્ચેને સત્ય કરશે.”

નાગલા કાંઈ ન બોલ્યો. રાત પડી. નાગલા અને તેની માતા આશ્રમમાં રહ્યાં. આ વાત જલ્દીમસિંહના જાણવામાં આવી. પણ તેણે તેની દરકાર ન કરી; તેમજ મહારાજે તેને માતા તથા નાગલાને લઈ જવા કાંઈ કહેવરાવ્યું પણ નહિ.

આમ દિવસો પર દિવસો જવા લાગ્યા. ગુરુ મહારાજનો આશ્રમ એક દેવઆશ્રમ હતો. બાળુબાળુ વનવૃક્ષોની અનુપમ ઝાડી હતી. ઘાટોપ વૃક્ષો પર સુંદર પક્ષીગણો મધુર ગાન ગાતાં હતાં. બાળુમાં નાની પણ જળની ભરેલી તલાવડી હતી. એક બાળુ નાનો એવો બેઠા ઘાટનો બંગલો હતો. બંગલો એજ ગુરુનો આશ્રમ. આશ્રમમાં ભાત ભાતનાં પુસ્તકો ભરી રાખ્યાં હતાં. એક તરફ મોટું મેદાન હતું. મેદાનમાં વીર બાળકોને ફેળવવામાં આવતાં, અહીંયાં તલ્વારબાણ

થતી. અહીંઆ તલ્વારના દાવ ખેલાતા. વીરની પરીક્ષા થતી. કોણ વીર નીકળશે તે ગુરુજીના આશ્રમમાંથી સમજી શકાતું. ગુરુજી પોતેજ બાળકોને ફેળવતા. શરીરને મજબૂત કરવાની દરેક કસરત પોતેજ બતાવતા. તલ્વાર કેમ ફેરવવી, તે પણ પોતે પાસે રહી સમજાવતા. કોઈ સમે તો પોતે હાથમાં તલ્વાર લઈ અખાડામાં ઉતરતા અને બાળકોમાં એક પ્રકારનો ઉત્સાહ જન્ય કરતા. ગુરુજીની આવી બાવનાથી ફરફરના રાજકુંવરો શસ્ત્રવિદ્યા શીખવા આશ્રમમાં આવતા. તીર, તલ્વાર, બાલા, બરછી, જમૈયા, કટાર; એ બધાને દાવપેચથી કેમ વાપરવાં તે આ આશ્રમમાં બતાવવામાં આવતું. ગુરુજીનો આશ્રમ ન હતો, પણ શસ્ત્રશાળા હતી.

નાગભા અહીંઆ ઘણીવાર આવતો, ખેલતો, કુદતો, તલ્વારની પટાખાજી પર ધ્યાન રાખતો અને એથી તે ઘણી સારી રીતે તલ્વાર ફેરવી જાણતો; છતાં તે શસ્ત્રવિદ્યામાં કુશળ તો ન હોતો જ.

હજી ઘણું શસ્ત્ર શીખવાનાં બાકી હતાં. અનાયાસે આ યોગ થયો. યોગ થતાં નાગભા શસ્ત્રવિદ્યા શીખવા લાગ્યો. રોજ તે તલ્વાર લઈ અખાડામાં આવતો, લડતો, ફાવતો, મરતો, મેદાન મારતો, ઘણી વખત તેને ગુરુજી દાવપેચ દેખાડતા. થોડું બતાવતાં નાગભા જાહે સમજી, શીખી જતો. ગુરુજીથી બોલી જવાતું:

“નાગભા મારી મહેનતને દીપાવશે.”

દિવસો જવા લાગ્યા. નાગભા મોટો થતો ગયો. આજે તે જુવાનીમાં આવી ગયો હતો. મોઢા પર મૂછનો દોરો જેવોતેવો આવ્યો હતો. શરીર ભરાઈ ગયું હતું. આંખમાં વીરતા છત્તકતી. મોઢું એવું મોઢક હતું કે જોનારને તરતજ વશ કરે. મા તો નાગભા પર મરી પડતી. નાગભા જુવાન થયો, એની આશાઓ પણ વધતી ચાલી. જેવો કોઈ ભકત ઇશ્વરની સેવામાં તલલીન રહે એવો એ ગુરુસેવામાં

૧૯૫૧ ને રહેતો. નાગલાના મનથી ગુરુજી પોતાના ઇશ્વર હતા. એ ગુરુજીને ઇશ્વરસ્વરૂપ ગણતો, ઇશ્વરસ્વરૂપ ગણીને માન આપતો, મંજતો, સેવા કરતો.

માતા એજ ઉપદેશ આપતી: “દીકરા, તારા મનના મનોરથ પૂરા કરવાનું એકજ ઠેકાણું છે, અને તે ગુરુજીના ચરણ.”

ગુરુજી નાગલાને કહેતા: “નાગલા, તું માતાની સેવા કર. જે સ્વર્ગના દ્વાર હોય તો તે માતાના ચરણ છે.”

નાગલા બંને ચરણની સેવા કરતો. એક ચરણમાં મનના મનોરથ હતા; બીજામાં સ્વર્ગના દ્વાર હતાં. નાગલા માટે બંને હતું; સોતું અને સુગંધ.

એક દિવસે રાત્રિને વખતે ગુરુજી સમાધિ ભેવાની તૈયારીમાં હતા, તેટલામાં બહારથી એ માણસો આવ્યા અને ગુરુજીને વંદન કરી બોલ્યા:

“દેવ, જરા બહાર પધારશો?”

“કેમ?”

“વિનંતિ કરવાની છે.”

“અહીં આંજ કરોને?”

“નહિ, એ વાત ગુપ્ત છે.”

ગુરુજી નિડર હતા. કાષ્ઠથી ડરતા નહીં. તેણે માણસોનો ચહેરો જોયો, અને પછી તરતજ તેની સાથે ચાલ્યા. નાગલા જાગતો હતો. તે આ વાત સંભળી ગયો, તે પણ ગુરુજીની પાછળ ચાલ્યો. ગુરુજીના કાનમાં ઝીણો પદરવ સંભળાયો; પોતે ઉભા રહ્યા, આંખાંખાં ફરીને જોયું, નાગલાને જોયો અને બોલ્યા:

“કાણુ છે એ?”

નાગલા ગભરાયો. ગુરુજી ફરીથી બોલ્યા:

“કાણુ છે? જે હોય તે મારી સામે આવો.”

નાગભા ગુરુની આજ્ઞા લોપી ન શક્યો. આગળ પગલાં ભરી ગુરુજ સમક્ષ આવ્યો અને હાથ જોડીને ઉભો રહ્યો. ગુરુજ મંદ હસ્યા અને પુછવા લાગ્યા:

“કેમ, નાગુ?”

નાગભાએ ઉત્તર ન આપ્યો. ગુરુજએ ફરી પુછ્યું:

“ક્યાં જાય છે?”

નાગભા ખોલી ઉઠ્યો: “આપની રક્ષા કરવા.”

“મારી રક્ષા શા માટે? મને કાણુ મારનાર છે?”

નાગભાએ કહ્યું: “આ આવ્યા છે તે આપને...”

“મને કાંઈ પણ કાંઈ કરી શકનાર નથી. તું જા. સુષ જા.”

નાગભા પાછળ હઠ્યો, આવીને સુષ ગયો, ગુરુજ બહાર આવ્યા. બહાર આવતાં એક ધોરી બળદથી જોડેલો માફો જોયો. ગુરુજ બોલ્યા:

“એમાં કાણુ છે?”

“આપજ આવીને જુઓ.”

ગુરુજ આ શબ્દો સાંભળી માફાની પાસે ગયા, માફાના પડદા ઉંચા થયા. ગુરુજએ જોયું કે માફામાં એક રૂપવતી કન્યા બેઠી છે.

પ્રકરણ ૬ હું.

—:૦:—

હંસાવલી.

ગુરુએ કન્યાને જોઈ, ઓળખી અને કહ્યું: “કાણ, એટા હંસાવલી?”
માફામાં એઠેલી કન્યાનું નામ હંસાવલી હતું. હંસાએ હંસ ચમાન
ડોક લલાવી કહ્યું:

“હા,”

“અત્યારે?”

“હા દેવ,”

“કેમ બધાં કુશળ તો છે ને?”

“બધાં કુશળ છે.”

“તું શા નિમિત્તે આવી છે?”

“મારી ઇચ્છા શસ્ત્રવિદ્યા શિખવાની છે.”

ગુરુ હંસાના શબ્દોથી ચક્રિત થયા, બહુજ ંદાક્ષી બોલ્યા:
“એટા, તું શસ્ત્રવિદ્યા શિખવા માંગે છે?”

“હા, પ્રભુ.”

“તને શસ્ત્રવિદ્યા શિખવાની શી જરૂર છે?”

“એ આપ પુછો છો? દેવ, હું ક્ષત્રિય કન્યા છું. મારા માટે
શસ્ત્રવિદ્યા નહિ, તો બીજું શું હોય?”

“પણ તને એની જરૂર શી છે? તારા પિતા જેવા તેવા નથી.
એની વીરદાક આખા દેશમાં વાગે છે. એની સામે મરતક ઉપાડવાની
કોઈની શક્તિ નથી.”

“એ આપની કૃપા છે, પણ થોડા સમય થયાં એક ઘટના એવી બની રહી છે કે મારે સત્ત્વવિદ્યા શિખરીજ નોંધએ.”

“એવી ઘટના શી બની છે?”

“આપ વીરમદેવને તો જાણો છો.”

“હા, વીરમદેવ વીર છે.”

“આપને એનો અનુભવ છે?”

“અનુભવ તો નથી.”

“ત્યારે પછી આપ એને વીર શાથી માનો છો?”

ગુરુજી બોલતાં અટકી ગયા; પણ એ પણ પછી ગુરુજીએ કહ્યું:

“કુંવરી, તારે જે કાંઈ જણાવવું હોય તે મારા આશ્રમમાં આવીને જણાવ. રસ્તા વચ્ચે ક્યાં સુધી ઉભી રહીશ?”

કુંવરી કહેવા લાગી: “દેવ, હું આપની પાસે એક વચન માગું છું.”

“શું?”

“આપશો?”

“પણ શાનું?”

“આમ આકુળવ્યાકુળ શા માટે થાવ છો? હું આપને ચિંતામાં મુકવાની નથી.”

ગુરુજી મંદ હાસ્ય કરી બોલ્યા: “મને ચિંતા જેવું હોય જ નહિ. હું તને વચન આપું છું કે તું જે વાન કરશે તેનો હું સંતોષ-કારક પ્રતિષ્ઠા કરીશ.”

કુંવરી રાજ થઈ, બધા અનુચરોને પોતાની પાસેથી દૂર કર્યા અને ગુરુજીના કાનમાં કહ્યું: “આજથી આઠ દિવસ પછી હું અહીંયાં આવીશ, ખેડુતની છોકરીના વેશમાં રહીશ, પણ મારો વેશ તમે ખુલ્લો ન કરશો.”

“ખેડુતની છોકરીનો વેશ હોવાનું કારણ?”

“કારણ ધણું છે; આવીશ ત્યારે જણાવીશ.”

એટલું બોલી રાજકુંવરી વિદાય થઇ. ગુરૂ આશ્રમમાં આવ્યા. બરાબર આઠ દિવસે રાજકુંવરી આશ્રમમાં આવી. તેનો પોશાક બહુજ વિચિત્ર હતો. શરીરે જડો ગળનો સાદલો, એવોજ જડો ધાધરો, ધાધરામાં ખેડુન સ્ત્રીના હાથે લરેલાં લરતકામ, રેશમી નાડી, નાડીનાં સુંદર પુમકાં, કીનખાખનું કાપડું, એકે આવડાં પર ઉઠાડે છુટા, સ્તન પર પણ છુટા, હૈયા પર મોર, આંખમાં કાજળ, એ બધાંથી ઉલરાતું યૌવન કાંઈ અજબ લાગતું. અને હંસા કોઈ વિચિત્ર છોકરી લાગતી, છતાં એનું યૌવન છુપાતું નહિ. યૌવન કોઈ એવી મદિરા છે, પછી તે ગમે તે પોશાકમાં હોય, માણસને તે પરવશ કરી નાખે છે. હંસા પણ પરવશ કરે એવી જ હતી.

હંસા આવીને આશ્રમમાં રહી. થોડાજ દિવસમાં તે તદ્વાર ફેરવવામાં કુશળ થઈ. ધણા ક્ષત્રિય કુમારો હંસા પર મુગ્ધ થયા. ધણા હૈયાસુના થઈ ગયા. નાગલા હંસાવલી તરફ જોતો પણ નહિ. હંસા જે જે યુવક સાથે શસ્ત્ર ફેરવવા આવતી, તે તે યુવક પોતાને સદલાગી સમજતો. તદ્વાર ફેરવવા જતાં નયન ફરી જતાં; હાથની તદ્વાર હેઠે પડતી, હંસા હર્ષથી ખડખડાટ કરતી.

ગુરૂના મનમાં હંસાવલીએ અધુરી મુકેલી વાત જાણવાની મણીજ જાણાસા હતી. હંસાવલીનો પિતા લગવંત અલકાપુરીનો અધિરાજ હતો. રાજ ધણુંજ મોટું હતું. મહારાજનો તે શિષ્ય હતો. દર વર્ષે સારામાં સાડે વર્ષાસન મોકલતો, પોતે પણ આવતો, ચરણમાં હજારો રૂપીઆ ધરતો, આશીષ લેતો. એનીજ સહાયથી ગુરૂ આશ્રમ નિર્વિઘ્ને ચલાવતા.

થોડાક દિવસ ગયા પછી ગુરૂએ હંસાને એકાંતમાં બોલાવી અને પુછ્યું: “એટા, વીરમદેવનો ખુલાસો તે’ અધુરો રાખ્યો છે; આજે પૂરો કર.”

“તમે એ વાત જાણવાજ માગો છો?”

“હા, કારણ કે વીરમહેવ મારા હાથથી શસ્ત્રવિદ્યા શિખ્યો છે; હું માનું છું કે તે વીર છે.”

“માનવું અને અનુભવવું એમાં ફેર નથી?”

ગુરુજીએ કહ્યું: “ફેર છે, માટેજ કહું છું કે મને ખુલાસો કરી સમજાવ, વીરમહેવમાં શું નથી?”

“વીરતા.”

“વીરતા નથી? એનું પ્રમાણ?”

“પ્રમાણ શું આપું?”

“પ્રમાણ વગરની વાત સાચી મનાય?”

“મારા પર વિશ્વાસ નથી?”

“પ્રમાણથી માનવું અને વિશ્વાસથી માનવું એમાં શું ફેર નથી? એટલે, તું મને કહે. જો કે મારો તારા પર અચળ વિશ્વાસ છે, છતાં વીરમહેવની વાત મારે અવશ્ય જાણવી છે.”

“આપ જાણો છો કે હું ને વીરમહેવ સાથે રમ્યા છીએ.”

ગુરુજીએ ઉત્તર આપ્યો: “હા, એની મને ખબર છે.”

“અચપણમાં વીરમહેવ મને શું કહેતો?”

“એને.”

“અને હવે તે ફરી જાય છે.”

“એટલે?”

“તે મારા હાથની માગણી કરે છે, મને વરવા ચાહે છે. દેવ, જોણે આ બાળાને એન કહી હોય, પછી તેની સાથે લગ્ન કરવાનો વિચાર કરે તે શું વીર કહેવાય?”

“શું તું આ ખરું કહે છે?”

“ખરું.”

“હું વીરમહેવને સમજાવીશ.”

“તમે શું સમજાવશો ? તમારું સમજાવ્યું વ્યર્થ જશે. તમારું માન નહિ રહે.”

“મારું માન નહિ રહે?”

“ના.”

“ક્રમ નહિ રહે? એ તો મને પૂજ્ય માને છે.”

“નહિ રહેવાનું એક જ કારણ છે અને તે એજ કે તે વીર નથી, જો વીર હોત તો એન કહેલી બાળાનો હાથ ધરવા ન આવત. આપને પૂજ્ય ગણતો હશે, પણ પળ એ પળમાં તે ફરી જશે. એની જીભ નથી, ખાલી ચામડાનો ટુકડો છે, એજ બાળુ ફરે છે. ઘડીમાં કાંઈ બોલે છે; ઘડીમાં કાંઈ.”

“ઠીક, પણ એ વાતની સાથે તારે શસ્ત્રવિદ્યા શિખવાને શું લાગે વળગે?”

“એ ભવિષ્યમાં ઉપદ્રવ કરશે. આપ જાણો છો કે મારા પિતા પુત્રહીન છે.”

“પુત્રહીન છે તેથી શું ? એની વીરતા માટે સહુને માન છે. કાષ્ઠ તેથી અજાણ્યું નથી. ભગવંતસિંહની સામે થનારો કાળના મુખમાં જશે.”

“એ હું માનું છું.”

“પછી?”

“પણ સંગ્રામનો સમય તો જરૂર આવશે.”

“શું લડાઈ થશે?”

“અવશ્ય.”

“તું લડાઈમાં જશે?”

“હા. એટલા જ માટે હું શસ્ત્રવિદ્યા શિખવા આવી છું. હું એ બતાવવા માગું છું કે વીરમહેવમાં એક વીરાંગના જેટલી પણ વીરતા નથી. તે શું જોઈ મને ચરવા આવે છે?”

“તું વીરમહેવને હરાવશે?”

“કેમ આપને શંકા થાય છે?”

“હા.”

“શાથી?”

“વીરમદેવ મારો શિષ્ય છે; કુશળ ખેલાડી છે.”

“હું કુશળ નહિ થાઉં?”

“થશે, પણ તું સ્ત્રી છે.”

“વીરમદેવ કરતાં હું સારી નથી?”

“એ પુરુષ; તું સ્ત્રી.”

“પુરુષ પણ સ્ત્રીની જ કુંખે જન્મેલા છે. વીરમદેવ પણ સ્ત્રીની કુંખે જન્મ્યો છે.”

ગુરુજીની આંખ ઉઘી થઇ, બ્રકુટી ચડી, કોષ આવ્યો. કુંવરી મર્યાદા મૂકીને ખેલતી હતી. આથી ગુરુજીને ગુસ્સો આવ્યો. ગુસ્સામાં તેણે કહ્યું:

“હંસા, એ મારો શિષ્ય છે.”

ગુરુજીનાં ભવાં જોતાં હંસા જરા દીલી થઇ, પણ ખીજીજ દાણે ખોલી:

“જાણું છું, પ્રભુ, પણ એ શિષ્ય આપના નામને કલંક લગાડનારો છે; એના કરતાં મારા જેવી સ્ત્રી સારી છે.”

ગુરુજીએ કહ્યું: “પહેલાં તું શું ખોલી?”

“વેદવાક્ય.”

“એટલે ?”

“સ્ત્રીની મહત્તા જે હતી, તે હું ખોલી છું. આપ શા માટે કોષ કરો છો ? આપના કોષ કરવાથી સ્ત્રીની મહત્તા કાંઇ થોડીજ ઓછી થવાની છે ?”

“તું મારા સામે જ્ઞાનની વાતો કરે છે ? તને વિચાર થાય છે કે નહિ ? શું આનું નામ મર્યાદા છે ?”

“ દેવ, ક્ષમા કરો. પણ આપ નિરંતર શાન્ત ચિત્ત રાખનાર આજે આમ ઉઝા શા માટે થાવ છો? હું સમજી, દેવ, આપ એક કાયરનો પક્ષ કરો છે. એ પક્ષમાં ન્યાય નથી. ન્યાય ન હોવાથી આપને ક્રોધ ચડે છે, દેવ, આપ હર વખત નથી બોલતા?”

“ શું ”

“ સ્ત્રીની મહત્તા. સીતારામ, રાધાકૃષ્ણ, લક્ષ્મીનારાયણ: એ બધાં નામમાં પ્રથમ સ્ત્રી છે, અને એ શાથી? એવો પ્રશ્ન મેં આપને ધણી વખત કરેલો. આપે એના સમાધાનમાં મને સમજાવ્યું છે કે સ્ત્રીની મહત્તા ધણીજ છે; અને એથીજ એ સ્ત્રીનાં નામ પુરૂષની પ્રથમ લેવાય છે.”

ગુરૂ જ્ઞાતિ થયા અને હંસાને કહ્યું:

“ બેન, તું અત્યારે મારી સામેથી જા. કારણ કે મારી પ્રકૃતિ મને દુષિત લાગે છે. ખીજી વખતે આપણે આ વાતનો નિર્ણય કરશું.”

હંસા ગુરૂ પાસેથી ઉઠીને ચાલી ગઈ. ગુરૂ વિચારમાં પડ્યા કે: આ શું? મારા જેવો જ્ઞાની માણસ આજે આ છોકરીની સાથે વાદ વિવાદમાં ન ફાળ્યો. કારણ શું? ધણી તરંગો ધડ્યા, ધણી વિચારો દોડાવ્યા. છેવટે એક વાત સિદ્ધ થઈ કે આજે મારાથી ન થવાનું થયું. અવશ્ય કંઈ એવો બનાવ મારા હાથે બનવાનો છે; એનીજ આ આગાહી છે. જ્યારે અનિષ્ટ થવાનું હોય છે, ત્યારે બુદ્ધિમાં ફેરફાર થાય છે. વિનાશ કાળે વિપરિત બુદ્ધિ

ગુરૂ આંખ મીંચી ગયા; સમય પણ આંખ મીંચીને ચાલતો થયો.

ગુરૂના આશ્રમમાં દરેક યુવકના હાથમાં એકેક કાર્ય હતું. કોઈ શાકડાં લાવતા, કોઈ પાણી ભરતા, કોઈ બગીચામાં જળસીંચન કરતા, કોઈ ટુલ વીણતા, કોઈ માળા બનાવતા, કોઈ ગુરૂની સેવા કરતા, કોઈ પઠનપાઠનના વિષય લેતા. ક્રમાનુસાર સહુને ગુરૂના આશ્રમમાં કામ કરવું પડતું. હંસાવલી અને નાગલાની માતા પણ કામકાજ કરતા.

નાગલાની માતા વૃદ્ધ હતી, નેથી તેનો ઘણોખરો સમય તો ભાકત ભાવમાં જતો. હંસાના આવવા પછી નાગલાની માતા કાંઈ કામ કાજ ન કરતી. હંસા સાથે તેનું ચિત્ત પરોવાઈ ગયું હતું. આશ્રમમાં કોઈને ખબર ન હતી કે હંસાવલી કાણ છે, કોની કન્યા છે. બધા એમજ જાણતાં કે હંસાવલી કોઈ ખેડુતની બાળા છે; પણ નાગલાની માતા આ વાત ન માનતી. એ મનમાં વિચાર કરતી કે આ બાળા કોઈ વીર રમણી છે.

એક દિવસ નાગલાની માતાને હંસાવલી સાથે વાતચીત કરવાનો સારો પ્રસંગ મળ્યો. આશ્રમમાં કોઈ ન હતું. જે હતાં તે પોતપોતાનાં કામે ગયા હતાં. માત્ર નાગલાની મા, હંસા અને જ્યાં ત્યાં ફરતાહરતાં નિર્દોષ આશ્રમનાં પશુગણો હતાં.

નાગલાની માતા અને હંસા એઠાં હતાં. નાગલાની માતાએ પુછ્યું:

“એન, તું હુંદવા જાય છે કે નહિ?”

હંસાવલી ન સમજી કે ‘હુંદવું’ એટલે શું; આથી તેણે સામો પ્રશ્ન કર્યો:

“માજી, હુંદવું એટલે શું?”

“તને ખબર નથી?”

“ના.”

“તું ક્યારેક ભાત લઈને ખેતર ગઈ છે.”

“ગઈ છું.”

“કેટલી વખત?”

“મોસમમાં રોજ.”

“શું ભાત લઈ જાતી?”

“બાબરાનો રોટલો અને દાંડી.”

“એન, તું ખેડુતની દીકરી નથી.”

આ સંભળી હંસાવલી ચમકી, એક નજરથી નાગલાની માતા સામું જોઈ રહી અને આશ્ચર્યથી કહેવા લાગી:

“તમે કેમ જાણ્યું હું ખેડુતની છોકરી નથી?”

“ તારામાં ખેડુતના આચાર નથી. એન, તું તલ્વારબાજી શિખવા આવી છે. ખેડુતની બાળકોને તલ્વાર શિખવાની શી જરૂર? એને તો ખેતી સાથે કામ.”

“ તો શું હું ખેતીનું કામ નથી બાણતી ? ”

“ ના.”

“ આ તમે શું કહો છો ? ”

“ હું શું કહું ? તારી વાણી કહે છે. જે ખેડુતની દીકરી હોય, રાતદિવસ ખેતરમાં રહેતી હોય તેને હુંદવું શું એ પણ ખબર ન હોય ? ભાત લઈ જવા શી શી વસ્તુની જરૂર પડે એ પણ ધ્યાનમાં ન હોય ? એન, ભાતમાં બાજરાનો રોટલો ને દહીં ન હોય, પણ છાશ હોય. છાશ નહિ તો દુધ હોય, પણ દહીં તો જવલ્લેજ હોય. ભાતમાં છાશ પહેલી. છાશ વગરનું ભાત ક્યારેક હોય ! આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તું ખેડુતની નહિ, પણ કાંઈ ક્ષત્રિયની બાળા છે. તારાં નયન, રૂપનો પ્રકાશ વીરતાનો વેગ, બોલવાની શક્તિ, હિંમત, એ બધું ખેડુતનું નથી, પણ ક્ષત્રિયનું છે.

“ તમારું અનુમાન સત્ય નથી ! ”

“ તું કહે તેથી, એન, તું ગમે તે હો, પણ એટલું અવશ્ય માનજે કે હું તને જાણી ગઈ છું. તું ખેડુત તો નથીજ, છે તો વીરબાળા. કારણ કે મારું લોહી પણ રજપુતનું છે. રજપુત લોહી રજપુત લોહીને ન ઝોળખે; એ શું બનવા જોગ છે ? ”

“ માતા, તમે મને ઝોળખી ગયાં છો, તમારી વાત ખરી છે; પણ મારો બેદ બુદ્ધો કરી હું બુદ્ધી થવા નથી માગતી. મારા આ વેશમાં આખી રાજધાનીનો પ્રશ્ન છે. જે આ વાત જાહેર થશે તો આખા રાજને ભારે નુકસાન થશે.”

“ તું નિશ્ચિત રહે, મારી પાસેથી તારા બેદની વાત જવાની નથી. રજપુત સી પ્રાણ આપે છે, દગો નથી આપતી.”

“ હું વધારે કાંઈ નથી માગતી.”

એટલી વાતચીત થતાં નાગલા ત્યાં આવ્યો. હંસાને જોતાં તેનાં નયન ઠરી પડ્યાં. હંસા ત્યાંથી ચાલી ગઈ. નાગલાની માતા વિચાર કરવા લાગી: “ આ બાળાના આવા વેશનો બેદ શો હશે ? ”

પ્રકરણ ૭ મું.

ખેંચાણ.

—:૦:—

હંસાવલી નાગલાની માતા પાસે પકડાઈ ગઈ. હંસાએ વેશ ધાર કર્યો હતો, પણ તેમાં તે કાચી ઉતરી. ખેડુતની છોકરીનો વેશ તેનાથ બરાબર લાગવી શકાયો નહિ. પોતે પકડાઈ ગઈ, છતાં એના મનમાં ચિંતા જેવું કાંઈ ન થયું. એ તો પોતાની મસ્તીમાં મસ્ત રહી.

ગુરના આશ્રમનો એવો નિયમ હતો કે દર માસે કેળવણી લેના આળકામાં યુધ્ધ થતું, પરસ્પર લડાઈ થતી. જે વિજય મેળવે તેને ગુર તરફથી સુવર્ણ પદક સાથે વીર, બળવીર, વીરકેસરી, એવી ઉપાધિ પા મળતી. આમ થવાનું કારણ એ હતું કે એથી આળકામાં ઉત્સાહ આવે તેઓ પોતાનાં કાર્યોમાં હંમેશાં ચિત્ત લગાડે, શસ્ત્રવિદ્યા શીખે આં જ્યારે સમય આવે ત્યારે પોતે શત્રુદળમાં કેસરી થઈને કુદે.

હંસાવલીના આવવા પછી આવા અખાડા ઘણા થયા હતા. ઘણ અખાડામાં આળકાએ પોતાનું આદુબળ બતાવ્યું હતું. નાગલા પા આ અખાડામાં ઉતરી ચુક્યો હતો. એને રણશૂરની ઉપાધિ મળી હત એ પદકને દીપાવવા જેટલો નાગલા અવશ્ય લાયક હતો. એ રણશૂરો નહિ પણ સ્તંભ સમાન હતો, મેરૂ પર્વત સમાન હતો. એન મનના મનોરથ એવા હતા કે જે સાંભળતાજ સાંભળનારને શૈયી ચડે

આજે અખાડાની વાતો થતી હતી. આઠ દિવસ પછી માસ પૂર થવાનો હોવાથી આજથી આશ્રમનાં આળકા તૈયારી કરતાં હતાં. લડા ધ્રમાં મેદાન મારવાની સહુને મમતા હતી. હંસાવલી પણ એજ હોશમ હતી કે પોતે પણ કાંઈ કરી બતાવે. દિવસ નજીક આવતા ગય

બાળકોના મનમાં અખાડાનો મદ ચડવા લાગ્યો. તેઓ મદીલા બન્યા. રાતાદિવસ તેઓ મદમસ્ત રહેતા. મસ્તીનું ફળ આવતી કાલે હતું.

આજની રાત બધાને માટે હિંગારાની હતી. નાગલા પણ મસ્ત ગજરાજ બન્યો હતો. રાતના ગુરૂ મહારાજે બધાં બાળકોને પાસે બોલાવ્યાં અને આજ્ઞા કરી:

“તમે જાણો છો, તમારે સવારે કોનાથી લડવાનું છે?”

બધાં બાળકો સામસામું જોવા લાગ્યાં. કાંઈ પણ ગુરૂજીના બોલવાનો અર્થ પામી શક્યાં નહિ. ગુરૂજીએ ફરી કહ્યું: “કાલનું યુધ્ધ પરસ્પરમાં નથી.”

બાળકોમાંથી અવાજ આવ્યો: “ત્યારે?”

“કાલનું યુધ્ધ જુદીજ રીતે થવાનું છે. અપણા આશ્રમમાં આ ખેડુતની કન્યા આવી છે, તે તમે બધા જાણો છો. તમે બધા એક પછી એક કાલે એની સાથે લડો.”

“ખેડુતની કન્યા સાથે?”

“હા.”

બધા યુવકોનાં મોઢાં લેવાઈ ગયાં. બધાને વીરનર હોવાનો ફકિર હતો. આથી એ બધા ખેડુતકન્યા સાથે લડતાં શરૂમાતા હતા, પણ ગુરૂજીની આજ્ઞાનો ભંગ કરવાનું કોઈનામાં સામર્થ્ય ન હતું; એટલે વાત વધારે ન ચાલી. બધાં બાળકોએ ગુરૂજીની આજ્ઞાને મસ્તકોને મુગટ બનાવી માન આપ્યું.

હંસાવલી પુલી સમાતી ન હતી. ગુરૂજી જાણુતા હતા કે હંસા કુશળ થઈ છે, શસ્ત્રમાં એના જેવી નિપુણતા બીજામાં નથી. અને એ નિપુણતા પ્રકટ કરવા ગુરૂ મહારાજે આ પ્રસંગ જોડ્યો હતો. હંસાવલી હદથી વધારે હર્ષમાં હતી. આવતી કાલનો સૂર્ય એના માટે નવીનજ કિરણ લઈ આવવાનો હતો. બધા બળવીરનાં પોતે પાણી માપવાની હતી. આ કારણથી એનો આનંદ તો અમાસના વાયુ સમાન વધતો હતો.

અર્ધા બાળકોનો ઉત્સાહ શબ્દવત્ થયો. વીરનર એક ખેડુતની બાળકાથી લડે એમાં કાંઈ શી ? એની સાથે લડવાથી ફળપ્રાપ્તિ શી હતી ? છત મેળવવાથી કાંઈ નામના થવાની હતી ? અને જે હાર થાય તો હંમેશને માટે કાળી ટીલી.

અર્ધા બાળકો પરસ્પરમાં વાદવિવાદ કરતાં, પણ કોષનાથી આ વાત ગુરુજી આગળ પ્રકટ કરી શકાતી ન હતી, અર્ધાજ હામ વગરના હતા. કોઈનામાં એ પાણી ન હતું કે જઈને ગુરુજી પાસે આ વાત કરી પોતાનો અચાવ કરે. જ્યારે નાગલાએ જોયું કે મારા સાથીદારો ગુરુજી પાસે જવાને તૈયાર નથી, ત્યારે પોતે ઉઠ્યો, માતા પાસે આવ્યો, અને આવીને પ્રથમ માને નમ્યો. માએ મસ્તક પર હાથ ફેરવ્યો અને પૂછ્યું :

“નાગુ, બેટા શું છે ?”

“મા, હું તારી આજ્ઞા લેવા આવ્યો છું”

“શી ?”

“ગુરુજીની આજ્ઞાનો ભંગ કરવા મારો વિચાર છે.”

“ગુરુજીની આજ્ઞાનો ભંગ ? બેટા એ ગુરુજી નથી; પ્રત્યક્ષ પ્રભુ છે. એમની આજ્ઞાનો ભંગ કેમ કરી શકાય ?”

“તું એને પ્રભુ માને છે ?”

“હા.”

“ભલે, પણ મારાથી એમની આજ્ઞા પાળી શકાય તેમ નથી. હું જઈ મહારાજને કહીશ.”

“શું કહીશ ?”

“એજ કે, એક ખેડુતની બાળા સાથે હું નહિ લડું. મારું વીરત્વ એક સ્ત્રીની સામે નહિ બતાવું. મારા હથિયાર બાહુબલીનો ગર્જ ઉતારવા માટે છે; સ્ત્રી સામે ઉપાડવાને નથી. મારાથી સ્ત્રી સામે હથિયાર નહિજ ઉપડે.”

નાગભાની માતા સમજી ગઇ. પ્રથમ તો પોતાના મનમાં હંસાનો ભેદ ખેલવા ઈચ્છા થઇ, પણ તરતજ તેણે એ ઈચ્છા ફેરવી નાખી અને કહેવા લાગી:

“તો શું કાલનો અખાડો બાળકો માટે નથી?”

“ના, કાલના અખાડામાં બધા બાળકોએ મળી પેલી ખેડૂતકન્યા સાથે લડવાનું છે, પણ હુંતો નહિ લડું.”

નાગભાની માતા વિચાર કરવા લાગી: શું એક ક્ષત્રિયાણી આ બધા બાળકોને નીચાં નમાવશે? તેનું પાણી કોણે? એ વિનયવતી થઇને જશે? જો એમનું થાય, તો મારા પુત્રની વીરતા શા કામની?

આ વિચાર આવવા સાથે તે ગુરજના શખ્ડોનું ઉત્સાહન કરવાની સલાહ ન આપી શકી. નાગભાએ એટલી વાતચીત કરી અને ગુરજના આસન પાસે આવ્યો. ગુરજના આસન પાસે હમણાં કોઇ ન હતું, આથી નાગભાની હિંમતમાં વધારો થયો. નાગભા આવ્યો, ગુરજના ચરણમાં બેસી ગયો.

ગુરજના ચરણનો સ્પર્શ કરી બોલવું કે નહિ એ વિચારની લડાઈમાં પડ્યો. ગુરજ સમજી તો ગયા કે નાગભા કંઈ બોલવા માગે છે; પણ તેનાથી બોલાવું નથી; આથી પોતે નાગભાની પીઠને પંખાળના પુછવા લાગ્યા:

“બેટા, શું છે? શું માગે છે?”

“અપરાધની ક્ષમા.”

“તે શો અપરાધ કર્યો છે? અપરાધ કર્યા વગર ક્ષમા કેમ આપી શકાય? તેમાં પણ અપરાધના પ્રકાર હોય છે. કેટલાક અપરાધ માટે શિક્ષા આપવી પડે છે. તારો અપરાધ શિક્ષા આપવા જેવો હશે તો?”

“તો મને શિક્ષા આપજો.”

“તો પછી આ બધી વાતોની શી જરૂર છે? તું અપરાધ કહે; હું ક્ષમા અથવા તો શિક્ષા; જે મને યોગ્ય લાગશે તે આપીશ.”

“ભલે દેવ, સાંભળો મારો અપરાધ; કરો ન્યાય, ક્ષમા આપો કે શિક્ષા. પ્રભુ, આવતી કાલે હું અખાડામાં ઉતરનાર નથી.”

“કારણ?”

“કારણ કે કાલનો અખાડો સ્ત્રી સાથે છે; પુરૂષ સાથે નથી. સ્ત્રી સામે અખાડામાં ઉતરવું એ હું મારા માટે અપદ્ધર્તિ સમાન ગણું છું.”

ગુરૂજીની આંખમાં તેજ ચમક્યું. નાગલા નીચું જોઈ ગયો. ગુરૂજી બોલ્યા:

“નાગલા, તારામાં ગર્વ આવ્યો છે.”

“આપ મારા બચાવને ગર્વ કહો છો? મારો ગર્વ નથી. ગમે તેવી કુશળ છતાં સ્ત્રી તે સ્ત્રી, પુરૂષ તે પુરૂષ. પુરૂષ ગમે તેવો નબળો હોય છતાં સ્ત્રી સાથે લડવામાં તેની શોભા નથી, કીર્તિ નથી, નામ નથી. સ્ત્રી પર વિજય મેળવ્યો તો પણ તે ન મેળવ્યા સમાનજ છે.”

“આ તારો ગર્વ નથી?”

“નહિ, મારો સ્વભાવ છે. હું પુરૂષ છું; પુરૂષને તે વાસ્તવિક છે. મારા વાસ્તવિક સ્વભાવને આપ ગર્વ કહો તો ભલે કહો; આપ પ્રભુ છો.”

“તું ન્યાયસર બોલે છે?”

“હા.”

“પછી આમાં તારો અપરાધ શો છે?”

“આપ જાણુવા છતાં મને પુછો છો. આપની આજ્ઞા છે કે, બધા યુવકોએ સવારે ખેડૂતકન્યા સાથે અખાડામાં ઉતરવું, લડવું. હું આપની આજ્ઞાનો અનાદર કરું છું. આવો અનાદર એ શું મારો અપરાધ નથી?”

ગુરુજી હસી પડ્યા. નાગભાના અને ગાલ પર આસેથી તમાચા મારી બોલ્યા:

“વત્સ તારો અપરાધ તો છે.”

“પછી આપની શી ઇચ્છા છે ? મારા અપરાધ માટે આપ શું કરવા માગો છો ? ક્ષમા કે શિક્ષા ?”

“તારી શી ઇચ્છા છે ?”

“અપરાધીની ઇચ્છા તો ક્ષમાનીજ હોય, પણ આપને મારો અપરાધ ક્ષમા કરવા યોગ્ય ન લાગે તો મને શિક્ષા કરો. હું શિક્ષા સહન કરવા તૈયાર છું.”

“હું શિક્ષા કરું?”

“હા.”

“મારી પહેલી શિક્ષા તો એ છે કે તારે કાલે અખાડામાં ઉતરવું અને ખેડુતની કન્યા સાથે લડવું.”

નાગભાના શરીરની ગરમીજ ઉડી ગઇ. તે બોલ્યો:

“પ્રભુ, આ શિક્ષા અસહ્ય છે.”

“ખીજ કરું?”

“હા.”

“ખીજ શિક્ષા એ કરું છું કે કાલે તું અખાડામાં ઉતરતોજ ના.”

નાગભા રાજ થયો. ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થઇ. તે કહેવા લાગ્યો:

“ગુરુદેવ, આપનો ઉપકાર થયો.”

“હા. પણ સંભળ, મેં તને આજ્ઞા કરી તે તારા ખ્યાનમાં રહી ને?”

ગુરુજીએ એક નબર નાગભાના શરીર પર ફેરવી લીધી. નાગભા આનંદના આવેશમાં હતો. આનંદમાં તે કહેવા લાગ્યો:

“પ્રભુ, હું આપની આજ્ઞા પાળીશ.”

“એત્યારે પાળે છે એવીજ રીતે કે?”

“ નહિ, મારા પ્રાણને સાટે.”

“ ગાંડા, પ્રાણની વાત રહેવા દે. તારા પ્રાણની હિંમત જેવી તેવી નથી, તારે હજી વીરહાક વગાડવાની છે. અત્યારથીજ જે પ્રાણ પર હુવ રમીશ તો બાજી જીતાશે નહિ. જા આરામ લે, મારી આજ્ઞા ધ્યાનમાં રાખજે, વિસરતો નહિ.”

નાગભા ગયો, પણ તેના પગમાં ચેતન ન હતું. નાગભાની માતા પાછળ રહીને આ વાત સંભળતી હતી નાગભા ગુરૂજી પાસેથી છુટ્યો ત્યાર પહેલાં માતા આસન પર આવી ચુકી હતી. નાગભા માતા પાસે આવ્યો. માતા અબાણુ બની કાંઈ પણ ન જાણતી હોય તેમ પુછવા લાગી:

“ નાગુ, શું થયું ?”

“ મારો વિજય.”

“ ગુરૂજીની આજ્ઞા ભંગ કરી એનું નામ વિજય કહેવાય ?”

“ મેં આજ્ઞા ભંગ કરી છે તેની શિક્ષા પણ સાથે લાવ્યો છું. પછી મારો વિજય કહેવાય કે નહિ.”

“ તને શી શિક્ષા થઈ ?”

“ મારે કાલે અખાડામાં ન ઉતરવું તે. હું તો એ માગતો હતો કે કાલે હું લડાઈમાં ન ઉતરું. ગુરૂજીએ એજ આજ્ઞા કરી.”

માતા ગુરૂજીની કુશળતાને ધન્યવાદ દેવા લાગી. પોતે નાગભાને હેઢેશીને બોલી:

“ એટા, હવે તો તને સંતોષ થયો ને ?”

નાગભાએ હસીને હા કહી. રાતની આ વાત રાતના ગર્ભમાં છુપાઈ ગઈ. જાણનારે જાણી. ન જાણનારને તેની પરવા ન હતી. હંસાવલી મનમાં અનેક ભાવનાના કિલ્લા ચણવા લાગી. કિલ્લા ચણતી; પાછા તોડી નાખી માટીમાં મેળવતી. સવારમાં શું કરવું એના અસંખ્ય વિચારો આવીને વિરમી ગયા.

જે બાળકોને હંસાવલી સાથે લડવાનું હતું તેઓ તો એમજ સમજીને બેઠાં હતાં કે ‘આજે તો તૈયાર થવાની કશી જરૂર નથી. એક સ્ત્રીને જીતવી એમાં શું?’ એઓ નહોતાં જાણતાં કે સંસાર જીતાય પણ સ્ત્રી જીતાતી નથી.

સવાર પડી. બધાં બાળકો સૂર્યની પહેલાં જાગ્યાં. આશ્રમની બાજુમાં તળાવડી હતી. જળથી તે છત્તકાતી. બાળકો તળાવડીમાં નાહ્યાં. તર્યાં, અંગને કસરત આપવા ઉંડા જળમાં રમત રમવા લાગ્યાં. બાળકોની રમત જોવા સૂર્ય બહાર નીકળ્યો. બાળકોના મુખ પર કિરણોનો વરસાદ વરસ્યો. સૂર્યનાં સુવર્ણ કિરણોથી જળાશયનું જળ સુવર્ણ થઈ ગયું. ઉડતી લહેરોમાં અવનવા રંગ પૂરાવા લાગ્યા. બાળકો ડુબકી મારી બહાર નીકળતાં. પાણી ખખડીને પાછું જતું, અને પછી મસ્તકના વાળમાંથી મોતી ટપકતાં. એ મોતીમાં સૂર્ય સુવર્ણ રંગ પૂરતો, કળા અલૌકિક થઈ જતી. નાગલા નહાવામાં બહાદુર હતો.

નહિ, નાગલા બધી વાતે બહાદુર હતો. એનાં અંગેઅંગમાં માત્ર બહાદુરીજ ભરી હતી. નાગલા નાહીને બહાર આવ્યો. સામે ખેડૂતની બાળા મળી. આંખ સાથે આંખ ખેંચાણી. આજે પ્રથમ ખેંચાણ થયું. એ ખેંચાણ કાણ જાણે શું હતું કે નાગલાને ફરીફરી એ આંખ જોવા જતાસા થઈ. ફરીફરી તે ખેડૂતકન્યાને જોવા લાગ્યો. પણ એ પણ માં તો પાંચપચાસ વાર હંસાની આંખ સાથે આંખ લડાવી, છતાં તૃપ્તિ ન થઈ તે નજ થઈ. હંસાવલી ગર્વથી હસી, હસીને ચાલી ગઈ; નાગલા તરફ ભ્રમંગનું એક તીર ફેંકીને. નાગલા તલસતો રહી ગયો.

હંસાવલીને ગર્વ હતો કે આજે રણસંગ્રામ મારા હાથમાં છે, વીરનરનાં પાણી મારી તલ્વાર માપશે, બાહુબળીનાં બળની કસોટી એક બાળા કરશે, શરવીરની શરતાનું માપ આજે મારા હાથમાં છે.

અખાડાનો સમય ચંદના પહેરે હતો. સૂર્ય મધ્ય આકાશે આવતાં અખાડો પૂરો થવાનો હતો. આથી સહુ બાળકો શત્રુબદ્ધ થઇ ગુરૂજીની આજ્ઞા માટે આતુરતાથી બેઠા હતા. સૂર્ય થોડો ચઢ્યો અને આશ્રમમાં નોખત થઇ. ધન, ધન, ધણુણુણુ ધન અવાજ વીર બાળકોના કાનમાં આવ્યો. બધા બાળકો અખાડાનાં મેદાનમાં આવ્યા. આ તરફથી હંસા પણ આવી, જાણે પ્રચંડ વેશધારી મહાશક્તિ, જાણે જગતને જળમાં બાંધનારી માયાદેવી, જાણે સંસારને પાયમાલીનો પોકાર કરાવનારી કાંઈ વિપાદની વિભૂતિ.

હંસા આવી, અખાડો શરૂ થયો. સામે બાળક આવ્યો. તદ્વાર ચમકી, પરસ્પરમાં ભેટી, અવાજ થયો, બાળકમાં ઉત્સાહ આવ્યો, હંસાની કુશળતા કમાલ હતી.

થોડીજ વારમાં હંસાએ બાળકને હરાવ્યો. નાગલા જોતો હતો. હારેલા બાળક પર તે ક્રોધે ભરાયો. મનમાંથી અવાજ થયો: ‘નમાલા, નારીને જીતવા જેટલી પણ તારામાં શક્તિ નથી.’

બાળક શરમથી નીચું જોઇને આશ્રમના દરવાજામાં ગયો. બીજો આવ્યો. એજ દંશાને પાર્યો. ત્રીજો આવ્યો, એજ સ્થિતિ થઇ. હંસા વિજય મેળવતી ગઇ. નાગલા મનમાં મનમાં વિવધર થતો ગયો. તે આકુળ-વ્યાકુળતાથી એમજ બોલતો કે: ‘આ બધા બાળકો પાણી વગરના કેમ?’

એમ કરતાં એક કલાક ગઇ. એક કલાકમાં હંસાએ મેદાન મારી લીધું. અખાડો પોતાના અધિકારમાં લીધો. એની આંખ નાગલા સાથે મળી. નાગલાનાં મનમાં તાલાવેલી થવા લાગી. પણ ‘સ્ત્રી સાથે હું યુદ્ધ કરું?’ એ જીદનું સ્મરણ થતાં ગર્વ વધતો અને મેદાનમાં ઉતરવાની મરજી ઉતરી જતી. હંસાએ જ્યારે જોયું કે હવે તો કાંઈ નથી, ત્યારે પોતે ગુરૂજીને કહેવા લાગી:

“મહાત્મન આપના આશ્રમમાં સ્ત્રીને જીતી શકે એવો એક પણ ભદ્ર પુરૂષ નથી, બધા અવાજ છે?” નાગલાની શી સ્થિતિ થઇ તે જણાવી શકાય તેમ નથી. એ ગુસ્સામાં ગાંડાતુર થઇ ગયો. હંસા બોલી:

“હવે તો કાંઈ બાકી નથી ને?” ગુરૂજીએ નાગલા સામું જોયું, હંસાએ પણ જોયું. નાગલાથી નજર ફેરવી લઈ પોતે કહેવા લાગી:

“આ એક રહ્યા છે, પણ એમનું ગળું નથી કે મારી સાથે અખાડામાં ઉતરે. મને તો એ મિલકુલ ખીકણુ લાગે છે. એ તો તલ્વાર પણ અરાજર પકડી જાણતા નહિ હોય !”

નાગલાનું લોહી જાણે હળાહળ થઇ ગયું. તે બોલ્યો: “મારી તલ્વાર તો અર્ધા બાળકાને અનુભવ છે.”

“આ બાળકા કે જે સ્ત્રીથી ઉતરતા છે તે? એને તો તમારી તલ્વારનો અનુભવ હશે! કારણ કે તેમની વીરતા મારાથી અજાણી નથી. જેવા તેઓ છે, તેવા તમે હશે!”

“નહી, હું જુદો છું.”

“જુદા પણ એનાથી વધારે પાણીવાળા હશે એમ હું માનતી નથી. મને તો તમે છેકજ...”

“અસ...હમણાંજ હું તલ્વાર તાણીશ.”

“હું ઇચ્છું છું કે તમે તલ્વાર તાણો. પણ તમારી તલ્વારમાં પાણી નથી. પાણી છે? હોય તો બતાવો. જો હશે તો હમણાંજ દેખાઇ આવશે.”

મહારાજ આ દ્રશ્ય જોતા હતા. નાગલા કોષથી લાલચોળ હતો. તે ગુરૂ પાસે આવી બોલ્યો:

“મહારાજ, આજા આપો.”

“શાની?”

“અખાડાની.”

“એ સ્ત્રી છે. યાદ કર રાતની શિક્ષા. રાતનો કરેલો અપરાધ ભૂલી જાય છે? એક અપરાધ ભૂલી બીજો અપરાધ કરવા તૈયાર થાય છે?”

“હું શું કરું? મારાથી સહન થતું નથી.”

“વાર, તો કહે કે હવે કદિ સ્ત્રીને તુચ્છ નહિ ગણું.”

નાગલા ધૂન્યો અને બોલ્યો: “દેવ, આપનાં જ્ઞાન પાસે મારું ગળું નથી.”

નાગલા ગુરૂના પગમાં પડી ગયો. ગુરૂએ આશીષ આપી, નાગલા ઉઠ્યો અને અખાડામાં આવ્યો. પ્રથમ તેની નજર હંસાની આંખ પર પડી. તેમાં એવું ને એવું ખેંચાણ થનગન થનગન નૃત્ય કરતું હતું.

મકરણ ૮ મું.

—:૦:—

વિજય.

—૦—

નાગલાએ રાતના જે ગર્વ કર્યો હતો તે ગર્વ ગળી ગયો. અખાડામાં ઉતરવાની જેને ધચ્છા પણ ન હતી તેને ધચ્છાને બદલે અખાડામાં ઉતરવાની ફરજ પડી. ‘સ્રીની સામે હથિયાર ફાલુ લે?’ એ જેનું અભિમાન હતું, એજ અભિમાન અત્યારે એમ સૂચવતું હતું કે ‘આ સ્રીની સામે લડાઈમાં ઉતરવુંજ નેમ્મએ.

મહારાજ તો રાતનાજ જાણુતા હતા કે, નાગલા પોતાના વિચાર પર વિજય નાહ મેળવી શકે. પોતાનું બોલેલું નહિ પાળી શકે. કારણ કે સવારમાંજ રંગ ફરી જવાનો હતો. સવારમાં ફાઈ જુડીજ રમત જામવાની હતી, આથી ગુરૂજીએ નાગલાને વાણીના બંધનમાં બાંધ્યો. નાગલા બંધાયો, પણ એ બંધનને તોડીને પોતેજ મેદાનમાં આવ્યો. સામે હંસા હાથમાં નગન તદ્વાર લઈ ઉભી હતી. આંખ નાગલા પર અજબ જાદુ કરતી હતી. નાગલાના હૃદયનું ખેંચાણ ધણુંજ હતું. હંસાએ વિજય મેળવ્યો, નાગલાના હૃદય ઉપર. નાગલા હૃદય હારી ગયો. પણ અખાડાની બાજુ તો બાકીજ હતી. હંસાએ નાગલાને પડકાર્યો:

“આવો અખાડો શરૂ કરો.”

“હું કરું કે તમે?”

“તમે!”

“હું શા માટે?”

“એટલા માટે કે વિજયમાળ હું વરી ચૂકી છું. બધા બાળકો મારી તલ્વારની છાયામાં આવી ગયા છે. હું બળવાન છું, તમે નિર્જન છો. નિર્જન પર વાર કરવી તે ઠીક નથી.”

“તમે તમોને બળવાન માનો છો ?”

“નહિ, મારો વિજય મને બળવાન માનવા ઉત્તેજિત કરે છે.”
નાગભાએ જરા દંતપંકિતને બહાર કાઢી અને બોલ્યો:

“તમને ખાતરી છે કે તમે મારા પર વિજય મેળવશો ?”

“મારે ખાતરી આપવાની કશી જરૂર નથી. હું વિજય મેળવીશ કે નહિ તે મારી તલ્વારનું પાણી જોનારને પુછો. એ બધા બાળકો તમને સાક્ષી આપશે. તમારું હૃદય શું કહે છે ?”

“મારું હૃદય ?” નાગભાએ આંખના ધસારામાં સમગ્નવ્યુઃ “ના, તમારું હૃદય.”

હંસાં બોલી: “મારું હૃદય તો તમને જોયા ત્યારથીજ વિજય મેળવી ચૂક્યું છે. મારા હૃદયમાં મને વિશ્વાસ છે કે.....”

“હું વિજય મેળવીશ.”

“અવશ્ય.”

“તો તલ્વાર તાણો.”

“તમે તાણો.”

“સ્ત્રી પર હું વાર કરતો નથી, હું સ્ત્રીનો રક્ષક છું, સ્ત્રીની રક્ષા કરવી એ મારો ધર્મ છે, વાર કરવી એ મારો ધર્મ નથી.”

“તમે અત્યારે ધર્મનો બોધ કરવા આવ્યા છો કે લડવા ? તમે સ્ત્રીની રક્ષા કરવાવાળા છો કે નાહ તે હું નથી પુછતી. હું તો એ કહું છું કે વાર કરો.”

“હું સાંભળું છું, મેં કહ્યું નહિ કે હું સ્ત્રી પર વાર કરતો નથી. હું વીર છું. વીરકેસરી સામે વીરહાક કરવી એ માફ કામ છે, સ્ત્રી સામે તત્વાર ઉપાડવી એ માફ કામ નથી..”

“મારો પણ એજ નિશ્ચય છે, તમે જેમ સ્ત્રી પર વાર કરતા નથી, તેમ હું પુરુષ પર વાર કરતી નથી.”

“ત્યારે અત્યાર સુધી તમે શું કર્યું? આ બધા બાળકો કોણ હતા? શું એઓ પુરુષ ન હતા? એમના સામે શા માટે તત્વાર ઉપાડી?”

“એ પુરુષ હતા, પણ મારી નજરમાં નહિ.”

“તમારી નજરમાં એ પુરુષો ન હતા? એનો અર્થ તમારી નજર પુરુષોને પુરુષો તરીકે જોઈ શકતી નથી.”

“ના, મારી નજર પર શું કોઈનો અધિકાર છે? મારી મરજીમાં આવે તેને તે પુરુષ ગણે, ન નજરમાં આવે તો કંઈ નહિ. કહો તમે પુરુષ છો?”

“હું. બરાબર છું.”

“પુરુષ હોય તો સ્ત્રીથી હાર?”

“નહિ, કોઈ દિવસ નહિ.”

“ત્યારે એ બધા પુરુષો શાથી હાર પામેલા છે? સ્ત્રીથી હાર પામેલાને પુરુષ કેમ માની શકાય?”

“પણ હાર તો તે હમણાં પામ્યા. પ્રથમ?”

“મોઢા પરથીજ માણસ કળાઈ જાય છે. માણસનાં મોઢાની જાય વીરનર અને કાયરને જુદા જુદા કરી નાખે છે. એ બાળકોના ચહેરા પરની જાયા પરથીજ હું સમજી ગઈ હતી કે, આ હજી પૂરા પુરુષો નથી થયા.”

“ત્યારે હું પુરુષ છું એમ તમે શાથી જાણ્યું?”

“તમારા દેખાવ પરથી.”

“તમે પુરૂષને જીતી શકશો ?”

“જીતીશ.”

“નહિ જીતી શકો, પાણી ગુમાવશો.”

“વાત ન કરો, આગળ આવો, હમણાં ખાત્રી થશે કે વિજય કોનો થાય છે. આવો, સ્થો તલ્વાર સ્થો, વાર કરો.”

“હું વાર નહિ કરું.”

મેહર્મા જીદ થઇ, જીદ વધી, કોઇ કોઇના પર વાર ન કરતું; સમય ચાલ્યો જતો હતો. ગુરજી આ બધું સામે રહીને જોતા હતા. તેઓ આગળ આવ્યા. નાગલા બોલ્યો: “દેવ, વાર કાણુ કરે?” ગુરજીએ તરતજ કહ્યું:

“બાળા.”

“હું શા માટે?”

“એ પુછવાનો તારો અધિકાર નથી. સમય પર તું પોતેજ તેનો નિર્ણય કરી શકશે કે, મારી આજ્ઞા વાસ્તવિક છે.”

નાગલા રાજ થયો. હંસા નાગલા પર તલ્વાર લઇને ધસી. હંસા-પાસે બે તલ્વાર હતી; એક આંખમાં; બીજી હાથમાં.

હંસા બે તલ્વારથી બહાર પડી. નાગલા વીર હતો, પુરૂષ હતો. હંસા જેવી અશ્વખ્ય સ્ત્રીઓથી તે પરાજીત થાય તેવો ન હતો. હંસા નાગલા પર કુદી. હંસાએ કાછડો વાળ્યો હતો. એના અર્ધા કદળીના સ્તંભ જેવા પગ દેખાતા હતા. પગની ગતિ સિંહણુ સમાન હતી. સ્ત્રીની કમર તો કેસરી સમાન હોયજ. હંસા કેસરી પ્રમાણે કમાન થઇ, નજર નાગલા પર ઠરાવી, કુદી અને આવી નાગલા પર. નાગલા શિકારી સમાન હતો. શિકારને બગાડી શિકાર કરનાર હતો. વનના વનરાજ સામે વીરહાક કરી તેને વીંધી નાખવાનું બળ નાગલામાં હતું. હંસા કાણુ? એક અબળા જાતિ. અબળા જાતિનું એક પ્રયંડ પુરૂષ પાસે શું ગળું? હંસા આવી, તલ્વારનો વાર કર્યો.

નાગલાએ જરાકજ ખમો હલાવ્યો. હાથની તલ્વારને નહિ જેવીજ હરકત આપી અને હંસાની તલ્વારનું પાણી મરાઈ ગયું. હંસા શરમાણી. તલ્વાર પણ શરમાણી. નવલ વધુ પ્રમાણે ધુંધટમાં છુપાણી. નાગલા ખોલ્યો:

“કેમ વિજય મેળવ્યો?”

હંસાએ શરમથી કહ્યું: “હા, મેળવ્યો.”

“કાણે, મેં કે તમે?”

“આપણે બેઉએ.”

“વાહ! તમે વિજય મેળવ્યો તે કેવી રીતે?”

“તમે વિજય મેળવ્યો તે કેવી રીતે?”

“મેં તો તમોને હરાવ્યાં.”

“હું કાણ છું?”

“સી.”

“સીને હરાવી એમાં વિજય શો મેળવ્યો?”

નાગલા ઝંખવાણો પડી ગયો. એના મનમાં પણ એમજ થયું કે: ‘નાગલા, સીને હરાવી એમાં વિજય શો મેળવ્યો?’

નાગલાએ હંસાને કહ્યું: “વાર મેં વિજય નથી મેળવ્યો તો પછી તમે પણ નથી મેળવ્યો.”

“મેં તો મેળવ્યો છે.”

“કેવી રીતે?”

“લડાઈને એ નિયમ છે કે, એક હારે અને બીજો જીતે. તમે...”

“પણ હું ક્યા હાર્યો છું.”

“નથી હાર્યા?”

“ના.”

“અને હાર્યા હો તો?”

“કાણે કહે છે કે હું હાર્યો?”

“હું કહું છું.”

“પશુ, કવી રીતે ?”

“રાતના તમે શી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ?”

“શી ?”

“સ્ત્રી સાથે હું નહિ લહું. કરેલી પ્રતિજ્ઞા તોડી. ગુરૂમહારાજને કહ્યું હતું કે, કાલે અખાડામાં ઉતરતાજ નહિ, અને ઉતર્યા. આમ તમે બોલ્યા અને આમ બોલ્યું ફેક કયું. હવે કહો તમે હાર્યા ખરા કે નહિ ?”

નાગલાને આ ખુલાસો માન્ય કરવો પડ્યો અને તે બોલ્યો: “હું અખાડામાં ઉતર્યો ન હોત તો ?”

“તો તમારું પુરૂષપણું સાબીત ન થાત. અખાડામાં ઉતરવાથી તમારું પુરૂષપણું સત્યવાયું, અને મારો વિજય થયો.”

“થયો, જરૂર થયો. મને અખાડામાં ઉતાર્યો એ તારો વિજય ખરેખર થયો. હું જીત્યો છતાં હાર્યો અને તારો પરાજય જીતાં વિજય થયો. વાહ! બાળા, વાહ! ધન્ય છે તને અને તારાં ચાતુર્યને !”

“ગુરૂમહારાજને ધન્ય નથી ?”

નાગલા આ શબ્દો સાંભળતાંજ ચમક્યો, અને ચેતી ગયો. એ બોલ્યો:

“એ પ્રભુને હું ધન્યવાદ આપું એ મારું ગભું નથી. હું તો મારી જીતને ધન્યવાદ આપું છું કે એવા મહાત્મા મારા સદ્ગુરૂ છે.”

“હવે સદ્ગુરૂની સામે ન થશો.”

“પ્રાણાન્તે પશુ નહિ.”

નાગલાએ અખાડાની આખર રાખી અને આજનો દિવસ અતિ આનંદમાં ગયો. રાતના નાગલાની નિથિતિ જુદીજ થઈ ગઈ. એની આંખ સામે ઘડીઘડી હંસાની મૂર્તિ આવીને નૃત્ય કરતી, ઘડીકમાં તે બાળકો સાથે લડતી. ઘડીકમાં પોતાની સાથે વાર્તાલાપ કરતી, તો ઘડીકમાં અખાડા વખતની આકૃતિ તેની આંખ સામે આવીને સરી જતી. નાગલાનાં

મનમાં આને પ્રથમજ પ્રેમદીપક પ્રકટયો. છતાં નાગલા સમજ્યો નહિ કે, મારા અંતરમાં આ શું થાય છે. એની સ્થિતિ આકુળવ્યાકુળ હતી, શરીરની દરેક નસમાં કંઈ ન સમજી શકાય એવું થતું. એ ન સમજી શકતો કે આ શું થાય છે. સ્ત્રીઓમાં પ્રથમ કાળ મુગ્ધાનો છે. પુરુષમાં છે કે નહિ તેતો કોઈ સમર્થ વિદ્વાન જાણે; પણ નાગલાની દશા મુગ્ધાના જેવી હતી. એના બાવો મુગ્ધાના જેવાજ હતા. અંતરમાં વેદના પણ મુગ્ધાના સમાન હતી. મુગ્ધાને જે કંઈ યૌવનમાં આવતાં થાય, એજ હમણાં નાગલાને થતું હતું. નાગલા નિઃશ્વાસ પર નિઃશ્વાસ નાખતો; ધડી ધડી એનાથી ખેલી જવાતું: ‘એ સૂતિ કેવી આકર્ષક છે!’

સ્ત્રીઓ પોતાની વેદના સ્ત્રીઓનેજ કહે છે. સરખેસરખી લલના રસજરી ગોઠડી કરતાં યુગારસાગરનાં પાણી માપે છે, છૂટ લે છે, બેલી થાય છે, વિનોદ કરે છે. શરમ મૂકે છે, અને સામસામી રસતાલ લે દે છે. પુરુષોમાં પણ એમજ છે. એમાં પણ ગાંડીધેલી વાતો થાય છે. યુવતીઓ પર તીરછી કટાક્ષ. મિત્રોમાં છાની છાની મજાક, નયનના પલકારાની છેડછાડ, સંયોગવિયોગનાં સ્વપ્નાં, નવવધુના પ્રેમપ્રસંગનો ચિતાર, પ્રથમ રાત્રિનાં રસઝરણાં; આ બધું જ્યાં જુઓ ત્યાં અચળ ધારાથી વહન કરે છે. પણ આતો ગુરજનો આશ્રમ. ગુરજના આશ્રમમાં આવી વાતો કર્યા કરવી? કેનાથી કરવી? બધા યુવાનો મર્યાદાથી ભરપૂર. બધાને ગુરજનો ડર. અને ડર ન હોય તો પણ એ બધા આવી વાતો અને આવા દર્દથી અજાન. અજાન માણસો ભંગા થઈને વાત પણ શી કરે? રસની તો જેને ખબરજ નહિ, રાગ અનુરાગનો જેને પરિચય નહિ, આવા બાળકો પાસે હૃદય ખેલાય કેમ? અને હૃદય ખેલાય તો પણ તેનાથી લાભ શો?

નાગલા ખીચારો એકલો એકલો આમને આમ આઠ દિવસ ગુર્યો. એ હંસાના માર્ગમાં હૃદયને પાથરી તેનો જપ કરતો અને પળેપળ હંસાની મુલાકાત માટે તલસતો.

જેવી દશા નાગભાની હતી તેવીજ દશા હંસાની હતી. ત્યાં પણ પ્રેમનાં કિરણો ચમક્યાં હતાં. ત્યાં પણ હૃદયમાં તાલાવેલી હતી. જ્યારે તે નાગભાને જોતી ત્યારે આંખો ખીલી જતી. શરીરમાં જગૃતિ, નાગભાના જેવીજ થતી. જ્યારે જ્યારે નાગભા નજરે પડતો ત્યારે ત્યારે તે નાગભાને જોવા ઉભી રહેતી, જોતાં જોતાં તન્મય થઈ જતી. નાગભા પણ અચેત થઈ ઉભો રહેતો, જાણે પથરની મૂર્તિ. પથરની મૂર્તિ તો એ બંને હતાં. કેવું અજાણ્ય જેવું હતું કે, પથરની મૂર્તિ હાલતી, ચાલતી, વાતો કરતી અને સંસારના કાર્યમાં ભાગ લેતી!

વેદનાની વાતો પૂરી થાય તેવી હોતી નથી. એ દર્દી હૃદયની દશા શી આલેખવી ? એટલું કહેવું બસ થશે કે નાગભા ને હંસાનાં હૃદય ગુંથાઈ ગયાં. બે હૃદય હતાં. બેનો સરવાળો થયો. સરવાળામાં બેનાં હૃદય એક થયાં. નાગભા સમજ્યો, મારો વિજય થયો, હંસા સમજી, મારો વિજય થયો. એ બેમાં કોનો વિજય થયો તે સમજી શકાતું નથી. પ્રેમીઓની વાત કાચડા જેવી હોય છે. વાંચનાર, તું બતાવી શકશે, એ કાચડો ઉઠેલી શકશે કે, વિજય કોનો થયો ?

પ્રકરણ ૯ મું

—:૦:—

પ્રેમી હૃદય

—૦—

નાગલાના મનમાં હંસા રમી ગઈ. રામેરામમાં હંસાજ હતી. એ પ્રિયારો સમજતો નહિ કે પ્રેમના રાગીની હંમેશાં એવીજ દશા હોય છે. હંસા સાથે યુદ્ધ થયા પછી નાગલા નિરંતર વ્યાકુળ અને બેચેન જોવા રહેતો. એના જીવનમાં જડતા આવી હતી. આંખોમાં ઘેન, મનમાં અશક્તિ; આ બધું નાગલા અનુભવતો. પણ જ્યારે હંસા એની સમીપ આવતી, ત્યારે એનાં શરીરમાં અચાનક બળ આવતું. આંખ થન થન નાચતી, હૃદય ડોલતું, હીંચકા ખાતું અને હર્ષથી છલકાઈ જતું.

હંસાની સ્થિતિ નાગલાને મળતીજ હતી.

નાગલાની માના મનમાં પણ આવાજ કોડ હતા કે, મારો બાળક આ બાળકી મેળવે. પણ ક્યાંથી મેળવે? હંસા રાજકન્યા; નાગલા ગરીબ બીખારી. એ વાત સંભવે? એ વાત અને? નજ અને. છતાં ધધરની પાસે ન બનવાનું કે અસંભવ જેવું કશું નથી. માણસ નિરાશ ન માય, આશામાં રહે તો આશા અવશ્ય ફળે. આશા અમરવેલ છે, તે સુકાતી કે કરમાતી નથી.

હંસા અને નાગલાની આ હાલતથી ગુરૂ મહારાજ અજાત ન હતા. એમની નજરમાં આ દેખાવ દર પળે થતા. નાગલા હૃદયશૂન્ય દેખાતો. હંસા જડ સમાન નજરે પડતી. આ બંને બાળકોમાં પ્રેમના અંકુર પુટયા હતા. મહારાજના મનમાં એ પ્રેમાંકુરને પાણી આપવા ઇચ્છા થઈ, છતાં ‘નાગલા અને હંસા શું કરે છે’ એ જોવાની વૃત્તિને તેઓ અટકાવી ન શક્યા. હંસા અને નાગલાની ચેષ્ટા જોવા મહારાજ લલ-

ચાચા. રોજ નવાનવા બનાવ બનતા. રોજ નાગલા અને હંસાનું દષ્ટિમીલન થતું. આંખો લડતી, હૃદય નાંચતું, અને પ્રેમનાં વૃક્ષને ફાલ આવતો; ખરી જતો.

ગુરૂ મહારાજના આશ્રમ પાસે જળની તળાવડી હતી. આજે હંસા તળાવડીમાં તરતી હતી, જળ ઉરાડતી હતી, જળની સાથે હંસા રમતી હતી. નાગલા કાંઠા પર ઉભા રહી આ દેખાવ જોતો હતો. હંસાનાં અંગેઅંગ પાણીમાં હતાં, માત્ર મુખ બહાર હતું. તે સૂર્યના પ્રકાશથી તેજસ્વી લાગતું. જળમાં જણે કમળ હતું. સૂર્યનાં કિરણથી તે ખીલતું હતું. ના, ના, જળમાં કમળ હતું અને કાંઠાપર સૂર્ય હતો. એ સૂર્ય જોઈ કમળ વિકસતું હતું. હંસાની નજર નાગલા તરફ ગઈ. હંસા શરમાઈ ગઈ. પાણીમાં ડુબકી મારીને છુપાણી. નાગલા આ દેખાવથી બહુજ આનંદમાં આવ્યો, હર્ષથી ઘેરો થયો. હંસા બહાર નીકળી. નાગલા સામેજ હતો. હંસાએ ફરી ડુબકી મારી. આમ બેયાર વખત થયું. નાગલાના મનમાં રમત હતી. હંસા બિચારી ગભરાતી હતી. પોતે પાણીમાંથી બહાર આવવા યત્ન કરવા લાગી, પણ બહાર ક્યાંથી આવી શકાય! બહાર આવતાં શરીરનાં અંગો નાગલાની નજરે પડે. શરીર પર વસ્ત્રો હતાં, પણ પાણીમાં ભીંજાયેલાં હોવાથી આકર્ષક અંગો અદ્રષ્ટ રહી શકે તેમ ન હતું. આ કારણને લઈ હંસા બહાર આવતાં અચકાઈ, ગભરાઈ, અને ફરી જળમાં ડુબકી મારીને સંતાઈ ગઈ. નાગલા હસતો હસતો ઉભોજ હતો. હવે હંસા બહુજ ચિંતામાં પડી.

એનાથી બહાર નીકળવાનું બનતું નહિ. અને પાણીમાં રહેવાથી પ્રાણ જાય તેમ હતું. હંસાએ પ્રાણ આપવાનું પસંદ કર્યું. હંસા જોતી હતી કે નાગલા આ દૃશ્યથી આનંદ પામે છે તો મારે મરીને પણ એને આનંદ આપવો. હંસા ડુબવાની અણી પર આવી, ત્યાં સુધી જળમાંજ રહી. ગળકા ખાવા લાગી. હવે નાગલા સમજ્યો કે હંસા જશે, પ્રાણથી જશે. આ દેખાવ જોતાં તે વસ્ત્રો સહિત જળમાં

પડ્યો, હંસા પાસે આવ્યો, હંસાને હાથમાં લીધી. હંસા બેભાન હતી. નાગલા તરતો તરતો કિનારે આવ્યો. હંસાને લઇને કિનારે આવતાં બધા યુવાનો ત્યાં આવ્યા. હંસાની આવી દશા તેઓ જોઈ ન શક્યા. યુવકોમાંથી એક ગુરૂ પાસે ગયો અને ગુરૂજીને તેડી લાવ્યો. ગુરૂજી હંસા પાસે આવ્યા. પ્રથમ તો હંસાના શરીર પર એક વસ્ત્ર ઓઢાડવામાં આવ્યું. ગુરુમહારાજ હંસાને આવી સ્થિતિમાં જોઈ ન શક્યા. એ બ્રહ્મચારી હતા. હંસાનાં અંગેઅંગ વિકાર કરાવે તેવાં હતાં. વસ્ત્ર ઓઢાડી ગુરુમહારાજે હંસાને આશ્રમમાં લેવરાવી. નાગલાએ એ પુલની માળાને ઉપાડી. હંસાના અંગનું નાગલાની છાતી સાથે ધર્પણ થયું. નાગલાની દશા અવદશામાં ફરી ગઈ, છતાં તે હંસાને આશ્રમમાં લઈ આવ્યો. આશ્રમમાં આવતાં હંસાએ આંખ ખોલી. નાગલા તરફ દૃષ્ટિ ગઈ. હંસાના દાંત બહાર આવ્યા. નાગલાનાં શરીર પર જાણે વિજળી પડી.

આવી રીતે બે કલાક ગયા. બે કલાકમાં હંસા વધારે શુદ્ધિમાં આવી. ગુરુમહારાજે કહ્યું: “બેટા શું હતું?”

“હું કુબતી હતી,”

“શાથી?”

“થાકથી.”

“થાક લાગ્યો તો કિનારે કેમ ન આવી?”

“મને જળમાં કિનારો મળ્યો તેથી.”

ગુરૂજી સમજતા તો હતા. હંસાના આવા ઉત્તરથી તેમના મનમાં વિચાર આવ્યો: “ઈશ્વરે આ સૃષ્ટિ નિર્માણ કરી હશે?”

નાગલા તો હંસાના સામું જોઈ જ રહ્યો હતો. ગુરૂજી બધા યુવકની સામે જોઈ બોલ્યા: “કિનારા પર કેાણ હતું?”

નાગલાએ નિડરતાથી કહ્યું: “હું હતો.”

“તેજ હંસાને કુબાવી.”

હંસાએ જરા હસીને કહ્યું: “પ્રભુ, એણે તો મને તારી છે. એ

તો મારા તારનાર છે. એ વીરનર છે. વીરનર એક સ્ત્રીને કુખાવે?
એ તો તારક છે, કુખાડનારા નથી.”

આ વાત ગુરૂમહારાજને ગમી કે નહિ તે તો કાણ જાણે, પણ
ગુરૂમહારાજની દ્રષ્ટિ નાગલા તરફ બદલાઈ ગઈ. તે કહેવા લાગ્યા:

“નાગલા, આ રીત સારી નથી. આ પવિત્ર આશ્રમ છે, વિષની
જવાળા નથી. આ આશ્રમમાં વિકારને સ્થાન નથી, પણ શાંતિને
સ્થાન છે.”

નાગલા નંચું જોઈ ગયો. ગુરૂજી આમળ બોલવા લાગ્યા:

“તું શામાટે કિનારા પર ઉભો હતો? હંસાને જોવા! તને લજ્જા
ન આવી? વિચાર પણ ન આવ્યો? મનમાં એમ પણ ન થયું કે આ
સન્યાસીનો આશ્રમ છે!”

“પ્રભુ, મારો અપરાધ થયો.”

“તારો આ અપરાધ ક્ષમા કરવા જોવો નથી.”

“હું ક્ષમા માગતો પણ નથી.

“ત્યારે શું માગે છે?”

“શિક્ષા.”

“શિક્ષા સહન કરી શકશે?”

“અપરાધ કરી શકું છું તો પછી શિક્ષા સહન નહિ કરી શકું?”
ગુરૂજી કહેવા લાગ્યા: “નાગલા, હું તને શી શિક્ષા કરું?”

“શિક્ષા અપરાધ પ્રમાણે થાય છે. મારો જોવો અપરાધ હોય
તેવી મને શિક્ષા કરો.”

“વાર, તો સંભળ.”

હંસા આ વાતચિતથી ગભરાઈ ગઈ. તે કહેવા લાગી:

“દેવ, એને ક્ષમા કરો.”

“એ ક્ષમા નહિ પણ શિક્ષા માગે છે.”

“એ આપનો બાળક છે. આપ પિતા સમાન છો. બાળક ગમે તે માગે તેથી શું? પિતા આપવા જેવી વસ્તુ હોય તેજ આપે છે; ન આપવા જેવી આપતા નથી. એ શિક્ષા માગે છે; તમે ક્ષમા આપો.”

ગુરુ નાગભાના મોઢા સામું જોવા લાગ્યા. નાગભા બોલ્યો:

“દેવ, આ માફ કાર્ય ક્ષમાને યોગ્ય નથી.”

“કારણ?”

“માફ આ આચરણ આશ્રમનાં બાળકોને લાગે વળગે છે. એકું ન થાય કે, આપ ક્ષમા કરો અને ભવિષ્યમાં બીજો કોઈ બાળક આમ આચાર આદરે.”

“તને પહેલાં વિચાર ન આપ્યો?”

“વિચાર આવે તો પછી આ બચાવ કરવાનો ક્યાથી રહે? દેવ! મેં વિચાર વગર પગલું ભર્યું. આપ પણ મને વિચાર કરવા વગર શિક્ષા કરો.”

“તેં વિચાર ન કર્યો તેથી હું પણ વિચાર ન કરું? તું નાદાન છે; શું હું પણ નાદાન થાઉં?”

“નહિ દેવ!” હંસાએ કહ્યું: “એની નાદાની પર કૃપાની વર્ષા કરો, દયા બતાવો, ક્ષમા કરો.”

વાત ત્યાંજ અટકી. નાગભાને ક્ષમા મળી ગઈ. એ ક્ષમાથી નાગભાનાં મનમાં કાંઈ આનંદ ન થયો, સામે પોતાના મનમાં બળવા લાગ્યો. એ શિક્ષા માગતો હતો; હંસાએ ક્ષમા અપાવી. પણ હવે કરે શું? મહારાજના સામે તે શું અનાદરથી બચાવ કરે? આ બનાવથી

નાગલાને ખોટું લાગ્યું. એક સ્ત્રીની લક્ષ્મણજીવી પોતાને ક્ષમા મળી એવું યાદ આવતાં તે જડ સમાન થઇ ગયો.

ખીજે દિવસે તો હંસા હાલતી ચાલતી થઇ ગઇ અને ત્રીજે દિવસે એના સ્ત્રીરૂપાં બળ આવી ગયું. આમ એક અઠવાડિયું ગયું. અઠવાડિયા પછી હંસા અને નાગલા અચાનક એકાંતમાં મળ્યાં. હંસા નાગલાને જોઇ નીચે જોવા લાગી. નાગલા બોલ્યો:

“હંસા !”

હંસાએ પોતાની દૃષ્ટિ ધીરે ધીરે ઉપાડી. નાગલાના પ્રશ્નનો હંસાની આંખે ઉત્તર આપ્યો. નાગલાએ ફરી પૂછ્યું:

“હંસા ! કેમ છે?”

“તમે જુઓ છો તેમ.”

“હું તો તને સારી જોઉં છું.”

“હું ક્યાં કહું છું કે હું સારી નથી? તમે કેમ છો?”

“તને કેવો લાગ્યું છું?”

“મારા જેવા.”

“એટલે?”

“એ હું સમજી શકું તેમ નથી. પણ તમારી દશા મારા જેવી છે. તમે જ્યારે ને ત્યારે મને જોતાં સ્તંભી જાવ છો, તમારા હાથ-પગમાંથી શક્તિ ચાલી જાય છે. મને એકાગ્રતાથી જુઓ છો. તમારી આંખો ખીલા સમાન થઇ જાય છે. આ બધું મારા જેવું જ છે.”

“શું તારી પણ એજ સ્થિતિ છે?”

“તમને નથી દેખાતી? મારી આ દશા તમારા જેવામાં નથી આવતી? હું તો તમને બરાબર જોઉં છું. બરાબર અનુભવ કરું છું કે તમે શુદ્ધિશુદ્ધિ ખોઇ છે.”

“અને તે?”

“હંસા કેસરી પ્રમાણે કમાન થઇ નજર નાગલાપર ઠરાવી કુદી
અને આવી નાગલા પર” પૃષ્ઠ ૭૦

“હું તો મારી દશા તમો આમળ પ્રકટ કરી ચૂકી છું. તમો મારા જેવા છો, હું તમારા જેવી છું. આપણે બેઉ એક રંગમાં રંગાયા છીએ.”

“એ કયો રંગ હશે?”

“આપણે નથી સમજતાં એ!”

“હું નથી સમજતો. તું શું બોલે છે?”

“હું પોતે નથી સમજતી કે હું શું બોલું છું.

બોલવા હું જાઉં છું, પણ બોલ ભૂલી જાઉં છું;
ભાન કાંઈ રહેતું નથી, હું ભાન ભૂલી જાઉં છું.
પણ એક એવી જાણ છે, કે શોકની જવાબા બળે;
પણ એકમાં પાછી વળી, પ્રકૃત્ત મનમાં થાઉં છું.”

“આ કાંઈ વ્યાધિ હશે?”

“એતો કાંઈ રસયેષ જાણે. હું નથી જાણતી કે આ શું માય છે. નથી જાણતી પછી કેમ કહું કે તે શું છે? વ્યાધિ છે, ઉપાધિ છે, આનંદ છે કે શાન્તિ છે?”

“ગમે તે છે, પણ કાંઈ છે તો ખરું.”

“એ તો મારું મન પણ કહે છે.

“ગુરૂને પુછીશું?”

“ગુરૂ આપણને ગાંડા ગણશે.”

“બાળકો તો ગાંડાં જ હોય.”

“પણ આ ગાંડપણ કરવા જેવું નથી. આપણું આ દર્દ એમની નજરમાં આપોઆપ આવી જશે અને ઉપાય પણ એઓ જ કરશે.”

“શો ઉપાય કરશે?”

“એતો ઉપાય કરનાર જાણે. પહેલાં દર્દ તો સમજવા દો; પછી ઉપાયની વાત.”

“હવે એ વાત જવા દે, પણ તે દિવસે તેં ન કરવાનું ક્યું.”

હંસા કહેવા લાગી: ક્યે દિવસે?”

“તું તળાવમાં ડુબી હતી તે દિવસે.”

“મેં શું કર્યું?”

“ગુરૂ પાસે મને શરમીદો કર્યો.”

“એ શું ન કરવાતું હતું?”

“હા.”

“અને તમે કિનારા પર ઉભા રહીને કરવાતું કર્યું હતું? તમે ન કરવાતું કર્યું તો મેં પણ કર્યું. પણ તમે જાણો છો? તમે મને તારી છે.”

“તે?”

“હવે ડુબાડતા નહિ,”

“હવે એવો સમય આવશે ખરો?”

“એવો સમય તો દર પળે આવશે. તે દિવસે તો માત્ર તળાવડી હતી; પણ હવે તો મોટો મહાસાગર આવશે. મહાસાગરમાં માઈં ધ્યાન રાખજો, મને તારજો, ઉગારજો, મારી રક્ષા કરજો.”

“પણ મહાસાગર આવશે ક્યારે? તું ક્યારે મહાસાગરમાં ઉતરવા જવાની છે? હું ક્યારે તારી સાથે આવવાનો છું? તું આમ કેમ બોલે છે? તું એક ખેડૂતની બાળા; હું એક ક્ષત્રિયનો પુત્ર; આપણો સંબંધ કેમ જામશે? આપણે સાથે કેમ રહી શકશું?”

“એ વાતનો નિર્ણય ગુરૂદેવ કરશે. આપણાથી શું થાય તેમ છે? તમે ગુરૂદેવને પૂછજો. આપણાથી સાથે રહેવાય કે નહિ? રહેવાય તો કેવી રીતે રહેવાય? ગુરૂદેવ જેવી આજ્ઞા કરશે તે રીતે આપણે રહીશું.”

આ બધી વાત પાછળ રહીને કાંઈ વ્યક્તિ સાંભળતી હતી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

નિરાશા

નાગલા અને હંસા વાતચિતમાં હતાં, ત્યાં કોઈએ પ્રશ્ન કર્યો: “તમે કેવી રીતે રહેવા ઇચ્છો છો?”

નાગલાએ મુખ ફેરવ્યું. ગુરૂની ચંચળ આંખ દેખાઈ. નાગલા શરમાઈ ગયો. ગુરૂની આંખમાં ક્રોધ દેખાયો. ક્રોધમાં હાસ્યનું મિશ્રણ પણ હતું. નાગલા ગુરૂને ઉત્તર આપવાને બદલે ભૂમિ ખોતરતો થયો. હંસાની પણ એવીજ સ્થિતિ થઈ. ગુરૂએ ફરી કહ્યું: “નાગલા, તમે કેવી રીતે રહેવા માગો છો?”

નાગલાએ ધ્રુજતાં કહ્યું: “આપની આજ્ઞા પ્રમાણે.”

ગુરૂ હસ્યા, પણ ખીજીજ પળે આંખ ચારકાણી કરી નાગલાને ધમકાવતાં કહ્યું:

“બાળક, મને એ તો બતાવ કે આ તને શોભે છે?”

“શું?”

“આવું આચરણ?”

નાગલાના અંતર પર એક ધા થયો, ન સહી શકાય એવો.

નાગલા ખોલ્યો: “દેવ હું શું કરું?”

“હું તને એ નથી પુછતો કે તું શું કરે? હું તને એ પુછું છું કે આ તેં શું કર્યું? તારું મન તારા કબજામાં છે કે નહિ?”

નાગલા ઉત્તર દેવા ગયો કે ‘દેવ મારું મન મારા કબજામાં નથી. જો મન કબજામાં હોય તો આવો બનાવ ન બને.’ પણ નાગલાથી

આવો ઉત્તર આપી ન શકાયો. એ ચૂપજ ઉભો રહ્યો. ગુરુજનો પીતો શરૂ થયો. તેમણે ફરી પુછ્યું: “નાગલા, હું જાણું છું કે તારું મન તારા કબજામાં નથી.”

નાગલાએ કહ્યું: “નથી.”

“અને દીકરી તું?”

હંસા જવાબ આપવાને બદલે ત્યાંથી ચાલતી થઈ. એના પગ ઉપડ્યા. થોડાં ડગલાં ભર્યાં ત્યાં ગુરુજનો અવાજ આવ્યો: “હંસા, ઉભી રહે. સાંભળ. તમે બંનેની શી મરજી છે?”

નાગલા કે હંસા બેમાંથી કાંઈ બોલ્યું નહિ. ગુરુજને કહ્યું:

“નાગલા, તું એક હુંટારાનો ભાઈ છે. અને હંસા એક ખેડૂતની છોકરી છે, તમે બંનેમાં કાંઈ પણ જાતનો સંબંધ થાય તે સારું નથી. મારી તમેને આજ્ઞા છે કે હવે તમારે કદિ મળવું નહિ. હંસા, તું હવે કુશળ થઈ છે, માટે આશ્રમ છોડીને ચાલી જા.”

હંસા ગઈ. હંસાના જવા પછી ગુરુજને પુછ્યું: “નાગલા, તારો શો વિચાર છે?”

“મારો વિચાર આપની સેવા કરવાનો છે,”

“તું સેવા કરશે?”

“પ્રાણનો ભોગે.”

“તારું મન તારી પાસે છે?”

“આવા પ્રશ્ન તું કારણ?”

“કારણ એજ કે તું મન વગરનો છે. હૃદય ગુમાવી બેઠો છે. હૃદય વગરના માણસથી કાંઈ થઈ શકતું નથી. માટે તું પણ તારી ઈચ્છામાં આવે ત્યાં જા.”

નાગલાની આંખમાં પાણી આવ્યું. નાગલા બોલ્યો:

“દેવ, આપની ચરણસેવા હું જીવતાં સુધી નહિ છોડું.”

“પણ સેવા પ્રેમથી થાય છે.”

“હું પ્રેમથીજ સેવા કરીશ.”

“ગડિ છે. તું શું મને બનાવે છે? મને રમત રમાડે છે? તારા હૃદયમાં પ્રેમ છે? તારો પ્રેમપ્રકાશ તો તેં ગુમાવ્યો છે. તારા પ્રેમ પ્રકાશથી બીજાના અંતરઘોરડા તેજોમય થયા છે. ભૂત થાય છે, ભાઈ!

પ્રેમનો તારા હૃદયમાં આ સુમે પ્રકાશ નથી,
ખોઈ ખેડો છે, હવે વસ્તુ એ તારી પાસ નથી,
જીવંત છતાંય હમણાં તું જડ થયેલો છે,
તું પુષ્પ છે ખીલેલું પણ એ પુષ્પમાં વાસ નથી.”

નાગભા વિચારશૂન્ય થઈ ગયો. ખોલવાનું લાનજ ન રહ્યું. ધણી વાર પોતે વિચારમાં રહ્યો, છતાં વિચારમાં એવું બળ ન આવ્યું કે તે મહારાજ પાસે પોતાનો બચાવ કરે. ગુરુજી ફરીથી હસ્યા અને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા, નાગભા મરવા જેવી હાલતમાં માતા પાસે આવ્યો. માતા નાગભાના મોઢા સામું જોતાં સમજી ગઈ કે બાળકના અંતરમાં કંઈક આવેશ છે; શોક છે, અથવા એવું કંઈક બન્યું છે કે જેથી એ મુંઝાય છે. માતાએ નાગભાને પુછ્યું: “દીકરા, શું છે?”

“મારા મંદભાગ્ય.”

“આવા ભદ્ર પુરુષના આશ્રમમાં તારા મંદભાગ્ય! આ શું કહેવાય?”

નાગભાએ માતાના મોં સામું જોયું. એની આંખ ઉત્તર માટે આતુર હતી.

નાગભાએ કહ્યું: “માતા, આ ધર્મશ્રી આશ્રમ મારે છોડવાનો છે.”

“આશ્રમ છોડવાનો છે?”

“હા. હું ધર્યું છું કે આ આશ્રમ છોડવા પહેલાં મારે મારા પ્રાણ છોડવા પડે.”

“પણ આશ્રમ છોડવાનું કંઈ કારણ?”

“મારું વર્તન.”

“તારું વર્તન? તારા વર્તનમાં એવું શું છે? એવું તે શું કયું છે કે તારે આશ્રમ છોડીને જવું પડશે?”

નાગલાને ખુલાસો કરવો કેમ ગમે? એ કેમ બોલી શકે કે મારી આખોમાં હંસાની મૂર્તિ નૃત્ય કરે છે? કેવી રીતે માતા પાસે મર્યાદા મુકીને કહે કે મારા હાથે આવી ઘટના થઈ છે?

નાગલા ન બોલ્યો, માતાએ પુછ્યું પણ નહિ. નાગલા માતા પાસેથી ચાલ્યો ગયો. જમને એક વટવૃક્ષની નીચે બેઠો. મનમાં તરંગોની હરમાળા આવવા લાગી. અત્યાર સુધીમાં આશ્રમમાં જે ખનાવો બન્યા હતા, તે બધા તેની સામે આવી ચાલ્યા ગયા, પડદા પરનાં ચિત્રની માફક છેલ્લી વાત તળાવડીની આવી. તળાવડીમાં હંસા નહાતી હતી; એ દ્રશ્ય પણ દ્રષ્ટિસમીપ દોરાઈ ગયું. તળાવડીમાં હંસા બાણે નહાતી હતી, ડૂબકીઓ ખાતી હતી, નાગલા કાંઠાપર રહ્યો એ ચેષ્ટાઓ જોતો હતો. અચાનક હંસા ડુબી, પોતે કાઢવા ગયો, બહાર લાગ્યો, ગુરૂજી આવ્યા, ટપકો દીધો, ક્ષમા મળી, અને તે પછી હંસા સાથે થયેલી વાતચિત યાદ આવી. એટલામાં ગુરૂજીએ કહેલ શબ્દોના પડધા થવા લાગ્યા: “નાગલા! તું લુંટારાનો ભાઈ છે.” એ વાક્ય નાગલાની છાતીમાં બરછી બની ગયું. “મારો ભાઈ લુંટારો?” નાગલા બડબડવા લાગ્યો. “મારો ભાઈ લુંટારો તેથી મારે શું? એક પાપ કરે તેની સજા બીજે ભોગવે? લુંટારો મારો ભાઈ છે તેની સાથે મારે શી લેવાદેવા મેં ક્યાં લુંટ કરી છે? હું ક્યારે મારો ધર્મ ભૂલ્યો છું? હું લુંટારાનો ભાઈ તેથી મને આવો ન્યાય? લુંટારો મારો ભાઈ છે તેમાં મારો શો અપરાધ! પણ નહિ! હું ભાઈને લુંટારાનો ધંધો ભુલાવીશ, અને પછી ગુરૂજીને કહીશ કે ‘દેવ હવે છે કાંઈ વધો?’ ગુરૂજી પોતેજ આશીષ આપશે. પોતેજ મારા મનની બધી તબીબી તૃપ્ત કરશે. મારી મનમાનતી વસ્તુ મને મળશે. બસ આજે

રાતના વાત. હું ગુરૂજને પૂછીશ, ખુલાસો મળીશ, અને પછી આશ્રમ છોડી જઈશ, ભાઈનો ધંધો મુકાવીશ અને પછી ઇચ્છિત વસ્તુ મેળવીશ.” આ વિચારશુંખલા અહીંઆ અટકી ગઈ. મનમાં બીજાજ વિચારોએ ધર ક્યું: “હંસા ક્યાં જશે. જશે તો હું ક્યાં શોધીશ? એના વગર મારાથી કેમ રહેવાશે? એ મારું મન હરી ગઈ છે, અંતર લઈ ગઈ છે, મારું ચેતન એના હાથમાં છે. એના વગર હું જડ સમાન છું. જડ જેવો હું શું કરી શકીશ?”

આવા તંરંગના રંગે તરબોળ થતો નાગભા ગુરૂજ પાસે આવ્યો. અત્યારે ગુરૂજ એકલાજ હતા, વાત કરવાનો વખત હતો. નાગભાને જોતાજ ગુરૂજએ પ્રશ્ન કર્યો:

“કેમ નાગુ?”

“એક માગણી છે.”

“તારી માગણીમાં તત્ત્વ નહિ હોય.”

“આપ એમ શા ઉપરથી કહેો છો?”

“તારા મોઢાના દેખાવ પરથી.”

“જલે મારી માગણીમાં તત્ત્વ નહિ હોય, પણ આપ કૃપા કરી સાંભળો અને આપને તત્ત્વ જોવું લાગે તો મને આશીર્વાદ આપો, જેથી હું મારા કામમાં યથા મેળવું.”

ગુરૂજએ નાગભાના આખા શરીરને એક બીણી નજરથી જોઈ લીધું અને પછી કહ્યું:

“વાર, બોલ, તારી શી માગણી છે?”

“હું મારા ભાઈને સુધારવા માંગું છું.”

“તું સુધારશે?”

“હું એનો લુંટારાનો ધંધો મુકાવીશ.”

“લુંટારાનો ધંધો મુકાવાનું કારણ?”

“એના એ ધંધાથી મને લાંઝન લાગે છે.”

“એ હુંદારનો ધંધો મુકશે?”

“હું મુકાવીશ.”

“તારું એ માનશે?”

“હું માનવાની ફરજ પાડીશ.”

“તું કાણુ છે અને શું થાય છે?”

“નાનો ભાઈ?”

“અને હું કાણુ છું?”

“આપ તો અમારા પ્રાણુ અને તનના સ્વામી છો.”

“પ્રાણુ અને તનના સ્વામીનું એ માને છે? મારા શબ્દો લક્ષમાં છે? જે મારું નથી માનતો, જેને હું ફરજ પાડી નથી શકતો, એને તું શું કરી શકશે? એ તારું મળ્યું નથી.”

નાગબાં નિરાશ થયો. એના મોઢા પર જ્વાનિની વાદળાઓ વરસતી હોય એવું અનુમાન થવા લાગ્યું. ગુસ્સાએ કહ્યું:

“તારી આ માગણી તત્વ વગરની છે કે નહિ?”

“છે.”

“ત્યારે હવે ?”

“આપ રસ્તો બતાવો.”

“હું રસ્તો બતાવું પણ મને એ તો કહે કે તું તારા ભાઈને ધર્મના માર્ગ પર લાવવા શા માટે તત્પર થયો છે?”

“એ મારો ભાઈ છે.”

“નાગબા, અસત્ય વાત મને પસંદ નથી.”

“દેવ, આપે મને જે મેણું માર્યું છે તેથી હું વિધાઈ ગયો છું, અને એજ કારણથી હું મારા ભાઈને ધર્મના માર્ગ પર લાવવા તૈયાર થયો છું.”

રજની આંખ વિજળી પ્રમાણે ચમકી. તે બોલ્યા:

“નાગલા, મન તો ગુમાવ્યું, સાથે સચ્ચાઈ પણ ગુમાવી કે? પણ કંઈ નહિ, એમાં તારો દોષ નથી. અશક્ત માણસની પ્રકૃતિ એવીજ થઈ જાય છે. તું તારી પ્રકૃતિ પ્રમાણે ચાલે એમાં તારો દોષ શો?”

નાગલા મૌનજ રહ્યો, તેનાથી બોલાયું નહિ. ગુરૂજના મનમાં પણ એક વાત આવી અને બોલ્યા: “નાગલા, એમાં તારો દોષ નથી. હું જાણું છું તારા મન પર બીજાનો અધિકાર છે. બીજાના અધિકારમાં મન હોય તો એમજ થાય છે. પણ તું તારા ભાઈને એટલા માટે ધર્મને માર્ગે વાળવા ઇચ્છતો નથી કે જેથી લાંછન ટળે.”

“મહારાજ, મારો હેતુ એજ હતો અને છે.”

“નાગલા મને અસત્ય વાત ઠીક નથી લાગતી, હું જે કહું છું તે સાંભળ. તારા મનમાં વિચાર જુદા છે.”

“મારા મનમાં વિચાર જુદાજ છે?”

“આ પ્રશ્નને અહીં સ્થાન નથી.”

“કેમ?”

“તારા મનને પૂછ. હા, પણ તારા મનને તું ક્યાંથી પૂછવાનો તો? કારણકે તારું મનતો તારી પાસે છેજ નહિ, તારા મન પર જેની શક્તિ છે, તે જેમ કરાવે છે તેમ તું કરે છે. તારી યોજના એટલા માટે છે કે તું તારા ભાઈને સુધારી ઇચ્છિત વસ્તુ મેળવે; એમજ ને?”

“હા.”

“પણ ક્યાંથી બનશે?”

“કેમ?”

“તારો ભાઈ માનવાનો નથી. કદાચ માને તો એક ઉપાયથી માને.” ગાલાના મનમાંથી બધી નિરાશા નીકળી ગઈ, આશાના અંકુર ટ્યા. તે આશાના રંગમાં રંગાતો બોલ્યો:

“દેવકુમાર, શો ઉપાય છે?”

“એ ઉપાય તારાથી થશે?”

“આપની કૃપા હશે તો જરૂર થશે.”

“જો તું રાજ થાય તો એ આશા ફળીભૂત થાય તેમ છે. બોલ તારામાં દૈવત છે? એ શક્તિ છે? હોય તો કહે.”

“છે. દેવ, મારામાં એ શક્તિ છે. હું અવશ્ય રાજ થઈશ. હું મારી તલ્વારથી વીરહાક વગાડીશ. મારી તલ્વારનું પાણી ખતાવીશ. મોટામોટા મહારાજાઓનાં સિંહાસન ડોલાવીશ, અને પછી મારી અમર આશાનો વિજયધ્વજ ફરકાવીશ.”

ગુરુએ શાંત ચિત્તે કહ્યું: “એ તો નહિ બને!”

“નહિ બને?”

“ના.”

“કેમ નહિ બને?”

“તું તારા બાંધને સમજાવી શકશે, પણ તારી જે ઈચ્છા છે તે વિજયવતી નહિ થાય.”

“હું મારા બાંધને વશ કરવા સિવાય બીજી કશી આશા રાખતો નથી.”

ગુરુ ફરીથી જરા ગુસ્સે થયા, હસ્યા અને કહેવા લાગ્યા:

“તું બોલે છે તે સાચું નથી. તારી મહેનત કાંઈ તારા બાંધને માટે નથી. તું શું મને એમ સમજાવવા માગે છે કે તું રાજ થાય તે માત્ર તારા બાંધને ધર્મ માગે વાળવાજ?”

“ત્યારે?”

“તારો મૂળ હેતુ જુદોજ છે.”

“આપ આ શું કહો છો? તમારા આવા પ્રશ્નોથી હું મુંઝાઉં છું. હું નથી સમજતો કે આપ કહેવા શું માગો છો?”

“જે કહેવા માગું છું તે સત્ય છે. મારા બોલવામાં અસત્યની મંધ પણ નથી. જો, તારી ઈચ્છા શી છે તે ખતાવું?”

“બતાવો.”

“તારી ઇચ્છા આમ કરી પેલી ખેડુતકન્યાને મેળવવાની છે. પણ ભાઈ, તું રાજ થશે તો એમ ક્યાંથી બનશે?”

નાગભા પહેલાંતો જરા ચરમાયો, પણ પાછળથી કહેવા લાગ્યો:

“દેવ, કેમ નહિ બને?”

“નહિ બને? તું મહારાજ બને એ એક ખેડુતની કન્યા. રાજ બને ખેડુતમાં કાંઈ ભેદ નથી? તું રાજ થાય તો તારા માટે એવી કન્યા શોભે?”

“ત્યારે મારે રાજ થવું નથી.”

“ન થાય તો કાંઈ નહિ, પણ તારા આ છેલ્લા શબ્દોથી તું શું કરવા માગતો હતો એ અધું બહાર આવે છે. રાજ થવાનો તારો મમત, વીરહાક વગાડવાનો તારો ખોલ, તદ્વારનું પાણી બતાવવાની તારી વાણી, તે ઉકળતા દુધ સમાન હતું.” નાગભા નીચું જોઈ ગયો. ગુરૂ મનમાં મનમાં હસતા હતા. થોડીવાર રહી તેમણે ફરીથી પૂછ્યું:

“નાગભા, હવે તારી શી ઇચ્છા છે?”

“હવે તો મારી ઇચ્છા કાંઈ નથી. હવે માત્ર એકજ ઇચ્છા છે અને તે આપની સેવા.”

“સેવા તારાથી નહિ થાય.”

“થશે અને હું માનું છું કે આપની સેવાથીજ મારી બધી આશાઓ ફળશે. આપના આશીર્વાચનથી મારા ભાગ્યની ગતિ ફેરવાશે, જે નથી બનવાનું તે બનશે. હવે મારા મનમાં બીજી કશી તૃષ્ણા નથી. આપ અને આપની છાયામાં લ્યો, મારા પર કૃપા કરો, મારા મનમાંથી મોહ દૂર કરો. મારો ઉધ્ધાર આપના હાથમાં છે.”

નાગભાની મતિ બદલાઈ ગઈ. મોહનો રંગ ઉડી ગયો, સેરા ભાવ પ્રકટ થયો. ગુરૂએ નાગભાને છાતી સાથે લગાડ્યો, મસ્તક પર હાથ ફેરવ્યો અને કહ્યું: “વત્સ, તારી મનોભાવના પરિપૂર્ણ થશે.”

આ વાત બનવાના બીજા દિવસે સવારમાં હંસા જવાને માટે તૈયાર થઈ. ગુરૂ મહારાજે તો આજળથીજ ચેતવણી આપી હતી, એટલે એમને પૂછવાનું તો હતુંજ નહિ, પણ પોતે જતાં પહેલાં ગુરૂજીના દર્શનાર્થે આવી.

આશ્રમમાં બધાં બાળકો હતાં. હંસાએ આશ્રમમાં પગ દીધા અને બધાં બાળકો મોતીની તૂટેલી માળાના મણકા માફક વેરાઈ ગયાં. હંસાએ આવી હાથ જોડ્યા. ગુરૂજીએ પાસે બોલાવીને પ્રશ્ન:

“દીકરી, હવે કંઈ ઇચ્છા છે?”

“આપની કૃપા હોય તો મારે બધું છે.”

“બાળે! તું મારી બાળકી છે. તું રાજકન્યા છે. અહીંયાં જે પ્રકાર બન્યો છે તેના માટે તારે કંઈ કહેવું છે?”

“હું શું કહું?” આપ પુછો છો તો સાંભળો:

શાન્તિ અને મુજ પ્રાણનો આધાર મૂકી જઈ છું,
આશા તણે મારો બધો અંબાર મૂકી જઈ છું.
આ યાદ આપે બાળકી તેથી તમારા ચરણમાં,
હું હવે મુજ આંસુઓની ધાર મૂકી જઈ છું.”

“દીકરી, તારી ભાવના હશે તો બધાં સારાં વાનાં થશે. તું જન્મ છે તો જન્મ. હું આશીર્વાદ આપું છું કે ઇશ્વર તારું મંગળ કરે.”

હંસા ગુરૂજીના આશ્રમથી છુટી પડી. પણ આશ્રમમાં નાગલા હતો. નાગલા હંસાનો આધાર હતો. હંસા એને મનથી વરી ચૂકી હતી. નાગલા એનું સર્વસ્વ હતો. હંસા ગઈ, નાગલાને પોતાના પ્રાણ સોંપતી ગઈ, હંસા જડ જેવી ગઈ, અને નાગલા?

નાગલા હંસાના જેવોજ હતો. નાગલામયિ ચેતન ક્યાં હતું? એનીએ બધી આશા હંસામાં હતી. હંસાને મેળવવા માટે એની આતુરતા એ ઇંછી ન હતી. હંસા ગઈ. નાગલા ઝુરતો રહ્યો. પણ ગુરૂજીની સેવામાં

તેને શાંતિ વળી. હંસા કરતાં ગુફ્ફની સેવામાં તેને બહુજ આનંદ આવવા લાગ્યો. છતાં જ્યારે જ્યારે હંસા યાદ આવતી, ત્યારે નાગબાની નજર સામે એક પ્રલયકાળ દેખાતો, નિરાશાની આગ નાગબાને બાળી નાખતી.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

વિયોગ અને વિદાય.

હંસા ગુરુનો આશ્રમ તજી પોતાના પિતાના રાજ્યમાં આવી. અલકાપુરીમાં હંસાનાં પગલાં થતાં મહારાજના મનમાં આનંદનું પૂર આવ્યું. હંસા પણ પિતાના દર્શનથી ધણી સંતુષ્ટ થઈ.

હંસાનો એક પણ દિવસ એવો ન જતો કે જે દિવસે હંસાના મનમાં નાગબાની યાદ ન થઈ હોય. હંસા હૈયાસુની બંની જતી. પળેપળે તેને પોતાના પ્રિયકરનાજ વિચાર આવતા, વિચાર સાથે આખા શરીરની સ્થિતિ બદલાઈ જતી. કોઈ પણ વસ્તુમાં આનંદ ન આવતો. પોતાના સહવાસમાં સદ્ગુણી સહચારીઓ હતી. તેઓ હંસાના આભાવ જોતી અને સમજતી કે મદનરાજે મેદાનમાં મોરચો માંડ્યો છે. હંસાની આંખમાં અવારનવાર જળ ભરાતાં. નાગબાના વિયોગથી તે ઝુરતી. એમાં પણ જ્યારે આકાશનો શીતળ ચંદ્રમા જગતને શોભાવતો ત્યારે હંસાની દશા દયાજનક થઈ જતી.

એક રાત્રિની આ વાત છે. હંસા પોતાના રાજબગીચામાં બેઠી હતી. આકાશનો દેવ આકાશ પરથી તેજ પાથરતો હતો. હંસા આકાશના શશી સામું જોઈ કહેતી હતી:

“રે! ચંદ્ર, તારામાં આ આગ કાણે ભરી છે? તારામાં બાળવાની આવી શક્તિ કાણે મુકી છે? શા માટે તું મને બાળે છે? તું અસ્ત થા. મારા માટે તારા કિરણો શીતળ નથી, પણ તારા તીર છે.”

આ શબ્દો એક સખી પાછળ ઉભી ઉભી સાંભળતી હતી, તે બોલી:
“તું તીરથી ક્યારે વીધાણી?”

હંસા શરમાઇ ગઇ, માથા પરના પટને જરા આગળ લીધો. ડોક નીચી ઢાળી અને બોલી:

“તેં સાંભળ્યું?”

“હા. પણ એ બેઠ હું સમજી નથી. કહે તો ખરી ક્યાં ધવાણી?”

“હું ધવાણી નથી.”

“ત્યારે શું કાઢને ધાયલ કરીને આવી છે?”

હંસા ન બોલી. એના મુખના ભાવે બધું પ્રકટ કર્યું. સખી સમજી ગઇ. સમજવા પછી બાકી શું રહે? તેણે હંસાને સતાવવી શરૂ કરી: “તું ધાયલ તો નથી થઈ પણ કાઢને ધાયલ કરીને જરૂર આવી છે.”

હંસા શરમથી હસી અને બોલી:

“ધાયલ કરનારં બચ્યું નથી.”

“એ તો નિયમજ છે.”

“શો?”

“યુધ્ધમાં જનારા ધાયલ કરે છે અને ધાયલ પણ થાય છે. તારી પણ એજ સ્થિતિ છે. તું ધાયલ કરીને આવી છે; સાથે થયું બેઠએ તેમ તું ધાયલ પણ થતી આવી છે.”

હંસાએ સખીના મોઢા પર ધીમે તમાચો માર્યો. સખીએ હંસાના બન્ને હાથ પકડી લીધા. હંસા બળ કરવા ગઈ, મસ્તક પરથી અંજરપટ ખસી ગયો, મસ્તકના વાળ પર ચંદ્રકિરણો ફોડાફોડ કરવા લાગ્યા. હંસાનો દેખાવ કાંઈ અમરલોકની યાવના સમાન હતો. સખીએ પુછ્યું:

“બા, કહેતો ખરી કે શું થયું?”

“ખરું કહું?”

“ત્યારે શું ખોટું કહીશ?”

“સાંભળ; ખરું કહીશ. હું ત્યાં ગઈ હતી.”

“ક્યાં ગઈ હતી?”

“લુટાવા.”

“તું લુટાણી કે લુટીને આવી.”

“લુટાણી છું.”

“અને તેં કાંઈ નથી કર્યું?”

“હું શું કરું?”

“લુટ?”

“બા, મને લુટ આવડે?”

“બનાવે છે કે રાજકુંવરી? બીજી સખીઓને બનાવજે; હું તો બધું બણીને પારંગત થઈ છું.”

“શું હું ખોટું ખોલું છું?”

“પ્રેમીઓ સાચું ખોલવાનું શીખ્યાંજ નથી. જેના મનમાં પ્રેમનો જન્મ થાય છે તેને માત્ર એકજ ભાન રહે છે, એને બીજી કશી પરવા રહેતી નથી.”

“ભાન શાનું રહે છે?”

“પોતાની ઇચ્છિત વસ્તુ મેળવવાનું.”

“અને તે વસ્તુ કંઈ?”

“પેલી કુમુદિનીને પુછ; એ બતાવશે. જો તે કેવી આનંદ કરી રહી છે? આકાશનો અધિષ્ઠાતા કેવો ખોબે ખોબે અમૃત પીવરાવે છે?”

“એ મને શું ઉત્તર આપવાની હતી! એ તો પોતાની મસ્તીમાં મસ્ત છે, એ મને કાંઈ જવાબ નહિ આપે.” આ રંગમાં બીજી એક સખી આવીને બળી. તે આવતાં આવતાં આ શબ્દો સાંભળી ચુકી હતી, તેથી તેણે આવતાંની સાથેજ ખોલવાનું શરૂ કર્યું:

“કુમુદિની બિચારી આનંદમાં ક્યાં છે ? એતો ઝૂરે છે. એના મનમાં એવા ભાવ છે કે પ્રિયકર શશી પોતાની પાસે આવે, પણ એતો લાખો જોજન દૂર છે.”

“દૂર છે, છતાં નજર સામે છે.”

“હા, એ તો ખરું.”

“ત્યારે આ સખીનો પ્રિયકર કાણુ જાણે ક્યાં છુપાયો છે, અને તેથીજ તે બિચારી જોને આખમાં આંસુ ભરીને ચંદ્રવંદના કરે છે.”

“વંદના કરે છે ?”

“હા, અને હીમકરને દુત બનાવી કદાચ પોતાના હૃદયસમુદ્ર પાસે પણ મોકલાવશે.”

“આ વાત તો નવી. હા, કવિઓ પોતાની સૃષ્ટિમાં પુરૂષને વીરહી બનાવી પોતાની મનોહારિણી પાસે દુત મોકલતા સંભળ્યા છે; પણ કાંઈ યુવતીએ આવું ક્યું હોય તે મારા જાણવામાં નથી.”

“જાણવામાં નથી તો તારા અનુભવમાં આવશે.”

“હેં જોન ?” બીજી સખીએ પુછ્યું :

“એ તો ગાંડી છે.”

“સત્ય છે. હુંજ હમણાં ચંદ્રને ટપકો આપતી હતી. હુંજ હમણાં હૃદયજવાળા કાઢતી હતી. હુંજ હમણાં ઊના નિશ્વાસ નાખતી હતી. સત્ય છે. હુંજ ગાંડી છું, મારામાં ગાંડપણ નથી, ગાંડપણ તારામાં છે.”

“તારામાં ગાંડપણ નથી ?”

“ના.”

“ત્યારે તું ગાંડી શાની ?”

“ગાંડા સાથે વસનાર ગાંડુંજ ગણાય. સંગતો રંગ લાગવોજ જોઈએ ના ?”

“વાર હવે આ વાત જવા દો. કહો, મારા જવા પછી શા શા બનાવો બન્યા?”

“બનાવો ઘણા બન્યા, પણ જાણવા જેવો એક પણ નથી.”

“પછી બનાવ બન્યા એમ કહેવાય?”

“ન કહેવાય તો કંઈ નહિ. પણ તું તારી વાત કા ઉડાવે છે? ખુલાસો કરને. કાણુ છે તે?”

“કાણુ? કાણુ?”

“તારામાં માંડપણનો પવન ઝુંકનારો.”

“માણસ છે.”

“એતો અમે પણ સમજીએ છીએ, પણ માણસ છે કાણુ?”

“જેને બે હાથ અને બે પગ હોય તે.”

“બે હાથ અને બે પગ દુનિયામાં બધાંય માણસોને છે. તું બધાય...”

હંસા ગુસ્સે થઈને બોલી: “ખબરદાર!”

“ત્યારે બોલ ખુલાસો કર.”

હંસા ન બોલી. સખીઓએ ઘણી સતાવણી કરી, પણ કંઈ ન વળ્યું. આખર સખીઓ ચાકીને ત્યાંથી ઉઠી, એટલામાં સામેથી કંઈ ખડખડાટ થયો. સખીઓનું ધ્યાન તેના તરફ ગયું. મોટો ફણીધર તેમની નજરે પડ્યો. સખીઓ ગભરાઈ અને ભ્રમ પાડી ઉઠી:

“નાગ! નાગ!”

હંસા તો પોતાના ધ્યાનમાં જ હતી. નાગ શબ્દ કાન પર અથડાઈ ગયો. તે ચોંકી. અસાવધતાથી બોલી ગઈ: “નાગ! મારો નાગ! મારો મણી નાગ! મારો જીવન આરામ નાગ!”

સખીઓ તો ગભરાટમાં રહી અને તરતજ કહ્યું: “અહીંનાં ક્યાં તારો આરામ કે મણી છે; અહીંનાં તો જો સામે ફણીધર નાગ છે. તારો નાગ તે ખુપાળ્યો, પણ હવે ભાગ; નહિ તો પછી આવી બન્યુંજ સમજજો.”

હંસા ત્યાંથી આગળ ન વધી. એ બોલી : “નાગ મને કશું કરનાર નથી. મારા હાથમાં નાગની જખમાળ છે. જેને હું જપું છું એ મારો વાળ પણ વાંકો નહિ કરે.”

હંસાના શબ્દો પૂરા થતાં નાગ ત્યાંથી ખીજી રસ્તા તરફ ફરી ગયો. સખીએ નિર્ભય થઈ ગઈ. એક બોલી :

“હંસા, તારો એમ કાંઈ દેવાંશી છે.”

હંસાએ જવાબ ન આપ્યો અને એક ઉંડો નિઃશ્વાસ નાખ્યો. ખીજીએ ઉમેર્યું :

“એમાં પ્રેમની વાત શી હતી ? કાગળું ખેસવું ને તાડવું પડવું.”

“ચાલો એ વાત જવા દો.” સખીએ કહ્યું, “હંસાના મનનો માલીક કોણ છે, એ એની મરજી ન હોવા છતાં આપણે જાણી ગયાં. એના મનનો માલીક કાંઈ નાગસિંહ હોવો જોઈએ.”

“નાગસિંહ હોય એમ તું સાચી કહે છે?”

“એના શબ્દો પરથી.”

“નાગ શબ્દથી કાંઈ નાગસિંહજ નીકળે?”

“હંસા બોલી : “ત્યારે?”

“નાગજી પણ થાય.”

“તારું કપાળ થાય.”

“નાગરાજ પણ થાય.”

“હવે થાય ને ન થાય એમાં તમારે શું? તમારે જે કાંઈ કામ હોય તે કરોને?”

“અમારે એકજ કામ છે.”

“શું?”

“તારા નાગને જોવા છે.”

“જોવા છે?”

“હા.”

“જરૂર જોવા છે?”

“જરૂર, જરૂર, ને જરૂર જોવા છે.”

“ત્યારે જ કટાર લઈ આવ.”

“કટાર શા માટે?”

“નાગને ખતાવવા માટે.”

“કટારથી નાગ જોવાશે? તું આ શું બોલે છે?”

“ખરું બોલું છું. તું જે નાગને જોવા માગે છે, તે મારા હૃદયમાં છે. લાવ કટાર, હૃદય ચીરી ખતાવું; નાગ તને દેખાશે.”

“ઝો, મા! આ તું શું બોલે છે?”

“બોલતી નથી; તારાં પ્રશ્નનો ઉત્તર આપું છું.”

“મારે આવો ઉત્તર નથી જોઈતો.”

“ત્યારે નાગ કાંઈ રસ્તામાં નથી કે તું જોઈ શકશે.”

“વાહરે વાહ! જોઈતો તો ખરી, હું એ તારા નાગને જોઉં છું કે નહિ.”

“એ કાંઈ એમને એમ ઉપાડી જવાના નથી, રાજમાં આવશે તો ખરાને?”

“હા, આવશે.”

“બસ ત્યારે! આવશે ત્યારે જોઈશું.”

“પણ આવશે ક્યારે?” બાળ બોલી.

“લાવિ લઈ આવે ત્યારે.”

હવે આપણે પાછા ગુરૂજના આશ્રમમાં નાગજાની સ્થિતિ કેવી છે તે જોઈએ. હંસાના જવા પછી ગુરૂજની સેવા એજ નાગજાનું માત્ર લક્ષ હતું, પણ એ લક્ષમાં ક્યારે ક્યારે તેનાથી ચુક થઈ જતી. ગુરૂજ પણ નાગજાને લાવિ સાથે લુહ કરવાને વિદાય કરવાના વિચાર કરતા હતા. ગુરૂજ જાણતા હતા કે નાગજા એક વીરકેસરી છે. આથી તેમણે નાગજાને એક દિવસ કહ્યું:

“નાગલા, હવે તારી શી ઇચ્છા છે?”

“આપની જે ઇચ્છા હોય તે.”

“મારી ઇચ્છા છે કે તું મારો આશ્રમ છોડી જા.”

“પણ મારો કંઈ અપરાધ?”

“તેં અપરાધ કંઈ નથી કર્યો?”

“ના.”

“એજ તારો અપરાધ છે.”

“દેવ, આપ આ શું કહો છો!”

“નાગલા, તું મારો અપરાધી નથી અને હું તને અપરાધી ગણતો પણ નથી; પરંતુ હવે તારો સમય ફેરવાયો છે.”

“એ મારું મંદ ભાગ્ય છે.”

“નહિ વત્સ, તું ભૂલે છે. મારા શબ્દો સાંભળ. તું વીર છે, માત્ર વીર નથી; વીરકેસરી છે, તારો જે ધર્મ હતો તે તેં બળવ્યો છે. હવે મારી ઇચ્છા છે કે તું અહીંથી જા.”

“હું ક્યાં જાઉં?”

“તારા ભાવિને અજમાવવા!”

“મારું ભાવિ આપોઆપ ખુલશે.”

“એ વાત મિથ્યા છે. ભાવિ ત્યારેજ ખુલે છે કે જ્યારે માણસ યત્ન કરે છે. તું પણ યત્ન કર, તું પણ પુરુષાર્થ બતાવ; તારા ભાગ્યમાં શું છે એની ખાતરી કર.”

“મારું ભાવિ આપ નથી જાણતા?”

“જાણું છું.”

“મારા ભાગ્યમાં શું છે?”

“રાજ.”

“રાજ હશે તો આપોઆપ મળશે.”

“ નહિ, આપોઆપ નહિ મળે; તારે યોતાને જવું પડશે. સંગ્રામ ખેડવા પડશે, રણગણુમાં ઝુઝવું પડશે.”

“ એતો મારા આનંદનો વિષય છે; પણ સામે કોણુ હશે ? ”

“ સમરમાં તો સામે શત્રુજ હોય.”

“ પણ મારો તો સંસારમાં કોઈ શત્રુ નથી.”

“ શત્રુ નથી તો યશે.”

“ ક્યારે ? ”

“ અહીંયાંથી જવા પછી.”

“ પણ હું અહીંયાંથી જવાજ માગતો નથી તે. હું અહીંયાંથી જઈને ત્યારે કોઈ મારો શત્રુ થાયને ? મારે જવું પણ નથી અને શત્રુ બનવાનો પણ નથી.”

“ ત્યારે રાજ્ય નહિ મળે.”

“ મને ઇચ્છા નથી.”

“ રાજ્યની ઇચ્છા નથી ? જો રાજ્યની ઇચ્છા નહિ કરે તો તારી બધી બાજી માટીમાં મળી જશે. તું વીર છે, ક્ષત્રિય છે, તારા માટે આ ઝુંપડી નથી, તારા માટે સંગ્રામ છે. તું ઝુંપડીમાં રહી મારી સેવા કરીશ; એથી તારો ધર્મ નહિ સચવાય.”

“ મારો ધર્મ શો છે ? ”

“ તું નથી જાણતો ? ક્ષત્રિયનો ધર્મ શો હોય ? બસ એટલોજ વિચાર કર કે તું ક્ષત્રિય છે.”

શુદ્ધ બોલતા બંધ થયા. નાગલાના રામેરામમાં ક્ષત્રિયવટનો આવેશ આવ્યો. તે આવેશમાં બોલ્યો:

“ દેવ, આપ જેમ કહો તેમ કરવા હું તૈયાર છું. કહો, આપ શી આજ્ઞા કરો છો ? ”

“ તું આશ્રમ છોડીને જા.”

“ક્યાં જઈ?”

“સંભ્રામની શોધમાં.”

નાગલા બોલ્યા વગર માતાની પાસે આવ્યો. નાગલાના મોઢા પર વીરતા તપતી હતી, માતાએ તે જોઈ અને પુછ્યું:

“વીર, તું ખરેખર વીર છે.”

“ગુરુએની પરીક્ષા કરવા માગે છે.”

“તો પરીક્ષા આપ.”

“તું શું કહે છે?”

“હું હા કહું છું. સાથે આશીષ પણ આપું છું કે તારા કાર્યો યશસ્વી થાય.”

નાગલાએ માતાના બોલામાં મસ્તક રાખ્યું. મસ્તક પર માતાએ હર્ષનાં આંસુ વર્ષાવ્યાં. નાગલા ખીન્ટે દિવસે ગુરુની આજ્ઞા લઈ બહાર નીકળ્યો: “દેવ, મારી માતાની રક્ષા કરજો.”

ગુરુએ નાગલાના શિર પર હાથ મૂક્યો, અને આશીર્વાચન કહ્યું. નાગલા માતાને નમ્યો અને બોલ્યો:

“જનેતા! છત્રીશ તો આવીશ, નહિ તો છેવટના રામરામ.”

માતા ગળગળી થઈ ગઈ અને નાગલા માતા તથા ગુરુની વિદાય લઈ ચાલતો થયો. આશ્રમ છોડતાં હંસાની આકૃતિ ફરી તેની સ્મૃતિ આવીને ઊભી રહી. તળાવડીનાં દર્યો દેખાયાં. નાગલા થોડીવાર તો અવાક અને સુમસામ થઈ ગયો, પણ તરતજ મનમાં પડ્યો થયો: “નાગલા, ચાલ, વખતે તે પ્રિયદર્શિનીને પણ મેળાપ થશે.”

પ્રકરણ ૧૨ મું.

સુરેખા

ગુરુજીની આશીષ લઈ નાગભા પોતાનું ભાવિ અજ્ઞમાવવા ખેડાર નીકળ્યો. પોતાની પાસે સાધનમાં શસ્ત્ર હતું. તલ્વાર, ભાલો, ખરછી, કટાર, ખભા પર તીરનો ભાથો, ભાથામાં તીર; આ સાધનો લઈ નાગભા આગળ વધ્યો.

શું ખાવું એ નાગભાને વિચાર ન હતો, શું કરવું એ વિચાર હતો. આમ વિચારમાં તે દશ ગાઉ દૂર નીકળી ગયો. દશ ગાઉ જવા પછી પહાડી જમીન આવી. ચારે તરફ પહાડના પથરો હતા, નાગભા એ પથરની પરવા કર્યા વગર પગલાં ભરતો હતો. આમ કરતાં ઉંચે ચઢાણ આવ્યું. એક ટેકરી ઉતરીને બીજા રસ્તા પર જવાય એમ હોવાથી નાગભા તે ટેકરી પર ચઢવા ભાગ્યો.

આકાશમાં સૂર્ય તપતો હતો. સૂર્યના તાપથી નાગભા પરસેવાથી તરબોળ થયો હતો. આખું શરીર પરસેવાથી નીતરી ગયું હતું, છતાં નાગભાએ પોતાનું ચાલવું ચાલુજ રાખ્યું.

થોડે દૂર ગયો નહિ એટલામાં તેના કાનમાં કારમી કીકીયારીનો અવાજ આવ્યો. અવાજ આવતાં નાગભા ચમક્યો, પાછો ફરી કાન માંડયા. ફરીથી કાનમાં અવાજ આવ્યા. અવાજથી નાગભા તે તરફ ગયો. જરા દૂર જતાં બહુજ કર્ણ દેખાવ તેની નજરે પડ્યો. સામે સિંહે ફલાંગ ભરી છે. એક માણસ તલ્વાર લઈ તેની સામે થયો છે, જોન જોતાંમાં કેસરીસિંહે માણસને પોતાના પંજમાં લીધો. આ દૃશ્ય નાગભાથી જેવાયું નહિ. ભાથામાંથી તીર કાઢ્યું, કમાન પર ચઢાવ્યું. કમાન ખેંચી તીરને વિદાય કર્યું. તીર જંધને સિંહની છાતીની આરપાર

ગયું, સિંહ મુઝો, સથિ માણસના પણુ એજ હાલ થયા. સિંહના પંજામાં ફસાયેલો માણસ બચ્યો નહિ, મૃત્યુના મુખમાં જઈને ઉભો રહ્યો. નાગભા નજીક આવ્યો, માણસને જોયો અને એક નિઃશ્વાસ નાખી બોલ્યો:

“મારી મહેનત ધૂળ થઈ.”

બાણુમાં એક તરણુ કન્યા હતી, તે બોલી: “મહેનત ધૂળ નથી થઈ, પણ સફળ થઈ છે.”

નાગભા એ બંસરીના સ્વર તરફ ફર્યો, જોયું તો કાષ્ઠ મદભરી તરલતા નાગભાને જોતી હતી. નાગભાએ તરણુને પુછ્યું:

“તમે કાણુ છો?”

“પારધીની જાળમાં ફસાયેલી ગરીબ હરણુ.”

“પારધી કાણુ?”

“આ મૃત્યુના મહેમાન.”

“મૃત્યુના મહેમાન કાણુ છે?”

“આ પડ્યો તે.”

“એ છે કાણુ?”

“મારા પગની મોજડી સાફ કરનાર મારો અનુચર; તે અત્યારે પોતાનું પોતાપણું ભૂલીને પારધી થયો હતો, પણ આપે અને બચાવી.”

“મેં નથી બચાવી, કેસરીએ બચાવી.”

“આપ કેસરી જેવા છો. આપ ન આવ્યા હોત તો હું બચવાની ન હતી.”

“એ તમારી જામણા છે. માણસ મારા આવવા પહેલાં આ કેસરીનો કાળીઓ થઈ ચુક્યો હતો. હું તો એ તમારા શત્રુનો સહાયક છું.”

“તમે એને શી સહાય કરી?”

“મારું તીર તેની સહાયતા માટે હતું.”

“સમજ. પણ જો અહીં આવ્યા પછી આપે જાણ્યું હોત કે એ પારથી છે અને હું ગરીબ પંખીણી છું તો ?”

“તો હું તમોને સહાય કરત.”

“હું પણ એમજ કહું છું, મારી નજર સામે એ ચિત્ર દોરાધ ગયું છે. જાણે આ પાપી મને પકડવા આવ્યો છે, મેં ત્રાડ નાખી: ‘બચાવો!’ આપ આવ્યા અને મને ઉગારી લીધી.”

“આ તો તમારી બ્રમણા છે.”

“હા, હમણાં તો બ્રમણા છે, પરંતુ જો આ કેસરી ન આવ્યો હોત તો મારી બ્રમણા સાચી ઠરત.”

“જો બનવાનું હતું તે બન્યું; હવે કહો તમો કાણ છો? તમારું નામ શું?”

“હું સ્ત્રી જાતિ છું, મારું નામ અખળા છે.”

નાગલા તો દિગ્મૂઢ થઈ ગયો. બાળા શું બોલે છે તે તેના સમજવામાં આવ્યું, પણ એ વાત વિપરિત લાગવાથી બોલ્યો:

“સ્ત્રી જાતિ અખળા છેજ નહિ.”

“ત્યારે ?”

“સ્ત્રી જાતિ અજ્ઞત છે.”

“તમે ગમે તેમ માનો, તમોને તેવો હક્ક છે.”

“તમે કાણ છો?”

“હું વીરમતી નગરીની રાજબાળા છું, મારું નામ સુરેખા છે.”

“તમે અહીંયાં ક્યાંથી?”

“આ ગિરિશૃંગ પર મહાશકિતની મૂર્તિ છે. એનાં દર્શન નિમિત્તે હું આવી હતી. મારી સાથે મારા અનુચરો હતા. પણ બધા કરતાં આ મુઝેલો માણસ વધારે વિશ્વાસુ હતો; તેથી હું તેને લઈ ઉપર જતી હતી.”

“તમે એકલાં જ હતાં?”

“ના બીજા છે, પણ એ કાણ જાણે શાથી અમારો સાથ છોડી ચાલ્યો ગયો અને હું આમ ફસાણી.”

“હવે તમારી શી મરજ છે?”

“મારે દર્શન કરવા છે.”

“હું આવું સાથે?”

રમણીનાં નયન ઢળી પડ્યાં, એ ઢળતાં નયનનો અર્થ એવો હતો કે વીરનર તે મને પોતાની કરી લીધી છે. નાગલાના મનમાં જુદાજ ભાવ હતા. એ ઉપકાર તરીકે થઇ આ કામ કરવા મથતો હતો.

નાગલા અને સુરેખા આગળ વધ્યાં, થોડે દૂર ગયાં તો એ માર્ગ દેખાયા. એક ઉપર ચઢવાનો અને બીજો બીજી બાજુથી સામે જવાનો. નાગલા આ સ્થળ આવતાં જરા ખંચાયો. સુરેખા બોલી:

“આપ કેમ અટક્યા?”

“મારે અહીંથી જવાનું છે.”

“મારો સાથ છોડી દેશો? મને અધવચ્ચમાં રાખશો? આપે તો મને દર્શન કરાવવા કહ્યું છેને?”

“તમારાં માણસો ક્યાં છે?”

“એ તો આગળ ગયાં છે.”

“પાછાં નહિ આવે?”

“આવશે, પણ હમણાં નહિ આવે. આપ ચાલો મને જરા ઉપર મુકી જાવ. હું દર્શન કરું, પછી આપને જવું હોય તો જાઓ.”

“વાર, ચાલો.”

રસ્તો કાપતાં કાપતાં સુરેખા બોલી: “આપનું નામ?”

“નિરાધાર.”

“તમે નિરાધાર છો?”

“હા,”

“તો આધાર હું આપીશ.”

“એક અબળા આધાર આપશે ?”

“હું અબળા છું? આપે તો મને હમણાં અજીન કહી અને પાછા હમણાં મને આપજ અબળા કહો છો? શું હું અબળા છું?”

“તમે અજીત છો, પણ એવા સમય ઉપર, અત્યારે એ સમય નથી. અત્યારે તમે અબળા છો.”

“ત્યારે કેવો સમય હતો?”

“નાશનો.”

“મારો નાશ કાણ કરત?”

“એ અનુચર.”

“મારો નાશ થાત, છતાં હું અજીત?”

“હા.”

“તમરી વાત ગુંચવાડા લારેલી છે.”

“તમે નથી સમજતાં તો ભલે, પણ મારું કહેવું ખોટું નથી.”

“હું કેમ માનું? મારો નાશ થાય છતાં મારી જીત; એ તો નવાઈ?”

“હા, એ નવાઈ છે.”

“પણ મને સમજવો, માણસ મરીને વિજય કેમ મેળવતો હશે?”

“એની ઇચ્છા શી હતી?”

“ભયંકર પાપ કરવાની.”

“એ પાપને સ્વાધીન તમે થાત?”

“મરતાં સુધી તો નાહ.”

“ત્યારે જે એ વસ્તુ માગતો હતો તે તમે મરતાં સુધી તો નજ આપત, કેમ એમજ ને!”

“અવશ્ય.”

“તો પછી તમારો જય ખરો કે નહિ ?”

સુરેખા સ્તબ્ધ થઇ ગઈ. નાગઆ કહેવા લાગ્યો: “એનું નામજ જય, એનું નામજ જીત. તમે જે ચીજનો પ્રાણનો ભોગે અમાવ કરો એનાથી ખીજો સારા વિજય કયો કહેવાય ? અને તેથી મેં તમોને તે વખતે અજીત કહ્યાં.”

“અને આ વખતે તમે મને અખળા સા માટે કહો છો ?

“તમે મને આપવાનું કહો છો, પણ તમારાથી તે બનવાનું નથી.”

“કેમ નહિ બને ?”

“એજ કે તમે અખળા છો !”

“તમે વાતનો વિસ્તાર ન કરો, જે બેદહરી વાત તમે કરવા માગો છો તે તુરતમાં કહી નાંખો; મને બહુજ વ્યાકુળતા થાય છે.”

“એમાં વ્યાકુળતા કરવા જેવું કશું નથી.”

“ત્યારે !”

“તમે પરાધીન છો, પારકાના આધારે છો ! કેમ ખરું કે નહિ ?”

સુરેખાએ ઉત્તર આપ્યો: “હા. એ વાત ખરી.”

“ત્યારે તમે પોતે આધાર વગરનાં છો, પછી તમે મને આધાર શી રીતે આપશો ?”

“પણ એ વાતથી હું કંઈ અખળા નથી ઠરતી. હું તમારી પાસે આધારનિરાધારનો ખુલાસો નથી માગતી. હું તો એ ખુલાસો માગું છું કે હું અખળા કેવી રીતે છું ?”

“હજી એ સમજવાનું બાકી રહે છે ખરું ?”

“બરાબર.”

“તમે પરાધીન છો, છતાં બળવાન કહો છો, તમારા મસ્તક પર ખીજની સત્તા છે, છતાં તમોને ગુમાન રહે છે.”

“મારા પર કાંઈની સત્તા નથી.”

“એ તમારું બોલવું હું માની શકતો નથી. દરેક સ્ત્રીએ સત્તામાં રહેવું જોઈએ. બાળપણમાં માતાપિતાની, યુવાનીમાં પતિની, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાની પ્રજાની. જે સ્ત્રી સ્વતંત્ર રહે તો મહા અનર્થ થાય. એના ઉપરથી તત્વ કાઢો તો આપોઆપ સમજી શકશો.”

સુરેખા નાગભાને ધારીધારીને જોવા લાગી. એના અંતરમાં એકજ વાત હતી કે ‘અહા ! કેવા યુવાન છે.’ નાગભાના મનમાં આ વિષયનો સંચાર પણ ન હતો. એ તો પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે વાતો કર્યો જતો હતો. સુરેખાના મનના ભાવો વધારે બળવાન થતા ગયા. આંખમાં ઘેન ભરાવા લાગ્યું. ચાલતા ચાલતા પગ અટકવા લાગ્યા. નાગભાએ પોતાની ધુનમનિ ધુનમાં કહ્યું:

“મંદિર ક્યાં છે?”

“મંદિર છે, પણ દેવ નથી.”

આ ઉત્તર સંભળતાં નાગભા ચમક્યો, સુરેખાના સામું જોવા લાગ્યો. સુરેખાએ પગની પાની સામે નજર કરી અને જાણે એ વાતની સાક્ષી આપી કે, ‘પ્રેમદાની બુદ્ધિ પાનીમાં છે.’ નાગભા સુરેખાને જોઈને બોલ્યો:

“રાજકુંવરી, હું કેાણ છું તે જાણો છો?”

“મારી આંખે જોવાનું જોઈ લીધું છે; ખીજું કશું જોવાની મને જરૂર નથી.”

નાગભા તો જાણે આભોજ બની ગયો. ઉપકાર કરવા જતાં આ તો આપદા આવી. તે ન સમજ્યો કે હવે મારે શું કરવું. એના મનમાં મુઝવણ થવા લાગી. તે મુઝાતાં મુઝાતાં બોલ્યો:

“કુંવરી, તમે શું બોલો છો તેનું માન છે?”

“ભાન હતું, પણ તમે મને ભાન વગરની કરી મુકી છે. કહેા હવે શું કરું?”

“આવી રીત ઠીક નથી.”

“પણ મારો દોષ શો? મેં મારા મનને પ્રથમ કહ્યું કે આ વાત ઠીક નથી, છતાં મન માનતું નથી. હવે મારો શો ઈલાજ?”

“તમેા આમ કરશો તો હું તમેાને છોડીને ચાલ્યો જઈશ.”

“મારા પ્રાણ તમારી સાથે આવશે.”

“મને તમારા પ્રાણની પરવા નથી.”

“એ હું જાણું છું, પણ મારા પ્રાણ સાથે થશે તો શું કરશો?”

“તમે મને મુંઝવી મારો છો.”

“અને તમેા મને જાનથી મારો છો.”

“હું ચંડાળ નથી.”

“હું ક્યાં કહું છું; હુંને તમેાને દેવ માનું છું.”

“દેવ માનેા છો તો પછી દર્શનાર્થે દૂર શા ક્ષાટે જાવ છો?”

“હું એજ વિચાર કરતી હતી. તમારી એમજ ઇચ્છા હોય તો ભલે મારે દર્શન કરવા નથી જતું. તમેાજ મારા દેવ, તમારાંજ દર્શનથી હું કૃતાર્થ થઈશ.” આટલું કહી સુરેખા ત્યાં અટકી ગઈ.

નાગલાએ કહ્યું: “તમે અહીંયાં એસો, હું જાઉં છું.” આમ કહી નાગલા ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો, પોતાને પથે પડ્યો. સુરેખા તેને જોતી રહી. થોડે દૂર ગયા પછી નાગલાએ પાછું ફરી જોયું. સુરેખા એસી રહી હતી. સુરેખાએ જ્યારે જોયું કે નાગલા પાછળ ફરીને જુએ કે ત્યારે તેને આશા થઈ કે ‘એ મને છોડીને જશે નહિ.’ પણ એ પળ પછી નાગલા પાછો ફર્યો; એટલામાં સામેથી સુરેખાના અનુચરો પણ આવી પહોંચ્યા.

મકરણ ૧૩ મું

હંસા અને સુરેખા

સુરેખાના અનુચરો આવતાં નાગભાના મનમાં કાંઈક હિંમત આવી અને હવે સુરેખાને મૂકા જવામાં કશો વાંધો કે હાનિ તેને ન લાગી. સુરેખા પણ આવનારાને જોતાં જરા હતાશ થઈ. નાગભા સુરેખાને કહેવા લાગ્યો:

“રાજબાણા, હવે હું જાઉં?”

“મારી જીભમાં બનકરો નથી.” નાગભાએ એ શબ્દોની કાંઈ પરવા ન કરી અને ચાલ્યો. નાગભાના પગ ઉપડતાં સુરેખા કહેવા લાગી:

“જાવ, ભલે જાવ, પણ મારા અંતરમાંથી તમે જવાના નથી. તમારી મૂર્તિ મારા અંતરમાં બરાબર ફાટરાઈ ગઈ છે. હવે મારે તમારું કશું કામ નથી.”

નાગભા આ વાત સંભળતાં હસી પડ્યો. એ હસતું શાસ્ત્રી આવ્યું તે નાગભાની સમજમાં ન આવ્યું. એક અજાણી બાળા, નહિ રાજકુંવરી આમ પોતાના પર પ્રાણ પાથરે અને તે પણ પગ એ પગની મુલાકાતમાં! આ બનાવ વિચિત્ર હતો. સુરેખા નાગભાને હસતો જોઈ બેઠી:

“હંસા, પણ ખીજને સાથે હંસાવો તો તમને શું તુકશાન જવાનું છે? એકલપેટા શું થાવ છો? હાસ્યની લ્હાણી કરો ને?”

નાગભાએ ઉત્તર વાળ્યો: “હું તમોને ક્યાં હમવાની ના કહું છું.”

“ના નથી કહેતા; માત્ર મોહું દબાવી દો છો, ગળું ચુંગાવો છો.”

“પણ હું તો તમારાથી પચાસ પગલાં દૂર છું. હું તમારું મળું ક્યાં ગુંગળાવવા આવ્યો?”

“તમારી સમજમાં એ નહિ આવે. એ તો તેજ સમજે કે જેને વીતી હોય. તમેને ત્યારે સમજાશે કે જ્યારે મારા જેવા તમે થશો.”

“હું જેવા છું તેવા શું ખોટા છું?”

“ખોટા નથી, નિષ્કુર છો.”

“તમે કહો છો: લોકો નહિ.”

“લોકો માણસના હૃદયને પારખી શકતા નથી. જેને વીતે છે તે હૃદયને પારખી શકે છે.”

“લલે કદાચ તમારું બોલવું સત્ય હશે, પણ તેમાં મારો દોષ નથી.”

“હું ક્યાં દોષ કહું છું?”

“નિષ્કુર તો કહો છો ને?”

“છો તેવા કહું છું, તેમાં મારો અપરાધ શો?”

“મારે તમારી સાથે વાતો નથી કરવી, હું હવે જાઉં છું.”

“રસ્તો ક્યાં બંધ છે? જો જાવું હોય તો ખુશીથી જાવ.”

નાગભાએ પગલાં ભર્યાં. સુરેખાના હૃદયને કચરી તે આગળ વધ્યો. સુરેખાએ તરતજ સીરકારો કર્યો. નાગભાએ પાછળ જોયું. સુરેખા બોલી:

“એટલું યાદ રાખજો કે તમે નિરાધાર છો.”

“નિરાધારનો આધાર ઇશ્વર છે.”

“ઇશ્વર આધાર આપે છે. તમે તે આધારને ઠોકર મારો છો. તમે મારી સાથે આવશો તો તમને તુકશાન નહિ થાય.”

“કાયદો શો થશે?”

“તમારી જે ઇચ્છા હશે તે.”

“મંદિર ક્યાં છે?”

‘મંદિર છે પણ દેવ નથી’

૫૪ ૧૦૮

“મારી ઈચ્છા તલ્વારનું પાણી બતાવવાની છે.”

“મારા ભાઈના દરબાર વિશાળ છે. તમારી તલ્વારમાં પાણી હોય તો ત્યાં બતાવશો. તલ્વાર અને તલ્વારના પાણીની કદર થશે. બીજી કાંઈ ઈચ્છા છે?”

“ના.”

“તો ચાલો હવે, તમારી તલ્વારને દીપાવવા સમય હું મેળવી આપીશ, તમે વીરહાક વગાડજો.”

નાગભા ચક્રિત થયો. આશ સાથે તે સુરેખા સાથે શિખર ઉપર ચઢ્યો. એ શિખર પહાડનું ન હોતું; નાગભાનું ભાગ્ય જાણે શિખર ઉપર ચઢ્યું.

બધા શિખર ઉપર આવ્યા. શિખર ઉપર મહાશક્તિની મૂર્તિ હતી. મૂર્તિ અનાદિ કાળની જુની અને કળાનો નમુનો હતી. કોઈ કોઈ એવી દંતકથા કહેતું કે આ મૂર્તિ છેક સત્યમમાં રાજા હરિશ્ચંદ્રે બનાવી હતી. અને તે મૂર્તિ મહારાજા હરિશ્ચંદ્રની કુળદેવી હોવાથી ધણીજ પૂજન્ય છે એમ મનાતું. ધણા જુદીજ વાત કરતા. જ્યારે રામચંદ્રજીએ સીતાને વનવાસ આપ્યો, ત્યારે સીતાજીએ આ શિખર પર વાસો કર્યો હતો, ધવકુશ આજ શિખર પર મોટા થયા હતા, ગુરુ પસિષ્ઠનો અહીંયાંજ દેહકાળ થયો હતો. અને વસિષ્ઠ મુનીના પત્ની પણ અહીંયાંજ સ્વર્ગવાસી થયાં હતાં. પાછળથીએ એ બધા સ્મરણો તાગ્ન રાખવા આ મૂર્તિ બનાવી હતી. કોઈ તેને સીતાજીની મૂર્તિ ગણતું, કોઈ હરિશ્ચંદ્રની કુળદેવી ગણતું, પણ આ મૂર્તિનાં માનપ્રતિષ્ઠા ધણાં હતાં. રાતદિવસ જાત્રાળુ આવ્યાજ કરતા. જાત્રાળુઓનો નિરંતર મોટો મેળો રહેતો અને એથી આ મંદિરની આસપાસ નાનું ગામ જાણે વસેલું હતું.

નાગભા આ સ્થળે આવીને બહુજ ખુશ થયો. સ્થળે સ્થળે તેને ધ્રુવરી લીલાનો આભાસ થયો. ઢેકઢેકાણે કુદરતની નૃત્યકળા તેની નજરે પડી. જ્યાં ત્યાં વનલતાઓ તેનાં નયનમાં ઠંડક કરવા લાગી.

ખળખળ વહન કરતા જળજરણથી તે મુગ્ધ થઈ ગયો. દેવીના મંદિરને જોતાં તો તેના અંતરઅંકુર ખીલી નીકળ્યા અને દેવીના દર્શનથી તેનો આત્મા અતિ સંતોષ પામ્યો.

સુરેખા પણ આ દર્શન કરી પરવારી. આજની રાત આ પહાડ પરજ માળવાનું તેને ઠીક લાગ્યું. કારણ કે સાંજ પડી ગઈ હતી, અને જંગલી પ્રાણીનો ભય હોવાથી નીચે ઉતરવું ઠીક ન હોતું. આથી સુરેખા અને તેના અનુચરો મલ્લાશક્તિના મંદિરમાં રોકાયા. રાત પડી, આકાશમાં ઝીણી ઝીણી દીપમાળા સળગી. કાણે સળગાવી એતો કાણુ જાણે, પણ એ દીપમાળા એવી તો આકર્ષક હતી કે મન મોહ પામતું.

જાણે રાત્રિએ સ્યામ સાડી ઝોઢી હોય, માંહે તેજસ્વી તારલા ભર્યા હોય એવો એ દેખાવ હતો. આખો ગિરિમૃગ શાંત અને સ્યામ હતો. ઘોર અંધકાર સિવાય કશું નહોતું. સ્થળે સ્થળેથી પક્ષીઓનો મોઠો ગુંગરવ કાનમાં આવતો. કોઈ કોઈ વાર જુગોનો રવ કાનમાં આવતો, તો કોઈ વખત પુષ્પોની સુગંધીથી જાણે મસ્તક મસ્તીમાં આવતું, અને આ બધી લીલાથી નાગલા જાણે શિખર પર સ્વર્ગ જોતો હતો.

સુરેખા રાજકુવરી હતી અને એ કારણથી મંદિરમાં તેને સાદું સ્થાન મળ્યું. દેવીની મૂર્તિની બાબુમાજ મોટા ખંડ હતો. આ ખંડમાં સુરેખાને ઉતારો આપ્યો. મંદિરના મહંતે સુરેખાને બધી સગવડ કરી આપી.

સગવડ કરતાં કરી તો આપી પણ પાછળથી તેને પસ્તાવો થયો. થોડી પળ તો તે કાંઈ ન બોલ્યો, પણ પછી તેણે સુરેખા પાસે આવીને કહ્યું:

“જેન, મારી એક અરજ છે.”

“શીશુ”

“આપ આજે આ બાળુના ખંડમાં ઉતારો છો તો?”

“કેમ! શા માટે?”

મહંત કાંઈ જવાબ ન આપતાં સુરેખાના મોઢા સામું જોઈ રહ્યો. સુરેખા જરા ગુસ્સે થવા જેવી લાગી.

મહંત બોલ્યો: “બેન, આજે અહીંયાં રાજકન્યા આવવાની છે.”

“રાજકન્યા! રાજકન્યા કોણ?”

“અલકાપુરીના મહારાજા લગવતસિંહની કુંવરી હંસાકુમારી.”
હંસાનું નામ સાંભળતાં સુરેખાનાં લવાં ચઢ્યાં અને તે ક્રોધથી લાલ થઈ ગઈ. મહંત સુરેખાના દેખાવથી દયાઈ ગયો. સુરેખા મરજી:

“હંસા રાજકુંવરી છે ને હું શું નથી?”

“પણ.....પણ.....”

“પણ, પણ શું? હું આ ખંડ ખાલી કરવાની નથી. અહીંયાં જ રહીશ.”

“પણ અહીં રહેવાથી પરિણામ શું આવશે?”

“શું આવશે?”

“ખંડ નહિ ખાલી કરો તો ખુનરેજ થશે.”

“તમે શું મને લય બતાવો છો? મને શું ડરાવો છો? આવનારા શું કલ્પિત છે અને મારા અનુચરો.....”

હજી સુરેખાના શબ્દો પૂરા નથી થયા ત્યાં તે દૂર દૂરથી નોબતના અવાજ આવવા શરૂ થયા. મહંત આ અવાજ સાંભળતાં ચમક્યો અને કહેવા લાગ્યો:

“કુંવરી, જુવો આ રાજનોબત વાગે છે. હમણું હંસાકુંવરી આવશે, માટે કૃપા કરી આપ બાળુના ખંડમાં ખીરાજો.”

“એ ક્રોધ ક્રોધે બનવાનું નથી.”

મહંત કાંઈ બોલે કે સુરેખાને સમજાવે તે પહેલાં તો ત્યાં હંસા-કુંવરીનો દુત આવી ઉભો રહ્યો અને મહંતને કહ્યું: “શાન્તીજી, આ પધારે છે.”

“મારી આંખો પર, બંધે પધારે.”

“પણ આ ખંડ કેમ ખાલી નથી?”

મહંતના બહલે સુરેખા બોલી: “ખંડ ખાલી નહિ થાય. જ તારી ખાને કહેજે કે વીરમતીની રાજ્યાળા ત્યાં ઉતરેલી છે.”

આ વાણી આવનાર અનુચરને બહુજ કડવી લાગી, પણ કાંઈ વધારે વાતચિત ન કરતાં તે પાછો ગયો. થોડી વારમાં રાજકુંવરી હંસા મંદિરમાં આવી. પોતાના સાથવાળા અને પોતે નિરંતર આજ સ્થાનમાં વિશ્રામ લેતાં. આ સ્થાન પર પ્રથમ હંસાકુંભારીનો હકક હતો. આજે આ સ્થળમાં ખીજી બાળાને જોવાથી તે જરા ઉમ થઈ અને આગળ આવી પોતાના અનુચરને આજ્ઞા કરી કે:

“આ ખંડ ખાલી કરાવો.”

અનુચરે આગળ વધ્યા અને સુરેખાના સરદારો પાસે આવી પડકાર કર્યો: “અહીંયાં કોણ ઉતર્યું છે?”

“રાજ્યાળા.”

“રાજ્યાળા? રાજ્યાળા કોણ છે? રાજ્યાળા આખા પ્રદેશમાં હોય તો માત્ર એકજ અને તે અમારી હંસાકુંભારી.”

“હંસાકુંભારી ! કેમ ? હંસાકુંભારી એકનેજ ધૈર્ય રાજ્યાળા ધડીછે? ખીજી કોઈ નથી? જેવી તમારી એ હંસાકુંભારી રાજ્યાળા છે, તેવીજ અમારી રાજ્યાળા સુરેખા છે.”

“વાર હશે.”

“હશે નહિ, છે.”

“છે તો શું છે? ચાલો જલ્દી આ ખંડ અમને ખાલી કરી આપો.”

સુરેખા આ વાત સાંભળતી હતી, તે જરા સામે આવી અને બોલી :
“કેમ, શા માટે ખંડ ખાલી કરવો!”

“એ ખંડ રાજ્યા હંસાકુમારી માટે છે.”

“હંસાકુમારી છે કાણુ?”

“એ અમારી તત્વાર ખતાવશે?”

“નીચ ! તું એક રાજકુમારીને તત્વાર ખતાવે છે?” આમ કહી તરતજ તેણે પોતાના પાલવમાં છુપાવેલી કટાર કાઢી અને તે બોલનાર સંરદારને ભોકવા ગમ્મ. આ દેખાવ નાગલા સામે ઉભો ઉભો જોતો હતો. તેણે તરતજ પોતાના સ્થાન પરથી દોટ કાઢી અને સુરેખાનો હાથ પકડ્યો. સુરેખાએ પોતાના હાથ પકડનાર સામું જોયું, સામું જોતાં શરમાળી. નાગલા બોલ્યો:

“રાજબાળા, દયા એ તમારો ધર્મ છે.”

“અવિવેકી પર દયા?”

“એ અવિવેકી નથી, આજ્ઞાકિત સેવક છે. સેવક સ્વામીનો ધર્મ પાળે એમાં અવિવેક ક્યાં રહ્યો?”

“એ આજ્ઞા પાળે છે કે તત્વાર ખતાવે છે.”

“નહિ, વીરનરને છાજે એવું એતું વર્તન છે.”

“અને વીરનારીને શોભે એવું વર્તન મારું નથી?”

“હા.”

“પછી?”

“દયા એ તમારું પ્રથમ લ્પણ છે.”

સુરેખાએ કટાર પાછી પાલવમાં છુપાવી. એટલામાં હંસા પણ ત્યાં આવી પહોંચી. હંસાએ આવી બહુજ કોધપૂર્ણ નેત્રે કહ્યું: “કાણુ છે, આવી હા કરનાર?”

“એક વીરનારી.”

“વીરનારીની હઠ અને તે આવી વાતમાં.”

“કેમ આ કેવી વાત છે ?”

“નજીવી.”

“નજીવી વાત છે તો પછી તું કાં નથી જતી કરતી ?”

“મારો હકક છે.”

“તારો હકક શા માટે ? હજી બધાનો છે. તું શું આ ખંડ સાથે વરી છે ?”

“હા, હું વરી છું. આજે તો તું આ ખંડ માગે છે અને કાલે તો કાષ્ઠ બીજી વસ્તુ માંગશે ?”

“એટલે ? તું શું બોલે છે ? તું શું એમ કહેવા માગે છે કે હું કાલે કાષ્ઠનો સ્વામી માગીશ ?”

“એમજ, પણ પારકા ધણી સાથે પરણી શકાતું નથી.”

સુરેખા આથી બહુજ બળી ઉઠી. તેનું સ્વરૂપ કાષ્ઠ સાક્ષાત્ દેવી સમાન થઈ ગયું. હંસા પણ ડરે તેવી નહતી. આ તરફ સુરેખાએ હાકલ કરી. આ તરફ હંસાએ પડકાર કર્યો.

બેઉ તરફના સરદારોએ તલ્વાર ઉપાડી અને એક બીજા ઉપર ધસી આવ્યા. નાગલા વચમાં આવીને ઉભો રહ્યો. તેણે પોતાના બંને હાથ આડા રાખ્યા અને બોલ્યો :

“સરદારો ! આ લડાઈનું મેદાન વધી; મહાશકિતનું મંદિર છે. એક રાતના ઉતારા માટે તમે આ મંદિરમાં લોહીની હોળી રમશો ? ખુનનો ખેલ કરશો ? તમે માતાજીનાં દર્શને આવ્યા છો કે માતાના સ્થાનને લોહીથી રંગવા ? શું તમારા આવા આચરણથી માતાજીનું મંદિર અપવિત્ર નહિ થાય ? અને જો એમ થશે તો તમારા આ કાર્યનું ફળ તમેને મળશે. આ ધર્મક્ષેત્ર છે; અહીં લડાઈ ન હોય, સંપ હોય, સ્નેહ હોય, મીઠી વાણી હોય, મેળાપ હોય. તમે આ શું કરો છો ? તમે તમારી તલ્વાર મ્યાન કરો.”

નાગલાના બોલવાની અસર ઘણી સારી થઈ, પણ હંસાને આ વાત ન રૂચી. તે બોલવા લાગી:

“સરદાર, તમારું બોલવું ખરું છે. આ મહાશક્તિનું મંદિર છે. મહાશક્તિના મંદિરમાં અન્યાય ન હોય, ત્યાં તો ન્યાયજી હોય. મહાશક્તિના મંડળમાં કોઈને નાહક લુટી લેવો, કોઈના ભોગવટાને ખાઈ જવો તે શું ધર્મ છે? તેથી શું મંદિરની મર્યાદા વધશે? નહિજ, આવી રીતે તમારી વાત માનીને ખેસી રહેવું એ કાયરતા છે. કાયરતા જ નથી, મહાશક્તિનું અપમાન છે! મહાશક્તિનાં મંદિરમાં કોઈ લુટાય તે કેમ સહી શકાય? અમે અમારી જગ્યા લપ્પશું અથવા તલ્વારનું પાણી બતાવશું.”

“તમે તલ્વારનું પાણીજ બતાવવા માગો છો? તમેને દેવીમાં શ્રદ્ધા નથી?”

“અમારી શ્રદ્ધાનો પ્રશ્ન અત્યારે શા માટે કરવો?”

“એટલાજ માટે કે તમારી શ્રદ્ધા હશે તો તમેને તમારું સ્થાન મળી રહેશે.”

“પુરુષાર્થ કર્યા સિવાય કોઈ ચીજ મળતી નથી. માત્ર યત્ન કરવો જોઈએ.”

“તમારી શ્રદ્ધા એજ તમારો પુરુષાર્થ છે, તમારી તલ્વાર એ પુરુષાર્થ નથી.”

“કારણ?”

“કારણ એજ કે ક્ષમા જેવું કોઈ દાન નથી.”

હંસા હસી અને કહ્યું: “એ દાનમાં માગતી હોય તો મારી ના નથી.”

સુરેખા તરતજ ઉઠી અને બોલી: “આજે હું દાનમાં આ ખંડ માથું છું અને કાલે તારો સ્વામી માગીશ.”

“તું દાનમાં માગજે, હું ખુશીથી આપીશ; દાન દેવામાં મને કશો વાધો નથી.”

આ વાત અત્રેથી અટકી. નાગલાએ વધારે સમજવટ કરી અને બન્ને કુંવરીઓએ એકબીજામાં સાથે રહેવું એમ નક્કી થયું. આથી વધારે અનુકૂળતા થઇ અને રાતવાસે સાથેજ પૂરો કરવા સૌ એક મત થયા.

નાગલા આ તોડ ઉતરતાં બહુજ આનંદ પામ્યો. એણે હંસાને જોઇ. જોતાંજ એને એની હંસા યાદ આવી.

વાંચનારે એક વાત યાદ રાખવાની છે કે નાગલાને પોતાની પ્રેમ રાસીના નામની ખબર ન હતી. નાગલા માત્ર દ્રષ્ટિથીજ ઓળખતો હતો, નામથી નહિ.

અને આ કારણને લીધે રાજકુંવરીને જોતાં નાગલાના મનમાં ગુસ્સો આશ્રમ ગોઠવાયોઃ એ ખેડુતની બાળકી નજર સામે રમવા લાગી. હંસાને જોતો ગયો અને પોતાની પ્રેમલતાને યાદ કરતો ગયો, પણ કાંઈ સમજાયું નહિ; કાંઈ નિરાકરણ થયું નહિ.

હંસા નાગલાને સમજી ગઇ હતી, ઓળખી ગઇ હતી અને વાદ વિવાદમાં નાગલાનું માન રાખવા માટે કબુલ થઇ હતી, કારણ કે નાગલા એના અંતરનો આરામ હતો; સ્વામી હતો.

બીજી તરફ હંસાને બીજી વિચારસરિતામાં દુબી જવું પડ્યું. નાગલા અહીંયાં શા માટે? આ રાજબાળા સાથે એને શો સંબંધ? શું આ રાજબા. હંસાથી આગળ ન જવાયું. મનમાં માત્ર મુઝવણ આવીને વસી.

રાતના હંસા અને સુરેખાનાં બીછાનાં પાસે પાસે થયાં. બેઠે રાજકુંવરી પાસે પાસે સુતી. હંસા એ પણ જાણતી હતી કે આ રાજબાળા વીરમહેવની બેન છે. વીરમહેવે પોતાના હાથની માંગણી કરી છે. તે માંગણીનો જવાબ આપવા માટેજ પોતે તસ્વાર અને શસ્ત્રકળામાં નિપૂણ થઇ છે. પણ આ વાત હજી વધારે ફેલાએલી ન હોવાથી હંસાને કશું વાંધા જેવું ન લાગ્યું અને પોતે ખુશીથી સુરેખાની ભેગી બળી ગઇ.

એક કારણ ખીજું પણ હતું. સુરેખાને જે હાથમાં લેવાય તો ભવિષ્યમાં પોતાની આજીમાં વધારે મદદ મળે એમ પોતાને લાગ્યું. સુરેખા સાથે સખીપણાનો સંબંધ બાંધી વીરમદેવનો બધો દાવ હવામાં ઉડાડી મુકવો એ પણ હંસાના મનમાં હતું, અને આ બધા કારણોથી હંસા સુરેખાની સાથે એક ખંડમાં સુતી.

બધા સરદારો પણ ભેગા બળી ગયા. નાગલા પણ એક તરફ વિચારમૂઠ થઇને સુતો. નિદ્રા ક્યાંથી આવે? નિદ્રાના બદલે તેની નજરમાં ભૂતકાળજી આવવા લાગ્યો.

સુરેખા અને હંસા વાતચિત કરવા લાગ્યાં. સુરેખા બોલી:

“બેન, અહીં તમે આજે ક્યાંથી?”

“દર્શનાર્થે.”

“હું પણ દર્શનાર્થેજ આવી હતી, પણ મારા પર તો આજ બહુજ વીતી.”

“એવું તે શું થયું?”

“ન થવાનું થયું છે. રસ્તામાં હું ફસાણી. મારી લજ્જાની સાડી અવરના હાથમાં ફસાણી, પણ પેલા શરવીર સરદારે મને બચાવી.

“કાણે બચાવી?”

“આપણામાં સમાધાની કરનારે.”

“એ કાણુ છે?”

“મારા દીલના....”

સુરેખા બોલતાં બોલતાં અટકી પડી. જીભ ખેંચાઇ અને શરમચી થયરાટ થયો.

હંસા આ વાત સમજી ગઇ પણ સુરેખાનો ભેદ જાણવા અતિશય આતુરતાથી તેણે પુછ્યું:

“બેન, કેમ અટકી?”

“અટકી નથી.”

“ત્યારે?”

“એ હું ન કહું તો પણ તમારાથી સમજાય તેવું છે.”

“હું સમજી શકું?”

“રાજકુંવરી, અને આવી વાત ન સમજે?”

“પ્રુલાસા વગર?”

“આવી વાતોનો પ્રુલાસો જલથી નથી થતો; આખોથી થાય છે. અને રાજકુંવરીને આખોથી વાત કરતાં ન આવડતી હોય તે કેમ બને?”

હંસાના મનમાં મનમાં ધ્વનિ થયો: સુરેખાએ તો મારો ખીજો ખંડ પણ સ્વાધીનમાં લીધો. નાગલાને એ ચાહે છે; કદાચ એનું પણ દાન માગશે તો?”

પ્રકરણ ૧૪ મું:

—:૦:—

સખી કે પ્રતિસ્પર્ધિની ?

હંસાના મનમાં ઘણીજ વાટાઘાટ થવા લાગી. હૃદયમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના પ્રશ્નો થતા ગયા. ‘શું સુરેખા નાગલાની પણ માગણી કરશે? અને જો એમ થશે તો મારું ભાવિ....’ હંસાના મનમાં ઘોળાતી વાત મનમાંજ રહી. કોને કહે? ત્યાં કહેવા જેવું કેટલાયં હતું જ કયાં?

નાગલાએ હંસાને ઓળખીજ નહોતી. એના મનમાં શંકા તો આવી હતી, પણ ગુરૂદેવના આશ્રમમાં પોતે જેને મળ્યો હતો, તે એક ખેડૂતની બાળા હતી; જ્યારે અહીંયાનો રાજકુંવરીની સામે તે હતો.

એ કેમ માની શકે? એને ખાત્રી થાય ક્યાંથી? નાગભાએ એ વાતને લક્ષમાં પાલુ ન લીધી અને પયારીમાં ધસધસાટ ધોરવા લાગ્યો.

હંસાને નિદ્રા ન આવી. નિદ્રા સાથે એને ન બન્યું. નિદ્રા એનાથી દૂર ગઈ. મનમાં મુંઝવણે સાથ આપ્યો. હંસા મુંઝવણમાં સમય ગાળવા લાગી. એજ દશા સુરેખાની હતી. સુરેખાનાં મનમાં જુદીજ વાત હતી. એ એમ ધારતી હતી કે: ‘જો આ વીરનરને હંસાવલી ચાહતી થશે તો? તો મારું શું થશે?’ એ નહોતી જાણતી કે નાગભા તો હંસાનોજ હતો, અને જો પોતાને મળે તો માત્ર દાનમાંજ મળે તેમ હતું.

સુરેખાના મનમાં આવા વિચાર આવવાનું કારણ હતું. સુરેખા સમજી ગઈ હતી કે નાગભા વીર છે. વીરનરની હળ્લરો ચાહનારો નીકળે છે. હંસા કેમ નહિ નીકળે? અને તેથીજ પોતે પોતાના મનમાં ગમે તેવા ઘોડા દોડાવતી હતી.

આમ આ બન્ને રાજકુવરી વ્યાકૂળ હતી. જેના માટે વ્યાકૂળ હતી તે તો નિરતિ નિદ્રામાં તલ્લીન હતા.

હંસા વિચાર પર વિચાર કરતી હતી. ધડીધડી હાશ હતાશના નિશ્વાસ નાખતી, સુરેખા આ દ્રશ્ય જોતી હતી. જોવા સાથે એના વિચારો દ્રઢ થતા ગયા. થોડી વાર આમજ ગઈ. સુરેખાને પુછવા મરજી થઈ. ‘પુછી જેઉં કે તમે નિશ્વાસ કેમ નાંખો છો?’

પણ એ વાત એના મોઢામાંથી બહાર ન નીકળી. હંસાના મનમાં પણ એમ થયું કે: ‘હું પણ ખુલાસો મેળવું કે, આ નાગભા બહીંચા ક્યાંથી?’

એના મોઢાએ પણ એને આંધી લીધી. પણ સમય જવા પછી હંસાથી ન રહેવાયું. સુરેખાની એજ સ્થિતિ થઈ. આથી સુરેખાએ પાલુ.

“એન, શા વિચારમાં છો?”

હંસાએ સુરેખાના શબ્દ પૂરા લક્ષમાં લીધા નહિ અથવા લક્ષમાં પૂરા આવ્યા નહિ. આથી પોતે સામે પુછવા લાગી:

“એન, આ વીરનર કાણુ છે?”

સુરેખાના મનમાં શંકા તો હતી. હંસાના સવાલથી શંકા બમણી થઈ. એથી પણ વધારે થઈ, વધારેને વધારે વધતીજ ગઈ. એણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે: ‘અવશ્ય હંસા એ પુરૂષ પર મોહ પામી છે.’ તેથી તેણે જવાબ આપ્યો:

“એ માણસ કાંઈ વીર નથી.”

“કેમ વીર નથી? એના મોહા પર વીરતાની પ્રભા બરાબર ચમકતી હતી. આપણી તકરાર. એણે અટકાવી છે, એથી એ પણ અનુમાન કરી શકાય કે આ વીરપુરૂષ સમજી પણ છે.”

“હશે.”

“હશે નહિ; છે.”

“પણ તેથી શું?”

“કેમ, આમ કેમ બોલો છો?”

“આપણે એનાથી મતલબ શી છે? એવા તો ઘણા માણસો હશે. શું આપણે બધાની પ્રશંસાજ કરવી?”

“પ્રશંસા કરવી એ કાંઈ પાપ નથી.”

“ત્યારે પરપુરૂષના ગુણગાન ગાવા એ શું ધર્મ છે?”

હંસા ચમકી. ‘પરપુરૂષ’ એના અંતરમાં અવાજ થયો. પરપુરૂષ કોના પરપુરૂષ? હંસાએ સુરેખાને પગથી માથા સુધી જોઈ અને બોલી:

“એ પરપુરૂષ છે? કોનો પરપુરૂષ છે?”

“એ હું નથી જાણતી.”

“ નથી જાણતી તો વાત ક્યાંથી નીકળી ? વાતચિતનો હંમેશાં એ નિયમ છે કે જાણીતા માણસોનેજ વાતમાં ભેળવી તેના પર કટાક્ષની રમત કરી શકાય છે; અજાણ્યા પર નહિ.”

“ એ વાત ખરી, પણ આપણા માટે દરેક પુરૂષ પરપુરૂષ છે.”

“ પરપુરૂષ ક્યારે કહેવાય, જાણે છે ? ”

“ ક્યારે કહેવાય ? ”

“ જ્યારે આપણાં હાથ થાય ત્યારેલેમ થયા પછી આપણાં જીભ પુરૂષનું નામ ન દેવાય. અને જીભ પુરૂષનું નામ દઈએ તો આપણે પાપે ભરાઈએ.”

સુરેખા મુંઝાણી. હંસાનો જવાબ ન મળ્યો. હંસા સમજી ગઈ. મનમાં નિર્ણય કર્યો. ‘આ જાળા મારા પ્રેમમાં ભાગીદાર છે, આ મારી પ્રતિસ્પર્ધિની છે. મારા સુખમાં કંટક છે. પણ હવે કરવું શું ?’

એજ વિચારો સુરેખાને પણ આવતા હતા. સુરેખા મનમાં ને મનમાં હંસાને શ્રાપ આપતી હતી કે, ‘આ વળી ક્યાંથી આવી ?’ હંસા અને સુરેખા વચ્ચે એટલી વાત થવા પછી વાત બંધ પડી. અને એ બંને કુમારિકાઓનાં મનમાં એક પ્રકારનું યુધ્ધ થવા લાગ્યું. એક કહેતી: ‘મારું સુખ અફળ જશે.’ બીજી કહેતી: ‘મારું સુખ અફળ જશે.’ બસ એજ વિમાસણમાં બેઠે ચક્રચૂર હતી.

હંસાએ મનમાં વિચાર કર્યો કે હું સુરેખાને કહી દઉં કે, ‘હું એને ચાહું છું. એટલુંજ નહિ, પણ એ મને વચન આપી ચુક્યો છે. વચન આ માટે જ પોતાનું હૃદય પણ આપી ચુક્યો છે. હવે એ હૃદય વગરની વસ્તુનો મોહ તું છોડી દે. એમાં કંઈ સાર નથી; એમાં કંઈ સત્ત્વ નથી, તત્ત્વ નથી. તારી ભુધ્ધિએ તને ઠગી છે.’

સુરેખા એમ ખુલાસો કરવા મથતી હતી કે: ‘હંસા હું એને વરી ચુકી છું. એના વગર મારાથી જીવી શકાય તેમ નથી. એ મારો મુકતા-

મણી છે, એ મારો દેવ છે, સ્વર્ગ છે, મારું સર્વસ્વ છે, એના તરફ તું શા માટે વળે છે? શા માટે લલચાય છે? એ તલમાં તેલ નથી. એ પારકી વસ્તુ છે, પરપુરૂષ છે.” સુરેખાના લાવેા અધવચ્ચમાં રહ્યા. એજ દશા હંસાની થઈ. જેના માટે આ એ બાળાઓ ઝુરતી હતી, તે તો અધેરીની માફક ઉંઘતો હતો. ચંદ્ર ગમે તેવો નિળુર થાય પણ કુમુદી તેને તણ શકે છે? દીપકને દરકાર હોય કે નહિ પણ પતંગીયાંને ખીયારને બળવેજ છુટકો. એક દીપક હતો, પતંગીયાં એ હતા, દીપક શાંત હતો, પતંગીયાંની દશા વર્ણવી શકાય તેવી ન હતી.

હંસાના મનોભાવ આવીને વિરમી ગયા, પણ સુરેખાના વિચારો વિરમ્યા નહિ. તે હંસાને કહેવા લાગી:

“બેન, આજે તો મારા માથે બેહુજ થઈ.”

“શી થઈ?”

“હું એક નરપિશ્ચાયના હાથમાં ફસાઈ હતી.”

હંસા સમજી કે આ વાત ઠીક થાય છે. સુરેખા પણ એજ વિચારથી બોલતી હતી કે ‘હું વાતમાંને વાતમાં મારું અંતર ખુલ્લું કરી નાખું. હંસા સમજે અને મારા રસ્તામાં ન આવે.’ હંસા બોલી:

“પછી?”

“આ વીરનરે મને બચાવી.”

“એ વીરનર છે?”

“કેમ નહિ? એની વીરતાથી તો મારા પ્રાણ બચ્યા; મારું સર્વસ્વ બચ્યું છે.”

“પણ હમણાં તો તેજ કહ્યું કે, ‘આવા માણસને વીર કહેવાય?’ બોલેલું ભૂલી ગઈ?”

સુરેખા શરમાઈ ગઈ. હંસાએ કહ્યું: “કાંઈ નહિ, એ તો હોય. બોલ બોલ, પછી શું થયું?”

સુરેખાએ મનને પ્રશ્ન કર્યો કે ‘હવે શો ખુલાસો કરું?’ સુરેખા બોલી. હંસાએ હા કરીને પુછ્યું:

“એન, કહેને પછી શું થયું?”

“પછી તો કાંઈ નથી થયું.”

“કાંઈ નથી થયું?”

“ના, પછી અમે મહાશક્તિના મંદિરમાં આવ્યા.”

હંસા સુરેખાના મોઢા સામુંજ જોઈ રહી. સુરેખાની આંખમાં શી ભરતી હતી તે હંસા બરાબર વાંચતી હતી; સમજતી હતી અને મનમાં બળાપો કરી ને કહેતી કે ‘આ બાળા મારો બીજો ચોરડો પણ લઈ જશે.’ સુરેખા હંસાના સામું જોતી હતી; એના મનમાં એ ભાવો હતા કે, ‘હંસા મારી વાત બરાબર સમજી છે કે નહિ?’ હંસા બોલી:

“એન, આ વીરનરે તને બચાવી?”

“હા.”

“ત્યારે તેં એને બદલો કાંઈ ન આપ્યો?”

“શો બદલો આપું?”

“જે મરણ પડે તે.”

“મને તો કાંઈ ગમ નથી પડતી કે હું શું આપું.”

“બાલુના બચાવનારને કાંઈક તો આપવું જોઈએ.”

સુરેખા કહેવા લાગી: “મારી જગ્યાએ તમે હો, તો શું આપો?”

“તું મારી વાત ન કર, તારી વાત કર.”

“મને કાંઈ સમજતું નથી, માટેજ તમને પુછું છું.”

“તું કાંઈ સમજતી નથી?”

“ના.”

“તને કેટલાં વર્ષ થયાં છે?”

“સોળ.”

“સોળ વર્ષની સુંદરી બદલો આપવાની વાત ન જાણે તે કેમની શકાય?”

“ન માનવા જેવું પણ માનવાનો સમય આવે છે. મારા વિષયમાં પણ એમજ થયું છે. મારા પ્રાણ બચાવનારને કાંઈક આપવું જોઈએ તે હું હા કહું છું, પણ શું આપવું તેની મને ખબર પડતી નથી. માટેજ તમારાં જેવાં બુદ્ધિશાળીની સલાહ પુછું છું. કહેા, તમારા પર આવો સમય હોય તો તમે શું આપો?”

“સામે માણસ જે માંગે તે.”

“પણ સામે માણસ ન માંગે અને આપને પોતાનેજ આપવાનો સમય આવે તો?”

“એ કેમ બને? કામ કરનાર કામનો બદલો માગેજ.”

સુરેખા સમજી ગઈ કે હંસા વાતને હિડાવવા માંગે છે; તેથી તેણે વાતને પકડી રાખતાં કહ્યું:

“એ કામ કરનાર નથી; ઉપકાર કરનાર છે. કામ કરનાર કામનો બદલો માંગે છે, ઉપકાર કરનાર ઉપકારનો બદલો માંગતો નથી. એને તો આપણી મેજેજ આપવાનું રહ્યું. કહેા, મને જવાબ આપો.”

“કહું?”

“હા.”

“ખરું કહું?”

“ખરુંજ.”

“તું આપી શકશે?”

“પ્રાણના ભોગે.”

“વહાલામાં વહાલી વસ્તુ આપવી પડશે?”

“આપીશ.”

“તો સંભળ. જો હું આવા સંજોગોમાં હોઉં તો મારું હૃદય આપું, જીવન આપું, તેમની દાસી થઈને રહું.”

સુરેખા હર્ષથી ખીલી નીકળી. એના મોઢામાંથી જોરથી સાદ નીકળ્યો:

“હા...શ” હંસા બોલી:

“હાશ કેમ?”

“તમારું બોલવું મને બહુ મઝાનું લાગ્યું.”

“તું તારું હૃદય એને આપશે?”

“આપશે શું? હું મારું હૃદય આપી પણ ચુકી છું. એને મેં મારા જીવનના જીવન માન્યા છે. એ મારા શિરના શિરોમણી છે. એ મારા અધિદેવતા છે.”

હંસા સુરેખાના શબ્દો સાંભળીને આકુળવ્યાકુળ થઈ ગઈ. તે કહેવા લાગી:

“સુરેખા, તને તારું જ્ઞાન છે કે નહિ?”

“નહિ, હમણાં હું જ્ઞાન વગરની થઈ ગઈ છું.”

“તું આ માણસને તારું હૃદય આપશે?”

“કેમ ન આપું?”

“આપ, પણ વિચાર કરીને આપ.”

“વિચાર કરું? આ તમે શું કહો છો? તમેને જો આવો વખત આવે તો તમેને હૃદય આપનાં વિચાર થવાનો ન હોય અને મારા માટે વિચાર કરવાનો છે? વાહરે વાહ! હું જાણું છું; તમારા મનમાં શું છે તે?”

“મારા મનમાં શું છે?”

“તે તમને ખબર છે.”

“મને તો કાંઈ ખબર નથી.”

“તમને ભલે ખબર ન હોય, પણ આ આંખો સાક્ષી પૂરે છે કે તમારા મનમાં કાંઈક છે.”

“તું આડી ઉતરે છે.”

“ભલે, પણ તમે આંખો ન ઉતરશો.”

“તું જોને તારું હૃદય આપી બેસી છે એને પુછ્યું છે કે તમે કાણ છો?”

“તમે તમારી વાતમાં એવું ક્યાં કહ્યું છે કે મારા હૃદય પુછીને ખાત્રી કરવી કે તમે કોણ છો?”

“ખાત્રી ક્યાં વગર હૃદય અપાય?”

“એ તો કાંઈ અનુભવી જાણે, મને એવો અનુભવ નથી. હું તો નાદાન છું. નાદાનીમાં બધું ખોષ એડી છું. પણ વિશ્વાસ છે કે હું ઠગાતી નથી.”

“તેં કેમ જાણ્યું કે તું ઠગાતી નથી?”

“એમાં જાણવાનું શું હતું? વીરનરની વીરતા તરતજ તરી આવે છે.”

“વીરતાથી કાંઈ કુળની ખાત્રી થતી નથી.”

“કુળવાન હોય એનેજ વરવું એવો મારો નિયમ કે વિચાર નથી.”

“ત્યારે?”

“જેનામાં ધર્મભાવના, વીરતા, ઉદારતા, સહનશીલતા હોય તેનેજ વરવાનો મારો નિશ્ચય અથવા તો વિચાર છે.”

“પણ આવા ગુણ તો કુળવાનમાંજ હોય?”

“એમ? ત્યારે તો આ વીરમણી કુળવાન પણ અવશ્ય છે. કારણ કે, એના બધા ગુણો સદગુણના રૂપમાં આવી ગયા છે.”

હંસાને હવે પુછવાનું કીક ન લાગ્યું. એ જેમ જેમ પુછતી ગઈ તેમ તેમ તેને જવાબ ભગતાજ ભગતા ગયા. આથી તેણે વાતને ત્યાંજ પડતી મૂકી. પણ સુરેખાએ વાતને અટકાવી નહિ. એ હંસાને કહેવા લાગી:

“કહો, એન, હવે કાંઈ વધા જેવું છે?”

“હા, છે.”

“શું?”

“તું એ તો ખાત્રી કરી જો કે આ માણસ કોઈ ખીજના તો મોહપાશમાં નથી ફસાયો ? જો એમ હશે તો તારું જીવન ધૂળધાણી થશે.”

પ્રકરણ ૧૫ મું.

“ભાવિ કોઈનાથી મિથ્યા થતું નથી.”

સુરેખાએ હંસાની વાત સાંભળી, પણ મનમાં કંઈ અસર ન થઈ. હંસાનો સંકેપ કંઈ જુદોજ હતો. તે એમ ધારતી હતી કે: ‘હું આ સુરેખાનાં મનમાં કાંઈક વહેમ વધાઈ.’... પણ સુરેખાનાં મનમાં એવું કંઈ ન હતું. એતો એમજ માની બેસી હતી કે: ‘મેં તો મારું હૃદય આપ્યું, એ મારા હૃદયનાં સ્વામી છે. સ્વામીનાં છિદ્રો જોવાથી સાઈ શું?’

સુરેખા હંસાના બોલને પી ગઈ, કિન્તર ન આપ્યો. હંસા પણ મનમાં ને મનમાં ચિન્તા કરવા લાગી. એનો મનનો માનેલો હાથમાંથી જતો હતો. એના અંતરમાં ધગશ હતી, સાથે શંકા પણ હતી. પ્રશ્નો પણ થતા ‘શું આ સુભટ નર મને દગો દેશે? મને ભૂલી જશે ! મારી સાથે જે હૃદયની લેવડદેવડ થઈ છે, તેનાથી બદલાઈ જશે?’

હંસાને શંકાનો કાંઈ પણ જવાબ ન મળ્યો. સુરેખા પણ કાંઈ ન બોલી. તેની આખમાં ઘેન ભરાવા લાગ્યું. નિદ્રાની સ્વારી આવીને સુરેખા પર સ્વાર થઈ ગઈ. એ નિદ્રામાં પડી. હંસા જાગ્યો હતો. એને નિદ્રા ક્યાંથી આવે! પોતાની નજર સામેજ પોતાનું સર્વસ્વ લુટાતું હતું. પોતાના બોલથીજ પોતે બંધાઈ ગઈ હતી.

અને એ પ્રમાણે સુરેખા નાગલાને હૃદય આપી ચુકા છે, એ વાત એણે જાણી હતી.

નાગલાએ હૃદયની કદર કરી છે, હૃદય સ્વીકાર્યું છે; એ કાંઈ એના જાણવામાં ન હતું. પણ વ્યાધિએ એટલી વધી હતી કે, એ એમજ માની બેઠી: ‘બસ, સુરેખા મારી શત્રુ છે; શત્રુ નથી તો હરીફ છે, પ્રતિસ્પર્ધિની છે.’

આ વિચારોના વમળમાં હંસાની બુદ્ધિ ઘેરાઈ ગઈ. જેમ જેમ તે વધારે વિચાર કરતી તેમ તેમ વધારે અટવાતી, વધારે ગોથાં ખાતી. પોતાના સાથવાળા તમામ નિદ્રાવશ હતા; માત્ર હંસાનેજ આંખ બંધ કરવાની આડી હતી.

જે ઔરડામા પોતે સુતી હતી તેનાથી થોડેજ દૂર મહાશક્તિની પ્રતિમા હતી. હંસાના મનમાં કાંઈ વિચાર આગ્યો; તેથી પોતે પોતાની શેયામાંથી ઉઠીને ઉભી થઈ. બહુજ ધીમેથી આગળ વધી અને મહાશક્તિની પ્રતિમા પાસે આવી, એ હાથ બેઠી ઉભી રહી.

મહાશક્તિની પ્રતિમા ઘણીજ ભવ્યતાવાળી હતી. આવી આદૃતિ સુવર્ણની હોવાથી તેમાંથી તેજનાં કિરણો માણસને આંજી નાખે તેવાં નીકળતાં. એ આંખોમાં ઘણાજ કિંમતી હીરા બેસાડેલા હતા. શરીરમાં પણ સ્થળેસ્થળે હીરા, માણેક અને એવાંજ બીજાં જવેરાનો બેઠેલાં હોવાથી મૂર્તિની ભવ્યતા વર્ણન ન કરી શકાય તેવી હતી. મૂર્તિના આજુબાજુમાં સુવર્ણ દીપમાળ બળતી હતી. એ દીપકના પ્રકાશથી મૂર્તિના તેજનો પ્રભાવ ચમત્કારિક નજરે પડતો.

એક તો માણસની શ્રદ્ધા અને તેમાં આવો પ્રકાશ અશક્યજાણે શ્રદ્ધા બેસાડે એવો હતો, હંસાના અંતરમાં પણ અતૂલ શ્રદ્ધા હતી. એ પ્રતિમાની પૂજક હતી, મૂર્તિપૂજા એજ એનો ઉદ્ધાર હતો. મૂર્તિનાં દર્શન કરતાં તે એમજ સમજતી કે તેણે સાક્ષાત્ કોઈ દિવ્યશક્તિનાં દર્શન કર્યાં છે.

મૂર્તિ પાસેજ તે મનની દરેક માગણીઓ મુકતી, મૂર્તિ પાસેજ તે આશાનાં દ્વાર ખોલતી. જીસાસા હોય તે જાણાવતી, આધાર પામતી. શ્રેદ્ધાથી માતાને મનાવતી અને એથી એનાં ધણાં કાર્યો સફળ થતાં. આ વખતે પણ તેને મહાશક્તિ પાસે કંઈ માંગવા મરજી થઈ. તેથી પોતે પોતાની શૈયા તજી મૂર્તિ પાસે આવીને ઉભી રહી. તરતજ એક ધ્યાન થઈ ગઈ અને મૂર્તિનું ચિન્તન કરવા લાગી. ધણી વાર આમને આમ એકાગ્રતામાં ગઈ છતાં હંસાને કંઈ સંતોષ થયો નહિ, કંઈ પણ હૃદયવ્યાધિ ઓછી ન ગઈ, હંસા જાણતી હતી અને ખાતરી હતી કે, મહાશક્તિ મને પરચો આપી મારી ચિંતા ટાળશે. ધણી વખત આમ બનતું હતું. હંસાની આંખ સામે એક દિવ્ય પ્રકાશ પડતો. જ્યારે જ્યારે પોતે માતાજીને વિનવતી, ત્યારે ત્યારે એના અંતરનો ઓરડો પ્રકાશથી ઝળહળી જતો, મનમાં બળ આવતું, શ્રદ્ધા થતી. સંતોષથી પોતે માનતી કે: ‘મારું કાર્ય સફળ છે.’ પણ આજે તો કંઈ ન થયું, આજ તો આંખ સામે અધકારજ રહ્યો. જેમ જેમ સમય જતો ગયો તેમ તેમ માત્ર અંધારુંજ નજર સામે હતું. આમ બનવાથી હંસાનું હૈયું ભરાઈ ગયું; અંતર પર આઘાત થયો, હૃદય ટુટી ગયું. તે હતાશ જેવી થઈ ગઈ અને આંખ ખોલી માતાને કહેવા લાગી:

“મા, મા, આ શું? મારી આશા પૂરી કરો. તમે કહો મારું શું થશે? મારું જીવન સફળ થશે કે નહિ?”

હંસાની પ્રાર્થના અફળ ગઈ. પોતાના પ્રશ્નનો ઉત્તર મૂર્તિથી ન મળ્યા. હંસા ફરીથી કરગરવા લાગી:

“મા, મારું જીવન ધૂળ થશે? હું એને વરી ચૂકી છું.” હંસા જરા થંભી. આજુબાજુમાં દ્રષ્ટિ કરી. કોઈ પોતા પાછળ આવ્યું હોય એવો પોતાને લાજુકાર થયો અને એ લાજુકારથી અંતરમાં અસ્વસ્થતા આવી. બાવરી બની આમ તેમ જોયું, કોઈ નજરે પડ્યું નહિ. આથી

પોતાના મનનો ભ્રમ છે એમ સમજી, પોતે પાછી કાઢી અરજ કરવા લાગી:

“માડી, તમે નિરંતર મને સાંત્વન આપો છો; આજે કાં નિરાશ કરો છો? કહો, જેવું હાય તેવું કહો. કહો, મારા લાગ્યમાં શું છે? એ મને મજાશે કે નહિ?”

હંસાનો પ્રશ્ન પૂરો થતાં એક શોક કરાવનારો બનાવ બન્યો. મંદિરમાંથી દોડતો દોડતો એક ઉંદર આવી દીપમાલા પર ચઢ્યો અને એવો જોરથી નીચે ઉતર્યો, કે દીપમાલા આખી ધ્રુજ ગઈ અને એજ પળે ઓલવાણી. મંદિરમાં અંધકાર થયો. હંસા સમજી ગઈ. હાય! મારા લાગ્યમાં અંધકાર છે. માતાજીના મંદિરમાં અકસ્માત એજ માઈં લાવિ છે; એજ મારા કર્મના લેખ છે; એજ માઈં આવતું જીવન છે. એજ મારી કર્મકથા છે કે, હું અંધકારમાં અટવાઈશ. હંસાનું હૃદય હાથમાં ન રહ્યું. તે ટગલો થઈ ગઈ. મૂઝાઈ આવી જશે એમ પોતાને લાગ્યું; આથી પોતે જોરથી પાછી વળી. પાછી વળતાં પોતાના કાનમાં અવાજ આવ્યો. હંસાએ પોતાનું સમતોલપણું સંભાળી લીધું, અને એ અવાજ શાનો આવે છે તે સંભળવા લાગી. એના કાનમાં શબ્દો અથડાયા:

“એ રાજકુંવરી છે.”

હંસાએ અવાજ ઝોળાળ્યો. એ અવાજ નાગલાનો હતો. નાગલા સ્વપ્નામાં બળડતો હતો. હંસા સંભળતી હતી. અવાજ ફરીથી આવ્યો:

“આવો લાલ મારે શા માટે ગુમાવવો જોઈએ?”

એ નાગલાના ખોલ ન હતા; હંસા માટે પ્રલયકાળ હતો. હંસા ધ્રુજતી હતી, સ્વેદમાં વેદનાનો વાસ હતો, આંખો બળતી હતી. તેમાંથી પાણી ન પડતાં દુઃખની આગ વરસતી. નાગલા ફરીથી બોલ્યો:

“એ મને આહે છે.”

હંસાના માટે હવે હદ થઈ. એ નક્કી કરી બેઠી કે નાગલા હાથમાંથી ગયો. મુરખા એને છીનવીને લઈ ગઈ. આત્માનો દીપક અળગો થયો, જીવનનું

અમૃત ખીજના હાથમાં ગયું. હંસા ત્યાંથી આગળ ચાલી. પોતાની શૈયા પાસે આવી, ખેડી, સુતી અને આંખો બંધ કરી. તરતજ ગુરૂજનો આશ્રમ પોતાની સામે ઉભો થયો. એ આગળનું જીવન! એ ખેડૂતની કન્યાના વેશમાં ખેલેલા ખેલ, નાગલા સાથે કરેલો આનંદ, પરસ્પરમાં પ્રકટ થયેલો પ્રેમ, આ બધું સ્મૃતિપટ પર તરી આવ્યું. ગુરૂજની આકૃતિ પણ સામે આવીને સ્થિર થઈ ગઈ. હંસા ખેલાતીમાં ઉઠી અને ગુરૂદેવના ચરણમાં પડી. આંખમાંથી પાણી પાડવા ધણીજ મહેનત કરતી હતી, પણ આંખ આંજે બરાબર વેરણ થઈ હતી. આંખમાંથી આંસુ આવતાંજ નહિ. પોતે ગુરૂ મહારાજના પગ પકડી લીધા અને બોલી: “મહારાજ બચાવો! બચાવો! મારું સર્વસ્વ હુંટાય છે.”

હંસાના આ શબ્દો અતિ આવેશથી બહાર પડ્યા. આજીઆજીના પહે-રેગીર ચમક્યા અને તરતજ હંસા પાસે ધસી આવ્યા. બધામાંથી એક બોલ્યો:

“બા, શું છે?”

હંસા જાગી. આમતેમ જોવા લાગી. પોતાની સામે પોતાના અનુચરો ઉભા હોવાથી પોતાને નવાઈ લાગી. તે બોલી:

“શું છે?”

“તમો હમણાંજ બોલ્યા કે મારું સર્વસ્વ હુંટાય છે. કાણ છે આપને હુંટનાર?”

“કાણ ? હું બોલી ?”

“હા.”

હંસા સમજી ગઈ કે મારાથી જામણમાં આમ થઈ ગયું છે. આથી પોતે વાતને વારી લેતાં બોલી: “મને કાંઈ નથી થયું, અમરતું સ્વપ્ન આવ્યું હશે.”

અનુચરો પછા ગયા. હંસાની સાથે રહેલી દાસીઓ પણ જાગી ઉઠી હતી. તેમાંથી એકે પૂછ્યું:

“બા, શું હતું?”

“અમરતું સ્વપ્નું.”

“સ્વપ્નમાં ગભરાવાનું શું?”

“હું ગભરાઈ નથી.”

“ત્યારે વગર ગભરાયે રાડ પાડી?”

“મને ખબર નથી.”

“તમે વીરરમણી છો. તમારી સામે કાઠની પણ તાકાત નથી કે તે આવીને ફાવી જાય, છતાં તમે આમ કેમ કરો છો?”

“મને કાંઈ સમજતું નથી કે હું આમ કેમ કરું છું. મારા અંતરમાં માત્ર વિમાસણ ને વિચારોજ ઘોળાયાં કરે છે.”

“શાના વિચાર ઘોળાય છે?”

“હંસા કાંઈ ન બોલી શકી. એના મોઢામાંથી બોલ બહાર આવ્યાજ નહિ. સખીઓ સમજી ગઈ કે, ‘હંસા વિરહવેદનાથી વ્યાક્રાંત છે.’ આથી એક બોલી:

“બહેન નાગ તો નથી યાદ આવ્યો?”

“યાદ એજ આવ્યો હશે! ખીનું કાણુ યાદ આવે? સખી, ખરું? કે નહિ?” ખીજી બોલી.

“પણ એ યાદ આવ્યા હોય, તો લુટવાની વાત શું કરવા કરે? સ્નેહમાં અમૃત ન પીએ? આ તો વાતજ જુદી છે. એન હંસા, એવું તે શું હતું?”

“કાંઈ ન હતું.”

“કાંઈક હશે ખરું!”

“હશે ખરું! તો હતું. પણ એ તમારે જાણવા જેવું નથી, મારું બાવિ મારી સાથે.”

“ઓ મા! આ વાતમાં બાવિનો પ્રશ્ન છે. એન, શું તારું બાવિ કાંઈ લુટી લે છે?”

“પણ એવું છે કાણ કે તારું ભાવિ લુટી લે? જરા કહે તો ખરી?”

હંસા પથારીમાં પડી, ન બોલી. બધી સખીઓ પોતાનાથી થાય એટલા વિચારો કરી ચુકી, પણ કંઈ ન વળ્યું. હંસા પથારીમાં પડતાં નિદ્રામાં ઘેરાઈ ગઈ. નિદ્રામાં ફરી ગુરૂની આકૃતિ દેખાણી. હંસા જઈ ફરીથી પગમાં પડી. ગુરૂએ સાન્ત્વન આપતાં કહ્યું:

“દીકરી! ભાવિ પાસે કોઈ ડાલું નથી.”

હંસાને આ શબ્દોથી સંતોષ થઈ ગયો. અને નિદ્રામાં પોતે આનંદથી રાત પૂરી કરી. રાતનો બનાવ ધણુના કાનમાં આવીને અથડાયો, પણ કોઈ એ વાતને વધારી ન શક્યું કે, રાતના શું થયું હતું.

સવાર પડતાં સૌ સૌનાં કાર્યમાં પડ્યાં. નાગલા ઉઠ્યો. સુરેખા ઉઠી. પ્રથમજ તેણે નાગલા તરફ નજર કરી અને મસ્તક નમાવ્યું, જાણે પોતે પોતાના ઈષ્ટ દેવને નમતી હોય તે પ્રમાણે. હંસાએ આ દૃશ્ય જોયું. જે પોતાને પ્રથમ કરવાનું હતું તે સુરેખા કરી ચુકી. હંસા સમજી ગઈ કે સતીએ સતીધર્મ પૂરો કર્યો. નાગલાના મનમાં કંઈ વિચારો કે તરંગો ન હતા. રાત્રે પોતે શું બોલ્યો હતો અને એ બોલવાથી હંસાની શી દશા થઈ હતી એથી એ અજાણ હતો. એ જે કંઈ બોલ્યો હતો તે સ્વપ્નામાં બોલ્યો હતો. એજ બોલથી હંસાની શી હાલત થઈ હતી તે નાગલાના અનુભવની બહાર હતું.

નાગલા ઉઠીને પ્રથમ જલાશયપર ગયો. સ્નાન કરવા જલાશયમાં પડ્યો. બીજી તરફથી સુરેખા આવી. હંસા પણ આવી અને નામજાને જળકીડામાં મસ્ત જોયો. સુરેખા બોલી:

“બેન, તુએ આ વીર છે કે નહિ?”

“તારી નજરમાં એ સૌ કંઈ છે.”

“અને તમારી નજરમાં?”

હંસા સુરેખા તરફ ફરી, એની આંખોને પ્રતાપ માપવા લાગી. સુરેખા બોલી:

“એન, તમેને પણ મારા જેવોજ વ્યાધિ વળગ્યો છે.”

“કાણુ કહે છે?”

“દર્દીની આંખ દર્દી જાણે છે. હું દર્દી છું; તમે પણ છો. કેમ બરાબર છે કે નહિ?”

“હું દર્દી નથી.” હંસાએ હૈયું હાથમાં લીધું.

“શબ્દોથી કંઈ સાચું મનાય?”

“ત્યારે જો દર્દી ન હો તો ખાવ સોગન કે હું દર્દી નથી.”

હંસાના ગાલમાં ફિક્કાશ આવી ગઈ. એ જવાબ દેવા ગઈ પણ ન દેવાયો તે ત્યાંથી પગ ઉપાડી મંદિરમાં આવી. સુરેખા કિનારા પર આ દેખાવ છુપી છુપી જોતી હતી. નાગલા પાણી સાથે તોફાન કરતો હતો. હંસા મંદિરમાં જઈને મહાશક્તિની સામે ઉભી ઉભી પ્રાર્થના કરતી હતી. એના કાનમાં એજ અવાજ આવતો કે ‘ગાંડી હંસા, ભાવિ કાંઈથી મિથ્યા થનાર નથી.’

એ ખ્વનિથી હંસાને શાંતિ વળતી, એ વાણીથી હંસાનો વલોપાત વિરમા ગયો. વ્યાધિ વિરમી ગયો અને હંસા આનંદમાં આવી.

થોડીજ વારમાં બંને રાજકુંવરીઓ સર્દી થઈ ગઈ અને પોતા-પોતાની રાજધાનીમાં જવા માટે તૈયારી કરવા લાગી. નાગલા આ તૈયારીમાં સામેલ હતો. એ પણ સુરેખા સાથે જવાને તૈયાર થતો હતો. હંસાથી એ દ્રશ્ય જોવાયું નહિ.

હંસાના મનમાં એક વાત જન્મી. નાગલાને પોતાની પાસે બોલાવવા મરજી થઈ. તરતજ એક અનુચરને કહ્યું: “જો, સામે ઉભા તે સરદારને બોલાવી લાવ.”

અનુચર ગયો, નાગલાને પોતાની સાથે લઈને આવ્યો. રાજકુંવરીએ પોતાની આંખોથી આદર આપ્યો. નાગલાએ પુછ્યું:

“મને શા માટે બોલાવ્યો છે?”

દર્શન કરવા.”

“ગરીબ બીખારીનાં દર્શનથી તમેને શો લાભ થશે?”

“તમે પોતે ગરીબ છો, હૃદય ગરીબ નથી.”

“હૃદય તો હું આપી ચુક્યો છું.”

હંસા હાથ હારી ગઇ. તેના મોઢામાંથી શબ્દો ન નીકળ્યા.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

ઉપહાર.

હંસાના મનમાં ઘણીજ વ્યાકુળતા થઇ. ચિંતામાં તેના અંતરની દશા બદલાઇ ગઇ, એના મનમાં જે શંકા હતી તે શંકાને બળ મળે એવો જવાબ નાગલા તરફથી મળ્યો, અને એ જવાબથી હંસા હતાશ થઇ ગઇ.

નાગલાએ જે ઉત્તર આપ્યો હતો તે માત્ર અનુભૂતાંજ આપ્યો હતો. એના મનમાં એવો વિચાર પણ ન હતો કે હું શું જવાબ આપું છું. એણે તો ફક્ત એજ જાવથી કહ્યું હતું કે, ‘હું મારું હૃદય આપી ચુક્યો છું. પણ તે ગુરના આશ્રમમાં એક ખેડૂતકુમારીને; નહિ કે પોતાની સાથવાળી સુરેખાને.’

જ્યારે હંસાએ આ વાત સંભળી, ત્યારે તેને શું દુઃખ થયું હશે તે બીયારો નાગલા શું જાણે? હંસાને મળેલો ઉત્તર, ઉત્તર ન હતો; ઝેરનો ઝટકો હતો. હંસા એ ઝેરનો ઝટકો આપને પોતાના મનમાં રીખાવા લાગી. વધારે વાતચિત શું કરવી તે એને સમજાયું નહિ. એના શરીરમાં એક પ્રકારની વ્યાકુળતા હતી, અશાંતિ અને

બળાપો એટલા બધા હતા કે, હંસા પરવશ થઇ ગઇ. આવી પોતાની સ્થિતિ હોવા છતાં હંસાનું અંતર દોડીદોડી નાગલાના ચરણમાં જવા લાગ્યું અને હંસાએ ધણીજ દીન મુખમુદ્રાથી નાગલાને પુછ્યું:

“તમે ક્યાં જશો?”

“ભાવિ અજમાવવા.”

“ભાવિ અજમાવી શકશો?”

“કેમ નહિ અજમાવી શકું?”

“તમે હૃદય વગરના છો. હૃદય વગરના માણસને ભાગ્યદેવી સહાય થતી હોય એમ મેં સાંભળ્યું નથી.”

“અરૂં છે, પણ હું હૃદય વગરનો નથી. મારી પાસે હૃદય હતું. એ હૃદય મેં પ્રેમના દાનમાં આપ્યું છે. હૃદયના દાન દેનાર આ સૃષ્ટિમાં ધીરલજ્જ હશે!”

“તમે વીર છો?”

“એતો અંગ્રામનો પ્રશ્ન છે. આ સ્થળ એ નથી કે, હું આપને એ સિદ્ધ કરી બતાવું. હું વીર છું કે નહિ એતો રણાગણમાં સમજાય. તાતી તસ્વારે ઉછળતી હોય, ખાડાના ખેલ થતા હોય, દળમાં દાવ રમાતા હોય, અને એ વખતે જો પરીક્ષા લેવામાં આવે તો આપને ખાતરી મળે કે, હું વીર છું કે નહિ!”

“વાર હું એમ પુછી શકું કે, આ હૃદય કોને આપ્યું છે?”

“હૃદય કોને આપ્યું છે, એ વાત મારાથી થાય તેમ નથી. જે સમય આવશે તો હું આપને બતાવીશ.”

“પણ એટલું યાદ રાખજો કે, જેને હૃદય આપ્યું હોય તેનાથી વિશ્વાસઘાત ન કરશો; વિશ્વાસઘાત એ મહાપાપ છે.”

હંસાએ આટલું બોલી માફના પડદા પાડી નાખ્યા. પોતાના રસાલાને ચાલવાની આજ્ઞા આપી અને નાગલા વિચારનિમગ્ન ઉભોજ રહ્યો.

આ તરફ એ રસાયો ગયો, અને બીજી તરફ સુરેખાની સ્વારી ચાલી. સુરેખાએ નાગલાને સાથે લીધો. નાગલા સાથે ગયો; એટલાજ માટે કે પોતાને ભાવિ સાથે લડાઈ કરવાની હતી. એ જાણતો ન હતો કે એક નવયૌવના પોતા પાછળ ઘેલી થઈ ગઈ છે. નાગલા એ પણ જાણતો ન હતો કે, જેને પોતાના અંતરની અધિષ્ઠાત્રી બનાવી છે તેના અંતઃકરણની દશા કેવી છે. નાગલા બાળક જેવો થઈ સુરેખા સાથે ચાલ્યો.

સુરેખાના મનમાં ઉદ્ભાસ હતો, આંખમાં નૃલકલા હતી. ગાલમાં આનંદની સૂરખી છલકતી હતી. હોઠ મદિરાનો ખાલો થઈ ગયા હતા. ધડી ધડી તે નાગલાને જોતી અને મોહ પામતી. નાગલા કાંઈ પણ નિર્ણય કર્યા વગર સુરેખાની સાથે ચાલ્યો જતો હતો. આખર સુરેખા પોતાના રાજમાં આવી.

સુરેખાના ભાઈનું નામ વીરમદેવ હતું. વીરમતી નગરીનો તે સ્વામી હતો. વીર હતો, પણ સાથે થોડીધણી કાયરતા પણ હતી. કુશળતા એકજ હતી કે તે કાવાદાવામાં પૂરો હતો. જે કાર્ય તલ્વારથી ન થાય તે પોતે ખુબી અને ચાલાકીથી કરતો. અને એ ચાલાકીના પ્રભાવે વીરમદેવની કાયરતા ઢંકાઈ જતી, વીરતા તરી નીકળતી. રાજકીય ખટપટ એજ વીરમદેવની વીરતા હતી.

વીરમદેવને ત્યારે અખર મળી કે નાગલા નામનો એક સરદાર પોતાની બેનની સાથે આવ્યો છે, ત્યારે તેના મનમાં આ વીરને જોવાની જાણાસા થઈ અને નાગલાને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. નાગલા વીરમદેવની કચેરીમાં આવ્યો, મસ્તક ઉંચું રાખી ઉભો રહ્યો.

પહેલાં તે નાગલાએ વીરમદેવના સિંહાસન તરફ નજર કરી. પોતે જોયું તો વીરમદેવ સિંહાસન પર એડો હતો, છતાં તેની પાસે તલ્વાર ન હતી. માત્ર મોઢાપર મગરૂરીનો ભાસ થતો હતો. નાગલાએ એ દેખાવ જોયો અને પોતાના મનમાં સમજી ગયો કે, આ રાજાને નમન કરવા

જેવું નથી. વીરમહેવને નાગલાની આ વક્ષણ હીક ન લાગી. તરતજ તે ક્રોધથી બોલ્યો:

“વીર સરદાર, ’ તમને રાજદરબારનો વિવેક આવડતો નથી.”

નાગલાએ તરતજ નિડરતાથી કહ્યું: “નહિ, વીર સરદાર વીર નરનોજ વિવેકથી આદર કરે છે; દંભીનો નહિ.”

“એટલે શું હું વીર નથી?”

“નહિ.”

“એનું પ્રમાણ?”

“એનું પ્રમાણ એજ કે, તમારી પાસે વીર તારી તલ્વાર ક્યાં છે? વીરનર તલ્વારને તજતો નથી.”

“મારી જલ તલ્વાર છે.”

“આ વાત હું આજેજ સંભળું છું, પણ નહિ એ વાત ખરી છે કારણ કે, તમારો દંભ એવો હોય તો બનવા જોગ છે. તમે એ જાણો છો કે જલ શા માટે મળી છે?”

“શા માટે?”

“સત્ય બોલવા, દંભ કરવા નહિ. તમે તમારી જામને તલ્વાર બનાવો છો એ વાત ખોટી છે. જલને તલ્વાર નહિ કહેવાય. જલ પ્રભુઆરાધના માટે છે. તલ્વારથી આરાધના નથી થતી. તલ્વારથી સંહાર થાય છે. શું તમે જલથી સંહાર કરો છો?”

“હા.”

“તો તો તમે નરકવાસી થશો. જલથી ભકિત કરવી જોઈએ; સંહાર નહિ. હવે આપજ કહો; આપના આવા આચારો વિવેકને યોગ્ય છે? આદર આપવાને લાયક છે? આપ આ બધાના રાજા થઈને બેઠા છો, પણ સાધારણ માણસના ગુણને તો કેળવો!”

વીરમહેવ તરતજ તાતોડીનો થઇ ગયો. આજુમાં બેઠેલા સરદારને આજ્ઞા કરી: “આ કાયરને કેદ કરો.”

“કાયર? હું કાયર? વીરનર, સામા આવો, તસ્વાર પકડો, જરા મારા હાથ જુઓ; પછી મને કહેજો કે, હું કોણ છું; વીર છું કે, કાયર? પણ નહિ; તમારી પાસે તસ્વાર ક્યાં છે; તમારી તો જીભજ તસ્વાર છે. પછી જીભમાંથી આવો બોલ નીકળે તેમાં કાંઈ શંકા નથી. તમારી નજર ખરી છું. હું જીભનો કાયર છું. તમે જીભના વીર છો. તમારું બોલવું અસત્ય નથી.”

“તારે વીરતા જોવી છે?”

“કોણ ખતાવશે?”

“હું.”

“શાથી? હાથથી કે જીભથી? જીભથી ખતાવવી હોય તો કમા કરો. હું જીભની વીરતા જોવા વાળો નથી. હાથ બે હાથ કરવા હોય તો આવો. હું તમારી વીરતા માણું; તમે મારી વીરતા માપો.”

“તારે મરવું છે?”

“મરવું નથી, તમારી વીરતા જોવી છે. જીભની જોઈ, હવે હાથની ખતાવો.”

“મારા સરદાર સામું જો.”

“સરદાર સામું જોઈ કે તમારા સામું? વીરતા તમે ખતાવશે કે સરદારો! તમે કોના બળ પર જીતો છો? તમારા પોતાના બળ પર કે આ સરદારોના બળ પર?”

વીરમહેવ તરતજ પોતાના સરદારો તરફ ફર્યો. સરદારો પર નજર જતાં બધા સરદારો તૈયાર થઇ ગયા. વીરમહેવ તરતજ પડકાર કર્યો:

“આ માણસને ઠાર કરો.”

નાગલા એક હાથ તસ્વાર પર અને બીજો હાથ મ્યાન પર રાખી કહેવા લાગ્યો :

“શું તમે આ વીરતા બતાવો છો? તમારા હાથમાં વીરતા નથી કે આ સરદારોને મૃત્યુના મુખમાં મોકલો છો? જો તમારામાં મહારાજન થવાના ગુણ હોય તો આવો, સામે આવો; નહિ તો આમાંથી એક પણ સરદાર બચનાર નથી.”

નાગલાના શબ્દો પૂરા થાય ત્યાં તો તેના પર તલ્વારો ઝબમવા લાગી. તલ્વારોના ઝાયામાં નાગલાનો દેહ ટૂંકાઈ ગયો. પણ નાગલા જોવો તેવો ન હતો. તરતજ તલ્વારને ખેંચી અને કુદો. એક ચક્રાવો લીધો અને ઘણા વીરનરની તલ્વારોને ઝાંખપ લગાડી. બધા સરદારો સમજી ગયા કે આ તો કેસરીથી કામ છે; વિક્રાળ વાઘથી બચ ભરવાની છે.

નાગભા તો તલ્વાર લઈ સરદારોમાં ઘુમવા લાગ્યો. અને ઘુમતો ઘુમતો જઈને વીરમદેવના સિંહાસન પર ચડ્યો. વીરમદેવના હાથ પકડ્યા અને ખેંચ્યો અને સિંહાસનની નીચે લાવ્યો. પારકા રાજામાં આવો પ્રસંગ લાવતાં નાગભા ગભરાયો નહિ. નાગભા શા માટે ગભરાય ? તે બાણુતો હતો કે, તે શું કરે? શું, શા માટે કરે છે ? પોતાનો શો વાંક છે ?

વાંક નાગભાતો ન હતો, વીરમદેવનો હતો, વીરમદેવની કૂર વાણીએ તેને મ્હાત કર્યો હતો. અને એ વાણીના તીરથી વીંધાઈ નાગભા આવો પ્રયત્ન બન્યો હતો.

વીરમદેવ સમજ્યો કે, બાણ હાથમાં રહેશે નહિ. એટલે પોતે એક યુક્તિ કરી. તે નાગભાની સામે જોવા લાગ્યો. જોતાં જોતાં પોતે હસી પડ્યો; એટલુંજ નહિ, પણ હસીને તે નાગભાના કંઠે વળગી ગયો. નાગભા સમજ્યો નહિ કે આ શું કરે છે. વીરમદેવ બોલ્યો:

“વીરનર, તું ખરો વીર છે, જરા શાંત થા અને મારી વાત સાંભળ.”

નાગલા ઠંડો થયો. થોડી વારમાં રાજદરબાર જે સમરક્ષેત્ર સમાન દેખાતો હતો, તે અસલ સ્વરૂપમાં આવ્યો. વીરમહેવ બોલ્યો:

“વીર ! આ લડાઇનું મેદાન નથી.”

“જાણું છું.”

“નથી જાણુતા.”

“કેમ ?”

“તમે આટલા બધા ઉગ્ર શા માટે થયા ?”

“તમારી પરીક્ષા લેવા.”

“પરીક્ષા લેવા ?”

“હા ! જે મેં આવી વાત ન કરી હોત, તો તમારી વીરતાની ખાત્રીજ ન થાત. હવે આ વાતનો અર્હાયાંજ છેડો લાવો. પણ આટલી વાત યાદ રાખજે કે, હજી મારી વીરતા બતાવવાની બાકી છે. ત્યારે સમય આવશે ત્યારે મારી વીરતા હું તમોને બતાવીશ.”

નાગલા આ શબ્દો સાંભળતાં વિચારમાં ચકચુર થઇ ગયો. આવી રીતે પરીક્ષા ? ખરેખર આ રાજા અજબ છે. એનામાં વીરતા ન હોય એ કેમ સંભવે ? એણે પોતાની પાસે તત્વાર ન રાખી તે એટલાજ માટે કે, તે મારી પરીક્ષા કરવા માગતો હતો. મેં એની વીરતા જોવાનું કહેણ મોકલ્યું તેમાં ભૂલ તો નથી કરી ? જરા ચિંતા થઇ, પણ નાગલા ફરી હતો તેવો થઇને મનને સધીઆરો આપવા લાગ્યો: ‘એમાં ભૂલ શાની ? એ ગમે તેવો વીર હોય તો પણ શું થયું ? મારી સામે આવશે ત્યારે ખાત્રી થઇ જશે.’

નાગલાને વિચારો પ્રકટ કરવાની કશી આવશ્યકતા ન હતી. એ અવાજ ઉભો રહ્યો. હવે એનો આદર થયો. એસવા માટે સુંદર આસન મળ્યું. નાગલા વિવેકથી તે પર બેઠો. વીરમહેવ તરતજ પોતાના દરબારીઓને આજ્ઞા કરી કે, ‘આ વીરનું એક અગ્રગણ્ય સરદાર સમાન માન રાખવું. એ આજથી મારા રાજમાં સેનાનાયકની પદવી ઉપર છે.’

નાગલાની વીરતા સૌનાં અંતરમાં વસી ગઇ હતી, આથી કાંઇ સરદારે વાંધો ન લીધો. નાગલાને શિરપાવ મળ્યો એટલુંજ નહિ, વીરમહેવે પોતાના જીદાજ પ્રકારના રોદથી નાગલાને આંજી નાખ્યો.

આઠ દિવસ પછી વીરમહેવ પાસે એક વૃદ્ધ દાસી આવીને ઉભી રહી. વીરમહેવ પોતાના ખાનગી ઝોરડામાં હતો. વૃદ્ધ દાસી વિશ્વાસુ હતી. વીરમહેવની પાસે ગમે તે વખતે એ દાસી જઈ શકતી. એના માટે કશો આધ ન હતો. દાસી આવતાં વીરમહેવે મનમાં કલ્પના કરી કે, કાંઈ અગત્યની વાત હોવી જોઈએ. આથી તેણે દાસીને પૂછ્યું:

“માજી, શું છે?” માજી મલકી પડી. થોડી વાર રહીને બોલી:

“ભાઈ પેલો સરદાર કાણુ છે?”

“એ એક વીરનર છે!”

“એ તો સારું છે, પણ એ છે કાણુ?”

“એના ખાનદાનની મને ખબર નથી.”

“એનું ખાનદાન ઉત્તમજ હશે.”

“તમે શા ઉપરથી કહો છો?”

“ખાનદાન વગર આવા ગુણુ ન હોય.”

“હીક પણ આ વાતની આવશ્યકતા શી છે?”

“એજ કે એને બાંધી લેવો જોઈએ.”

“શા માટે?”

“એમાંજ આપણું ભય છે.”

“પણ એનો અપરાધ શો છે.”

“અપરાધ, રાજબાળા સુરેખાને બચાવી છે તે.”

“પણ બચાવાના બદલામાં બાંધી લેવાય?”

“તમે માફ બોલવું સમજતા નથી. હું એમ કહું છું કે, તેને ઉપકારમાં બાંધી લેવો જોઈએ. એ વીરનર આપણને કામનો છે.”

“હા, તમારી એ વાત ખરી છે!”

“તો હવે શું કરવા ધારો છો?”

“તમે શા વિચાર પર આવ્યા છો?”

“મારો વિચાર છે કે, સુરેખાનો હાથ એના હાથમાં આપવો.”

“એના હાથમાં?”

“ક્રમ, એ વીર નથી?”

“વીર તો છે.”

“ત્યારે વિચાર કરો ને, એવા વીરનરની તમોને કેટલી જરૂર છે. તમારી બેન પણ એના પર પ્રાણ પાથરે છે.”

“પણ આ વાતની ઉતાવળ શી છે?”

“ઉતાવળ બીજી કશી નથી. મેં સાંભળ્યું છે કે, ભગવતસિંહની કુવરી હંસાકુમારી એને જોઈ મોહાસકત થઈ છે; અને વિલંબ થશે તો સરદાર અહીંથી ચાલ્યા જશે, અને તેમ થાય તો પરિણામ સારું નહિ આવે!”

‘હંસાકુમારીનું’ નામ સાંભળતાં વીરમદેવ વિહ્વળ થઈ ગયો. તેણે તરતજ કહ્યું: “હું આજે જાણી ગોઠવણ કરીશ.”

“તમે ગોઠવણ કરશો તો કદાચ ઠગાશો.”

“એટલે?”

“એ જો કાર્મ બીજીને ચાહતો હશે તો?”

“તો શું?”

“તો એ તમારી વાત માનશે નહિ અને નકામી આજીબગીડી જશે.”

“ત્યારે હવે?”

“હું કહું તેમ કરો!”

“શું કરે?”

“તમે તે સરદારને કહો કે, ‘હું તમારી વીરતાની કદર કરવા માગું છું માટે હું જે વસ્તુ બેટ આવું, તે તમારે સ્વીકારવી પડશે.’ એ વચન આપીને બંધાશે એટલે પછી છુટી શકશે નહિ.”

“એની ખાત્રી શી?”

“વીરનર એકવચની અને ટકાના હોય છે.”

વીરમદેવને ઠાસીતી સલાક ઘણીજ સાચી લાગી, આથી તેણે નાગભાને વચનથી બાંધી લેવા સંકલ્પ કર્યો. બીજેજ દિવસે નાગભાને પોતાની પાસે બોલાવ્યો.

નાગભા આવીને વીરમદેવની પાસે બેઠો. વીરમદેવે આડીઅવળા વાતો કરી અને પછી કહ્યું:

“સરદાર, હું તમારું સન્માન કરવા માગું છું. મારી ઇચ્છા છે કે તમારી વીરતાના ચરણે હું કાંઈ વસ્તુ ધરું, પણ મને ભય છે કે તમે તે કબુલ કરો કે ન કરો.”

નાગભાના મસ્તકમાંથી સુરેખાવાળો પ્રસંગ નીકળી ગયો હતો. નાગભા સમજ્યો કે, મને કાંઈ ગામગરાસ આપવાનો એનો વિચાર હશે. આથી પોતે બોલ્યો:

“હું તમારા તરફની વસ્તુનો સત્કાર કરીશ.”

વીરમદેવની અરધી ચિંતા તો દૂર થઈ; પણ વાત પાકેપાયે કરવા પોતે પ્રશ્ન કર્યો:

“ખરું કહો છો?”

“એમાં ખરું કહેવાનું શું છે? આપના તરફના ઉપહારનો અનાદર થાય!”

— “જો એમજ હોય તો આપો વચન!”

“લ્યો, આ મારું વચન છે.”

પ્રકરણ ૧૭ મું.

—:૦:—

હાથમાં હાથ

—:૦:—

નાગલાએ વચન આપ્યું, પણ એને ક્યાંથી બંખર હોય કે ઉપ
હારમાં શું મળવાનું છે? એ તો ખીયારો એમજ જાણતો હતો કે,
મારી વીરતાની કદર થવાની છે; મારી શક્તિને વધાવવાની આ વીર-
મદેવને ઇચ્છા થઈ છે. એજ ધારણાથી પોતે વચન આપી બંધાઈ
ગયો. વીરમદેવના હાથમાં નાગલા ઝીલાઈ ગયો. વીરમદેવનો વિજય
થયો. તે કહેવા લાગ્યો:

“વીર! વચન મિથ્યા તો નહિ કરો?”

“આ તમે શું બોલો છો? વીરનું વચન શિર સાટે હોય છે.”

“શબ્દોથી કે સિદ્ધ કરી બતાવશો?”

“સિદ્ધ કરી બતાવીશ. હું મારું વચન પાળીશ. આ વચનમાં
અડચણ જેવું શું છે કે, મને વાધો હોય? કદાચ એવો પ્રસંગ હોય
અને વચન નિભાવતાં ગમે તેવો વાધો આવતો હોય, તો પણ શું થયું?
વીરનર વાધાને વધાવી લે છે, વચનને જવા દેતો નથી.”

“એ તો હું જાણું છું. તમારા જેવો વીર પુરૂષ વચનને વેચે
તો નહિજ. હવે કહો, મારા ઉપહારનો સ્વીકાર ક્યારે કરશો?”

“આપની ઇચ્છા હોય ત્યારે. પણ એ તો જણાવો કે, આપ મારી
શી કદર કરવાના છો? ઉપહારમાં મને શું આપવાના છો?”

“શું આપવું એ તો સામાવાળાની શક્તિ ઉપર છે.”

“તો પણ કાંઈક કહો.”

“તમારી કીર્તિને છાજે એવુંજ હું આપીશ.”

“મને એની આત્રી છે; છતાં વધી ન હોય તો જણાવો.”

“ભાઈ, તમે તમારી જુવાની સામું જુઓ.”

“જુવાની સામું! જુવાની સામું શા માટે? જુવાની દીવાની છે. જુવાની સામે જેવું તે સારું નથી. જુવાની જન્મજોમાં રક્ષાવે છે, માટેજ જુવાનીનો મોઢ તજી ધર્મ સામે જેવું જોઈએ. ધર્મથીજ આપણો ઉદ્ધાર છે.”

“હું તમને અધર્મનું કામ કરવા કહેતો નથી, મારું કહેવાનું માત્ર એટલુંજ છે કે, તમે તમારી જુવાની સામે જોઈને સંસારમાં વિચરવાનું કરો.”

“હીક છે, પણ આપ મને આમ બોલી શું કહો છો, તે મારાથી સમજાતું નથી.”

વીરમદેવ જેમ જેમ વાત કરતો ગયો, તેમ તેમ તેને નાગલા પર વધારે વહાલ આવતું. પોતાની બેનને આવો પતિ મળ્યો એ વિચારથી એ હર્ષથી મલકાતો, નાગલાના મનમાં જરા ચિંતાએ રથાન લીધું. વાત સત્કાર થવાની હતી. વીરમદેવ પોતાના ઉપર પ્રસન્ન હતો. પ્રસન્નતાથી તે પોતાને સારો શિરપાવ આપવાનો હતો. આ વાતમાં ચિંતા કે શોક જેવું કશું ન હતું, છતાં નાગલાના મનમાં ચિંતાએ જન્મ લીધો. અંતરમાંથી જાણે એકાએક અવાજ થયો: “નાગલા, વચન આપવામાં તેં ભૂલ કરી છે.” આમ મનમાં ધ્વનિ થવાથી નાગલાની વિમાસણનો પાર ન રહ્યો. મનમાં એક પ્રકારનું યુધ્ધ થવા લાગ્યું. વીરમદેવ નાગલાના મોઢા તરફ જોઈ રહ્યો હતો. નાગલાને આમ શોકાતુર જોઈ તે બોલ્યો:

“મારો ઉપહાર ક્યારે સ્વીકારશો?”

“પણ મને આપવાના છો શું?”

“હું ગમે તે આપું; તમારે લેવું પડશે.”

“એમાં મારી ના નથી, પણ હું જાણું તો ખરો કે, મારી કદર તમે આથી કરો છો.”

વીરમહેવ મૂછમાં હસ્યો. પછી પુછવા લાગ્યો :

“તમે શામાં રાજ છો ? શી રીતે તમારી કદર થાય તો તમે પ્રસન્ન થાવ ? તમારી શી ઇચ્છા છે ?”

“મારી ઇચ્છા વચનના અંધનમાં અંધાધ ગર્ધ છે. મારા શબ્દોમાં એ ભાવ આવી શકવાનો નથી. આપ જે આપશો તે મારે સ્વીકારવું પડશે.”

“આ વાત તમારે જાણવીજ છે ?”

“અનર્થ થાય એવું ન હોય તો.”

“અનર્થ થાય એવું નથી; આનંદ થાય એવું છે. અને એ આનંદમાં આપ કુલાઈ ન જાવ તેનો જરા વિચાર રાખજો. જેને આનંદમાં ભાન ન ભૂલતા.”

“ધણી વખત આનંદની વાતમાં શોકનો ધ્વનિ પશુ ઉઠે છે. બહાલનો વહેતો ઝરો વિષના રૂપમાં ફરી જાય છે.”

નાગલાની વાણીથી વીરમહેવને કાંઈ અસર ન થઈ. એના મનમાં એમજ હતું કે, ‘આવા ગરીબ માણસને રાજકન્યા મળતાં જરૂર તે આનંદમાં છૂટી જશે.’ પરંતુ એ જાણતો ન હતો કે, જે વાત પોતે કરનાર હતો તે નાગલા માટે ફટલી કાતિલ હતી. વાતચિત કરતાંકરતાં નાગલાએ ફરી ‘સત્કારમાં શું મળશે ?’ એ જાણવાની આતુરતા બતાવી. વીરમહેવ બોલ્યો :

“સરદાર, હું તમારા લગ્ન કરવા માગું છું”

“મારા લગ્ન ?”

“હા.”

નાગલા તો અચેતનજ થઈ ગયો. મનમાં જે ભાવો હતા તે બધા બદલાઈ ગયા. તે ન સમજ્યો કે વીરમહેવ શું બોલી ગયો. જાણે પોતાના કાનમાં માત્ર ભણકારજ વાગ્યો હોય અને એ વાતમાં સચ્ચાઈ ન હોય એમ સમજીને તે બોલ્યો :

“શું આપ ખરું કહેા છો ? મારા લગ્ન ?”

“કેમ કેવા આનંદની વાત છે ? તમારો સત્કાર હું તમારા લગ્ન કરીને કરીશ. કહેા આ વાત સાંભળતાં તમે હર્ષધેલા થાવ છો કે નહિ ?”

નાગલાએ મોઢામાં આગળા નાખી, આગળાને જોરથી બટકું બધું. વીરમદેવનો પ્રશ્ન થતાં તે બોલ્યા:

“હું હર્ષધેલો નહિ થાઉં; માત્ર ધેલો થઈ જઈશ.”

“લગ્નની વાત સાંભળતાં તમે ધેલા થશો?”

“હા.”

“એનું કારણ?”

“કારણ તો હું કંઈ જાણતો નથી, પણ મને એ તો બતાવો કે મારા લગ્ન તમે કોની સાથે કરશો? કોઈ ખેડુતની કન્યા બન્યા છે શું?”

“ખેડુતની કન્યા? શું તમે ખેડુત છો? તમારા લગ્ન ખેડુતની કન્યા સાથે થાય એ વાત શું શોભાસ્પદ છે?”

“કેમ? ખેડુત શું માણસ નથી? ખેડુતને તમે સમજો છો શું? એ તો દુનિયાના દેવ છે, સંસારનો સ્વામી છે, એના હાથમાંજ આપણું જીવન છે. પછી એવા માણસની કન્યા સાથે લગ્નથી જોડાવું તે શું અઘટિત છે?”

નાગલા વાતવાતમાં એટલું સમજી ગયો કે, આ વાત ઠીક નથી થતી. વચન આપવામાં મેં ભૂલ ખાધી છે. પણ હવે લાચારી સિવાય ખીજો શો રસ્તો હતો. વીરમદેવ નાગલાની વાત સાંભળીને કહેવા લાગ્યો:

“વીરપુરુષ? તમારા લગ્ન ખેડુતકન્યા સાથે થવાનાં નથી.”

“ત્યારે?”

“મારી બેન સાથે થવાનાં છે. હું મારી બેન તમોને આપવા માગું છું. મારી બેનનો હાથ તમારા હાથમાં આપી હું તમારો સત્કાર કરવાની ઇચ્છા ધરાવું છું.”

“લૂલો છો, રાજન ! લૂલો છો. હું કંગાળ છું અને એ...”

“એ તમારી સહચારિણી.”

“કાણુ કહે છે?”

“તમારું આપેલું વચન.”

“પણુ મારી કંઈ વીરતાનો આ બદલો છે? મારી કંઈ સેવાનું આ ધનામ છે? મેં એવી રાજમાં શી નામના કરી કે મને આવો લાલ મળે છે?”

“એ વાત તમારે જાણવાની કશી જરૂર નથી. આપનાર પોતાની ઇચ્છામાં આવે તે આપે, લેનારે લેવુંજ જોઈએ.”

“એ તો મૂર્ખાઈ કહેવાય. પાત્ર અપાત્ર જોઈનેજ દાન આપવું જોઈએ. જેવું જેવું ગળું તેવું તેને ધનામ. અને જો એમ ન થાય તો આપનાર અને લેનાર બંને વ્યક્તિ નિંદાને પાત્ર થાય છે. માટે હે રાજનું! આ વાતમાં વિચાર કરવાનો છે.”

“મેં વિચાર કર્યો છે, હવે તમારે વિચાર કરવાની જરૂર છે.”

“હું વિચાર કરું! અવિચારી પગલું આપનું છે અને મને વિચાર કરવાનું કહો છો? હું વિચાર કરું? હું વિચાર શાનો કરું?”

“તમારાં આપેલાં વચનનો. તમે મારા ઉપહારનો સ્વીકાર કરવા કબુલ થયા છો. તમારાથી ફરાશે નહિ. મારી એ ઇચ્છા છે કે, હું તમારો આ રીતે.....”

“આ રીત સારી નથી.”

“એ જોવાનું કામ તમારું નથી.”

“બલે, પણુ જે વાત જોવા જેવી છે તેના તરફ તો નજર કરો. કહો, મને તમે જાણો છો? મારા કુળની તમેને ખબર છે? હું કાણુ છું, ક્યાંતો છું, મારાં માઆપ કાણુ છે, આ બધી વાત તમે ધ્યાનમાં લીધી છે? તમે રાજ છો; હું રંક છું.”

“સરદાર, તમે મને હરાવી કે હંફાવી નહીં શકો, કારણ કે, જીભથી લડવાનું કામ માફ છે. હું જીભનો વીર છું; તમે જીભના કાયર છો. માટે આ વાત અહીંજ અટકાવો અને મારા શબ્દો તથા તમારા વચનનો મને ઉત્તર આપો.”

“લગ્ન એ બાળકના ખેલ નથી.”

“વીરનર માટે બધું ખેલ સમાન છે. એ લગ્ન કરે છે તો તે રમતાં રમતાં કરે છે, રમત કરતાં કરતાં તે મરે છે, રાજ્યલક્ષ્મી વરે છે, નામના કરે છે, સ્વર્ગે સંચરે છે, દેવોને દંગ કરે છે, ઇશ્વરનાં આસન પણ થથરાવે છે; એ સર્વ માત્ર રમતાં રમતાં અને ખેલ કરતાં.”

“જીભના વીરનર, જીભથી હું તમને જીતી નહીં શકું.”

“તો હારીને શરણ થનારા, મારો સત્કાર સ્વીકારો.”

“એ સત્કાર નથી સગ્ન છે.”

“હારેલાના કર્મમાં સગ્નજ હોય છે. હવે વધારે વાતથી કશું ફળ નીકળવાનું નથી, માટે કહો, ક્યારે લગ્ન નક્કી કરવા છે?”

“લગ્ન કરવા હું બંધાઉં છું પણ ક્યારે કરવાં એ મારી મરજીની વાત છે.”

વીરમહેવને આ શબ્દોથી જરા ક્રોધ આવ્યો. તે બોલ્યો:

“તમારે માફ કહેવું કરવુંજ પડશે. મારા બોલવા પ્રમાણે ચાલવું જ પડશે; સમજ્યા ?”

નાગલા જરા હસ્યો, વીરમહેવની આંખ સામું જોયું. આંખ તપાસી. તેમાં વીરતાને બદલે કાવાઢાવાનો પ્રકાશ વધારે હતો. નાગલાને ડર જેવું ક્યાં હતું? તે કહેવા લાગ્યો:

“મારે શું કરવું પડશે?”

વીરમહેવે ઉત્તરતાથી કહ્યું: “હું કહું છું તે.”

“હું કાષ્ઠની વાણીને વશ નથી.”

“લલે વાણીને વશ નથી, પણ તમારાં વચનને તો વશ છો ને? તમારાં વચનને યાદ કરો. વચનને યાદ કરી મારા કહેવા પ્રમાણે વર્તો.”

“તમારા કહેવા પ્રમાણે મારે લગ્ન કરવાં, પણ ક્યારે કરવાં તે મારી મરજીની વાત છે. હું લગ્ન કરવા માટે બંધાઉં છું, પણ ક્યારે કરવાં તેને માટે બંધાતો નથી.”

“એટલે તમે મને બનાવો છો? મારી વાતને મરકરીમાં ઉડાવો છો?”

“નહિ.”

“ત્યારે તમે સમજો છો શું?”

“વાણીના વીર.”

“હા, એ બધી વાત ખરી, પણ મારો વાણી અને તમારું વચન એક સરખાં ન થઈ જાય એનો જરા ખ્યાલ રાખજો, અને જો એમ નહિ થાય તો...”

હજી વીરમહેવના શબ્દો પૂરા થયા ન થયા એટલામાં તો કાષ્ઠ આવી ઉભું રહ્યું અને વીરમહેવના શબ્દો પૂરા કરતાં બોલ્યું:

“અને એમ નહિ થાય તો હું સ્વીકૃત્યા કરીશ.”

વીરમહેવે પાછું ફરીને જોયું. નાગલાની દૃષ્ટિ સામે ગઈ તો સુરેખાને એક કર્ણ વેશમાં જોઈ. સુરેખાની આંખ જળથી તરબોળ હતી. નાગલા સમજી ગયો કે હવે બચાવ થાય તેમ નથી. વીરમહેવ પોતાની બેનને જોઈ ગુસ્સે થયો અને બોલ્યો:

“સુરેખા, તું અહીં શા માટે આવી?”

“મારા ભાવિનો ઉદ્દેશ સંભળવા. મને આ વાતની ખબર હતી કે, મારું ભાવિ એક શરવીર સરદાર સાથે જોડાવાનું છે, પણ જ્યારે મેં જોયું કે મારું ભાવિ અધકારમય છે, ત્યારે મારે અહીંયાં આવવા સાહસ કરવું પડ્યું.”

“તો શું તું રડીને વિજય મેળવવા મગિ છે?”

“હા, સ્ત્રીનું ખરું હથિયાર તેની આંખનાં આંસુ છે. તે આંસુથી લડાઈ કરે છે. આપણાં ત્રણ જણમાં ત્રણ ગુણ છે. મારા સ્વામી તત્વારના વીર છે, તમે વાણીના વીર છો, અને હું મારી વીરતા આંસુથી બતાવીશ.”

નાગલા બોલ્યો: “એ આંસુ મારા પર અસર નહિ કરે.”

“એ તમારા મોઢાના શબ્દો છે; અંતરના નહિ. ક્ષત્રિય વીર ખડ્ગના ધા ખાઈ શકે છે, પણ આંસુના ધા એનાથી સહન થતા નથી. શું તમે સ્ત્રીનાં આંસુ જોઈ શકશો? તમારામાં એ શક્તિ છે?”

નાગલાના મોઢામાંથી હવે ઉત્તર ન નીકળ્યો. સુરેખા કશ્ચુતાથી બોલી:

“સરદાર, જો મારો હાથ સ્વીકારવો ન હતો તો શા માટે મને બચાવી? મને મરવા કાં ન દીધી?”

“એક સ્ત્રીના પ્રાણ મારી નજર સામે જાય, તે મારાથી કેમ સહન થઈ શકે?”

“સ્ત્રીના પ્રાણ જાય તે આપ સહન કરી શકતા નથી, તો શું સ્ત્રીહત્યા સહન કરી શકશો? સ્ત્રીહત્યાનું પાપ સહન કરવા શક્ય છે?”

“હું તમોને સુખ નહિ આપી શકું.”

“મને સુખની ઇચ્છા નથી; સેવાની ઇચ્છા છે.”

“મારા જેવા ભીખારીની સેવા?”

“કેમ, ભીખારીની સેવા કરવાથી કાંઈ મહત્વ ઓછું થવાનું છે? રાજા મહારાજનની સેવા સૌ કોઈ કરે, ભીખારીને સમજી, સ્વામી તરીકે સ્વીકારી અને તેની સેવા કરવી તેમાં શું લાંછન છે?”

“લાંછન નથી, તો પછી ભૂપણ પણ શું છે?”

“જે વાતમાં લાંછન નથી તે વાતમાં ભૂપણ અવશ્ય છે. ભલે કદાચ ભૂપણ ન હોય, પણ લાંછન તો નથી ને? તો પછી લાંછન પગરના કાર્યને કરવામાં શો વધો છે?”

“તમને વધો નથી; મને વધો છે.”

“એ હું સમજું છું.”

“શું?”

“તમે રાજકુંવરી હંસાને ચાહો છો.”

“આ તમારી વાત અસત્ય છે. મારા પર આજ સમાન છે.”

“ખરું કહો છો?”

“બોટું બોલવાની મારી પ્રકૃત નથી.”

હંસાકુમારીનું નામ સંલગ્નતા વીરમદેવનાં મનમાં વિહ્વળતા થઈ. વીરમદેવ હંસાકુમારીને હૃદયથી ચાહતો હતો. હંસાકુમારીને મેળવવા તે નિરંતર મથતો. અને અત્યારે આ વાત નીકળતાં વીરમદેવનાં પ્રત્યેક અણુમાં એક પ્રકારની આપદા થવા લાગી. અને તે આપદા-થીજ બોલ્યો:

“સરદાર, તમારા આ શબ્દોમાં અસત્યતા નથી?”

“અસત્ય બોલવાનું મને શું પ્રયોજન છે?”

“એજ કે, તમે રાજકુંવરી સુરેખા સાથે લગ્ન કરવા વચનથી બંધાઈ ગયા છો. પણ વચમાં હંસાકુમારી હોવાથી તમે લગ્ન કરી શકતા નથી.”

“તમે ભ્રમણામાં છો.”

“તમે દાવ રમવા માગો છો?”

“જો હું સુરેખા સાથે હમણાં લગ્ન કરું તો....”

“તો અમારી શંકાનું સમાધાન થાય.”

“અને ન કરું તો?”

“તો તમે પ્રપંચી છો એમ માનવા વગર છુટકોજ નથી.”

“વાહરે વાહ, જો હું લગ્ન કરું તો પ્રપંચી નથી અને લગ્ન ન કરું તો હું પ્રપંચી છું. કેમ એમજ ને?”

વીરમદેવ લાલ આંખ કરી બોલ્યો: “હા.”

“તમે જેમ એક અક્ષર બોલી વાતને ટુંકા કરો છો, તેજ પ્રમાણે હું પણ એકજ અક્ષર બોલી વાતને ટુંકા કરું છું કે, ના?”

“પ્રમાણુ આપો.”

“પ્રમાણુ શું આપું?”

“ખરું કહેશો?”

“મને દેવી ભવાનીની આજ્ઞા છે કે હું ખરું કહીશ.”

“તો કહો તમારું હૃદય ચોરાયું છે કે નહિ?”

“ચોરાયું છે, પણ તે ચોરનાર એ રાજકુંવરી નથી.”

“ત્યારે?”

“એ એક અજ્ઞાણી ખેડુતકન્યા છે અને હું એજ સુંઝવણમાં છું કે, આવા સંજોગમાં હું મારું વચન કેમ નિભાવી શકીશ.”

સુરેખા બોલી: “એક માર્ગ છે.”

“શો?”

“મને સ્વીકારો.”

“પછી?”

“હું તમો અને એ ખેડુત કન્યાની દાસી થઈને રહીશ. તમારી પ્રથમની પ્રેમસંખીને હું કાંઈ પ્રકારે ઓછું આવવા નહિ દઉં.”

નાગભાના અંતરમાં હજી યુક્ત ચાલુજ રહ્યું. સુરેખાના આવા વિશાળ હૃદયને જોતાં પોતે આશ્ચર્ય પામ્યો. પણ ગુરુજના આશ્રમમાં જે ખેડુતની કન્યા સાથે પોતે હૃદયની આપણે કરી ચુક્યો હતો, એથી સુરેખાના શબ્દોની જોડાએ તેવી અસર ન થઈ. વીરમદેવ નાગભાને કહેવા લાગ્યો:

“વીરમણી, હવે વિચાર કરવો મિથ્યા છે. આ મારી બેનના સામું જુઓ. એ પોતાનો સ્વાર્થ ત્યાગ કરે છે. આત્માભોગ આપે છે. તમે શું એને તરછોડશો? નિરાશ કરશો? અને જો નિરાશ કરશો તો પરિણામ શું આવશે? માટે હવે વધારે તર્કવિર્તક તણ દો, અને મારી બેનનો હાથ સ્વીકારો. તમારું વચન પાળો, આ વસ્તુ હવે તમારીજ છે. તમે તેને સંભાળો.”

આટલું બોલી વીરમદેવે સુરેખાનો હાથ નાગલાના હાથમાં આપ્યો. નાગલાએ બેલાન માણસ પ્રમાણે સુરેખાનો હાથ લીધો. વીરમદેવ આકાશ તરફ આંખ કરી અને બોલ્યો :

“દશે દિશાના દેવો તમે સાક્ષી રહેજો કે નાગલાએ મારી બેનનો હાથ સ્વીકાર્યો છે.”

આટલું બોલી વીરમદેવ ત્યાંથી વિદાય થયો. નાગલા પરવશ જેવો ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. સુરેખા નાગલાના ચરણોમાં બેસી ગઇ. આંખમાંથી આંસુ વરસાવવા લાગી અને આંસુના વેગ વચ્ચે તે બોલી :

“મારા સ્વામી, હું એ બેદુતકન્યાને અન્યાય નહિજ થવા દઉં. તમે મારા પર વિશ્વાસ રાખો, વિશ્વાસ રાખો.”

પ્રકરણ ૧૮ મું.

શરત.

સુરેખાનો હાથ નાગલાએ પોતાના હાથમાં લીધો અને પોતાનું અંતઃકરણ દ્રઢ કરી બોલ્યો :

“સુરેખા, હું જાણતો ન હતો કે પરિણામ આપું આવશે.”

સુરેખાને મનમાં શાંતિ આવી. પોતાનો હાથ પતિના હાથમાં જોતાં સુરેખાને ઘણોજ હર્ષ થયો, તે આવેશથી કહેવા લાગી :

“નાથ, પરિણામ શું અદિતકર્તા છે ?”

“તારા માટે નથી.”

“ત્યારે ?”

“મને મારું હિત નથી દેખાતું. તારો હાથ સ્વીકારવાથી મને આનંદ મળે એમ મારું અંતઃકરણ કહેતું નથી. મારા અંતઃકરણમાં ઘડી ઘડી બુદ્ધાન્ન પ્રતો થાય છે. મને એમ લાગે છે કે મારાથી આ ગંભીર ભૂલ થઈ છે.”

સુરેખા સમજી ગઈ. નાગલાના હૃદયમાં બીજી મૂર્તિ હતી, એ હવે અન્યથું ન હતું. અને બીજી તરફ ઢળેલું હૃદય પાછું વળે તો કેવી વેદના થાય છે તેની સુરેખાને યાદ થઈ. છતાં પોતે પોતાના સ્વામીને કહેવા લાગી:

“આપ નકામા વ્યાકુળ થાવ છો? હું તમોને કાંઈ પણ કાળે નડતર રૂપ નહિ થાઉં.”

“એ હું જાણું છું.”

“તો પછી?”

“મારા સમજવામાં કાંઈ આવતું નથી, કે મારા અંતઃકરણમાં નિરાશા, શોક અને અશાંતિ શાથી આવે છે. સુરેખા, તારી સુખાકૃતિમાં માત્ર એક તપસ્વિનીનાજ લાવો છે. તું કાંઈ તપોધારી બાળા છે. તારા શબ્દોમાં પારકાનાં સુખની લાવના છે, છતાં તું મારા તરફ કેમ ઢળે છે, તે મારાથી સમજાતું નથી.”

“મારી એજ દશા છે. હું પણ મનમાં એજ વિચાર કરું છું. એજ શંકાઓ મારા મનમાં સળગ્યા કરે છે કે, મારા મનમાં આ લાવો શાથી જાતન થયા. એમાં પણ કાંઈ પ્રશ્નરી સંકેત હશે.”

નાગલા અને સુરેખા થોડી એવીજ વાતો કરી મહેલમાં આવ્યાં. આજથી નાગલાની પ્રકૃતિમાં અજબ ફેરફાર થયો, એવું મસ્તક ભમી ગયું હોય, પોતે અર્ધગાંડો હોય, આખી સૃષ્ટિ પોતાની દૃષ્ટિ સમીપ ડોલતી હોય અને પોતે મંદિરામાં મસ્ત થઈ લથડીયાં ખાતો હોય એવી દશા નાગલાની થઈ.

જ્યારે તે શુદ્ધિમાં હોય ત્યારે પણ એશુધ્ધ માણસના જેવી વાતો કરતો. અને જે સમયે તેને ગુરૂજનો આશ્રમ યાદ આવતો ત્યારે તેની ગતિ

બહુલાઈ જતી. સુરેખા એટલું તો સમજી હતી કે મારો રસ્તો કંટકથી ભરેલો છે. પણ સુરેખામાં કંટકને પુલ માનવાના ગુણો હતા, એટલે પોતાને કંટકની કશી દરકાર રહેતી નહિ. પોતાના સ્વામીને સ્નેહમાં રાખવા, એમના અંતરના ઉભરાને આગળ વધવા ન દેવા, ખેડુતની કન્યાને ગોતી લાવવાને દિલાસો દેવો, આ બધા ઉપચારો સુરેખા કરતી હતી. નાગલા સુરેખાની સેવાથી અતિ પ્રસન્ન થતો, પણ તે સાથે ખેડુતકન્યા માટે તે એવો દિવાનો હતો કે આખો દિવસ માત્ર એતું જ ધ્યાન કરતો.

વીરમદેવના મનમાં હંસા વસી હતી. હંસાને મેળવવા માટે તે ઘણુંજ આતુર હતો. હંસાને તેણે જોઈ હતી. એક વખત તે મહારાજા ભગવતસિંહના દરબારમાં મહેમાન થયો હતો, અને દરબારમાં હંસાને પોતે જોઈ હતી, જોઈને જીવન ખોઈ એડો હતો, હંસાની માંગણી કરી હતી, જવાબ મળ્યો ન હતો. વીરમદેવ ધારેલો હતો કે, હંસા મને મળશે; પણ એના ધારવામાં ભૂલ હતી. હંસાનું હૃદય નાગલાના ખોળામાં જઈને ખેલતું હતું, હંસા ખીખખ કાઢતી થઈ ખેડી હતી. પણ નાગલાને એ વાતની ક્યાં ખબર હતી? એ ક્યાં બન્યોતો હતો કે, જેને હું ચાહું છું તે ખેડુતકન્યા નથી પણ રાજકન્યા છે ? વીરમદેવ પોતાની ઇચ્છા પૂરી કરવા તકપતો હતો અને એથી પોતે અલકાપુરીના મહારાજાને કહેણ મોકલ્યું, માણસને તૈયાર કર્યો અને જઈને હંસાનું માથું કરવાની આજ્ઞા કરી.

વીરમદેવની આજ્ઞા થતાં અનુચર અલકાપુરી જવા નીકળ્યો, થોડા દિવસ પછી તે અલકાપુરી આવી પહોંચ્યો. સવારનો સમય હતો. હજી સૂર્ય બહાર આવ્યો ન હતો. આગલા દિવસના ચાકથી તે કંટાળી સુતો હતો. ઉપાનાં અજવાળાં જળહળતાં હતાં. જ્યાં ત્યાં ધંધાદારીઓ પોતાના ધંધામાં મસ્તુલ હતા. કાંઈ ઠેકણે પથુઓ વગડામાં જવા છલાંગો મારતાં ધરથી જતાં હતાં ગોવાળો પાછળ હતા. તેમની કાંધ-

પર લાકડી હતી. લાકડી પર બે બાબુ બે હાથ અને ડોલતી ચાલ અજબ હતી. કોઇ ખેડુત પશુને મારતો, કોઇ લાકડી બોલાવતો, તો કોઇ વળી નાનાંનાનાં વાછરડાંને ખભા પર નાંખી જતો હતો. પનીહારીઓની મસ્તી પાર વગરની હતી.

પગ પર કમર, કમર પર કુચ, કુચ પર કંઠ, કંઠ પર મસ્તક અને મસ્તક પર હેલ; ગાંઝા હાથીની ચાલ, એ ચાલ નહિ પણ એક નવીન પ્રકારનું સંગીત, યુવકોનાં હૃદયને ડોકરે મારવાની નિષ્ફુરતા. મદગરતી હાથણી માફક ડોલતી પનીહારીનાં પગલે પગલે અનેક હૃદય કચરાતાં, છુંદાતાં. પનીહારીઓ સખીવર્ગ સાથે હાથતાલી દેતી ચાલી જતી; માથુ-સોનાં હૃદય પણ પાણીની હેલમાં સાથે જતાં. અલકાપુરી ખરેખ અલકાપુરી હતી. સવારમાં આ નગરીની શોભા ન કહી શકાય એવી હતી. અનુચર આ શોભા જોતો જોતો રાજ દરબાર સુધી આવ્યો. રાજડેલી પર આવતાં પુછવામાં આવ્યું:

“તું કાણુ છે?”

“વીરમદેવનો અનુચર.”

“શા માટે આવ્યો છે?”

“મહારાજે મોકલ્યો છે!”

“કોની પાસે?”

“મહારાજ પાસે.”

“કેમ?”

“કામ છે.”

“શું?”

“મહારાજને કહેવાનું છે, તમને નહિ.”

“મહારાજ પંદર દિવસ પછી દરબારમાં આવશે.”

“કાંઈ ચિંતા નહિ; હું ખોટી થઇશ.”

અનુચરે ત્યાંજ વિસામો લીધો. ધીરે ધીરે સમય પોતાના પગલાં આગળ લેતો ગયો, અને સમય જતાં મહારાજ ભગવતસિંહની સ્વારી

દરબારમાં આવી. દરબારમાં બધા દરબારીઓએ મુજરો કરી પોત-પોતાના આસન પર જગ્યા લીધી. બાદ વીરમદેવનો અનુચર આગળ આવીને બોલ્યો:

“કૃપાળુ, હું વીરમદેવના તરફથી આવ્યો છું.”

“શા માટે?”

“એ મને ખબર નથી. મને આ કાગળ આવ્યો છે. લ્યો, વાંચી ને મને ઉત્તર આપો.”

હજી મહારાજાએ કાગળ લીધો પણ નથી, ત્યાંતો દરબારમાં કાલ-હલ મચ્યો અને હો હો થવા લાગી. માણસો ગભરાઈને દરબારમાં આવવા લાગ્યાં. ભગવતસિંહે પુછ્યું:

“કેમ સરદારો, આવો ગભરાટ શા માટે કરે છે?”

“મહારાજ, જલ્દીમસિંહ લુટારો આપણા નગરમાં દાખલ થયો છે.”

“શું આંટો પણ તે આવ્યો છે? જાવ, તમે બધા તેની સામે જાવ અને એને પકડીને અહીં લાવો.”

મહારાજાની આજ્ઞા થતાં વીરનરો કમાનમાંનાં તીરની માફક છુટયા, બગરમાં આવ્યા, પણ જલ્દીમસિંહ તો લુટ કરી ચાલ્યો ગયો હતો. જ્યારે આ સમાચાર મહારાજાના કાન પર આવ્યા ત્યારે તે ધણુજ કેપે ભરાયા. આખા દરબારની સામે કાંધભરી આંખે કહેવા લાગ્યા: “સરદારો, તમારા કાંધનામાં પાણી નથી કે આ ત્રાસમાંથી પ્રગળે મુક્ત કરે?”

સરદારાણુમાંથી ઉત્તર ન આવ્યો. મહારાજા હતાશ થયા. દરબારમાં આ પ્રકાર ચાલતો હતો, ત્યાં રાજ્યાળા હંસાકુમારી આવી. પિતાને વંદન કર્યું. આખી સભા તરફ નજર ફેરવી. નજર ફેરવતાં સભાજનોનાં મુખ તેને પ્રકાશ વગરનાં લાગ્યાં. હંસા પિતાને કહેવા લાગી:

“બાપુ, આ બધું શું છે?”

“બેટા, એ વાત તારા કામઘી નથી.”

“કેમ?”

“એ રાજખટપટ છે!”

“શું કાંઈ રાજ આપણા પર ચઢી આવે છે?”

“ના.”

“ત્યારે શું પ્રજાપર કર નાખવાની વાત છે?”

“એમ પણ નથી.”

“ત્યારે છે શું? શું કાંઈ....”

“બેન, જાલીમસિંહનું નામ તમે સાંભળેલું છે?”

“જાલીમસિંહ? જાલીમસિંહ કાણ, પેલો હુંટારો?”

“હા.”

“તેનું શું છે? શું તે ફરી આવ્યો હતો?”

“આવ્યો હતો એટલુંજ નહિ પણ આપણા શહેરમાં હુંટફાટ કરી ચાલ્યો ગયો.”

કુંવરી આશ્ચર્યથી સરદારને સંબોધી બોલી: “હુંટફાટ કરી ચાલ્યો ગયો? અને તમે શું પત્થરનાં પૂતળાં થઈ ઉભા રહ્યા. એ હુંટની રમત કરી ગયો, અને એની રમતને તમે અટકાવી ન શક્યા?”

“એ રમત નહતી, તલ્વારની ધાર હતી.” એક સરદારે જવાબ આપ્યો.

“તમે બધા કાણ છો?”

“વીર ક્ષત્રિય.”

“વીર ક્ષત્રિય તલ્વારની ધારથી ડરતા હશે? અને જો તલ્વારની ધારથી ડરે તો તે શું વીર ક્ષત્રિય કહેવાય? નહિ. વીર ક્ષત્રિય માટે તલ્વારની ધાર એજ ખરી રમત છે, અને એ રમત પણ તમને રમતાં ન આવડી? દરબારનું પાણી ગુમાવ્યું!”

“પણ હવે શું થાય?”

“હવે શું થાય ? હવે તે હુંટારાને પકડી લાવો. તેના હાથમાં બેડીઓ નાંખો, એટલુંજ નહિ પણ તમે વીર ક્ષત્રિય છો તેનું પ્રમાણ આપો ?”

“વખત આવે ત્યારે વાત. અમે વખત આવતાં પ્રાણ આપીશું.”

“અને હમણાં ? હમણાં શું વખત નથી ?”

“હમણાં તો તે ચાલ્યો ગયો.”

“એ ચાલ્યો ગયો ! તમારા પ્રાણ કેમ ન ચાલ્યા ગયા ? એ તમારું પાણી લઇને ગયો, અને તમે પાણી વગરના થઇ બેસી રહ્યા !”

“રાજકુવરી, ત્યાં વાતો કરવાનું કામ ન હતું !”

“તો પછી ?”

“ત્યાં તો જીવનભરણની બાજી હતી.”

“રજપૂતોને બીજી શી જરૂર હોય ? પણ એ હુંટારાની સામે જજુ તો આટલી બધી વાતો. એક નાદાન બાળકની રમત જેવી વાત અને તેનું આવું સ્વરૂપ ?”

“બેન, તમે પણ કુશળ બેલાડી છો. તલ્વાર બાજો છો ?”

“હા, તલ્વાર બાજું છું. પછી ?”

“પછી તમે તલ્વારનું પાણી બતાવો ને ?”

“હું સ્ત્રી પાણી બતાવીશ પછી તમે પુરૂષોનું શું થશે ? લોકો તમોને શું કહેશે ? ભૂમિ પર ઉભા રહેવા તમોને જગ્યા મળશે.”

“હવે તમારે શું કહેવાનું છે ?”

“કહેવાનું શું છે ? મારું કહેવાનું માત્ર એકજ છે. તમારામાંથી જેને પોતા પર વિશ્વાસ હોય તે બહાર પડે, જઇને એ હુંટારાને પકડી લાવે. જે આ કાર્ય કરશે તેને સારામાં સારું ઇનામ મળશે.”

“ઇનામ કોણ આપશે ?”

“હું.”

“તમે સ્ત્રી છો, રાજકુંવરી છો. ઇનામ આપવાની તમારી પાસે કંઈ વસ્તુ છે?”

“સમજી. ઇનામ મારા પિતાનો છે. એમાંથી તો એક પાંચ પશુ આપવાનો મને હક્ક નથી.”

મહારાજ કહેવા લાગ્યા: “સરદારો, જે તમારે ઇનામનીજ જરૂર હોય, તો હું એક એવું ઇનામ જાહેર કરું છું કે, જે કુંવરી પશુ આપી શકશે.”

“તે ઇનામ શું છે, મહારાજ?”

“એ કુંવરી પોતે. જે સરદાર એકલો જઈ જાતીમસિંહને પકડી લાવશે અથવા જાનથી મારશે, તેને હું મારી રાજકુંવરી હંસા પરણાવીશ. કુંવરીના શિયળનો ઇનામનાંડર હું તે વીરનરના હાથમાં આપીશ.”

“પિતાજી, તમે શું કહો છો?”

“ઇનામનો ઉલ્લેખ કરું છું.”

“આ તે ઇનામની વાત છે કે મારું સાડું?”

“જેન, એવા વીરનરની સાથે તારું પાણીગ્રહણ થાય તેમાં અયોગ્ય શું છે? તું વીરબાળા છે અને વીરબાળાનો હાથ વીરનરના હાથમાં જાય એ તો આનંદની વાત ગણાય.”

હંસાનું હૃદય ચીરાઈ ગયું. ઇનામ? આવું ઇનામ? હું મારા મનના માન્યાને છોડી બીજાને વરું? મનનો માન્યો યાદ આવતાં શિખર પર મહાશક્તિના મંદિરમાં બેસી જાય અથવા બેસી જાય હંસાની નજરમાં રમવા લાગ્યા. નાગલા સુરેખાને હૃદય આવી ચૂક્યો છે એવુંજ પોતે અનુમાન કર્યું હતું. જે પોતાને બ્રમણ થઈ હતી તે વાત યાદ આવી અને હંસાનું મસ્તક ફરી ગયું. જ્યારે દરબારમાં આવી વાત થઈ, ત્યારે સરદારો માં આનંદ છવાયો. ઘણા વીર પુરૂષોને હંસાને વરવાની હેશિ હતી. આ વખતે આવી વાત થવાથી એમના હૃદયમાં તોફાન જાગ્યું. તોફાન તો હંસાના મનમાં પણ જેવું તેવું ન હતું. આ વાત પૂરી થઈ. મહારાજએ

- હવે વીરમદેવના અનુચરનો કાગળ ફરીથી હાથમાં લીધો, વાંચ્યો, વાંચતાં વાંચતાં મહારાજનાં ભવાં ચઢતાં ગયાં. વીરમદેવનો કાગળ નીચે પ્રમાણે હતો:

- “મહારાજ શ્રી,

આપ જાણતા હશે કે મારું રાજ બળવાન છે, મારો ધનભંડાર અખૂટ છે, મારી સત્તા હદ વગરની છે, મારા જ્ઞાતિગુણો ક્ષત્રિયને જાજે તેવા છે. આ બધા સંજોગો જોતાં આપની કુંવરી હંસા મને મળવી જોઈએ. મારી આ માંગણી સ્વીકારશે તો આપણા ઉભયમાં સંપસલાદ વધશે, આપણા રાજ સામે કોઈ દ્રષ્ટિ પણ કરી શકશે નહિ; અને જો એમ નહિ અને તો મારે તકવારથી મારી ઇચ્છા પૂરી કરવી પડશે.

લી. વીરમદેવ,

તે વીરમતી નગરીના મહારાજ.”

ભગવતસિંહે કાગળ વાંચ્યો, ફરી વાંચ્યો, આખો ચોળા. આજુમાથી એક સરદારે કહ્યું: “શું કંઈ વિચારવા જેવું છે?”

“હા.”

“શું છે?”

મહારાજાએ કાગળ સરદારના હાથમાં આપ્યો. કાગળ સરદારે લીધો, વાંચ્યો અને વીરમદેવના અનુચર તરફ જોવા લાગ્યો. અનુચર તરફ જોઈ પછી પોતે મહારાજાને કહેવા લાગ્યો:

“આપની શી ઇચ્છા છે?”

“આ વાતનો તો એકજ ઉત્તર છે. જો વીરમદેવ હંસાનો હાથ માંગતો હોય, તો મારી શરત કબુલ કરે. જલ્દીમસિંહ લુંટારાને પકડે અથવા હાર કરે. એમ કરે તોજ રાજકન્યા તેને મળી શકે. તે વિના મળવી મુશ્કેલ છે.”

હંસાએ જ્યારે આ વાત સાંભળી, ત્યારે તો તેનાથી રહેવાયું નહિ. તે પિતાને કહેવા લાગી;

“આપુ, આ તમે શું કરો છો?”

“જલ્મીમસિંહને પકડવાનો યત્ન.”

“આ તે જલ્મીમસિંહને પકડવાનો યત્ન કે મને આગમાં ધકેલવાની તૈયારી છે? શું એક લુંટારાને પકડી લાવે તે મારો સ્વામી થાય?”

“હા.”

“મને તમારી આ વાત માન્ય નથી.”

હંસાના શબ્દો પૂરા થતાં એક સરદાર બોલ્યો: “રાજબાળા, તમે પહેલાં જ ઇનામ આપવાનું કહી ચુક્યાં છો, અને તે પણ તમારા પોતાના જ તરફથી. તો તમે ખીજું શું ઇનામ આપી શકશો?”

હંસા અવાજ રહી. આજુબાજુમાંથી ખીજા માણસે કહ્યું:

“તમે અમને મોતની સાથે રમત રમવાનું કહો છો, તે શું અમો આવી રીતે મોતના મોઢામાં જઈએ? જો તમારે મહારાજાની વાત કબુલ ન રાખવી હોય તો કાંઈ નહિ; લુંટારો પકડાશે નહિ.”

“શા માટે પકડાશે નહિ?” મહારાજા કહેવા લાગ્યા: “હંસા, તું મારા સામું જો. શું મારો બોલ મિથ્યા જશે? મેં હમણાં જ કહ્યું છે કે લુંટારાને પકડી લાવનાર અથવા તો ઠાર કરનાર સાથે હું હંસાનો હસ્તમેળાપ કરાવીશ. શું મારું એ બોલ્યું નબોલ્યું થશે? મારું વચન પાણીમાં જશે? અને જો મારું વચન ગયું તો પછી મારા જીવનની કિંમત શી? શું તું મારું વચન મિથ્યા કરવા માંગે છે? મારું વચન મિથ્યા કરી તું શું મારું જીવન બગાડવા માંગે છે? તારી એવી મરજી છે? એવી ઇચ્છા છે? અને એમ હોય તો બંને; હું તારો બાપ થયો પણ પ્રમાણ...”

હંસા બેશુદ્ધ સમાન થઈ ગઈ. બાપના બોલવાનો શો ઉત્તર આપવો તેજ તેને સ્વપ્ન ન પડી. એ પોતાના પાલવમાં આસિ ઝીલતી દરબાર-માંથી નીકળી. મહારાજાએ દરબાર બરખાસ્ત કરતાં કહ્યું કે: “મારી શરતને જે પાળશે તેજ હંસાના હાથનો માલિક થશે.”

મકરણ ૧૯ મું.

—:૦:—

ભાઈની સામે

—૦—

હંસાના હાથની ઉમેદવારી કરનારા ધણા નીકળ્યા. જાત્રીમસિંહ સાથે લડાઈના મોરચા મંડાયા, પણ જાત્રીમસિંહ હાથમાં આવે તેવો ન હતો. એ જંગલની ઝાડીમાં રહેતો. રાતદિવસ બહાર આવતો નહિ. જો બહાર આવતો તો લાગ જોઈને બહાર આવી બહારવટું કરતો, છુટ ચલાવતો, લોકોને કનડતો. અલકાપુરીની પ્રજા ત્રાહીત્રાહી પોકારતી. જાત્રીમસિંહનું રહેઠાણ ધીરજ ઝાડીમાં હતું. ધીરજ ઝાડીમાં ગુફાઓ હતી. ગુફાઓમાં જાત્રીમસિંહ રહેતો. મહારાજ ભગવતસિંહનાં માણસો જાત્રીમસિંહની પાછળ બરાબર પડ્યાં હતાં; છતાં જાત્રીમસિંહ હાથ આવતો નહિ. હંસાના મનમાં ચિંતા ઘણીજ હતી. એની આશાની પાંખડી ખીડાઈ ગઈ હતી. આંખમાં માત્ર આંસુની ધારનોજ વાસ હતો. તે અવારનવાર રડ્યા કરતી. સખીઓ સાથે તેને આનંદ ન આવતો. વાતમાં રસ ન પડતો. ખાવાપીવામાં પણ એમજ હતું. હંસા પોતાનું જાનજ ભૂલી ગઈ હતી, તેના પ્રાણ પરવશ હતા. પોતે કાંઈને અંતઃકરણ આપી બેઠી હતી. હવે બનાવ બીજો બનવાનો હતો. અને એ બનાવ માટે હંસા કદપાંત કરતી. સખીઓ જ્યારે ત્યારે હંસાને સમજાવતી. હંસા સમજતી, અણસમજી બાળક સમજે એવી રીતે. સમજવાનું સમજતી અને પાછી ભૂલી જતી, અને ચિંતામાં બળતી. સખીઓથી આ સહન ન થતું. આમ કરતાં કામણ માસ આવ્યો. જ્યાં ત્યાં હોળીનો ઉજ્જાસ પ્રકટ થયો. સખીઓ હંસા પાસે આવી અને બોલી:

“હંસા, હોળી આવી છે.”

“હોળી આવી છે, એને તો ઘણો સમય થયો.”

“અરે આ તું શું બોલે છે? હોળી હજી કાલે આવવાની છે.”

“કાલે લોકોમાં આવવાની છે, મારા અંતરમાં તો ક્યારનીયે આવી ગઈ છે. મારા હૈયામાં તો હોળી પ્રકટી ચૂકી છે. જો મારી આંખોમાં અંગારા બળે છે કે નહિ. જો મારા રોમે રોમ સામું. એક એક રોમ એક એક હુતાશનીની જ્વાળા છે.”

“તું આમ નિરાશ કેમ થાય છે?”

“નિરાશ ન થાઉં તો શું કરું?”

“ઉપાય કર.”

“શા ઉપાય કરું?”

“હંસા, તું આટલું પણ નથી સમજતી? તું જ્યારે ને ત્યારે અમોને શિખામણ આપે છે અને આજે તારીજ આવી દશા? તારીજ આવી હાલત? તુંજ આમ જ્ઞાનભૂલી થઈ જાય છે?”

“એન, પારકાને શિખામણ આપવી તે સહેલી વાત છે, પણ પ્રોતાના પર આવી મડે ત્યારે એજ શિખામણ પોતે ગ્રહણ કરવી તે બની શકે તેવું નથી.”

“ત્યારે પરોપદેશે પાંડિત્યમ?”

“એ સમગ્ર સંસારનો ધર્મ છે. સંસારની એજ પ્રણાલિકા છે. પારકાને ઉપદેશ દેવાય છે, પાતાનાથી ગ્રહણ થઈ શકતો નથી.”

“વારૂ, તું તારી મેળે રસ્તો ન કરી શકતી હોય તો રસ્તો અમો બતાવીએ. બોલ તું માનશે? તું અમારા ઉપદેશને આદર આપશે?”

“જરૂર આપીશ.”

“ત્યારે એમ કર.”

“શું?”

“તું પોતે પણ શસ્ત્રધારીમાં નિપજા છે.”

“તેથી?”

“તેથી બીજું શું? એટલું પણ સમજતી નથી. તું પોતે જલ્દીમ-
સિંહના સામે જા, એનું પાણી ઉતાર.”

“તમારી આ સલાહ ઘણીજ સારી છે.”

“ત્યારે હવે કર તૈયારી.”

“બીજી સખીએ પુછ્યું; “બીજા સરદારો સાથે લેવા કે નહિ?”

“બીજા સરદારોનું શું કામ છે? હું જલ્દીમસિંહથી હાથોહાથ
થઈ જઈશ.... એ પણ જાણશે કે, વીરનારીઓ પડી છે.”

“વીરનારીઓ પડી છે, તો દરબારમાં કેમ આજ બગડી ગઈ?”

“એની મને કંઈ ખબર ન રહી. મારી મરજી એવી હતી કે
સરદારની પદવી હું લઈશ. મારી વાતથી વાદવિવાદ વધશે! હું બધાની
સરદાર થઈ મેદાનમાં નીકળીશ, પણ મને સ્વપ્નામાં જ ખબર ન હતી કે
આમ વાતની વાતમાં હું હોમાઈ જઈશ.”

“પિતાજીએ આવું પગલું કેમ ભર્યું હશે?”

“જ્યારે અહિં થવાનું હોય છે ત્યારે કશું સૂઝતું નથી.”

“પણ અહિં તને અહિં ગયું શા માટે? એમાંથી હિંતની વાત
ન નીકળે એમ કેમ માની શકાય? જો તું જઈને જલ્દીમસિંહને પાછો
પાડશે તો તારો હાથ પકડનાર કાણ છે?”

હંસા સરમાણી. સખીઓની શિખામણથી તેને નવીન બળ આવ્યું.
શરીરમાંથી શોક દૂર થયો અને તે જલ્દીમસિંહની સામે જવાનો
નિશ્ચય કરીને ઉઠી.

રાતનો વખત હતો. હંસા પોતાના બાપ પાસે બેઠી બેઠી લાડ
કરતી હતી. બાપ હંસાને હંસાવતો હતો, કલાવતો હતો. હંસા હસતી
અને કાલી થતી હતી. બાપના પ્રાણના પ્રાણ આ હંસાજ હતી. હંસા
દરબારમાં અનેકા બનાવથી હંમેશા ઉદાસ રહેતી હતી. રાજા એ

જોયા કરતા. હંસાને પ્રશ્ન કરતા, હંસા ખુલાસો ન કરતી. આમ દિવસો મયા. હંસા અને આપ બન્ને વાત ભૂલી ગયા અને આસ્તે આસ્તે આપે હંસાને પોતાના પક્ષમાં લીધી. પહેલાં તો હંસાનું મન માન તુંજ નહિ પણ ‘વિધિ શા શા રંગ બતાવે છે!’ એ સ્વપ્ન યાદ આવતા પોતે શાન્ત થતી. એકાદ વખત પોતાના ગુરૂદેવની આકૃતિના મુખમાંથી શબ્દો નીકળ્યા હતા કે: ‘હંસા, ભાવિ કાષ્ઠથી મિથ્યા થતું નથી.’ આ શબ્દોએ હંસાને શાન્ત પણ કરી હતી. માણસનું મન ભાવિ ઉપર ભરોસો નથી રાખી શકતું. વિધિનો ખેલ શો છે, તે જોવા જેટલી ધીરજ માણસમાં હોતી નથી. હંસા પણ માણસ હતી અને એથી એના મનમાં અધિરાષ્ટ્ર હોયજ. એના અંતરમાં આશ્વાસન ન હોય તો તે સ્વાભાવિકજ છે. એમાં દોષ જેવું નથી. આમ ભાવિ પર આધાર રાખતી, ભાવિથી અશ્રદ્ધાળુ થતી, વિધિની સામે યુદ્ધ કરનારી હંસાના દિવસો આમ જતા હતા અને આજે તો તેણે નવો સંકલ્પ કર્યો હતો અને એ સંકલ્પથી હર્ષ અને નવું ચિંતન્ય હંસામાં પૂર વેગથી દોડતું હતું. આપ હંસાના આ નવા દેખાવથી આનંદમાં તણાવો. દીકરીની મનોદશા બદલાવાથી તેના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. આજે આપદીકરી અને હર્ષના સાગરમાં તરતાં કુળર્તા ખેડાં હતાં. આપ બોલ્યો:

“હંસા, આજે તારી ગતિ મને બહુજ આનંદ આપે છે.”

“મારી ગતિમાં તમે એવું શું જુઓ છો?”

“ખીજું કંઈ નહિ, માત્ર તારા નયનોમાંથી હાસ્ય ઢોળાય છે. દંતપંક્તિ કંઈ જુદીજ વાતો કરે છે. તારા શરીરમાં આનંદનોજ આવેશ નબરે તરે છે અને એ તારા આનંદથી હું પણ મુગ્ધ થાઉં છું.”

“આપને આનંદ કરાવવો તે મારું કર્તવ્ય છે. ધિક્કાર હજો એવા બાળકબાળકીને કે જે માઆપના શોકનું કારણ થઈ પડે છે.”

“બાળકબાળકી શોકનું કારણ બને તેથી શું? માતાપિતા બાળકો ના શોકને સમાવે છે, તેનાં અંતરનું સમાધાન કરે છે. બાળકો

શોકનું કારણ અને તોપણ માઆપ તેમાં મોટા મનથી આનંદ માને છે, શોકને પણ આનંદથી સહન કરે છે.”

“કારણ કે માઆપનું મન મોટું હોય છે. મોટાનાં મનમાં મોટીજ લાવનાઓ હોય. બાળક નાનો અને તેનું મન પણ નાનુંજ, અને તેજ કારણથી તેની સમજણ અને લાવનાઓ પણ નાની.”

“હવે એ વાત જવા દે. કહે આજે તેં એવું તે શું જોયું છે કે તું આટલી બધી આનંદમાં છે ?”

“મારો વિચાર એવો છે કે જાલીમસિંહનો હું સામનો કરું.”

“તું ?”

“કેમ નહિ ?”

“તું એક બાળકી છે.”

“બાળકી છું, પણ સિંહણ છું.”

“સિંહણને હજી તો ૨ નથી આવ્યાં ?”

“બાપુ, એમ તમે કહો છો ! સિંહનાં બચ્ચાં બાળપણમાં પણ મહાન્મત્ત હાથીનાં ગંડરથળ ચીરી નાખે છે. તમે મને શું સમજો છો ?”

“મારા જીવનનું રમકડું.”

“ખરું પણ દુસ્મનનો હું કાળ છું !”

“એક નિર્દોષ બાળકી ?”

“બાળકી નથી; ચંડિકા છું.”

“બેન, તારું આ સાહસ છે.”

“વીરનર અને વીરનારી સાહસિકજ હોય છે.”

“આમાં અનર્થ હોય છે.”

“અનર્થનો વિચાર કરવાનું ક્ષત્રિયધર્મમાં નથી. ક્ષત્રિયધર્મમાં સંગ્રામ છે. સંગ્રામ એજ ક્ષત્રિયધર્મનો જીવનમંત્ર છે.”

“બેન !”

“બાપુ, મને આજ્ઞા નહિ આપો ?”

“આવી આજ્ઞા ન માંગ; મારા પ્રાણુ માંગ.”

“બાપુ, તમે આમ કેમ બોલો છો ?”

“તું મારી કુળદેવી છો!”

“કુળદેવીને દુલ્હાથી લાલ?”

“બેટા....!”

“તમે આમ કેમ કરો છો?”

“મને મારી કીર્તિ બહુજ વહાલી છે.”

“હું તમારી કીર્તિને દીપાવીશ.”

“એમ નહિ બને તો?”

“નહિ બને?”

“એ લુંટારો છે, એના વિચારો બ્રષ્ટ છે.”

“હું એના વિચારોને ઝાકળનાં જળ સમાન કરી નાખીશ. તમે મને એવી નબળી સમજો છો? મારા પ્રાણુ જશે પણ ધર્મ નહિ જાય. હું પ્રાણુ ગુમાવીશ, પણ આપની કીર્તિને નહિ ગુમાવીશ. મરીશ તો પણ કીર્તિને વરીને મરીશ.”

“તારી એજ ધરજા છે?”

“હા. બાપુ હું એજ યાયું છું. મારા સામું જુઓ. હું કોઇને વરવા નથી માંગતી. કોઇને હાથ આપવાનો મારો વિચાર નથી. એટલાજ માટે હું પોતે મેદાનમાં જઇશ. મારો બચાવ હું પોતે કરીશ. એમ કરવાથી આપના વચનની મહત્તા જળવાશે. મારું પણ દિન થશે. પણ જો એમ નહિ થાય તો, આપનું વચન રહેશે; મારા પ્રાણુ નહિ રહે!”

“તું જલ્દીમસિંહને જીતીશ ?”

“જલ્દીમસિંહ લુંટારો છે, હું વીરનારી છું. ગુરજનો મારા પર હાથ છે. મારો આત્મા મને કહે છે કે હું વિજયને વરીશ.”

“એમ નહિ બને તો?”

“કુળગૌરવને લજવીશ તો નહિજ.”

“ ઠીક, તારી એવીજ ઈચ્છા છે તો ભણે. બેન, મરવાનું માગી લેજે, પણ એવું ન થાય કે માઈ જીવન.....”

હંસા આપના ગાલ પર પોતાના બંને હાથ લગાડી બોલી:

“તમાઈ જીવન કલ્યાણમય કરીશ, તમાઈ કુળ દીપાવીશ, તમારા લોહીનો પ્રભાવ કેટલો બલિષ્ઠ છે તેની ખાત્રી કરી આપીશ.”

“કીરતાર તને યશ આપે.”

“અરુ.”

આ તરફ પિતાપુત્રી વચ્ચે આવી વાત થઈ. વીરમહેવના દર-બારમાં પણ એજ વાતનો વાદવિવાદ થતો હતો. વીરમહેવે મોકલેલો અનુચર દરબારમાં પાછો આવ્યો હતો, ભગવતસિંહ તરફનો પ્રતિ ઉત્તર પણ આપી ચુક્યો હતો. આવો ઉત્તર મળવાથી વીરમહેવ મહા વ્યથામાં હતો. દરબારમાં માત્ર એકજ પ્રશ્નની ચર્ચા થતી હતી કે હવે શું કરવું? એક સરદારે સલાહ આપી:

“મહારાજ, આપ ચટો ને?”

“હું ચટું?”

“કેમ હંસાનો હાથ નથી જોઈતો?”

“હું રાજા છું. રાજા એક હુંટારાથી લડે? એમાં માઈ ભૂપણ શું?”

“ભૂપણ એકજ!”

“અને તે?”

“હંસા કુમારીને મેળવવાનું.”

વીરમહેવે એક નજર આપ્યા દરબાર પર નાખી. નાગલા દરબાર-માં હતો નહિ. નાગલાને ન જોવાથી વીરમહેવની મુખાકૃતિ પર નિરાશા છવાઈ ગઈ અને તેણે પુછ્યું:

“નાગરાજ ક્યાં છે?”

“મહેલમાં.”

“બોલાવ તેનો”

વીરમદેવનું વાક્ય તીકળવા સાથે માણસ પશુ બહાર નીકળ્યો. માણસ જવા પછી વીરમદેવ કહેવા લાગ્યો: “આ કાર્ય કરનાર મારા તરફથી મોટું મનામ મેળવશે. કહો કેાણુ આ કામ કરવાને તૈયાર છે?”

“આપની આજ્ઞા હોય તે.”

“જેને પોતાની વીરતા પર વિશ્વાસ હોય તે બહાર આવે.”

“અમે બધા વીર છીએ.”

“મરવા જવાનું છે?”

“મૃત્યુ અમારી હથેળીમાં હોય છે.”

વીરમદેવને આ વાતો પર વિશ્વાસ ન આવ્યો. સરદારોની વાતો હતી, એમાં વીરત્વ ન હતું. વીરતા હતી તો પૂરી ન હતી. એજ કારણથી વીરમદેવે પોતાના સરદારોને જલ્લીમસિંહ માટે તૈયાર ન કર્યા. એટલામાં તો નાગલા ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો. વીરમદેવે તેને આંખોથી આદર આપ્યો. નાગલાએ મસ્તક નમાવી કહ્યું:

“રાજન્! મને શી આજ્ઞા છે?”

“જલ્લીમસિંહને તમે જાણો છો?”

નાગલાના કાન પર જલ્લીમસિંહનું નામ આવતાં તે ચમક્યો. જલ્લીમસિંહ તો પોતાનો ભાઈ! લુંટારો! એ ભાઈ નાગલાને યાદ ન હોય, તેને નાગલા જાણતો ન હોય, એ શું બનવા જોગ છે? એના લુંટારાના ધંધાથી તો નાગલાએ ધર તળ્યું હતું! એ ભાઈને નાગલા ન જાણે? નાગલાના મોઢાનો રંગ બદલાતો ગયો. ધડીમાં ભાઈ તરફનો રોષ, ધડીમાં લુંટારાના ધંધા પર ધિક્કાર અને ધડીકમાં ભાભીનાં મેણાંની યાદ; ધડીકમાં હર્ષ, ધડીકમાં ક્રોધ અને ધડીકમાં ચિંતા; આ બધા ભાવો નાગલાના મોઢા પર રમવા લાગ્યા. વીરમદેવ સમજી ગયો કે નાગલા લુંટારાને જાણતો લાગે છે. જે નાગલા જાણતો ન હોત તો તરતજ ઉત્તર આપી દેત. જાણે છે માટે ઉત્તર આપતો નથી. આમ નિર્ણય કરી વીરમદેવ બેઠ્યો:

“નાગલા, મેં શું પુછ્યું?”

“શું?”

“સાચું કહેશો ને?”

“જીવું બોલવાનું હું શીખ્યો નથી.”

“ત્યારે કહો, જલ્મીમસિંહ લુંટારાને તમે જાણો છો?”

“જાણું છું.”

“તે કાણુ છે?”

“આપને એથી શું કામ છે?”

“કામ કંઈ નથી, તેને પકડવાનો છે અથવા ઠાર મારવાનો છે.”

“શા માટે?”

“હંસાને મેળવવાનો એ એકજ માર્ગ છે!”

“આપ આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરી શકો છો.”

“હું એ કામ તમારા પર છોડવા માગું છું.”

“મારા પર?”

“હા, તમારી શક્તિ મને વિનય અપાવશે.”

“તમારી શક્તિ પર તમેને શ્રદ્ધા નથી?”

“છે, પણ તમારા જેવા મહારથી મારા દરબારમાં છે એમ લોકોને કયાંથી ખબર પડશે? જલ્મીમસિંહ સામે જાવ અને સફળતા મેળવી વહેલા આવો.”

“વાર, ક્યારે જવાનું છે?”

“કાલે.”

“હીક છે, હું આપની આજ્ઞા મસ્તકે ચઢાવું છું.”

આટલી વાત પછી દરબાર તરતજ બરખાસ્ત થઈ અને નાગભા સુરેખા પાસે આવ્યો. સવારમાં એક તરફથી નાગભા ચઢવાનો છે; બીજી તરફથી હંસા. એક તરફ પતિ; એક તરફ પત્ની. જેવાનું રહ્યું કે હવે શો રંગ જામે છે!

પ્રકરણ ૨૦ મું

વેશબદ્ધે.

—:૦:—

હંસાના કોડ અદ્ભુત હતા. આજે ધણા સમય પછી તે તલ્વાર સાથે તાલ લેવાની હતી, રમવાની હતી. સ્ત્રીઓ નિરંતર રાસ રમે છે, ગાય છે, ઝીંકે છે, પણ તલ્વારથી તાલ પાડવાનું તો ક્યારેક એઓને મળે છે; અને તે પણ શુદ્ધ ક્ષત્રિયાણીનેજ.

એ સમય હતો કે, જ્યારે વીરરમણીઓ વીરાંગના થઈ ભૂમિને કંપાવતી, આકાશને થથરાવતી, સ્વર્ગના દેવોને પણ ભય લાગે એ રીતે સંગ્રામમાં ઝુઝતી, મારતી, મરતી, લડતી, પડતી, દોડતી, અને ક્ષત્રિયાણી એટલે શું એનું પ્રમાણ આપતી,

એ સમય ગયો, અને હવે ? હવે તો ક્ષત્રિયાણીઓમાં એ શક્તિ રહી નથી. ક્ષત્રિઓજ જ્યારે એવા છે, તો પછી ક્ષત્રિયાણીઓનો શો દોષ ? તાતી તલ્વારે લડનારા, મર્દ થઈ મેદાને પડનારા અત્યારે કાણ છે ? ક્યાં છે એ વીરનર કે જેની વીરહાકથી સંમરભૂમિ ગાળી ઉઠે ? ક્યાં છે તે કેસરી કે જેની રાડથી દુશ્મનદળ છિન્નભિન્ન થઈ જાય અને શીયાળવાં માફક જ્યાં ત્યાં નાસભાગ કરે ? એતો સ્વપ્ન થયું. જેનારાએ જોયું. આખા ગુલ્લી એટલે બધું દ્રષ્ટિ સામેથી દૂર થયું; રહ્યું માત્ર સ્મરણ, ખાલી ખ્યાલ, રૂદન સાથે તેની અમસ્તી યાદ.

એ યાદ પર આજે દેશના તમામ ક્ષત્રિયો અભિમાન કરે છે; કાર્ય કરતા નથી. રાજા મહારાજાઓની દશા રડવા જેવી છે. જગીરદારો જેવા જેવાજ રહ્યા છે. બાકાના ક્ષત્રિયો ક્ષત્રિય નહિ, પણ ખેડુત; સાધારણ લોકોની ગુલામી કરનારા અને અશીલુર્મા સર્વસ્વ ગુમાવનારા છે. જાણે

ક્ષત્રિય જાતિમાં એ બળ પરિબળજ નથી રહ્યું! હતું ત્યારે તો ધણું હતું; નથી ત્યારે કંઈ નથી.

હંસા એ સમયમાં હતી, જે સમયમાં સર્વ કંઈ હતું. હંસામાં પણ સર્વ કંઈ ભરપૂર હતું અને એ બધું વાંચનાર જાણે છે. હંસા ખેડુતની છોકરી તરીકે જે વીરતા બતાવી ગઈ છે, તેની પુનરોક્તિ કરવાની જરૂર નથી.

હંસા પોતાની વીરતા બતાવવા, જાલીમસિંહને પોતાના હાથને સ્વાદ ચખાડવા પુરુષવેશ્વર્મા નીકળી. સાથે સારા સારા સરદારો લીધા. જે સરદારોને આશા હતી કે અમો હંસાનો હાથ મેળવીશું, તેજ હંસાના હિમાયતી થઈ હંસાની સાથે ચાલ્યા. હંસાને મેળવવાની મનોવાંછના કોણ જાણે ક્યાં નીકળી ગઈ.

હંસા એક સુંદર ઘોડી પર સ્વાર થઈ. ઘોડી તેજ હતી; નવલ-વધુનાં નેત્રો જેવી. તેના પગ પૃથ્વી પર ન પડતા; પૃથ્વીથી અધ્ધર રહેતા. એ એવી રીતે ચાલતી કે ચાલમાંથી સંગીત ઝરતું. જોનારા આ ઘોડીને જોઈજ રહેતા.

હંસાના મનમાં હિંમત હતી. એ નિશ્ચય કરી બહાર નીકળી હતી, કે ‘હું કુટારાને પકડીશ.’

હંસાના હાથમાં તમામ કળા હતી, શસ્ત્રો કેમ ફેરવવાં તે તે સારી રીતે જાણતી હતી. અને એજ બળ ઉપર પોતાને વિશ્વાસ હતો કે, વિજય મારા પગ પૂજશે, હું પોતે જય મેળવીશ, મારો હાથ કોઈના હાથમાં જશે નહિ, અને જશે તો માત્ર નાગલાના હાથમાં જશે.

એ નહોતી જાણતી કે નાગલા પોતેજ શું કરી રહ્યો છે. નાગલા પોતેજ વીરમદેવના તરફથી આવવા નીકળ્યો છે; જેને પોતે પોતાનો આત્મા અર્પણ કરી ચુકી છે, તે આત્માનો આધાર પોતાને બીજાના હાથમાં આવવા પ્રાણ પર બાજી રમવા આવનાર છે, એ વાત તે નહોતી જાણતી.

હંસા જેના સામે જાય છે તે કાણુ છે? નાગભાનો ભાષ, વડીલ. હંસાનો જેઠ, ધર્મનો આપ. પણ હંસાને તેની ક્યાં ખબર છે? એ તો એમજ જાણે છે કે હું એક લુટારા સામે જાઉં છું અને પ્રજાસેવાનું કાર્ય કરું છું; સાથે મારા પર આવેલાં વાદળાંને હું વીખેરી નાખું છું.

હંસા અંતરના ભેદ નહોતી જાણતી; એ તો પોતાના વિચારમાં ચાલી આવતી હતી.

આ તરફથી નાગભા તૈયાર થયો હતો. નાગભા અને તે લુટારાના સામે થાય એટલે શું? નાગભાની સામે કાનાથી જેવાય એમ હતું? નાગભાની આંખ ન હતી; જવાળામુખી હતો. નાગભા નાનો હતો, વીરતા અપાર હતી. વીરનર વીરહાક વગાડવા આવતો. વીરહાક વગાડી શું કરવાનો હતો? પોતાની પ્રેમરાશીનો નાશ; પોતાની હૃદયેશ્વરી ખીજના હાથમાં આપવા માટેની તૈયારી. એને ખબર ન હતી કે હંસાકુમારી એજ ખેડુનની બાળકી છે; મહારાજના આશ્રમમાં જેની સાથે હૃદયનો પલટો થયો છે તે એજ મૂર્તિ છે. નાગભા અજાણ્યો હતો અને એ અજાણ્યપણામાં કેવો અનાવ અનતો હતો !

હંસા પોતાના સાથીદારો સાથે ગાઢ જંગલમાં ચાલી જતી હતી. આસપાસ પોતાના સરદારો હતા. સાંજ પડવા આવી હતી. સૂર્યનાં નિર્મળ કિરણોમાંથી થોડું થોડું તેજ નીકળતું હતું. ઝાંખાં કિરણો હંસાના મુખ પર ઢોળાતાં. હંસાના મોઢા પર સૌન્દર્ય તો હતુંજ, તેમાં સૂર્યનાં સોનેરી કિરણો ભળ્યાં પછી પુછવુંજ શું? હંસા એક સુવર્ણની જીવતી પ્રતિમાજ થઈ ગઈ. એમાં પણ જ્યારે હંસાના મુખ પર મંદ હાસ્ય ફરકતું ત્યારે તો ગજબજ થઈ જતો. આજીઆજીના સરદારોનાં અંતર હચમચી જતાં.

હંસા આગળ જતી હતી. સૂર્ય પણ જતો હતો. અંધારું આવતું હતું. અંધારું થતાં હંસા જરા અચકાણી અને બોલી :

“ ક્યાં છે લુટારાનું સ્થાન ? ”

“હજી દૂર છે.”

“કેટલુંક ?”

“વધારે નથી ?”

“એના સ્થાનમાં એ હશે ?”

“બનવા જોગ નથી. જો લુંટારો પોતાના સ્થાનમાંજ ભરાઈને બેસી રહ્યો હોય તો પછી તેને પકડતાં વાર શી લાજે ? એ તો ક્યાનો ક્યાં હશે !”

“તો પછી એના સ્થાન પર જવું ફાકટ છે.”

“ફાકટ કેમ ?”

“તે ત્યાં ન હોય પછી ત્યાં જવાથી લાજ શો ?”

“પણ આપણે ખીજે ક્યાં જઈશું ? આપણા માટે ખરો રસ્તો એ એકજ છે.”

“જો આપણે એના રહેઠાણને ઘેરી લઈશું તોજ તે પકડાશે. એને શોધવા નીકળવાથી આપણું કાર્ય થાય તેમ નથી.”

“પણ એનું એકજ સ્થળ છે એમ કેમ માની શકાય ? એ લુંટારો છે; એકજ સ્થળે પડ્યો રહે એવો એ મૂર્ખ હોવો ન જોઈએ.”

“મૂર્ખ નથી ત્યારે તો તે પકડાતો નથી. જો મૂર્ખ હોત તો ક્યારેનોયે આપણા સપાટામાં આવી ગયો હોત; પણ એ મૂર્ખ નથી.”

“ત્યારે હવે કરવું શું ? જવું ક્યાં ? ક્યાં આપણે રોકાવું ? ક્યાં એની તપાસ કરવી ?”

“તપાસ કરવાનો એક રસ્તો છે.”

“શો ?”

“તમો માનશો ?”

“કહો.”

“તમે તમારો વેશ બદલી નાખો.”

“એમ કરવાનું કારણ?”

“કારણ એજ કે આ વેશમાં તે આપણા હાથમાં આવશે નહિ. તમે વેશ બદલો, અમે પણ બદલીએ.”

“પછી?”

“પછી આપણે વટેમાર્ગું થઈને આમતેમ ફરીએ.”

“હા, એમ કરવાથી એ લુંટારો આપણને પકડવા આવશે અને આપણે પકડાશું.”

“આપણે પકડાશું? પકડાશું તો પછી પકડી કેવી રીતે શકીશું? આપણે પકડાવાનું નથી, પણ તેને પકડવાનો છે.”

“એટલા માટે તો આ યુક્તિ સ્વયંવું છું.”

“આ યુક્તિ મને ઠીક નથી લાગતી.”

“મારી વાત પૂરેપૂરી સાંભળો.”

“કહો.”

“આપણા પકડાવા પછી સરસામાન આપવા માટે આપણે આના-કાની કરીશું, એટલે આપણને લુંટારા તેમના સરદાર પાસે લઈ જશે. અને પછી...”

“પછી આપણે વીરહાક વગાડીને લુંટારાને પકડીશું.”

“બરાબર.”

“વાહ, વાહ, આ યુક્તિ ઠીક છે. ત્યારે પોશાક કેવો બદલીશું? આપણે કંઈ તેવા સાધનો તો લાવ્યાં નથી.”

“આપણને આવી તો ખબરજ ન હતી.”

“તો શું તમે આ વાતને રમત બાજીનાં હતાં?”

“ત્યારે ખીલું શું?”

“કુંવરી, સંત્રામમાં લડવું તે રમત છે; લુંટારાને જીતવો એ રમતની વાત નથી.”

“એનું કારણ?”

“કારણ એજ કે સંગ્રામમાં ધર્મયુદ્ધ થાય છે. સામાસામાં હાથ બે હાથ કરવાનો સમય આવે છે. એ તો લુંટારો, કાવાદાવા કરનારો, વિશ્વાસઘાતથી મારનારો; એની સામે જવું એ કાંઈ બાળકાના ખેલ નથી. રણસંગ્રામ વીરનર માટે ખેલ છે, પણ એ વાત તો ધણીજ કઠિન, ધણીજ મુશ્કેલ છે.”

“પણ હવે રસ્તો શો લેવો?”

“અહીંયાંથી આપણે આબુઆબુના ગામમાં જઈએ.” હંસા બોલી.

“પછી?”

“ત્યાં જઈ આપણે આપણો પોશાક બદલીને પછી આગળ વધીએ.”

“ચાલો ત્યારે.”

“ક્યાં જશું?”

“સામે જુઓ; અંધારામાં સળગતી એક બત્તી આપણને સૂચન કરે છે. ‘આ તરફ આવો. તમારી કાર્યસિધ્ધિ અહીંયાં થશે.’”

હંસા અને તેના સાથવાળા સરદારો જે તરફથી બત્તીનો પ્રકાશ આવતો હતો, તે તરફ ચાલ્યા અને થોડા સમય પછી તેઓ બધાં ગામમાં આવી પહોંચ્યાં.

ગામમાં માત્ર ખેડુતોનીજ વસતી હતી, વેપારી કોઈ ન હતા. ખેડુત લોકે ભૂમિમાતાની સેવા કરી પોતાના ઉદરનું પોષણ કરતા, ધર આગળ દુઝાણું હતાં, જીલતા હાથીઓ સમાન બળદોની જોડીઓ હતી, એજ એમની જીવનદોરી, એજ એમની સમૃદ્ધિ, સંપત્તિ અને માયા-મુડી હતી.

ગામડાના લોકો આંખણમાં ખાટલા નાખી ખેડા હતા, પરપાડોશી-ઓ સાથે મળી અગમનિગમની વાતો કરતા. કોઈના હાથમાં હુકકો હતો, તેની એક બીજા વારાફરતી મઝા લેતા હતા. હુકકો પોતાનો અપ્રિય અવાજ કાઢતો હતો. માણસોનાં મોઢામાંથી ધુમાડાના ગોટા નીકળતા હતા. ખેડુતસ્ત્રીઓ પણ ઓટલા પર બેસી વાતો સાંભળતી

હતી. કાષ્ઠ વૃક્ષ સ્ત્રીના હાથમાં હાતણુ અને ભાંગ હતાં. કાષ્ઠના હાથમાં
છીંકણીની દાખડી હતી. વાતો થતી, છીંકણી ઉડતી, નાક બોલતું,
સામસામી વાતો નીકળતી અને સહુ આનંદનો લાવો લેતા. એક
સ્થળે આવો મેળો જમ્યો હતો. વાત આ પ્રમાણે હતી:

“અરજણુ પટેલ, આ વાત સંભળા ?”

“કય ?”

“મહારાજની ?”

“શી વાત ?”

“જે હુંટારાને પકડી લાવહે તેને રાજકુંવરી મલહે.”

“ઇ કાંઈ મનાય બનાય નઇ, રાજ, વાળ ને વાંદરાં એની વાત
નો ભરહો શું ?”

“તમે મહારાજને હું હમજો ?”

“બધું.”

“એ ભઇ, આવી વાત ના બોલો. મહારાજ તો રામ જેવા સે.
એનો બોલ બરમા પણ ના ફેરવી હો.”

“અલ્યા ભઇ રેવા દે ને. બધા રામના અવતાર સે તે જાણ્યા.
આ તો હુંટારાને પકડવા કાછડો સે.”

“કાછડો બોછડો કાંઈ નથી; ખરી વાત સે.”

આમ બોલતાં બોલતાં હુકકાની આપલે ચાલી. વચમાં ખીજે બોલ્યો:

“પણ મેં તો આજ નવીજ વાત સંભળા સે.”

“તે શી ?”

“રાજકુંવરી પોતે સડી સે.”

“કયા ?”

“હુંટારાની પુટે.”

“લે રાખ, હવે રાખ, વેખલ.”

“તમે માનતા નથી, પણ હાસું કહું સું !”

“કામ્ની ઘોડીએ કાણુ બાણુ દીધું હશે તે, આવી વાત ઉડી લાગે સે.”

“ના બાપા, ના, કુંવરી પોતે સડી સે, પુરૂષના વેશમાં.” વાત કરનારે રસમાં ઉતરી વાત કરી. એને લાગ્યું કે વાત બનવા જોગ હશે. એટલામાં એક બોલ્યો:

“કુંવરી પકડાશે તો?”

“પકડાય શાની?”

“કાં નો પકડાય? શું એના માથામાં કાંઈ ગજા ધાલ્યા છે? એક તો બળ વગરની સોડી અને પાસી વગડામાં એકલી.”

“એકલી પણ ધણુને બારે પડે એવી સે. તદ્વારના પટા રમવામાં એવી હોશિયાર છે કે કીધાની વાતજ નષ્ટ.”

“હા, પણ એ ધરમાં, રાજદરઆમાં; લુંટારાની સામે નષ્ટ તો. લાં તો દાદો દે બોડામાં તે બોડુંજ ખેરવી નાખે.”

આવી વાત થઈ લાં તો કુંવરી અને સરદારો આવી પહોંચ્યાં. ઘોડાને અવાજ સાંભળતાં બધા લોક ચમક્યા. એ તો એમજ સમજ્યા કે લુંટારો આવ્યો. આથી બધાં ગભરાયાં અને નાસભાગ કરવા લાગ્યાં. કુંવરી તરતજ ઘોડેથી ઉતરી અને બધા ખેડુતોને આશ્વાસન આપી નિર્ભય કર્યાં. જ્યારે આ લોકોએ જાણ્યું કે, જે વાત આપણને મશ્કરી લાગતી હતી તે મશ્કરી નથી પણ ખરી છે, ત્યારે તેઓની નવાઇનો પાર રહ્યો નહિ. બધા ખેડુતો હંસાના સામુંજ જોઈ રહ્યા. હંસા બોલી:

“ખેડુતો, ગભરાવાનું નથી.”

“બા, તમે હો લાં ગભરાવાનું હોય?”

“અમે અહીંયાં રાત રહેવાનાં છીએ.”

“રાત શું કામ, જવ આખો રહો ને. પ્રભુએ ધણું આપ્યું છે. અમારા અન્નના કોઠારો આપનાં પમલાંથી ભર્યાજ રહેશે.”

“તમારી લાગણીનું માપ અત્યારે નીકળે તેમ નથી. જુઓ, સવારમાં અમેને જે જોઈએ તે સોંપ કરી આપશો?”

“હા. અમારા પ્રાણના સાટે, પછી છે કાંઈ?”

“આ વાત ગુપ્ત રહેવી જોઈએ.”

“વાધો નહિ.”

આટલીજ વાત થઈ અને સહુ રાજકુંવરીની મહેમાનીમાં રોકાયાં. રાજ્યાળાએ મહેમાનીમાં કાંઈ ન સ્વીકાર્યું. જે કાંઈ હતું તે પરજ રાત કાઢવાનું નક્કી થયું. રાત ગઈ, સવાર પડી. સવારમાં કરેલા સંકેત પ્રમાણે સહુ સરદારોએ ખેડુતોના પોશાક પહેર્યો. હંસા પણ ખેડુતની બાળા બની. એ બાળાના વેશમાં તેણે નાગલાનું હૃદય જીતી લીધું હતું.

ખેડુતકન્યાનો વેશ પહેરીને શરીર પર નજર કરતાં હૈયું ભરાઈ આવ્યું. મનમાં આમ સળગી. અવાજ થયો: ‘આ વેશમાં કેવો આનંદ લીધો હતો? કેવી અમૃત સમાન ધડીઓ વીતી હતી? ગુરૂદેવના દરબારમાં મારા દેવની સાથે મેં શા શા લાવા લીધા હતા? પણ મારો એ દેવ ખીજીને હૃદય આપી ચુક્યો છે. હાય માઈં ભાવિ!’ એ ઝંખના સાથે આંખની કીકી પાણીમાં ડુબી ગઈ. પાણી છત્તકી ગયાં, બહાર આવ્યાં. જડા સાદલાથી હંસાએ પાણીને પાછાં વાળ્યાં અને તૈયાર થઈ પે.તે સરદારો સાથે ચાલી.

હંસા ખેડુતના વેશમાં નીકળી. એજ જંગલમાં નાગલા પણ ફરતો હતો. નાગલા પણ હુંટારાની શોધમાં હતો. એને ખબર ન હતી કે હુંટારાને બદલે પ્રાણના પ્રાણ જંગલમાં ભટકે છે. હંસાને પણ એ ખબર ન હતી કે જે વ્યક્તિ ત્રિલોકના સ્વામી કરતાં પણ વધારે પ્રિય છે તેજ આટલામાં છે. જ્યારે આ દેવાંશી રતો ભેગા થશે ત્યારે? ત્યારે શું થશે? જે થાય તે ખરું! હમણાં તો વાત અહીંયાંજ અટકી છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

પ્રેમીઓની ભેટ

—:૦:—

હંસાવલી ખેડુતકન્યાના પોશાકમાં સજ્જ થઈ; ના, ના, નાગલા ની પ્રેમમૂર્તિ બની. એવોજ પોશાકમાં હંસાએ નાગલાને મોહિત કર્યો હતો. એવોજ એ પોશાક હતો, કે જે પોશાકથી નાગલા હૃદય વગરનો થયો હતો. ફરી એવોજ પોશક પહેરી હંસા ચાલી, માંડા હાથીની માફક ઝુલતી ઝુલતી, ડોલતી ડોલતી. હંસાનું ડોલન આફ ૩૫ હતું. જે નાગલા આ વખતે સામે મળે તો, હંસાનાં ડોલનની મઝા જેવા જેવી થાય. નાગલા શું કરે? હંસા પર કેમ પ્રેમ દાખવે? કેવું બહાલ વરસાવે? પ્રેમમાં કેવી તરબોળ કરે અને પોતાનું ભાનસાન કેવી રીતે ભૂલી જાય તે લખવું અસ્થાને છે.

હંસા પોતાની યાજી ખિજાવવા નીકળી હતી. પોતાના સાથવાળાઓએ પણ એવોજ પોશાક પહેર્યો હતો, એવોજ વેશ લીધો હતો. અને કાંઈક ચીવટાઈથી આમતેમ જેતાં તેઓ ચાલ્યાં જતાં હતાં. એમની ઇચ્છા પકડાવાની હતી. પકડનાર કોઈ ન હતું. પકડનારના માર્ગમાં તેઓનાં પગલાં હતાં. આ રસ્તો ગાઢ હતો, જ્યાં ત્યાં જાડી અને ઝંખાડ હતી. આવળની કાંટા અને તેમાં કોઈક સ્થળે પીપળા વડની છાંટ, કોઈ સ્થળે હોંજડા તો કોઈ સ્થળે આંખા, જાંબુડા જણાતા હતા. દિવસ હીંગીને આગળ વધતો હતો. જરા જરા ગરમી આવતી હતી. હંસા મનમાં ને મનમાં મુંઝાતી હતી. તે ખેલી:

“આપણે ફાવીશું?”

“એમ લાગે છે.”

“હજી તો કાઠ મળ્યું નહિ.”

“મળશે.”

“પણ ક્યારે?”

“ન પણ મળે.”

“તો તો આપણી મહેનત નકામી જાય.”

“એમ પણ બને.”

“આપણે અહીંયાં રોકાશું?”

“રોકવાથી લાભ શો?”

“કદાચ તેઓ આવીને મળે.”

“હા, એ શિકારને શોધતાજ હશે.”

“ત્યારે આપણે શિકાર થઈ જઈએ.”

“શિકાર થવા તો આવ્યા છીએ.”

“સામા વડના ઝાડ નીચે બેસીશું.”

“એ ઠીક થશે, ત્યાં છયો પણ છે.”

“બાળુમાં કુવો પણ છે.”

“કુવામાં પાણી હશે?”

“હશે. હા, પણ મને બીજું વળા માદ આવે છે.”

“શું?”

“લુટારા એ કુવામાં છુપાઈ પણ રહે છે.”

“તમને ક્યાંથી ખબર?”

“લોકવાયકા છે.”

“એ એજ કુવો છે?”

“હા, આટલામાં બીજો કુવો નથી.”

“જો તેઓ ત્યાં હોય તો બહુજ સારું, આપણને વધારે પરિ-
શ્રમ લેવો ન પડે” હંસા બોલી. અને બધાં હિતર આપ્યા વગર વડના
ઝાડ તરફ ચાલ્યાં. વડનો દેખાવ ઘણોજ ગંભીર હતો. ઘટાટોપ ચોતરફ
ઢાળાઓ ઝુકી રહી હતી. પવન આવતો, ડાળીઓ હીંચકા લેતી. પવનના

પ્રભાવે વડના પાંદડાં ન સમજી શકાય તેવું ગાતાં. ક્યારેક ધીમું, ક્યારેક તેજ અને ક્યારેક સ્થિર થઈ જતાં. દેખાવ મજાનો હતો.

હંસા અને તેના સાથીદારો વડના ઝાડ નીચે આવીને ઉતર્યા, હંસા તો આવતાની સાથેજ બેસી ગઈ. બેસતાં બેસતાં બોલી:

“હાશ! હું તો થાકી ગઈ.”

“આ તો જગલ છે, રાજમહેલ નથી.”

હંસાએ તરતજ આંખ તાણી અને ભેદ બોલનારના મોઢા પર આંખ વતી તાણું માર્યું. બોલનારો આંખનો પ્રભાવ જોઈને સમજી ગયો. સૌ મૌન થઈને બેઠા. થોડીવાર થઈ એટલામાં હંસાના કાનમાં ઘોડાનો અવાજ આવ્યો. પોતે ચમકી અને સામે જોવા લાગી, સામેથી ધૂળની ડમરી દેખાતી હતી અને વચમાં ઘોડેસ્વાર હોય એવો ભાસ થતો હતો. આ દ્રશ્ય જોઈને હંસા હર્ષમાં આવી. જરા દાંત કાઢ્યા અને બોલી:

“તેઓ આવતા લાગે છે!”

“ઉડતી ધૂળ તેની સાક્ષી પૂરે છે.”

“હવે ?”

“હવે શું?”

“આપણે તૈયાર થવું જોઈએ.”

“લડવું છે?”

“ના, પકડાવું છે.”

“જેને પકડાવું હોય તેને તૈયાર થવાની શી જરૂર ?”

“ડીક છે, પણ બધા એ વાત ધ્યાનમાં રાખીને કે આપણો ભેદ જો ન પડે. જો ભેદ ખુલ્લો થશે તો આપણું કામ બનવાનું નથી.”

“એ અમને ખબર છે.”

“છતાં ભૂલ થયાં કરે છે, માટે સૂચના આપું છું.”

“હવે સૂચના કે સલાહની જરૂર નથી.”

હજી આ વાત તો અધુરીજ હતી, ત્યાં તો ઘોડાઓ અને તે પરના સ્વારો સાફ સાફ દેખાવા લાગ્યા. હંસા પોતાના સાથવાળાઓ સાથે સાવધ થઇને બેઠી. ઘોડેસ્વાર લુટારાજ હતા. મોઢા પર કૂરતાની છાપ હતી. આખમાંથી નિર્દયતાના તણખા ઝરતા હતા. આ માણસોને જોતાંજ એક લુટારાએ કહ્યું:

“કાણુ છો તમે ?”

“બેકુત.”

“ક્યાં જવ છો ?”

“અમો રસ્તો ભૂલ્યા છીએ, આપ કૃપા કરી રસ્તો બતાવશો ? અમને રસ્તો બતાવશો તો પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરશે. અમારે સારંગપુરી જવું છે.”

“સારંગપુરી જવું છે કે યમપુરી જવું છે ?”

“અનદાતા ! આવું શું બોલો છો ?”

“અમરદાર !”

“પણ શા માટે ?”

લુટારાએ શા માટેનો જવાબ ન આપ્યો અને હંસા તરફ દ્રષ્ટિપાત કર્યો. હંસા રૂપ રૂપનો અંબાર હતી. લુટારાના મનમાં ખાટીમીઠી લાગણી જન્મી તથા ગલગલીઆં પણ થયાં અને તે પુછવા લાગ્યો:

“આ કાણુ છે ?”

“અમારી છોડી.”

“ક્યાં લઈ જાય છે ?”

“ધરે.”

“એ નહિ બને.”

“કારણુ બાપલા ?”

“સુપ, કારણુ પુછનાર તું કાણુ ?”

“તમારા જેવોજ.”

“હું સરદાર છું.”

“હું પણ છું.”

હંસાની આંખ ફરી ગઈ. સરદારના મોઢેથી કાચું કપાઈ ગયું. હુંટારાએ હંસાની નજર સામે ન જોયું અને ઉત્તર આપનારને કહેવા લાગ્યો:

“તું કોનો સરદાર છે?”

સરદારે હંસાના મોઢા સામે જોયું; લાવ સમજ્યો અને વાતને પલટો આપીને બોલ્યો:

“હું સરદાર છું ખેડૂન પટેલીઆનો.”

“પટેલીઆનો સરદાર અને આવો તુમાખી?”

“તુમાખી ક્યાં કાર્કના આપ ઉપર છે?”

“તલ્વાર જોઈ છે?”

“લાકડી જોઈ છે મારી?”

“મરવાનો લાગે છે?”

“આ એકજ ઝપાટે આર વાગી જવાના છે.”

સરદારે પોતાના માણસો સામે નજર કરી અને કહ્યું: “પકડો આને; બાંધો!”

“બાંધનાર છે કોણ?”

“તારો આપ.”

“આપના મોઢેરા આવ તો ખરો. અલ્યા થઈ જવ તૈયાર; તમે પણ જાણો કે માથા સાટે માલ છે.”

એની વાતનો જવાબ સરદારની તલ્વારે આપ્યો. તલ્વારની અણી હંસાના સરદારને વાગી. પણ દરકાર વગર તે લાકડી ઝીંકીને ઉભો રહ્યો. ખીજા હુંટારાએ લાકડી ઝીલી લીધી. કાલાહલ થયો. એક તરફ લાકડીઓ; બીજી તરફ તલ્વાર. હંસા આ દેખાવ જોતી હતી. અહીંયાં યુદ્ધ કરવાથી કશો લાલ ન હતો. આથી તે મોઢેથી બોલી:

“શું કામ અમને મારી નાખો છો?”

“તારા માટે?”

“હું તો તમારી છું.”

“તો મુક આ લોકને પડતા અને ચાલ અમારી સાથે. અલ્યા એ લોક પાસે જે હોય તે લુટી લ્યો અને આ બાળાને સાથે લઇને ચાલો. વધારે રકઝક કરે તો આ ઝાડ સાથે બાંધી દો. એટલે એ પણ જાણે.”

અંદર અંદર તકરાર થઇ; એટલામાં બીજાં માણસો આવી પહોંચ્યાં. આ માણસોની સંખ્યા માત્ર પાંચ હતી. એક સરદાર અને ચાર ફાલતુ. એ લોકોએ આવતાંની સાથેજ સિંહગર્જના કરી: “ખબરદાર!”

આ બીજાણ અવાજ આવતાં લુટારાઓનાં હાડમાં થરથરાટી થઇ. પાછું ફરીને જોયું તો પાંચ વીરનર, નમ્ર તલ્વાર સહિત ઉભેલા દેખાયા, પાંચ જણમાં એક તો આપણી વાતોનો નાયક નાગલા હતો. નાગલાએ પ્રશ્ન કર્યો: “કાણુ છો તમે? શા માટે રંગડો છો આવાં નિર્બળને.”

“અમે કાણુ છીએ એનો ઉત્તર અમે મુખથી નથી આપતા.”

“ત્યારે?”

“તલ્વારથી.”

“તલ્વારથી?”

“હા, તલ્વારથી.”

“તમારી તલ્વારમાં પાણી છે?”

“હા. જોવું છે તલ્વારનું પાણી?”

“તમારા પ્રાણના પાણીની કાંઈ કિંમત ગણતા હો તો, તલ્વારના પાણીની વાત પડતી મુકો.”

“અમારા પ્રાણનું પાણી કાણુ માપશે?”

“વીરનરની તલ્વાર.”

“અમારા હાથમાં શું છે?”

“ ઐ ખેડુતને પુછો. તમારા હાથમાં તલ્વાર નથી, ખેડુતનું હથીઆર કે. એથીજ તમે ખેડુતને આમ રંજાડી રહ્યા છો. તલ્વાર શબ્દ મેલો છો પણ તલ્વાર કેમ પકડવી, ક્યાં વાપરી, કાની સામે વાપરવી; મેં જાણો છો ?”

“ હા.”

“ મૂખાંઓ શરમાતા નથી હા કહેતાં ? આવો તલ્વાર લઇને મારી સામે; હું તમને તલ્વારનું પાણી બતાવું !”

હંસા નાગભાને જોઇ જ રહી હતી. નાગભાની વીરતા અસીમ હતી. નાગભા તલ્વાર રમવામાં તેજ હતો. દાવ ખેલવામાં ખેલાડી હતો, વીર હતો. એની વીરહાકનો હંસાને અનુભવ હતો. પોતાના પ્રિયતમને જોતાં હંસાની કંચુકી હર્ષથી ફાટફાટ થવા લાગી. તેની આંખમાં ઘેન, હૃદયમાં હર્ષ, શરીરમાં નવીન બળ, મોહ અને તે સાથે કાંઈક ઘેલછા આવી. હંસા ભાન બૃક્ષી ગઈ.

નાગભા તલ્વાર રમવા તત્પર થયો. એના સાથીદારો પણ તૈયાર થયા. નાગભા બોલ્યો:

“ તમે નહિ.”

“ કેમ ?”

“ હું એકલો બસ છું.”

“ તેઓ ધણા છે.”

“ શિયાળવાં બસે હજાર હોય, કેસરીને શું કરનાર છે ? એક જ છત્રાંગમાં તે બધાં વિખરાઇ જશે.”

નાગભાની દૃષ્ટિ હંસા તરફ ગઈ, નયને નયન મળ્યાં, નાગભા આશ્ચિતો આગળ ધસ્યો અને મમતાથી બોલ્યો:

“ કોણ ? તું ! તું !”

હંસાએ નરમાશથી કહ્યું: “ હા, હું !”

“અત્યારે ક્યાંથી?” હંસાનો ઉત્તર મળે તે પહેલાં તો હુંટારા-
ઓમાંથી અવાજ આવ્યો: “બાપલા, બૈરી સાથે શું બપડે છે? આવ,
સામે આવ !”

નાગભાએ એમને એમ તસ્વાર કાઢીને ફેરવી. એક ચકાવો લીધો.
પૃથ્વી પણ ડરથી પોતાનાં વસ્ત્રો સંકાચતી હોય એવો ભાસ થયો.
નાગભાએ તસ્વાર ફેરવી એવોજ ઉત્તર સામેથી મળ્યો. હુંટારાએ પણ
કાંઈક કળા કળવી હતી. તેઓ સામે આવ્યા.

ધટા છવાણી. વિજળી ચમકવા લાગી. લોહીનો વરસાદ વરસવા
લાગ્યો. એકાદ ધા નાગભાને પણ લાગ્યો. આ ધ્વા હંસાથી ન દેખી
શકાયો. તરતજ પોતે તસ્વાર લઇને દોડી. નાગભાએ જોયું, અને
પડકાર કર્યો: “અસ, તારું કામ નથી.”

હંસાના હાથમાં તસ્વાર ન ટકી; પડી ગઈ. નાગભા ઘેરાઈ ગયો;
જેવી રીતે વાદળથી સૂર્ય ઘેરાય એ રીતે. આબુઆબુના સરદારો
તૂટ્યા, પણ તેઓ કોઈ સહાય કરે તે પહેલાં તો નાગભા વાદળ ત્રીખેરી
બહાર નીકળ્યો, અને સૂર્ય માફક તપવા લાગ્યો. હુંટારા થાક્યા,
ગભરાયા, ભાગ્યા, નાગભા પાછળ પડ્યો; પણ હુંટારા તો અલોપ થઈ
ગયા. નાગભા પાછો આવ્યો. હંસા નયનમાં હાસ્ય દોળતી ઉભી હતી.
નાગભા પણ પાસે આવી મંદમંદ હસવા લાગ્યો. હંસા ખોડી:

“આપે અમેને બચાવ્યાં.”

“ઉપકાર નથી કર્યો.”

“કર્યો છે !”

“રમત રમવી એમાં ઉપકાર નથી.”

“પ્રાણ હથેળીમાં રાખી લડવું એનું નામ શું રમત છે?”

“હા.”

“હું ક્ષત્રિય છું, ક્ષત્રિય નિરંતર પ્રાણ હથેળીમાંજ રાખે છે. હથેળીમાં
પ્રાણ લઇને ફરવું એ તો ક્ષત્રિઓનાં મનને રમત છે. એ રમત મેં
કરી બતાવી.”

“તમે કરી શકો; અમારું ગળું નથી.”

“તમે ખેડુત છો અને હું ક્ષત્રિય.” આમ બોલી નાગભાએ મૂંછ પર તાલ દીધો. હંસા મનમાં ને મનમાં હસવા લાગી. થોડીજ પળ ગઈ હશે કે હંસાના મનમાં દેવીના મંદિરની યાદ થઈ, આખું દૃશ્ય ફરી નજર સામે ઉભું રહ્યું. હૃદય ભગ્ન થઈ ગયું. આખા સામે અંધારા આવી ગયાં. હૈયું સુનું થઈ ગયું. અને એના પ્રભાવે આંખોમાં ઝળઝળીયાં આવી ગયાં. નાગભા બોલ્યો: “આ પ્રસંગ શોકનો નથી.” હંસાએ હૈયું હાથમાં લીધું અને બોલી:

“રડવું આનંદના સમયમાં પણ આવે છે.”

“આનંદના સમયમાં રડવું?”

“હા, હર્ષનાં આંસુ પણ આવે છે! શું એ તમોએ નથી સાંભળ્યું? તમને અનુભવ નથી? માતા બાળકનાં સૌન્દર્યને જોઈ હર્ષનાં આંસુ વરસાવે છે. બેન ભાઈને આશિષ આપતાં એમજ કરે છે. અને સ્ત્રી તો ડગલે ને પગલે આંસુથી પોતાનું કામ કરે છે. કોઈ સમે હર્ષથી આંસુ સારે છે, કોઈ સમયે તરકટ કરીને આંસુ પાડે છે. કામ કાઢી લેવા આંસુને બોકલી આપે છે. રડવાના તો ઘણા પ્રકાર છે.”

“સ્ત્રીઓ પાસે એજ શસ્ત્ર હશે?”

“હા, એજ અમારાં શસ્ત્રો.”

“તમારાં શસ્ત્રો તમોને અખીયાતાં. અમારે તો હથિઆરમાં તલ્વાર, બીજી કશી વાતની અમોને ખબર ન પડે.”

“ત્યારે હવે.....?”

“આટલીજ વારમાં!”

“હવે મારે જવું જોઈએ.”

“ક્યાં જશો?”

“મારા બાપને ગામ જ.”

“તે ક્યાં આવ્યું?”

“વખત આવશે ત્યારે કહીશ.”

“હમણાં?”

“હમણાં નહિ.”

“ઠીક, હું તમોને મૂકવા આવું.”

“નહિ.”

“કેમ?”

“હું મારા આપનું ગામ તમોને બતાવવા નથી માગતી.”

“હુંટારાનો ભય ધણો છે.”

“હું હુંટારાથી ડરતી નથી.”

“તું એક ખેડુતની.....”

“છતાં તલ્વાર પકડતાં આવડે છે.”

“એ હું જાણું છું.”

“પછી પ્રશ્ન રહેતો નથી. તમો ક્યાં પધારશો?”

“આ જંગલમાંજ.”

“કેમ?”

“હું હુંટારાના સરદારને પકડવા નીકળ્યો છું.”

“તમોને પણ રાજકુંવરીની ઇચ્છા છે?” રાજકુંવરીનું નામ સાંભળતાં નાગલાની દસા જુદીજ થઈ. સુરેખા યાદ આવી.

પોતે તો રાજકુંવરીને પરણી ચુક્યો હતો અને હંસાના મોઢાથી રાજકુંવરી શબ્દ સાંભળતાં થતાય તેટલો દુઃખી થયો. પ્રશ્ન કરનારને ઉત્તર ન આપી શક્યો. હંસાએ ફરી પૂછ્યું:

“તમોને પણ રાજકુંવરીનો મોહ થયો છે ખરો; નહિ?”

“નહિ!”

“ત્યારે હુંટારાને પકડવા કેમ આવ્યા?”

“હું મારા માટે નથી આવ્યો.”

“ત્યારે?”

“વીરમદેવના માટે આવ્યો છું. એ મારા રાજ છે. હું હુંટારાને પકડીશ અને રાજકુંવરી વીરમદેવને પરણાવીશ.”

“વાહા તમારી રાજભક્તિને ધન્ય છે. રાજભક્ત હો તો તમારા જેવાજ.” નાગબા શું સમજે કે આ શબ્દોનો અર્થ શો છે ? રાજ-કુંવરી કોણ છે ?

પ્રકરણ ૨૨ મું.

—:૦ : ૦:—

બહાલાંઓમાં વાતચીત.

—:૦ : ૦:—

હંસાના માર્મિક શબ્દો નાગબાના સમજવામાં ન આવ્યા. હંસા જે આશયથી બોલી હતી તેમાં ભુદીજ સૂચના હતી, ભુદોજ ભાવ હતો; પણ નાગબાને ક્યાંથી ખબર પડે કે હંસાનો બોલ આવા અર્થ વાળો છે. હંસાના સાથવાળાઓને તો ભાનજ ક્યાંથી હોય ? એ મિચારા-ઓનાં મનમાં સંકલ્પ પણ કેમ થાય કે હંસા નાગબાને વરી ચૂકી છે.

હંસા નાગબાને વરી ચૂકી હતી. નાગબાજ એના મનનો માન્યો માલીક હતો. નાગબાની સાથે જ લગ્ન કરવાના પોતાના મનોરથ હતા. ગુરૂજના આશ્રમમાં એ બનાવ વિસ્તારથી આવી ગયો છે એટલે આ સ્થળે વધારે ઉદ્ઘોષ કરવા જેવું નથી. હંસા નાગબાની પ્રેમરાસી હતી. નાગબા હંસાનો પતિ હતો. પતિ પોતાની પત્નીને ખીંચના હાથમાં આપવા માટે ચત્ન કરતો હતો, મૃત્યુના મુખમાં જવા જેટલો તત્પર હતો. મૃત્યુના મુખમાં જઈ સાર શો કાઢવાનો હતો ? પોતાની મનો-રમાને વીરમદેવ સાથે પરણાવવી એજ.

પત્નીને પારકાના હાથમાં આપવા માટે પતિની મહેનત હતી. પત્ની પોતાની દૃષ્ટિ સમક્ષ ઊભી હતી. પતિનાં કાર્યને વખાણતી હતી. પતિ જરા ગર્વથી પુલાતો હતો.

બેઠથી અબણ્યો નાગભા હંસાને ખેડુતની બાળકીજ સમજતો હતો. એ ખેડુતની બાળકી ન હતી પણ પોતાની હૃદયધિકારિણી હતી. આમ જંગલમાં એનો મોળાપ થવાથી નાગભાનો આનંદ પૃથ્વી થી આકાશ સુધી પહોંચ્યો. હંસાના મનમાં ઘણીજ ઘટમાળ ફરતી હતી. પોતાના સાથવાળા જે ખેડુતના વેશમાં પકડાઈ જાય તો ? પોતાનો બેઠ ખુલ્લો પડી જાય તો શું થાય ? વાતનો રંગ કેવું રૂપ લે ? આ બધાં તોફાનો હંસાના હૃદયને ચક્રોળે ચઢાવતાં હતાં. હંસાનું હૃદય ન હતું; ચક્રોળ હતી. વિચારો ઉંચાનીચા થઈ ફર્યાજ કરતા. વિચાર કરતાં કરતાં મનમાં કાંઈ દઢતા થઈ. પોતાના સાથવાળા સાથે જરા દૂર ગઈ અને તેની સાથે મસલત કરવા લાગી. સાથવાળા સાથીદારે પુછ્યું:

“બા, શું કહો છો?”

“તમે મારાથી છુટા પડી જાવ.”

“શા માટે?”

“મારે આ વીરપુરૂષ સાથે વાતચીત કરવાની છે.”

સાથીદારે જરા આંખ ઝીણી કરી, અને ગાઢ નિદ્રામાં પડેલા માણસ પ્રમાણે પોતે થઈ ગયો. હંસાએ ફરી કહ્યું: “મેં કહ્યું તે ધ્યાનમાં આવ્યું ને?”

“શું?”

“કેમ, કાન નથી? આમ સુનસુન શું થઈ ગયા છો! તમે આળુઆળુ થઈ જાવ, મારે આ માણસ સાથે વાતચીત કરવાની છે.”

“છુપી?”

“હા.”

“અમારાથી?”

“પ્રતોના ઉત્તર આપવા જેટલો સમય મારી પાસે નથી. હું કહું છું. તેમ કરો.”

“અમારાથી નહિ અને!”

“જીભથી બોલો છો?”

“હા.”

“એ જીભ કપાઈ જશે. જાણો છો? મારી આજ્ઞાની અવગણનાનું પરિણામ?”

“તમારે શી વાત કરવાની છે?”

“મેં કહ્યું નહિ કે વાત તમારાથી છુપી છે!”

“પણ.....પણ.....”

“પણ શું?”

“એ માણસ પર અમેને વિશ્વાસ નથી આવતો.”

“એ મને શું કરનાર છે? જુઓ.” આમ કહીને હંસાએ પોતાની કમ્મરમાંથી કટાર ખેંચી કાઢી, અને પોતાનું વાક્ય પૂરું કરતાં કહ્યું: “જુઓ, આ કટાર સામું. હંસા તરફ ઝાંખીને, જેનાર આ કટારનો ભોગ થઈ જશે.”

સરદારે મસ્તક નમાવ્યું અને આજ્ઞાકિત સેવક પ્રમાણે પોતે બોલ્યા:

“રાજકુંવરી, મારી આખો મને ઠગતી નથી.”

“હું નથી સમજતી કે તમે શું કહેા છો?”

“તમે નથી સમજતાં તેથી અમે તમેને છોડીને જઈ શકતા નથી. એ સરદારની આંખમાં કોઈ ચમત્કારિક જાદુ છે. મને લાગે છે તે તમેને.....”

“મને શું?”

“હરી જશે.”

જો નાગલા હંસાનું હરણ કરે તો કેવી સહજાગી ગણાય? સરદારોને ક્યાં ખબર હતી કે હંસા તો હરાઈજ ગઈ છે, હંસાનું હૃદય હંસા પાસે નથી; એ પણ હરાઈ ગયું છે. હંસા પ્રાણ વગરની પૂતળી માફક છે. હંસા જંગલમાં ફરે છે પણ તે શા માટે? એટલાજ માટે કે પોતા પર ઝુમતું વાદળ વિખરાય. ન વિખરાય તો તેને વિખે.

રવાનો પોતે પ્રયત્ન કરે અને બીજાના હાથમાં પોતાનો હૃદય વગરનો દેહ જમ ન પડે.

હંસા પોતાના સાથીદારને કહેવા લાગી: “તમારે ગભરાવાનું કારણ નથી. એ મને હરણ કરીને લઇ જાય એવો નિર્ભય નથી.”

“તમે કેમ જાણ્યું?”

“અત્યારે હું કાણ છું?”

“રાજકુંવરી.”

“જુદું. તમોએ ખેડુતનો વેશ લીધો છે. વેશ ભજવતાં નથી આવડતો. હું રાજકુંવરી છું. પણ અત્યારે ખેડુતની અજ્ઞાન બાલિકા છું. શું એ વીરનર એક ખેડુતની બાળકાને હરી જશે? અને એમાં તેની વીરતા ગણાશે? કદાચ ધારો કે, એમ પણ બને તો શું? તમો બધા મુડદાલ છો કે એને પહોંચી ન શકો? માટે માફ માનો. મારે જળ બિઠાવવાની છે, તમો મને એકાંત આપો તો હું મારો દાવ અજમાવું.”

સરદારને આ વાત ઠીક લાગી. પોતે કબુલ થયો, અને જેટલા સરદારો હતા તે બધાને પોતાની પાસે બોલાવી લીધા. આવી રીતે જ્યારે હંસાના સાથવાળાઓએ માર્ગ કરી આપ્યો, ત્યારે નાગલાના સાથીદારો હજી ત્યાંજ હતા. હંસાએ નાગલાને ધસારત કરી અને એકાંતનો રસ્તો કરવા સમજવી દીધું. નાગલા હંસાની આ કળાથી અજબ થયો. અને પોતાના બધા અનુચરોને આડા અવળા કરી દીધા. બધાના જવા પછી આ બે દંપતી હસ્યાં. આહર, લજ્જા, નખરાં, છણકા, અભિમાન અને ડોહન એ બધા પ્રભાવો હંસામાં હાજર થયા. નાગલા પરવશ થઇ ગયો. તે હંસાની પાસે આવી પ્રેમથી બોલ્યો:

“હંસા, તારા ચરિત્રને ધન્ય છે.”

“સ્ત્રીમાં ચરિત્ર હોયજ. જે સ્ત્રીમાં ચરિત્ર ન હોય તે સ્ત્રી, સ્ત્રીજ ન કહેવાય. હું સ્ત્રી છું; મારામાં ચરિત્ર છે.”

“તે મને વશ કર્યો છે!”

“કોણ કહે છે?”

“તારી આંખ.”

“મારી આંખમાં વશ કરવાની શક્તિ નથી.”

“એમ કેમ બોલે છે?”

“તમારા આત્માને પુછો.”

“પુછ્યું, પણ હું તને દુભાવવાનો નથી.”

“તમે દુભાવો કે નહિ તે વાત અત્યારે ક્યાં છે.”

“ત્યારે?”

“અત્યારે તો એ વાત છે કે મારામાં વશ કરવાની શક્તિ નથી.”

“સમય આવશે ત્યારે બતાવીશ.”

“પણ અત્યારે તો નથી ને?”

નાગલા કાંઈ ન બોલ્યો. હંસાના સોનેરી વાળ ચમકતા હતા, આંખ પણ મનના ભાવ ઉશ્કેરે એમ થનગન થઈ રહી હતી. તેમાં પણ હંસા ઘડી ઘડી આળસ મરડતી, એ હાથ ઊંચા કરતી, છાતીનો ભાગ બરાબર બહાર નીકળી આવતો. અંગના આજુ અજુમાંથી એવી મસ્તી ઝરતી કે નાગલાથી સહેવાતું નહિ. પોતે આ દૃશ્ય જેમ જેમ જોતો તેમ તેમ પોતાની શક્તિ હંસાના હાથમાં જવા લાગી. નાગલા આગળ વધતો ગયો. હંસા પણ પાછળ હટતી ગઈ. ત્યારે આ રમતમાં નાગલા ગાંડોતુર થઈ ગયો, ત્યારે હંસા પોતે સંકોચથી કહેવા લાગી:

“આ શું કરો છો?”

“પ્રેમ!”

“આ પ્રેમ નથી.”

“ત્યારે?”

“મોહ છે. જરા સાવધ થાવ. આજુબાજુ આપણા બન્નેનો માણસો છે. વિચાર કરો, આમ ભાનભ્રમ શું થાવ છો.”

“એ અપરાધ મારો નથી.”

“કાનો છે?”

“તારા પાવનનો.”

“વળી આવી વાત. હું તમારીજ છું.”

“પછી દૂર કાં થાય છે?”

“હજી આપણાં...”

“આપણાં શું?”

“લગ્ન.”

“લગ્ન થશે.”

“થશે ત્યારે હું તમારીજ છું.”

“હમણાં?”

“હમણાં પણ છું. પરંતુ મર્યાદા અને ધર્મબંધનોનો નાશ ન થવો જોઈએ.”

નાગલા કહેવા લાગ્યો: “હૃદય મળ્યા પછી ધર્મનો આધ રહેતો નથી.”

“લોકવહેવારનું છેદન કરવું એ એવો અવિચાર છે કે જેના પરિણામે ધણાને શોષવું પડે છે.”

“ત્યારે હવે લગ્ન ક્યારે થશે?” નાગલા બોલ્યો.

“લગ્ન કાનાં, મારાં કે તમારાં?”

નાગલાને તરતજ ભૂતકાળ યાદ આવ્યો. પોતાનાં લગ્ન યાદ આવ્યાં. સુરેખા યાદ આવી. તે ટાટો હીમ થઈ ગયો. હંસા કહેવા લાગી:

“કેમ તમારા મોઢા પર ફિકાશ દેખાય છે?”

“કાંઈ નથી.”

“ખરું કહો છો? કાંઈ નથી?”

નાગલા ખરી વાત ખુલ્લી કરતાં અચકાયો. હંસાને વધારે વહેમ પડ્યો. આથી તે બોલી:

“શા માટે છુપાવો છો? જે હોય તે કહી દો ને!”

“હું શું કહું?”

“જે વાત તમોને દુઃખી કરે છે તે!”

“એ વાત તને પણ દુઃખી કરશે!”

“તમારા તરફથી આવનાર દુઃખને હું સ્વર્ગનું સુખ માનીશ. કહો, કહો, તમારી વાતમાં શું છે? તમે શા માટે અચકાવ છો?”

“તું એ વાત ન પૂછ.”

“કાં ન પૂછું?” નાગલા નીચું જોઇ ગયો.

હંસાએ નાગલાને કહ્યું: “તમે મને શું ગણો છો?”

“ગણતો હતો....”

“અને હવે?”

“હવે.....હવે.....” નાગલા વિચાર કરવા લાગ્યો. એના મનમાં એમજ થયું કે હું આ ખેડુતબાળાને ઠગી રહ્યો છું. અને એજ ઘેરા-ચેલા વાતાવરણથી પોતે ખોલવા જતો હતો કે ‘હવે હું તને કાંઈ નથી ગણતો.’ ગણતો હતો ત્યારે પ્રાણુસખી ગણતો હતો, પણ એ પ્રાણુસખીનું સ્થાન ખીજાએ લીધું હોવાથી નાગલાને બહુજ દુઃખ થવા લાગ્યું. પણ એકાએક મનના ભાવો બદલાયા. સુરેખાએ લગ્ન કરતી વખતે કહ્યું હતું કે ‘હું ખેડુતની બાળકીને નહિ દુભાવું. એના માટે હું મારા સુખનો ભોગ આપીશ.’ આ અધું યાદ આવતાં નાગલા સતેજ થયો. આટલી વાર અવાકપણામાં જવાથી હંસાને વધારે વિમાસણ થઇ. હંસાએ પાછો પડ્યો કર્યો:

“હવે....હવે શું?”

“હવે પણ ગણું છું.”

“શું ગણો છો?”

“મારી પ્રાણુસખી. મારા હૃદયની અધિકારિણી.”

“હૃદયની અધિકારિણી પાસે હૃદય ખોલતાં દુઃખ થાય છે? શરમ આવે છે? - જો તમે મને હૃદયમાં સ્થાન આપ્યું હોય તો કહી દો કે આ ભેદ શો છે?”

“તું સાંભળી નહિ શકે.”

“કેમ સાંભળી નહિ શકું?”

“સહન થાય તેવું નથી.”

“તમે સહન કરો છો?”

“હા, હું તો સહન કરું છું.”

“તમે સહન કરો છો તો હું શું સાંભળી પણ નહિ શકું?”

“તું સાંભળવાનું માગે છે?”

“અવશ્ય!”

“તો સાંભળવા પહેલાં જરા હૃદય પર હાથ દે. પકડી લે. જે મારા મોઢા માંથી હમણાંજ તીર નીકળશે અને તને વીધી નાખશે.”

“બોલો, તમે મારી ચિંતા ન કરો.”

“મારાં-મારાં લગ્ન થયેલાં છે.” હંસા તરતજ ઉછળી પડી. સુન-મુન થઇ ગઇ. હોશકોશ ઉડી ગયા. મનમાં આઘાત થયો. પોતે સમજી ગઇ. ‘લગ્ન જરૂર સુરેખા સાથેજ થયાં છે. અરેરે એણે મારા જીવનને ખીજે ઝોરડો પણ લીધો, અને હું આધાર વગરની થઇ.’ નાગભૂત હંસા. આ સ્થિતિ જોઇ ન શક્યો. તરતજ તેણે હંસાને સંભાળી લીધી. આ બધું મિનિટોમાંજ થઇ ગયું. હંસા હોશિયાર થઇ અને પુછવા લાગી: “તમારાં લગ્ન કોની સાથે થયાં?”

“વીરમદેવની એન સાથે!” હંસાએ માથું હલાવી ચોંટા કરી. અને અંતઃકરણ પર જાણે મોટો પથ્થર રાખી દીધો કે જેથી તે જરા પણ હરીફરી શકે નહિ. પણ એ પણ પછી તે પુછવા લાગી: ‘

“લગ્ન કેણે કરાવ્યા?”

“કોણ કરાવે!”

“કેમ તમારું કાષ્ટ સમજું નથી? સમજું ન હતું તો મને બોલાવવી હતી. હસ્તમેળાપ હું કરાવત. ઇશ્વરનો પાડ માનત કે....”

“બસ, બસ, હંસા, બસ કર.”

“સાંભળો, જરા ધ્યાન દઇને સાંભળો.”

“મારામાં સાંભળવાની વધારે શક્તિ નથી.”

“લગ્ન કરતી વખતે હતી કે નહિ? બીજું તો કંઈ નહિ પણ તમારી માતાને તો યાદ કરવી હતી? એણે બિચારીએ તમને શા સારું મોટા કર્યા હશે? શું આટલાજ માટે? કેમ, માતા કંઈ હક્કજ નથી? તમને એ વાતનો કંઈ વિચારજ ન થયો. દુધમાં કંઈ જોશ પણ ન આવ્યું? વીરનર ! સંસારમાં સ્ત્રી એટલે સર્વસ્વ; માતા એટલે કંઈ નહિ?”

“તારા બોલવામાં મહા અનર્થ છે.”

“તમારાં કાર્ય કરતાં થોડા છે.”

“હું જાણું છું.”

“જાણવા છતાં, ધ્યાન ન આપવું તે અપરાધ જેવો તેવો નથી.”

“અપરાધનું નિવારણ છે.”

“શું?”

“માતાની આશિષ.”

“હીક, એ તો મળશે. પણ લગ્ન વખતે આશિષ મેળવી હોત તો તેની કિંમત કંઈ જુદીજ હતી.”

“બાળા, આ વાતમાં તું વધારે કંઈ જાણતી નથી. હું એવા કોઈકા સંજોગોમાં હતો કે મેં લગ્ન કરી નાખ્યા.”

હંસાએ વાક્ય પૂરી રીતે સાંભળ્યું નહિ અને સામો પ્રશ્ન કરવા લાગી:

“તમે આ લગ્ન શા માટે કર્યા?”

“તું શું ધારે છે?”

“હું તો એમજ ધારું છું કે વીરમહેવની બેનના બદલે તમે હંસા-કુમારીને મેળવી આપો. કેમ ખરું કે નહિ? સુરેખાને તમે એટલા માટેજ પરણ્યા લાગે છે! સુરેખાને પરણીને કામ ઠીક લાગ્યાં લીધું છે.”

“કેમ, એમાં ખોટું શું છે?”

“કાંઈ ખોટું નથી. હંસાકુંવરીને મેળવી આપશો તો તમારી કીર્તિ વધશે, તમારી નામના થશે. લોકોમાં તમારાં યશોગાન ગવાશે.”

“કેમ નહિ?”

“હું પણ કહું છું; કેમ નહિ? તમારાં કાર્યને વધાવી લેવું જોઈએ.”

“નાગલા હંસાની ચેષ્ટા જોઈ જ રહ્યા. એ સમજી ગયો કે ‘ખેડુતની બાળકી મને મેળાં મારે છે.’ પણ એથી વધારે કાંઈ વિચાર એના મનમાં સ્પૂર્યો નહિ. તે બોલ્યો:

“તારી બધી વાત ખરી છે, પણ તું કહે છે કે સુરેખાના બદને રાજકુંવરીને પરણવા નીકળ્યો છું એ વાત ખરી નથી.”

“અર્થ તો એવોજ નીકળે.”

“નહિ, મારાં લગ્નને ઘણો સમય થયો અને આ વાત તો પછી નીકળી. છતાં એટલું તો ખરું કે વીરમદેવ જેવો તેવો વીર નથી.”

“એમ?”

“હા, હંસાકુંવરીને લાયકજ છે.”

“વાહ ! વાહ !”

“વાહ વાહ શું ? હું તો એમજ ધાડું છું કે આ વાત હાથરેજ નિર્માણ કરી છે. વીરમદેવ અને હંસાનું જોડું.....”

“સ્વર્ગની અમરલતા અને મૃત્યુલોકનો આવળ.”

“નહિ.”

“હા,”

“વીરમદેવ વીર છે.”

“કાણે કહે છે?”

“હું કહું છું.”

“પરિક્ષા લીધી?”

“હા. પ્રથમ મુલાકાતમાંજ એ બધું બની ગયું છે.”

“તમે ઠગાયા છો.”

“હું ઠગાયો છું?”

“હા, અને તમોને ખાત્રી જ ન હોય તો, મારી સાથે જરા એ હાથ કરવા કહેજો.”

“અરે તને તો એ રમતાં રમતાં પાણી પાશે.”

“મોઢાની વાત નહિ જોઈએ. તમે તમારા કાર્યમાં ફત્તેહ મેળવો તો એક વાત અવશ્ય યાદ રાખજો.”

“શી?”

“એજ કે વીરમદેવ મારી સાથે અખાડામાં ઉતરે, મને હરાવે. જો મને હરાવે તોજ તે હંસાકુંવરી સાથે પરણી શકે, નહિ તો નહિ.”

“એ મારે કયું છે.”

“વીરમદેવ માનશે?”

“હું મનાવીશ.”

મકરણુ ૨૩ મું.

—:૦:—

હુંટારા પાસે.

—:૦:—

નાગલા સાથે એક વાત નિશ્ચિત થઈ. થઈ પણ ખરાબર થઈ. હંસાની વાત નાગલા ન સમજ્યો. નાગલા હંસાને ખેડુતની છોકરીજ સમજતો હતો. ખેડુતની છોકરી આટલી કુશળ હોય એ પણ તેના મનમાં પ્રશ્ન ન થયો. નજ થાય, કારણ કે જે વસ્તુ તરફ આપણું હૃદય વધારે ઢળેલું હોય તેની વધારે પરીક્ષા આપણાથી થઈ શકતીજ

નથી. પણ હંસાના આ આચરણ સાથે નાગભાને કંઈ લેવુંદેવું ન હતું. જે આ ભેદ નાગભાના જાણવામાં આવ્યો હોત તો કેવું સારું થાત. વાતનિ વધારે લંબાવવી ન પડત. પણ એમ બનેજ શાનું? નાગભાએ વીરમદેવ સાથે જે હાથ કરવા માટે હા કહી. ‘વીરમદેવ ન માને તો પોતે મનાવી આપે.’ એમ પણ જણાવ્યું. હવે બાકી શું રહ્યું? કંઈ નહિ. હંસા હવે અનિશય ઉદ્ધાસમાં આવી અને બોલી:

“હવે હું રજા લઉં.”

“ભલે.”

હંસા જુદી પડવા ચાહતી હતી. જુદું પડવા મન ન થતું. પગ ન ઉપડ્યા. અંતર ખેંચાઈ ખેંચાઈને નાગભાના પગમાંજ રહેવા જાણે મથતું હોય, એવો હંસાને અનુભવ થયો. નાગભાની પણ એજ હાલત હતી. નાગભાના મનમાં બીજી એક વાત એ પણ હતી કે, આ ખેડુત ની છોકરી તે વીરમદેવ સાથે લડશે? આવો વિચાર આવવાથી પોતે પુછવા લાગ્યો:

“બાળા, એક પ્રશ્ન પૂછું?”

“આજ્ઞા મેળવવાની કંઈ જરૂર છે?”

“હા.”

“નહિ.”

“કેમ?”

“આજ્ઞા મેળવવા માટે પાત્ર બીજું છે. રાજકુંવરીની આજ્ઞા માંગજો. ખેડુતની આજ્ઞા માંગશો તો ગાંડા ગણાશો. સમજ્યો!”

“સમજ્યો. હું ગાંડો તો છું. એમાં તે કંઈ નવી વાત નથી કરી. ગાંડો છું અને માંડપણ કરું એમાં વાંધો શો છે?”

“વાંધો એક નહિ, હજાર.”

“એક તો બતાવ.”

“પહેલો વાંધો તો એજ કે હું ડાહી છું; ગાંડા સાથે વાત નથી કરતી.”

“તું ડાહી છે એમ કાણ કહે છે?”

“એટલે એનો અર્થ શો?”

“અર્થ એજ કે આપણે બંનેજ ગાંડાં છીએ. કાણું કાણુ છે?”

“પછી ગાંડાં માણસો વાત કરે તેમાં સારું શું?”

નાગભા જરા હસ્યો. હંસાની આંખ સામું જોઈ રહ્યો. હંસા નાગભાનાં નયન સામું વધારે વાર જોઈ ન શકી. નયન નીચાં ઢળી ગયાં. નાગભા બોલ્યો:

“ગાંડાં માણસો ક્યાં બીજાને માટે વાતો કરે છે? એ તો પોતાના માટેજ. આપણી વાત આપણા માટે છે. સાર હોય કે ન હોય, અર્થ નીકળે કે ન નીકળે, પણ મારી વાતનો ઉત્તર તારે આપવો પડશે.”

“ગાંડપણમાં આપીશ.”

“તારાં ગાંડપણમાંય ઉઠાપણનો ફરિયો ઉછળતો હશે. તારું ગાંડપણ એ તો બુદ્ધિનો ખનનો છે.

હંસાએ ઉત્તર ન આપ્યો. નાગભા બોલ્યો:

“બાળા, તને વીરમદેવની સાથે લડવાની ઇચ્છા કેમ થઈ?”

હંસાએ ઉત્તર આપ્યો:

“એક કારણ છે.”

“શું?”

“હું વીરમદેવની વીરતા જોવા માગું છું.”

“વીરતા મેં જોઈ છે.”

“એથી શું? હું તો ત્યારેજ સંતોષ માનું કે, જ્યારે મારી સાથે તે અખાડામાં આવે.”

“પણ એનું કારણ?”

“કારણ?” હંસા આટલું બોલી કાંઈક ગભરાણી. વળી મનમાં નિશ્ચય કર્યો અને બોલી: “જો એ વીર હોય તો.....”

“વીર હોય તો શું—”

“તો હું !”

“તું શું તેની સાથે લગ્ન કરવા માંગે છે?”

હંસાને જે બોલવાનું હતું તે નાગલા બોલી ગયો. હંસા પર એ દોષ ન આવ્યો. હંસાના મોઢાનો દેખાવ એવોજ હતો. જાણે નાગલા બોલે છે તે ખરુંજ છે. આથી નાગલાને હાડોહાડ વ્યાધિ થઈ. તે કહેવા લાગ્યો:

“આ તું શું બોલે છે?”

“હું ક્યાં બોલી છું ?”

“તારા મોઢાનો ભાવ એવો છે કે જીભથી શબ્દોચ્ચાર કરવાની કશી જરૂર નથી. શું તારી એવી ઇચ્છા છે? શું તું તેનાથી લગ્ન કરવાનો વિચાર રાખે છે ?”

“મારા વિચાર તમે જાણી ગયા છો, પછી હિતર આપવાની કશી જરૂર નથી.”

નાગલાના આખા શરીરમાં વિજળીનો વેગ આવ્યો. આંખિં અંગ આગઆગ થઈ ગયું. તેણે પ્રચંડ સ્વરથી કહ્યું:

“મેં આવું નહોતું ધાર્યું.”

હંસા પણ આ વાતને જરા રસ પર લાવવા બોલી:

“માણસનું ધાર્યું ક્યારે થાય છે? ગુરૂના આશ્રમમાં આપણે કેવી ધારણા ધારી હતી અને પરિણામ કેવું આવ્યું?”

“તું શું મને મહેણાં મારે છે? અને મારા જેવીજ થવા માંગે છે?”

“પણ એમાં તમારા જેવી થવાનું છે ક્યાં? તમે પોતે કેમ વિચાર કરતા નથી?”

“હું શું વિચાર કરું?”

“વીરમદેવ સાથે તમે હંસાકુમારીને પરણાવવાના છો ને?”

“હા, હું હંસાને જરૂર વીરમદેવ સાથે પરણાવીશ.”

“શું એ હંસાને લાયક છે ?”

“હા, છે. અવશ્ય છે.”

“જો એ હંસાને લાયક હોય તો પછી મારે લાયક કેમ ન હોય ?”

“ગાંડી, તું આ શું બોલે છે ? શું કરે ? હું તને ચાહું છું, નહિ તો હમણાંજ આ તલ્વારથી.....”

“મારી પણ એવીજ દશા છે. હું પણ તમોને ચાહું છું; નહિ તો તલ્વાર તો આપણે એકજ ગુરની પાસે શીખ્યા છીએ.” આમ બોલી હંસા હસવા લાગી. નાગબા સમજ્યો કે આ ખેડુતની બાળકી મારી મશ્કરી કરે છે. એટલે તે કહેવા લાગ્યો:

“તારા મોઢાના ભાવ વીરમદેવને વરવાના નથી; તું મને બનાવે છે.”

“હું નથી બનાવતી પણ તમોને વીરમદેવ બનાવે છે અને એના હાથનાં સ્મકડાં થઈ તમે ન કરવાનું કરી રહ્યા છો !”

“તું તારી મરજી પડે તેમ બોલ. ખરી રીતે તો મારો ધર્મ છે તે હું કરી રહ્યો છું.”

હંસાએ ધર્મની વાત સાંભળતાં વધારે હસવાનું શરૂ કર્યું અને પોતે હસતાં હસતાં બોલી:

“તમે તમારો ધર્મ છે તે કરી રહ્યા છો; હું મારો ધર્મ છે તે કરી રહી છું.”

નાગબા આવેશથી બોલ્યો: “શું વીરમદેવ સાથે લગ્ન કરવાં એ તારો ધર્મ છે ?”

હંસાએ એટલાજ આવેશથી ઉત્તર આપતાં કહ્યું: “નહિ.”

“તારે ?”

“હું વીરમદેવનું પાણી ઉતારી હંસાકુમારી તમોને પરણાવવા માગું છું.”

નાગબા બહુજ અન્યથા થયો અને જરા મીઠાશથી બોલ્યો: “વાહ રે વાહ ! આ દીક્રી વાત છે.”

“ક્રમ, હંસા તમારા લાયક નથી?”

“તે હું જાણુવાં માગતોજ નથી. મારે હંસા સાથે પરણવુંજ નથી.”

“મારે તમોને હંસા સાથે પરણાવવાજ છે.”

“એટલે ? મારે કટલીક સ્ત્રીઓ પરણવી ?”

“પુરુષને કાંઈ વધી નથી. આંકડા પર આંકડા આવતા જાય. કાંઈ પુછતું નથી. એકને વચન આપ્યું, બીજાને પરણ્યા. જેમ બીજા તેમ આ ત્રીજા.”

“પરાણે ?”

“હા, તમે હંસાને પરાણે વીરમદેવ સાથે પરણાવવા તૈયાર થયા છો; હું તમારી સાથે પરણાવવા તૈયાર થઈ છું.”

નાગભા કબાઈજ ગયો. હંસા મનમાં ને મનમાં આનંદ પામવા લાગી. નાગભાના મનમાં માત્ર મુંઝવણજ હતી. એ જાણી ન હોતો શકતો કે આ બધું શું થાય છે. હંસાની કુશળતા કમાલ હતી. આટલી વાતમાં તે પોતાનું બેકુતપણું બરાબર જાળવી રહી હતી.

નાગભા આટલી વાત પછી વધારે વાત ન કરી શક્યો. આ વાત અહીંયાંજ અટકી. છેલ્લા શબ્દોમાં નાગભા એટલુંજ બોલ્યો: “તું વીરમદેવને જીતી ન શકે !”

“તો પછી વિવાદની વાતજ ક્યાં રહી ? જે હું જીતું તોજ હંસા તમોને પરણાવીશ અને વીરમદેવ મને જીતશે તો.....”

“તેની વાત તું ન કર.”

“ક્રમ, તમોને મારામાં શ્રદ્ધા નથી ? મારી તસ્વારનું પાણી તમે નથી જોયું ? શુરજની કૃપાથી હું તસ્વારમાં કુશળ છું. વીરમદેવ ગમે તેવો છે પણ તે વીર તો નથીજ. વીરમદેવના નામને તેણે લગ્નબુંદ છે.”

“એ વાત હું માનતો નથી.”

“ક્રમ, તમે તેની સાથે તસ્વારના અખાડામાં ઉતર્યા છો ? તમે તેનું પાણી જોયું છે ?”

“ના, હજી તલ્વારનો વારો નથી આવ્યો, જીભથીજ વાતો થઈ છે.”

“ત્યારે જીભની વાતો તે વાતો કહેવાય ! જીભને ને તલ્વારને શું લાગે વળગે ? જીભ તે જીભ ને તલ્વાર તે તલ્વાર !”

“એની જીભજ તલ્વાર છે.”

“કાયરની જીભ તલ્વાર જેવીજ હોય છે.”

“એ કાયર નથી.”

“વીર છે એમ હું કેમ માની શકું ?”

“એ વખત હું લાવી આપીશ.”

“એ વાત તો હું સમજી ચુકી છું, પણ તમે જરા આ વાત ઉપર વધારે વિચાર કરશો તો સમજ પડશે. ઉતાવળા થઈ ઉશ્કેરાઈ જશો તો બાજી બધી બગડી જશે.”

નાગભાએ વધારે વાતચીત કરવાનું ઠીક ન ધાર્યું. તરતજ પોતે પ્રશ્નાર્થી પોતાના સરદારોને બોલાવી લીધા. બીજી તરફ હંસાનાં માથુસો પણ આવી પહોંચ્યા અને આટલી વાતચીત પછી બન્ને પ્રેમીઓ છુટા પડ્યા. નાગભાએ ધણી રીતે હંસાને સમજાવી કે, ‘હું સાથે આવી નિર્ભય સ્થાને મૂકી જઈ,’ પણ એ વાત હંસાએ કબુલ કરી નહિ. એઉં પાતપોતાના માર્ગે ચાલ્યા.

બંનેનાં કાર્યનો માર્ગ એકજ હતો, માત્ર દિશા જુદી હતી. નાગભા જાલીમશિંહને પકડવા માંગતો હતો. હંસા પણ એજ કાર્ય કરવાને આતુર હતી. નાગભા જે માર્ગ પર ગયો હતો તે માર્ગ અવળો હતો. હુંટારાનો અડો હંસા જતી હતી તે તરફ હતો. હંસા સાંજ સુધી જંગલમાં ભટકી, પણ પોતાના કાર્યમાં સરળતા મળે એવા કક્ષા પણ ચિન્હો તેને દેખાયા નહિ. રાતના અંધારા પછી એ લોકોએ ત્યાંજ પડાવ નાખવાનું નક્કી કર્યું.

સમજામ એક પહોર રાત ગઈ હશે, ત્યાં અચાનક ઝાડીમાં ખડખડાટ થયેલ. હંસા અને તેના સાથવાળા તો જાગતાજ હતા. તેઓ તરતજ

તૈયાર થયા. હજી તેઓ પોતાનો બચાવ કરવાને કાંઈ પણ કરે ત્યાં તો હુંટારાઓના હાથમાં તેઓ બરાબર સપડાઈ ગયા.

હુંટારાનાં માણસો વધારે હતાં. હંસા પાસે માણસોનું બળ વધારે ન હતું, એટલે તેઓને શરણે જવુંજ પડ્યું. ખરી રીતે તેઓ શરણે જવાજ માંગતાં હતાં, એટલે બીજી ત્રીજી વાતનો વાધોજ ન રહ્યો. હુંટારાનાં માણસો આ બધાને કેદ કરી પોતાના સરદાર પાસે લઈ ગયા.

જલીમસિંહ આ ખેડુતને જોઈ મગફરીથી મુછ પર હાથ ફેરવવા લાગ્યો. અને ખેડુતકુમારીને જોતાં તેની તરફ તેની દ્રષ્ટિ દોડી. પગથી માથા સુધી તેણે હંસાને નીરખી લીધી. તેના મનમાં શંકા થઈ કે આ માણસો કાંઈ બેદી માણસો છે, એટલે તેણે પ્રશ્ન કર્યો:

“તમારો પોશાક ખેડુતનો છે, પણ મુખાકૃતિ ખેડુતની નથી.”

હંસા આ શબ્દો સાંભળતાં ચમકી ગઈ. સાચવાળાઓ પણ જરા ગભરાયા હોય તેવા થયા, પણ બીજીજ પળે પોતાનાં હૃદય પર કાણુ મેળવી લીધો. હંસાનાં માણસોમાંથી એકે ઉત્તર આપ્યો:

“અમે ખેડુત નથી તો કાણુ છીએ ?”

“એ તમે જાણો. પણ હું તમારી રીતભાતથી એટલું તો કહી શકું છું કે તમે ખેડુત નથી. આ જંગલનો હું રાજા છું. આપું જંગલ મારી રાડથી થયે છે, ત્યાં તમારા જેવા ખેડુત નિડરતાથી જંગલમાં પડાવ નાખે, તેજ કહી આપે છે કે, તમે કાંઈ બેદુ છો.”

હંસા બોલી: “એમ હોય તો પણ શું થયું ?”

“શું થયું ? થયું બીજું કશું નથી. તમોને તમારા આ કાર્યની સજા ભોગવવી પડશે.”

“સજા કાણુ આપશે ?”

“આ તમારી સામે ખેડો તે વીર જલીમસિંહ.” આટલું બોલી ફરી જલીમસિંહે પોતાની મુછ પર હાથ નાખ્યો, અને મગફરીથી હંસા

- તરફ જોવા લાગ્યો. હંસા જલીમસિંહથી ડરે એવી ક્યાં હતી? એ તો એટલાજ માટે આવી હતી કે જલીમસિંહને દંડ આપે. આથી પોતે એટલીજ મગફરીથી જવાબ આપતાં બોલી:

“વીર! તું વીર? એક હું તારો! હું તારામાં વીરતા હોય એ કેમ સંભવે? વીરતા હોય તે માણસ જાનોમાનો જાપો મારતો નથી. ગરીબને ગુંગળાવતો નથી. પ્રજાજનને પીડતો નથી, પણ વીરતાહીન પશુ જેવો હોય તેનેજ એનું લાન રહેતું નથી.”

જલીમસિંહને હંસાના એકેએક શબ્દ તીરથી પણ વધારે તેજ લાગ્યા. બીજા હું તારા પણ આ શબ્દોથી બહુજ ઉગ્ર થયા. જલીમસિંહ કહેવા લાગ્યો:

“બાળકી, મરવાજ આવી લાગે છે.”

- “મરવા આવી હોય તેજ મારી શકે છે. મરવાનો જેને ડર હોય તેનાથી કાંઈ થતું નથી, જે માણસ મૃત્યુલબ્ધને મૂકી દે છે તેનોજ વિજય થાય છે. હું પણ મૃત્યુ સાથે રમવા આવી છું. કાળ સાથે ખેલ કરવાની મારી મરજી છે.”

“તું તારા શરીર સામું જો. આ કામળતા કાળને લાયક નથી.”

“તું તારા આયરણ સામું જો. આ દેહ દુષ્ટ કાર્ય માટે નથી મળ્યો.”

“તું આ ઉપદેશ કેને કરે છે?”

“એક હું તારાના સરદારને, વીરતાહીન નમાલાને. જે માણસ વીર છે તેને ઉપદેશ કરવાનું હોતુંજ નથી. નમાલાનેજ ઉપદેશ કરવો પડે છે, પરંતુ એ ઉપદેશ પણ એળે જાય છે. ઉપદેશની અસર તારા જેવાને થાય એ સંભવિત નથી.”

“તું મારી લલાછનો ગેરલાલ લે છે. હું હજી સુધી મારી મર્યાદામાં છું. તું મર્યાદા મૂકતી જાય છે.”

“મેં મર્યાદા મૂકી છે એમ હોય તો પણ શું ખોટું કંઈ છે? અને તેં મર્યાદા રાખી હોય એમાં મહત્વ શું હતું? તેં મર્યાદા લોકને મારવા રાખી છે. મર્યાદા લોકને હુંટતાં ક્યાં મૂકી હતી?”

“તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર તત્ત્વારથીજ મળશે. તું તત્ત્વારથીજ જવાબ આપવાને લાયક છે.”

હંસા પણ સિંહણ માફક રાડ પાડીને બોલી: “તત્ત્વારનો ડર? તત્ત્વારનો ડર કોઈ બળ વગરનાયા પલાને બતાવજે. હું તો સિંહણ છું.”

જલ્દીમાંસંહે જવાબ ન આપ્યો. તરતજ ઢિલો થયો અને પોતાના સાથીદારોને આજ્ઞા કરી કે, આ બધા ખેડુતના પોશાકમાં સળ્લ ચરેલાને રહેંસી નાખવા. જલ્દીમાંસિંહની આજ્ઞા થતાં માણસોની તત્ત્વાર નીકળી અને હંસાના સરદારોપર ઝડપવા લાગી. હંસા હથિયાર વિનાની હતી, એ અત્યારે શું કરે? તે પોતાની કટાર કાઢે અથવા પોતાના સરદારો પોતાના હથિયાર સંભાળે ત્યાં તો જલ્દીમાંસિંહનાં માણસોએ પોતાનું કામ કરવાની શરૂઆત કરી. એકાદ બે માણસો તત્ત્વારના ભોગ થય ત્યાં તો ખીજ સરદારો તૈયાર થઈ ગયા અને તેજ સ્થળે એક લડાઈનો મોરચો મંડાઈ ગયો.

પ્રકરણ ૨૪ મું:

કાચર અને મૂખ

હંસાવલીના સરદારો ઉલટથી લડતા હતા. એવોજ દેખાવ જલ્દીમાંસિંહનાં માણસોનો પણ હતો. બેઉ તરફથી વાર બરાબર થતા. અને તરફની લડાઈ વીરતાથી થતી હતી. હંસાનાં માણસો હજુતાં ગયા.

હંસાની ઠાર ચતી ગઇ. લુટારા વધારે હતા. વળી તેઓ લડવામાં પણ કાંઈક અંશે ફળવાયેલા હતા. ઉપરાંત તેઓ પ્રપંચથી લડતા. ઘડી વારમાં નાસવાનું બહાનું કરી નાસી જતા. હંસાનાં માણસો પાછળ પડતાં. ઝાડીમાં ભરાતાં. અચાનક હુમલો આવતો અને હંસાનાં માણસો ફસાઈ જતાં. આમ બે કલાક ગયા. બે કલાકમાં મામત્રો ચટ થઈ ગયો. જાલીમસિંહનાં માણસોએ વિજયધ્વજ ફરકાવ્યો. હંસા આ બધું જોતી હતી. ધણી વખતે તે કટારથી લુટારા પર પડતી. કાંઈને મારતી, ઠાર કરતી, છતાં હંસાના માણસોને લડાઈમાં જશ ન બળ્યો. તેઓ જાલીમસિંહને પકડી શક્યાં નહિ. કાળના દૃતે આવી હંસાનાં માણસોને પકડી લીધાં. હંસા નિરાધાર થઈ ગઈ.

સિંહણ નિરાધાર થાય તેથી શું? સિંહણને કાંઈનો ડર હોય છે? હંસા સિંહણ હતી. એના મનમાં ડર કે સંકોચને સ્થાન ન હતું. જ્યારે પોતે જોયું કે હવે મારો આધાર કાંઈ નથી, ત્યારે તે પોતેજ વિકાળ બની, જાલીમસિંહની સામે આવી અને બોલી:

“સરદાર, હવે શી ઇચ્છા છે?”

“મારી ઇચ્છા હતી તે મેં પૂરી કરી.” હંસાએ હાંત પીસ્યા, હોઠને હાંતમાં દબાવ્યા અને કહેવા લાગી:

“બસ ઇચ્છા પૂરી થઈ ગઈ?”

“એક ઇચ્છા પૂરી થઈ ગઈ, બીજી હજી બાકી છે.”

“જરૂર હોવી જોઈએ; મને પણ એક ઇચ્છા છે.”

“હું પૂરી કરીશ.”

“ખરૂં કહો છો?”

“હા. તમારી શી ઇચ્છા છે?”

“જુઓ તલ્વાર સામું.”

“શું જોઈ?”

“મારી ઇચ્છા તલ્વારની ધાર પર બરાબર દેખ શે.”

“તલ્વારની ધાર? તમે તલ્વારની ધાર દેખે બતાવો છો? મને?”

જાલીમસિંહ હંસાનાં એ માર્મિક વચનો સમજી ન શક્યો. હંસા તત્વારમાં કુશળ હતી એ જાલીમસિંહથી અજાણ્યું હતું, પછી તે સમજી શું શકે કે હંસા શું કહે છે. આથી પોતે બોલ્યો:

“તું એક નાદાન સ્ત્રી છે. તને તત્વાર બતાવવી એમાં શી મોટી વાત છે ? એમાં શું મારું ગૌરવ છે ?”

“કેમ આટલીજ વારમાં ફરી જાવ છો ? હમણાં કહો છો કે, મારી ધરજા તત્વારની ધાર બતાવશે; અને હમણાં પાછા તત્વાર બતાવતાં ગૌરવ ઝાંખું પડે છે; આમ બોલવાનો અર્થ શો ?”

“તું સ્ત્રી છે !”

“તત્વાર મારી સખી છે.” હંસા જરા ઉત્સુકતાથી બોલી: “જેમ હું સ્ત્રી છું તેમ તત્વાર પણ સ્ત્રી છે. સ્ત્રીને સ્ત્રી બતાવતાં અચકાવ છે શા માટે ?”

“અચકાતો નથી.”

“ત્યારે ?”

“તત્વાર મારી સ્ત્રી છે અને એની સખીને...” હંસાએ જાલીમસિંહને શબ્દો પૂરા કરવા ન દીધા. તરતજ એના શબ્દોને હવામાં ઉડાવી પોતે બોલી:

“એની સખીને તમે તમારી કરવા માગો છો ?”

“હા.”

“ભલો છો.”

“કેમ ?”

“તમે વીર નથી, લુંટારા છો. લુંટારામાં પણ લુંટારાનો ધર્મ તમે જાણતા નથી. વીરના નામને તો કલંક લગાડ્યું; લુંટારાના નામને પણ લજવી રહ્યા છો.”

જાલીમસિંહ હંસાનાં વચનો સાંભળતાં વીરની બોલ્યો: “હું વીર નથી.”

“લુંટારો અને તે વીર !”

“લુંટારા થવું તે શું સહેલી વાત છે?”

“નહિજ. લુંટારા થવું મુશ્કેલ છે અને તમારો વાણીવિનોદ એ વાતનો અનુભવ કરાવે છે કે તમે લુંટારા પણ નથી.”

“તે કેવી રીતે?”

“લુંટારાનો ધર્મ લજવી રહ્યા છો એવી રીતે.”

“એ વાતને ખુલાસાથી સમજાવો, નહિ તો પ્રાણ અચવાના નથી.”

“તમારો ધર્મ મારે તમોને ખતાવવો એ શું ખતાવે છે? એજ કે તમે જીવનને કલંકિત કરી રહ્યા છો.”

“મારી તલ્વાર સામું જો.”

“જોઈ ચુક્યા છું. એ તમારી સ્ત્રી છે ના?”

“હા. અને તને પણ ખનાવીશ.”

“મૂર્ખ લાગો છો! તલ્વાર સ્ત્રી નથી. પણ રજપૂતોની દેવી છે. લુંટારાઓની જવાની છે, માતા છે. તમો તમારી માતાને પોતાની સ્ત્રી ખતાવવા નીકળ્યા છો! શરમ નથી આવતી! હું તલ્વારની પ્રાણસખી છું. તમારી માતા વૃદ્ધ છું. મને તમારી માતા માનો. માતા માની મારા પગમાં પડો.”

“તારા પગમાં લોખંડની બેડીઓ પડશે.”

“ધન્ય છે. તમે મારા પુત્ર સમાન છો. પુત્ર માતાના પગમાં બેડીઓ નહિ નાખે તો બીજું કાણુ નાખશે? તમારે બેડીઓજ નાખવી છે? હો આ મારા પગ તૈયાર છે.” આમ બોલી હંસા આગળ આવી. ગરદન નીચી કરી અને જાલીમસિંહની સામે ઉભી રહી. છતાં તેની નજર કોઈ બીજેજ સ્થળે હતી. હંસાને આવી રીતે ઉભેલી જોઈ જાલીમસિંહે એક છક્કા મારી. હંસાનો હાથ પકડવા માંડ્યો. તેજ વખતે હંસાએ જાલીમસિંહને પોતાના દાવમાં ચૂકાવ્યો, એની કમર પર હાથ નાખી તલ્વાર ખેંચી લીધી અને જાલીમસિંહ ઉપર નજર ઠેરવી પોતે બોલી:

“વીરત્વહીન! જો તારી સ્ત્રી તારું જ લોહી પીવા તૈયાર થઈ છે. સંભાળ?” હંસાના હાથથી તલ્વાર હેઠી ન લેળે એટલામાં જલ્દીમ-સિંહનાં માણસો હંસા પર તુટ્યાં. હંસાને હજીવાને હાથ બીડી. હંસા આ દેખાવથી ડરી નહિ. સિંહણની માફક ગર્જના કરી ધસી. અને હુંટારાએ જાતા દળને પોતાનો હાથ દેખાડવા લાગી. હુંટારા હંસાનો હાથ ન જીરવી શકતા. એનો ધા ખાલી ન જતો. હંસાના હાથે કાપને કાપ ધાંચલ થતો. આ બધી કુશળતા હંસાએ ક્યાં મેળવી હતી એ કહેવાની કાંઈ જરૂર નથી. હંસાની તલ્વાર પર આવી કુશળતા જોઈ હુંટારા કાયર થવા લાગ્યા. પણ હંસા જેવી સ્ત્રીથી હાર ખાવી એ કેવી નામોશી ગણાય; એ વિચાર આવતાં બધા એકત્ર બળથી હંસા પર તૂટી પડ્યા. હંસા પણ હવે જખમી થઈ. સામાવાળાના ધા ઝીલવાની શક્તિ એનામાં ન રહી. પોતે હતાશ થઈ ગઈ, હુંટારાએ તેને પકડી લીધી અને પોતાના છુપા સ્થાને તેને લાવીને મૂકી. આ વિજયથી બાકીનાં માણસો પુલાવા લાગ્યાં. શા માટે ન પુલાય? એક સ્ત્રીને પોતે કેદ કરી હતી. સ્ત્રીને કેદ કરી તે શું પુલાવા જેવું ન હતું? જરૂર હતું. જલ્દીમસિંહને જોઈતું હતું તે મળ્યું. હંસા હતાશ થવાથી પોતે વધારે વિહ્વળ થયો અને હવે તેની પાસે આવીને ફરી પ્રેમયાચના કરવાની તેને લાગણી થઈ.

જલ્દીમસિંહને ક્યાં ખબર હતી કે હંસા એના નાના ભાઈની ભાવિ ગૃહલક્ષ્મી છે, હંસા નાગલાને ખરા અંતઃકરણથી વરી ચૂકી છે, નાના ભાઈની સ્ત્રી હોવાથી તે પોતાની પુત્રી સમાન છે. અંધ માણસને કાંઈ સુઝતું નથી. અંધ માણસને માત્ર આંખે જ સુઝતું નથી, પણ કામાંધ માણસની તો બુદ્ધિ જ બહેર મારી જાય છે, આત્માની શક્તિ ગુમ થાય છે, આંખો સામે અંધકાર છવાય છે અને વિષયની જાળ એવી રીતે ફસાવે છે કે, છેવટે નરકાલય તરફ ધસડાવું પડે છે. એજ દશા હમણાં જલ્દીમસિંહની હતી.

એક એ વાત પણ ખરી છે. જ્યાં સુધી રાજા પોતાની રૈયત પર નજર કરતો નથી ત્યાં સુધી રાજા આબાદ રહે છે. જે સ્થળે રાજાની દૃષ્ટિ

બદલાય છે ત્યાં રાજનો નાશ થાય છે. રાવણનું પણ એમજ થયું છે. રાવણની આ દશાનું કારણ સીતાજી. દુર્યોધનની સત્યાનાશીનું કારણ દ્રૌપદી. એવા તો ઘણા દાખલા છે. જ્યાં રાજ મોહાસક્ત થયો, પરસ્ત્રી તરફ દોરાયો, ત્યાં પરિણામે પાપમાલી.

હુંટારાને એજ વાત લાગુ પડે છે. અને હજી પણ એજ વાત નિર્વિવાદ મનાય છે કે જે હુંટારા હોય છે તે જીંજોને પીડતા નથી. સ્ત્રીના સામું જોતા નથી અને જ્યારે એની બુદ્ધિ ફરે છે ત્યારે તેનો અંત આવે છે, જલ્દી અંત આવે છે. જલીમસિંહ માટે પણ એમજ થવાનું હોય તો કેમ કહી શકાય?

જલીમસિંહ પોતાના વિચારોને ભેગા કરી પાછો હંસા પાસે આવ્યો. હંસા નિસાસા નાખતી હતી. પોતાનું પરાક્રમ પોતે બરાબર બતાવ્યું હતું, છતાં એકલી અને આધાર વગરની એ ફાવી નહિ.

જલીમસિંહ આવ્યો; હંસાની આંખો દાવાનળ થઈ, મોઢાનો લાવ બદલાઈ ગયો. વાળ વિખરાએલા તો હતાજ. આથી હંસાનું સ્વરૂપ સાક્ષાત કોઈ બક્ષણ કરનારી મહાઅડિકા હોય એવું લાગતું હતું. જલીમસિંહ આ દ્રશ્ય જોતાં જરા ડર્યો, પમ પાછા હઠ્યા. પણ મનના મોહ આગળ પગનું કશું ન ચાલ્યું. એ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો:

“હું આ વનનો વનરાજ છું.”

હંસા સમજી ગઈ. તરતજ ઉત્તર આપ્યો: “શિયાળવું ભલે પોતાના મનમાં પુલાય તેથી શું તે વનરાજ થવાનો હતો?”

જલીમસિંહ ઉત્તર આપવાને બદલે વિચાર કરવા લાગ્યો: ‘આ સ્ત્રી હશે કોણ? આમ જંગલમાં શા માટે આવી હશે? એની આ વાતની તો ખાતમીજ નથી મળી. કે હંસા પોતે સામે શા માટે આવી છે?’ આથી તે પુછવા લાગ્યો:

“તું કાણુ છે?”

“સ્ત્રી છું. તસ્વાર જેવી.”

“એને હું મારા મ્યાનમાં રાખીશ.”

“તું મૂર્ખ છે.”

“તેં મને બીજી વખત મૂર્ખ કહ્યો?”

“જેટલી વખત તું મૂર્ખાઈ બતાવશે, તેટલી વખત મારે તને મૂર્ખ કહેવોજ પડશે. તું મૂર્ખાઈ બતાવે અને હું શું તને બુધ્ધિશાળી કહું?”

“મેં મૂર્ખાઈ બતાવી ? શું મૂર્ખાઈ બતાવી ?”

“તેં ન કહ્યું કે, હું તને મ્યાનમાં રાખીશ?”

“કહ્યું.”

“તો મૂર્ખ સ્ત્રી મ્યાનમાં રહેતી હશે? એને રાખવા માટે તો હૃદય જોઈએ. હૃદય વગરના તને હું મૂર્ખ નહિ તો બીજુ શું કહું? પહેલાં તસ્વારને સ્ત્રી કહી મૂર્ખાઈ બતાવી; હવે મને મ્યાનમાં રાખવાનું કહી મૂર્ખાઈ બતાવે છે. તેં બન્ને વખત મૂર્ખાઈ બતાવી છે; મેં બન્ને વખત તને મૂર્ખ કહ્યો છે.”

બીજીમંસિંહની પાસે હંસાના શબ્દોનો ઉત્તરજ્ઞ ક્યાં હતો. એ તો પોતાના સ્વાર્થમાં બુધ્ધિ હતો, આથી પોતે બોલ્યો:

“વીરનારી, તું બહુજ બુધ્ધિશાળી છે.”

“હંસા હસતાં હસતાં બોલી :

“કાયર પુરુષ, તું મહામૂર્ખ છે.”

“જો વળી?”

“હજી તો હજાર વખત મારે તને મૂર્ખ કહેવાનો છે. તું મને વીરનારી કહે છે. કેમ નહિ?”

“શું તને વીરનારી કહેવી એ પણ મૂર્ખાઈ છે?”

“મૂર્ખાઈ અને કાયરપણું બન્ને.”

“તે કવી રીતે?”

“તું બીજુ છે તો ખરો કે, હું વીરનારી છું.”

“હા.”

“પછી મારા પર મરવું એ મૂર્ખાઈ નથી? વીરનારી કદિ શરણે આવતી હશે? કાયર થઈ વીરનારીની ઇચ્છા કરવી એ શું મૂર્ખાઈ નથી?”

“તારા શબ્દો મારા માટે મૃત્યુનું કામ કરશે.”

“મૂર્ખાઈ બીજું શું થવાનું છે. પણ એટલી વાત નક્કી છે કે, મૂર્ખાઈને મારતાં પણ આવડતું નથી; તો મરતાં તો ક્યાંથીજ આવડે?”

“તદ્વાર સામું જો. હમણાંજ ઠાર થઈશ.”

“મને ઠાર કરીને શું કરશો?”

“એજ નથી સમજાવું તો?”

“તમે મૂર્ખ નથી?”

જલીમસિંહ વળી ચોક્યો. હંસા ધીરે ધીરે બોલી: “જે કાર્ય કરવામાં સાર શો છે એ તમે સમજતા નથી, પછી એ કાર્ય કરવા તત્પર કાં થયા છો? શું સમજ્યા વગર કાર્ય કરવું એનું નામ ડહાપણ છે? તમેજ કહો, તમે મૂર્ખ છો કે નહિ?”

“તારે મારી માગણી મંજૂર કરવી છે કે નહિ?”

“કરવી છે.”

જલીમસિંહનાં મનમાં હાનિક હર્ષ થયો, હંસાની કબુલાતે તેને આનંદમાં નાખ્યો. હંસાએ જે વાત કરી હતી તે હજી પડદામાં હતી. એથી જલીમસિંહને આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક હતું. થોડી પળ પછી હંસા બોલી:

“હું તમારી માગણી મંજૂર કરું, પણ એક રીતે?”

“તે રીત કઈ?”

“મારી રીતમાં બે માગણી છે.”

“બે નહિ, તારી બાર માગણી કબુલ કરવા હું તૈયાર છું.” હંસાને ફરી મન થયું કે પોતે કહી દે કે ‘તમે મૂર્ખ છો. મારી એક

માગણીની પણ કબુલાત અપાય તેમ નથી; ત્યાં બાર માટે વાત કરવી એ મૂર્ખતા છે.’ પણ આ વખતે હંસાએ વાત ખુલ્લી ન કરી અને કહ્યું:

“મારે બાર માગણી કરવાની ઇચ્છા નથી; બે માગણી કરવી છે. કહો કરે?”

“પ્રશ્નથી.”

“ફરી તો નહિ જાવ.”

“અરે મારો દિવસ ફર્યો છે કે હું ફરી જાઉં?”

“મને તો એમજ લાગે છે કે દિવસ ફર્યો છે. વાઈ, મારે તમારા દિવસ કે રાત સાથે કશી લેવા દેવા નથી. સાંભળો મારી બે માગણી.”

જલીમસિંહ આતુર હૃદયથી હંસાની માગણી સાંભળવા તૈયાર થયો. હંસાએ કહ્યું: “પહેલાં તમે કબુલ કરો કે હું મૂખ છું, પછી અને તમે મારી સાથે અખાડામાં લડવા ઉતરો, જો મને હરાવો તો.....”

જલીમસિંહ આ વાત સાંભળતા ધાગા ધાગા થઈ ગયો.

હંસા ડરી નહિ અને કહેવા લાગી: “કહો, છો કબુલ?” જલીમસિંહને હંસાના શબ્દો તીરથી વધારે તીક્ષ્ણ લાગતા હતા. તે બોલ્યો: “તારી આ બે માગણીમાંથી એક પણ હું સ્વીકારી શકું તેમ નથી”

વાંચક, તુંજ કહે. હવે હંસા જો જલીમસિંહને મૂખ ન કહે તો બીજું શું કહે? બે માગણી કબુલ કરી શકાતી નથી, અને બાર માટે વચન આપવા નીકળ્યો. તો એવા જલીમસિંહને વાંચક, તું શું કહે? મૂખ કહે કે નાહ?

જલીમસિંહના શબ્દો સાંભળી હંસા બોલી ઉઠી:

“સરદાર, હવે બસ કરો. તમારું બોલવું એ વાત નિશ્ચિત કરે છે કે તમે કાયર પણ છો અને મૂખ પણ છો. કાયર એટલા માટે કે મારી સાથે લડવાને કબુલ થઈ શકતા નથી; અને મૂખ તો હું તમને અનેક વખત બતાવી ચુકી છું. તમે મને વીરનારી કહી છે. વીરનારી મૂખને વરતી હશે? કાયરને પોતાનો કંથ કબુલ કરી શકતી હશે?”

હંસા ડરી નહિં અને કહેવા લાગી, “કહેા છો કય્વલ?”

પૃષ્ઠ ૨૨૪

“તું ક્યુન નહિ કરે તો આ તલ્વાર કેવી છે?”

“એ જ તલ્વાર તમે મૂર્ખ છો એમ સાબીત કરી બતાવે છે. શા માટે તલ્વારનું નામ લઈ મૂર્ખ થાવ છો? તમે કાયર છો. કાયર તલ્વારની વાત ન કરી શકે, અને કરે તો તે મૂર્ખ ગણાય. તમે કાયર પણ છો ને મૂર્ખ પણ છો.”

જલીમસિંહથી હંસાનાં આ વચન સંભળ ન થયાં. તેણે તરતજ તલ્વાર હંસાના મસ્તક પર ઢગામી. હંસા ખડખડાટ હસવા લાગી. હંસાના હસવાથી જલીમસિંહને સંકા થઈ કે, હું આ મૂર્ખાઈ તો નથી કરતો? એથી તે પુછવા લાગ્યો:

“તું શા માટે હસે છે?”

“તમારી વીરતા માટે, તમારી બુદ્ધિ માટે!” જલીમસિંહ કાળો શાદી માફક થઈ ગયો.

હંસા કહેવા લાગી: ‘તમારે વીરતા જ બતાવવી હોય, વીરહાક જ દરવી હોય તો લાવોને એક તલ્વાર મારા હાથમાં. પણ નહિ, હવે તમારી સાથે લાવું કે તમને હરાવવા એ મારા માટે કલંકભર્યું છે.’

જલીમસિંહને આ વાત હાડોહાડ લાગી. હંસા એની કાંઈ પણ દરકાર કર્યા વગર આગળ ખેલી:

“તમે કાયર છો. કાયર સાથે એક વીરનારી લડે? વીરનારી લડે તો એને લાંછન લાગે નહિ? માટે, લડે મારા પર તમે વાર કરે; હું મરવાને રાજી છું. શેક માત્ર એટલોજ થાય છે કે, ઇશ્વરે કાયરના હાથે મારો વાત કરાવ્યો. મને બગાડો થાય છે કે, ધા કરનારો મળ્યો પણ તે મૂર્ખ મળ્યો. હીક કાંઈ નહિ; ચાલો, તમે તમારું કામ પૂરું કરો.”

હંસાના શબ્દો પૂરા થાય ત્યાં તો ખાનુમાંથી ઘોડાના ડાખવાનો અવાજ આવ્યો. જલીમસિંહ અને તેના સાથવાળા ચમક્યા; જુએ છે તો નાખલા પોતલા અરદારે સાથે ત્યાં આવીને ઉભો રહેલો દેખાયો.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

—:૦:—

હુંટારાની ઇચ્છા.

જાલીમસિંહ હંસા પર ક્રોધાયમાન નેત્રાથી જોતો હતો. એનો હાથ તલ્વાર પર હતો. તલ્વાર મ્યાનમાંથી પલકારા કરતી હતી. હંસા અડગ ઉભી હતી. મુખ પર સિંહચુના ભાવો હતા. એ સિંહચુનો શિકાર કરવા કાયર ફાંફા મારતો હતો. એટલામાં નાગભા ત્યાં આવીને ઉભા રહ્યો. જાલીમસિંહ ચમક્યો, સામે નજર કરી અને બોલ્યો:

“કાણુ છે તું?”

નાગભાએ આ રથને રમતી રમત જોઈ હતી. રમત જોતાં આંખમાં જુદીજ અસર થઈ હતી, તે છતાં પોતે મન મારીને બોલ્યો:

“હું કાણુ છું? કાળતું નામ સાંભળ્યું છે? લોકો જેને કાળ કહે છે તે હું છું.”

નાગભાના શબ્દો સાંભળતાં જાલીમસિંહને શંકા થઈ, પણ નાગભાને પોતે બરાબર ઓળખી શક્યો નહિ; તેથી તેણે ઉત્તર આપ્યો: “ધૈર્ય બધાને માથે કાળ નિર્માણ કર્યો છે. તારા માથા પર પણ કાળ બને છે. તું નથી બોલતો; કાળ બોલે છે.”

“એ તો મેં પ્રથમ જ કહ્યું કે હું કાળ છું.”

“તું કાળ નથી, કાળના હાથમાં આપ્યો છે.”

નાગભાએ તરતજ તલ્વાર ખેંચી અને કહ્યું: “આવો મારી સામે તમેને કાળના દર્શન કરાવું!”

જાલીમસિંહને હવે ખબર પડી કે અવાજ પરિચિત છે. જરા વધારે વિચાર કરતાં તે નાગભાને ઓળખી ગયો; અને ઓળખાણ પડતાં તે ગર્જીને બોલ્યો:

“કાણુ નાગભા?”

“નાગભાતું ખીન્નું નામ કાળ છે.”

“હાવુંજ જોઈએ. મેં તને બાળપણમાં ખોળામાં રમાડ્યો છે, મમતાથી મોટો કર્યો છે, એ મારી સામે કાળ થઈને નહિ આવે તો ખીન્ને કાણુ આવશે?”

નાગભાને આ શબ્દોથી હાડોહાડ લાગી ગઈ. પોતાના પર કેવા દુઃખ નાંખવામાં આવ્યા હતાં, બાળપણમાં કેવાં મેલ્યાં મારી ધરમાંથી કાઢવામાં આવ્યો હતો; એ બધું નાગભાની દ્રષ્ટિ સમક્ષ આવીને ઉભું રહ્યું; છતાં આ વાતને વીસારીને તે બોલ્યો:

“તમારા ઉપકારનો બદલો આપવા હું આવ્યો છું.”

જલીમસિંહ આશ્ચર્ય પામ્યો અને તરતજ નાગભાની તરફ ધુરડીને કહેવા લાગ્યો:

“ઉપકારનો બદલો તલ્વારથી વળાતો હશે? તલ્વારથી બદલો અપાતો હશે, કેમ નહિ?”

“નહિ. વિચાર કરી જુઓ. તમારા હાથ પાપની કાળાશયી ભરેલા છે. અસંખ્ય માણસોનાં ગળાં પર તમે તલ્વાર ફેરવી છે, લાખો માણસોને લુંટ્યાં છે. એ શું પાપ નથી? તમે પાપી છો. હું તમોને પાપ-માર્ગેથી પાછા વાળવા આવ્યો છું. એ મારો બદલો શું જેવોતેવો છે?”

હંસા અત્યાર સુધી અવાક હતી. નાગભાના છેલ્લા શબ્દો સાંભળી તે આગળ વધી નાગભાને કહેવા લાગી: “તમે શો ઉપકાર કરવા આવ્યા છો?”

નાગભા હંસાને જોઈ ચમક્યો, અને બોલ્યો: “તું કાણુ છે?”

“હા, હું છું. હું તમને પુછું છું કે તમે લુંટારા પર ઉપકાર કરવા આવ્યા છો?” નાગભાએ કાંઈ ઉત્તર ન આપ્યો. હંસા બોલી: “કહો, જવાબ આપો, શું તમો એટલાજ માટે આવ્યો છો? તમે લુંટારાને પકડવા નથી આવ્યા? પોતાના સ્વાર્થને આમ છુપો રાખી અસત્ય કેમ બોલો છો?”

નાગભાએ ઉત્તર આપ્યો: “હું અસત્ય નથી બોલતો.”

“આ તો અસત્યની હદ થાય છે, અસત્યની અવધિ થાય છે. તમે શા માટે આવ્યા છો તે હું જાણું છું, તમે હમણાં શું બોલ્યા તે પણ જાણું છું. અને એ બધી અસત્ય વાતો હોવા છતાં તમે કહો છો કે, ‘હું અસત્ય બોલતો નથી!’ ત્યારે એ શું કહેવાય?”

“બાળા, આ મારો ભાઈ છે.”

જલ્મીમસિંહ ગળ્યો: “અબરદાર ! તેં મને ભાઈ કહ્યો છે તો; તારો ભાઈ થવાને હું લાયક નથી.”

“અસ્તુ. એમ છે? તમે મારા ભાઈ થવાને લાયક નથી, એ હું જાણું છું. પણ ડાંગે માર્યાં પાણી જીદાં થતાં નથી. તમે લાયક હોવા નાહ, પણ મારી એમાં જ લાયકાત છે કે હું તમોને મારા ભાઈ ગણું?”

“ભાઈ ગણીને તસ્વાર બતાવે, એમજ ને ?”

હંસાએ આ વાતને તોડી નાખી. પોતે વચમાં ઝોરાણી અને કહેવા લાગી: “સરદાર, તમે શું કરવા આવ્યા છો એ તો બતાવો? હુંટારાને પકડવા કે ઉપકાર કરવા? તમારા બોલવાનો ભાવ મારા સમજવામાં નથી આવતો.”

નાગલાએ ખુલાસો કરવો શરૂ કર્યો:

“આ હુંટારો મારો ભાઈ છે. હું એને પકડવા આવ્યો છું, એ વાત ખરી; પણ તે સાથે હુંટારાનો ધંધો છોડાવવાની પણ મારી ઇચ્છા છે. મારી માત્ર એકજ ઇચ્છા નથી.”

હંસા હસી અને બોલી: “એવી તો તમારી ઘણી ઇચ્છા છે.”

“ઘણી ઇચ્છા? ઘણી ઇચ્છા, બીજી કયું?”

“બીજી ઘણી ઇચ્છામાં પહેલી એ કે તમે હુંટારાને પકડી લઈ જાવ, વીરમહેવના મનની અભિલાષા પૂરી કરો, એને રાજકુંવરી સાથે પરણાવો.”

“હા, તે મારી અભિલાષા છે?”

હંસા બળતાં બળતાં બોલી: “અથવા તમારી એ અભિલાષા પૂરી કરે.”
જલ્મીમસિંહ આ વાત સાંભળતાં બોલ્યો:

“ચંડાળ ! આ તારો ઉપકાર? આ તારા તરફનો બદલો? તું મને પકડીને રાજકુંવરી બીજના લાયકમાં આપવા માગે છે? આ શું કહે-

વાય? શું તું દલાલ છે? સીઓનો દલાલ છે?”

નાગભાના પગની જાળ માથા પર ગઇ. તે બોલ્યો: “તલ્વાર સામું ને. શરણે થા, નહિ તો મૃત્યુ માથા પર છે, એ યાદ રાખજે!”

“મારું મૃત્યુ? અને તે આ નાનું જેવું છોકરું લાવશે કે જે મારા હાથમાં રમીને મોટું થયું છે?”

“હું મોઢાથી જવાબ નહિ આપું; તલ્વારથી આપીશ.”

ગલીમસિંહ હસવા લાગ્યો. તે હસતાં હસતાં બોલ્યો:

“તારે લડવુંજ છે?”

“મારું નહિ માને તો અવશ્ય લડીશ.”

“લડવા પહેલાં એક વાત માને તો?”

“શી વાત માનું?”

“તું મને પકડી લઇ જઇ વીરમહેવના મનોભાવ પૂરા કરવા માંગે છે ને?”

“હા ! હા !”

“તો પછી મારાજ મનોભાવ પૂરા કર ને? તું મારા મનોભાવ પૂરા કર, હું તારા હાથમાં કેદ થવા તૈયાર છું.”

“તારા મનોભાવ શા છે?”

“જે મનોભાવ વીરમહેવના છે તે!”

“બસ, એક વાક્ય પણ આગળ બોલશે તો જીભ ખેંચાઇ જશે.”

“નાગભા, બોલવું અને કરી બતાવવું એ બેઉ જુદા વિષય છે.”

“મને બેઉ વિષયનું જ્ઞાન છે. બોલી પણ જાણું છું અને બોલેલું કરી પણ જાણું છું!”

હંસા તો આ વાતથી દંગજ થઇ ગઇ. પોતે એક હતી, ચાહતાર એકથી વિશેષ હતા. ગલીમસિંહના મનમાં પણ પોતે ધર કરી ગઇ છે એમ જાણી તેને મલ્લા વ્યથા થઇ. ગલીમસિંહ નાગભાને કહેવા લાગ્યો:

“નાગભા, હું કાણુ છું?”

“ગણુ તો મારો ભાઈ!”

“અને વીરમદેવ?”

હંસાએ તરતજ ઉત્તર આપ્યો: “વીરમદેવ એમના સાળા થાય.”

જલ્દીમસિંહ તુચ્છકારનું મલકયો અને બોલ્યો:

“હીક, હીક, એ તો સંસારનો વહેવાર છે. માણસ ભાઈ કરતાં સાળા તરફ વધારે દોડે છે. સાળો એટલે જાણે સાચો સગો; અને ભાઈ એટલે ભિખારી. પણ નાગભા, એ રીત સારી નથી. સાળાના મોઢામાં ધુળ નાંખ. મારી સામું જો. મારી વાત માન. તું હંસાને મારી સાથે પરણાવી આપવાની કબુલાત આપતો હોય તો, હું હમણાં તારે શનું થાઉં. બોલ, મારી વાત માન્ય કરે છે કે ?”

“તારી વાત માનવા માટે મારે તલ્લવારને વિનવવી પડશે.”

“હું તારો ભાઈ નથી?”

“મૂર્ખ છે !”

હંસા આ વાત સાંભળતાં કહેવા લાગી: “એ તો હજાર વાર મૂર્ખ છે. પુત્રી જુઓ, મારી સાથે વાત કરતાં કેટલી વાર મૂર્ખ બન્યા છે તે.”

નાગભાએ હંસા તરફ લક્ષ ન આપ્યું અને જલ્દીમસિંહને ઉદ્દેશીને બોલ્યો:

“શરમાતો નથી? ધરમાં એક સ્ત્રી છે. એક સ્ત્રી હોવા છતાં આવી મૂર્ખાઈ કરે છે? અને તે પણ નાના ભાઈ સામે, નાનાભાઈની મદદથી વિચાર કર, જરા વિચાર કર.”

હંસા તરતજ ટટ્ટકી: “મૂર્ખને વિચાર આવતો હશે? હમણાં એ મારા પર મરતા હતા.”

આ શબ્દ નાગભાને એવા તો તીક્ષ્ણ લાગ્યા કે, તરતજ તે જલ્દીમસિંહ ઉપર ક્રોધ અને બોલ્યો:

“ચંડાળ, તું આ બાળકી પર કુદ્રષ્ટિ કરે છે? જાણે છે કે એ કાણુ છે?”

જલ્દીમસિંહ ચરથર્થો અને બોલ્યો: “કાણુ છે?”

“મારી અર્ધાંગના. નાના ભાઈની સ્ત્રી પર મોઢ પામતાં લગ્ન નથી આવતી? સંકેત નથી થતો?”

“ઝોહો! એ તારી સ્ત્રી છે? તમે સ્ત્રી ને પુરુષ મળી મને પકડવા આવ્યા છો? ઠીક, ઠીક, સમજ્યો.”

ગ્રામીનસિંહના મનમાં એવો સંદેહ થયો કે, નાગભાએ જ ખેડૂતના વેશમાં પોતાની સ્ત્રી અને બીજાં માણસોને મોકલ્યા હતાં. ખરી વાત એના સમજવામાં ન આવી. નાગભાએ પણ એ વાત ખુલ્લી ન કરી કે, ‘આ ખેડૂતની બાળકી એ મારી સ્ત્રી છે. વીરમદેવની એન તો રાજમહેલમાં છે.’ એ વાત કરવાથી અનર્થ થવા અથવા વાત વધવાનો સંભવ હતો, આથી તેણે વાતને લંબાવી નહિ. હંસાને પણ જે જોઈતું હતું તે મળી ગયું. પોતે કાણ હતી એ ભેદ કળાય ન પામ્યો, અને વાત બીજી તરફ વળી ગઈ. નાગભા ગ્રામીનસિંહને કહેવા લાગ્યો:

“હવે શી ઇચ્છા છે?”

ગ્રામીનસિંહ બોલ્યો: “મારી ઇચ્છા પુછવા પહેલાં તારી યુવાની સામુ જો. મારા હાથે તારે મરવું જ છે?”

“મને મારનાર હજી જન્મ લેશે. ભાઈ! હું બીર નથી. મેં સિંહચું દુધ પીધું છે.”

“અને મેં? મેં શું સિંહચું દુધ નથી પીધું? શું હું સિંહચું નો બાળ નથી? તારી અને મારી માતા ભુદી છે?”

“નહિ, તું પણ સિંહચુંનો બાળ છે. જતાં સિંહચુંના દુધને લગવી રહ્યો છે. કેસરી સમ ત્રાડથી આખું વન ગળવવાની તારામાં શક્તિ નથી. તું વીર નથી. વીરહાક દેવાનું તારામાં ગળું નથી. તું થોડી પણ પર બોલી ગયો કે, ‘મારો ભાઈ થવાને હું લાયક નથી.’ લાયક નથી, છતાં તું મારો ભાઈ થયો છે તો હજી પણ લાયક થવા આ હુંદારાનો ધંધો મુકી દે, મારે શરણે આવ.”

“તું મારી નજરમાં એક મગતરૂં છે. હું તારે શરણે આવું ? શરણે શા માટે આવું ? વીરમદેવની ઇચ્છા પુરી કરવા તું મને પકડીને વીરતા શી કરવાનો છે ? મરદાઇ શી બતાવવાનો છે ? તારું આ કામ બીજા લોકો નથી ? તારું આ કામ વીરના નામને લાંછન લગાડનારૂં નથી ?”

“ના ! વીરમદેવ મારો રાજા છે. મેં એનું લુલુ ખાધું છે. હું એની નોકરીમાં છું.”

“કર્મચંડાળ ! ક્ષત્રિયનો બાળક થઇ પરાધીન રહ્યો છે ? માતાનું દુધ કોણ લખવે છે, તું કે હું ? અરેરે ! નરપશુ ! તને એટલો પણ વિચાર નથી આવતો કે તું શું કરી રહ્યો છે ? તારા પરાક્રમથી તું તેને રાજકુંવરી પરણાવશે ? મહારાજા ભગવતસિંહની કુંવરી એક નિર્માલ્યના હાથમાં આપશે ? એના કરતાં હું શું ખોટો છું ?”

જલ્દીમસ્તિહ એ વાત ક્યાં જાણતો હતો કે હંસા બીજા કોઇ નથી પણ પોતાની પાસે હતી છે, તે છે. નાગભાને પણ આ વાતનું જ્ઞાન ક્યાં હતું ? જો એ વાતનું જ્ઞાન હોત તો તેણે સાચું થાત ? નાગભા ભાઇના શબ્દો સાંભળતાં બોલ્યો :

“તું રાજકુંવરીને પરણવાજ માગે છે ?”

“હા.”

“પરણવા માંગે તો આવ મારી સામે. લે હાથમાં તલ્લાર અને મને હરાવ. તું મને હરાવે તો હું રાજકુંવરી તારી સાથે પરણાવવાનો બંદોબસ્ત કરીશ.”

આ શબ્દોથી હંસાના હૃદયમાં હોળી થઇ. નાગભા શું કરે છે તે તેનાથી સમજી ન શકાયું. કેટલાની સાથે પોતાનું નામ જોડાશે ; એ શંકાથી હંસા બહુજ વિમાસણમાં પડી. નાગભાના છેલ્લા શબ્દો સાંભળી તે બોલી : “વીરનર, આ તમે શું કરો છો ?”

“હું જે કરું છું તે ઠીક કરું છું.”

“તમારા આ ઠીક કરવામાં કંઈ ઠીક નથી. ખુદ્દિની બહારની બધી વાત કરી રહ્યા છો.”

“કેમ ? એમ કેમ ?”

“હંસાકુમારીને તો વીરમહેવ સાથે પરણાવવાની છે. એ વાતમાં પણ મુંઝવણ છે. કારણ કે, વાત એમ છે કે જે હુંટારાને પકડી લાવે તેને હંસા મળે. તેના બદલામાં તમે હંસા વીરમહેવને આપવા કબુલ થયા છો, બંધાઈ ગયા છો, અને વળી આ શું ? શું જલ્દીમસિંહ તમોને હરાવે, તો તમે હંસાને તેની સાથે પરણાવશો ?”

જલ્દીમસિંહ બોલ્યો : “કેમ, હું માણુસ નથી ?”

“મૂર્ખ માણુસ નથી કહેવાતો.”

નાગલાએ વાતને વધારે લંબાવા ન દીધી. તેણે હંસાને કહ્યું :

“બાળા, જલ્દીમસિંહની શી મગદુર છે કે તે મારી તલ્વારની સામે આવીને ઉભો રહી શકે ?”

“પણ કદાચ એમ બન્યું તો ?”

“બનેજ નહિ.”

“તમે ભૂલો છો, ભૂલ કરો છો. હંસા એક પરાધ ચીજ છે. તેના પર તમારો કાંઈ અધિકાર નથી. અધિકાર વગરની ચીજ માટે વિવાદ કરવો એનું નામ શું કહેવાય ?”

જલ્દીમસિંહ બોલ્યો : “મૂર્ખાઈ, પણ ગાંડી, વીરનરમાં વીરતા સાથે મૂર્ખતા પણ હોય છે.”

“પણ મૂર્ખતા પર વિશ્વાસ રાખવો એ શું કહેવાય ? તમે બંને વિચાર તો કરો ? શું હંસા પર તમારી સત્તા ચાલે છે ? હંસા તો કોણ જાણે કોને ચાલતી હશે ? કોણ જાણે કોને મળશે ? વીરમહેવ કોણ જાણે ક્યાં હવા ખાશે ? તમે પણ નકામા લડી મરો છો.”

નાગલા ઉશ્કેરાયો અને ઉશ્કેરાટથી બોલ્યો : “મારી તલ્વારથી હું બધું કરવાને સમર્થ છું. કોની મગદુર છે કે મારી વાતને ન માને ? હું મહારાજા લગવતસિંહને મારી વાત મનાવવા ફરજ પાડીશ.”

“કેમ, લગવતસિંહ શું વીર નથી ? એના પર તમારું હથાણુ ચાલશે ?”

“એ વૃધ્ધ છે.”

“પણ તમે કેમ ભૂલી જાવ છો, કે જીવાનના કરતાં વૃદ્ધને અનુભવ વધારે જીવવાળો હોય છે. માટે મારું માનો અને નકામા પોતપોતામાં કપાઈ મરવાનું મૂકી દો.”

નાગભા બોલ્યો; “નહિ, જલ્દીમસિંહ, આવ; મારી સામે આવ; જે તું મને હરાવશે તો હું તારી મનોવાંછના પૂરી કરીશ.”

જલ્દીમસિંહ એજ પળે તૈયાર થયો અને નાગભા પર વૂટ્યો. નાગભા પણ ફાળ ભરી સામે ગયો અને બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે યુદ્ધ જામ્યું.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

છેવટે પકડાયો.

નાગભાએ તસ્વાર હાથમાં લીધી. જલ્દીમસિંહ નાગભાને તુચ્છ સમજતો હતો, નાગભાની શક્તિની એને ખબર ન હતી. તસ્વાર પર નાગભાનો કેવો કાણુ હતો એ વાતથી જલ્દીમસિંહ અનજાણ્યો હતો. અનજાણ્યો માણસ જાણીતા પર જેર કરવા લાગ્યો. તસ્વાર લઈ સામે થયો. બેઠે ભાઈઓમાં યુદ્ધ મંડાણું. માતાના દુધમાં કેવી અશ્વર હતી? એકજ માતાના બેઠે બાળક હતા, સગા ભાઈ હતા. સગાભાઈ સગાપણુ ભૂલી અત્યારે અવળા ઉતર્યા.

એમ તો બાળે આખો દેશ અવળો ઉતરેલો છે. આપણા દેશમાં પરંપરાથી અવળાઈ ચાલી આવે છે. કુસંપનો અંત આપણા દેશમાં ક્યારે આવશે તે સમજી શકાતું નથી. જુઓ:—

પહેલાં થયો કુસંપ એ દેવો અને દાનવ મહી,
રામ ને રાવણ પછી કૌરવ અને પાંડવ મહી;

કંઈક રાજાઓ પડ્યા છે એજ બળતા દવ મહી,
કૂર એ કુસંપની દેખાય છે જડ સૌ મહી;
બળ પ્રબળ ચાલ્યું ગયું તે છતાં ક્યાં જંપ છે,
કુસંપનો આ દેશમાં હમણાંય ધરતીકંપ છે.

એ વાતનો આરો આવે તેમ નથી. બન્ને ભાષ્યોએ તદ્વારનો આશરો લીધો. જલીમસિંહના મનમાં હંસાની હોંશ હતી. નાગલાના મનમાં જલીમસિંહને જેર કરવાની હોંશ હતી. હંસા વીરમદેવને પરણાવવા માટે તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા પેટે બધી બાજુ રમતો હતો, પાસા ફેંકતો હતો, પોઆર પડતા હતા. પણ પાસા ક્યારે ફેરવાશે? બાજુનો રંગ ક્યારે બદલાશે? તે બિચારા નાગલાના જણવામાં ક્યાંથી હોય? જણવામાં હોય તો આમ બને ખરું? નબ બને.

જલીમસિંહે તદ્વારને ડાંચી કરી અને કહ્યું: “નાગલા સંભાળ, વાર આવે છે.”

નાગલાએ તદ્વાર તરફ દ્રષ્ટિ ન કરી અને ગર્વથી કહ્યું: “મોટા ભાષ, તદ્વાર પકડતાં તો તમે હજી શીખ્યા નથી અને વાર શું કરવાના હતા?”

આમ બોલતાં નાગલાએ તદ્વાર સાથે તદ્વાર લડાવી. જલીમસિંહ તદ્વારમાં એટલો કુશળ ન હતો; જેટલો કુશળ નાગલા હતો. પણ નાગલાથી છેક જ જાય એવો પણ જલીમસિંહ ન હતો. આથી બન્ને ભાષ્યોમાં વાર પર વાર, તદ્વાર પર તદ્વાર, ધાવ પર ધાવ અને દાવ પર દાવ થવા લાગ્યા. નાગલા જખમી થયો. જલીમસિંહ પણ થયો. નાગલાને થોડું વાગ્યું હતું; જલીમસિંહ વધારે ધવાયો હતો. હંસા આ લડાઈ જોઈ રહી હતી. નાગલા પર થતી વાર તેનાથી જોવાતી નહિ. નાગલાની વીરતા જોવી હંસાને ગમતી. આમ નાગલાની વીરતા જોતાં દુઃખને ભૂલી જતી.

નાગલા વિદુરેલા વાધ પ્રમાણે હતો. જલીમસિંહને જ્યારે લગ્યું કે મારો વિજય નથી ત્યારે તેણે ખુમ મારી:

“સરદારો! શું જુઓ છો; પકડી લો આ પાપીને.”

નાગલાની તીર જેવી આંખ લુંટારાઓ તરફ ફરી. એ આંખ ન હતી; ધાર અંધારી રાત્રિમાંની વિજળી હતી. એ આંખને જોતાં લુંટારાઓનાં ગાત્ર ઢીલાં થઇ ગયાં. જલ્પીમસિંહના પ્રશ્નનો ઉત્તર કાયરતાથી મળ્યો. નાગલા કહેવા લાગ્યો:

“મૂર્ખા! શા માટે આ ચીમડાને કપાવવાનું આમંત્રણ કરે છે? એ બધાં જંગલનાં શિયાળવાં મારી સામે શું કરવાનાં હતાં? મારી એકજ વાર, મારી એકજ વખતની તસ્વાર શું પરિણામ લાવશે તે તું જાણે છે?”

“અભાગી, તારામાં મર્યાદાનો ખાંટો ક્યાં છે? તું મને મુર્ખ કહે છે. હું તારો મોટો ભાઈ છું. તારા આંખને ઠેકાણે છું.”

“ભૂતો છો, ભાઈ, ભૂતો છો, સાપ પણ આપના ઠેકાણે મળ્યાય છે. સાપની પણ પૂજા થાય છે, પણ જ્યારે એ સાપ ઝેરી દંડા દેવા આવે છે, ત્યારે તેની પૂજા થતી નથી; પણ નાશ થાય છે. તમે! મને લેવા હો, પણ નાશ થવાને માટેજ મારા હાથમાં આવ્યા છો.”

“શું તું મને મારશે?”

“મારું નહિ. મારો તો હું જરૂર તમોને મારીશ. મારીજ પણ એવા મોતથી મારીશ કે જ્વનારના આંખમાં પણ દયાનાં પાણી ધરાશે.”

“આ કાણુ, મારો ભાઈ ગાલ છે?”

“ત્યારે આ તસ્વાર ભઈ મારી સામે ઉભો છે, તે કાણુ મારો ભાઈ છે?”

“ક્ષત્રિયે તસ્વાર પકડવી એ શું અપરાધ છે?”

“ક્ષત્રિય? તમે શા માટે ક્ષત્રિયના નામને લજવી રહ્યા છો? શા માટે તસ્વારનું અપમાન કરી રહ્યા છો? તસ્વાર પકડનાર આમ કાંઈને કરગરતો હશે? સાચો ક્ષત્રિય વીર કાંઈની પાસે દયાના ખોલ કાઢતો હશે?”

“મેં તારી પાસે દયા માંગીજ નથી.”

“ન માંગી હોય તો કંઈ નહિ. હું કહેતો પણ નથી, તમે મારી પાસે દયા માંગો. તમને દયા માંગવાની હું સલાહ આપતો નથી. અને જો મારી સલાહ માંગવા આવો તો મોતની જ સલાહ આપીશ.”

“તું મને મારવા જ માંગે છે?”

“હા, અને તે કમોતથી. તીરથી વીંધીને તમને મારીશ. તમારી લાશને ઊંધા મસ્તકે આ જંગલના ઝાડની સાથે લટકાવીશ. તમારા મૃતદેહ પર પથરનો વરસાદ વરસાવીશ.”

“મારા મૃતદેહ પર એવા ત્રાસ વરસાવતાં તારી નામના થશે? વાહરે! વીર, વાહ ?”

નાગલા આ બોલને સમજી ગયો કે જલ્દીમસિંહ મેળું મારે છે, આથી પોતે બોલ્યો: “મારી વીરતા ત્યારેજ વખણાશે કે જ્યારે હું મારી ઇચ્છા ફરી કરીશ. લોકો ધડો લેશે કે હુંટારાની છેવટે આવીજ દશા થાય છે.”

આ શબ્દોનો જવાબ જલ્દીમસિંહ તરફથી મળ્યો, પણ તદ્વારથી મળ્યો. જલ્દીમસિંહે ફરી તદ્વાર કબજે કરી, ફરી પોતે કુદો ને નાગલા પર તૂટી પડ્યો, નાગલાએ પોતાની તદ્વારને ચમકાવી. જલ્દીમસિંહ હાર્યો અને બોલ્યો:

“નાચુ, દયા! દયા !”

“દયા ?”

“હા, મારા પર દયા કર, મને દામા કર. મારા જીવનના પ્રકાશને તુફાની પવનથી ન જુકાવે નાખ. ભાઈ, હું તારો.....”

નાગલાએ અચાજથી કહ્યું: “તું મારો કેદી છે.”

“ભલે, તું મને કેદ કર. તારી ઇચ્છામાં આવે ત્યાં લઈ જા, પણ મારા શરીરમાં પ્રાણ રહેવા દે.”

નાગલાએ તરતજ પોતાના સાથવાળાઓને ઇશ્વારત કરી જલ્દીમસિંહને કેદ કર્યો. બીજા હુંટારા ધણા હતા. નાગલાએ તદ્વાર કાઢી અને પોકાર કર્યો:

“કહો, તમારે લડવું છે? મરવું છે કે શરણે થવું છે?”

અધા હુંટારાઓએ તલ્લવારને નાગલાના ચરણમાં મૂકી દીધી અને બકરી જેમ ગરીબ મુદ્રાથી ઉભી રહે તેમ ઉભા રહ્યા. નાગલાએ અધા હુંટારાઓને પોતાના સ્વાધીનમાં લીધા. જાલીમસિંહને સખત અંકુશ નીચે રાખ્યો અને એ રીતે નાગલાએ વિજય કર્યો.

આ કાર્ય થતાં થતાં રાત ઘણીજ વધી ગઈ હતી. કાર્ય થયું અને રાત ગઈ; એથી અધા માણસોએ આરામ લેવાની તજવીજ કરી. થોડા સરદારો પહેરા પર રહ્યા, બાકીના સુતા. નાગલાએ હંસાને કહ્યું:

“તારો શો વિચાર છે?”

“મારે જવું છે.”

“ક્યાં?”

“મારે ઘેર.”

“સવારે હું મુકવા આવીશ.”

“એ બનવું મુશ્કેલ છે.”

“કેમ?”

“તમે મને ચાહો છો?”

“મારા પ્રાણના સાટે.”

“માટેજ કહું છું કે તમે મને મુકવા આવશો તો પરિણામ વિપરિત આવશે. કાળાતરે આપણી મુલકાત થશે નહિ.”

“એમ કેમ?”

“ગુરૂના આશ્રમમાં અનેલી વાત મારાં કુટુંબમાં ફેલાઈ ગઈ છે. તેઓ જો આ વાત ફરી જાણશે તો મને મારીજ નાખશે.”

“શું ખરેખર?”

“હા, મારા વડીલો તો એમ પણ કહેતા હતા કે.....”

“કે શું?”

“જે વીરનર આ બાળકીને આહે છે એના હાથેજ આપણે આ બાળકીને બીજા સાથે પરણાવશું.”

“હું?” નાગલા ચમક્યો. ‘

“હા, મારા વડીલો ખેડુત છે, પણ વીરતામાં તમારાથી ઉતરે એવા નથી. તમે વીર છો તો એ બધા ભડવીર છે.”

“તું શું મારો મસ્કરી કરે છે? આ વાત શું બનવા જેવી છે?”

“હા, તમે જો આવવા તૈયાર થાવ તો એમ બને. તમારા હાથેજ તમે મને બીજા સાથે પરણાવો એવો સમય આવે ખરો. અને તમારે શંકા વગર તેમ કરવું પણ પડે.”

નાગલાને આ વાતના બેઠની કશી ખચર ન પડી. હંસાનું બોલવું જુદાજ પ્રકારનું હતું. એના બોલેબોલમાં નાગલાના કાર્યની ગુંથણી દેખાતી હતી, પણ નાગલાને એ વાતનાં સ્વપ્નાં સુદ્ધાં ક્યાંથી આવે? આથી નાગલા બોલ્યો:

“બાળા, તું ખેડુત છે. તારા વડીલો ગમે તેવા વીર, ભડવીર હોય પણ આ વાત શું બને એવી છે? હું મારા હાથે તને બીજા સાથે પરણાવવા તૈયાર થાઉં? અરે ! એ બનાવ બનવા પહેલાં લોહીની નદીઓ ચાલે, જ્યાં ત્યાં લાશોના ઢગલા દેખાય. તને પરણવા આવનારો પહેલોજ મારી તલ્વારનો ભોગ થાય અને પછી હું પણ મારો પ્રાણ આપું.”

“આ બધા નકામા શબ્દો છે. વખત આવતાં આ બધું કરી શકો એમ હું માનતી નથી.”

હંસાએ વાતને એવો ઓપ ચઢાવવા માંડ્યો કે નાગલા મુંઝામુંજ ગયો. હંસાના શબ્દો સંભળી તે કહેવા લાગ્યો: “શું તને મારી તલ્વાર પર વિશ્વાસ નથી?”

“છે, પણ મારી તલ્વાર ક્યાં નથી? હું તો સ્ત્રી છું અને મારા કુટુંબનાં માણસો તો વીરપુરુષો છે. પછી તમારી તલ્વાર શું કામ લાગશે?”

નાગલાને આ વાતથી મનમાં વધારે ચટપટી થઈ. એ બોલ્યો:

“અત્રે હોય તો મારે એ વીરપુરુષને જરૂર જોવા છે.”

હંસા ગલરાણી. અનર્થ સામે આવતો હોય એવું અનુમાન થયું, પણ વાતને ફેરવીને બોલી: “પણ એમ કરવા જતાં પરિણામ શું આવશે તે જાણો છો?”

“પરિણામની મને પરવા નથી.”

“તમે શું મારી અધોગતિ કરવા માંગો છો?”

“એટલે તું કહેવા શું માંગે છે?”

“તમે તમારા હાથેજ મને બીજાની સાથે પરણાવશો?”

“આ તું શું બોલે છે?” નાગલા વિક્રાળ થયો અને આવેશમાં આવી કહેવા લાગ્યો: “જો, આ તસ્વાર સામું જો. હું તસ્વારના સોગંદ ખાધને કહું છું કે તારી સાથે લગ્ન કરવા આવનારનું હું તરતજ મરતક જીવું કરીશ.”

હંસાને મનમાં ને મનમાં આનંદ થવા લાગ્યો. નાગલા સોગંદ ખાધ ને ધર્મસંકટમાં ફસાઇ ગયો. એ એની વીરતા હતી કે મર્યાદા? નાગલા પોતેજ હંસાને બીજાના હાથમાં આપવા અત્યાર સુધી મર્દન કરતો હતો. અને છેવટે જાલીમસિંદને પોતાના સ્વધીનમાં પચી લેતો હતો. હવે તો વીરમદેવના રાજ્યમાં જઈને માત્ર હંસાની માંગણી કરવા જેટલીજ વાર હતી. સવારમાંજ બધા સરદારો સાથે કૂચ કરી નીકળવાનું હતું. અને રાજવાનીમાં પહોંચતાંજ ખુશીની વધાઈઓ વાજવાની હતી. હંસાના માટે વીરમદેવ તરફથી શ્રીફળ અપાવાનું હતું, પણ હંસાએ કેવી જાળ પાથરી હતી? એક તો વીરમદેવને પોતાની સાથે અખાડામાં ઉતારવો અને કદાચ એમાં વીરમદેવનો વિજય થાય તો હંસાએ શું કરવું એનો પણ રસ્તો મળી ગયો હતો. શું નાગલાથી એ ન બની શકે એવું હતું? નાગલા હંસાને પરણાવવા તો તૈયાર થયો છે, પણ જ્યારે તે એમ જાણશે કે હંસા તો પોતાની પ્રેમરાસી છે ત્યારે શું તસ્વાર લઈને વીરમદેવની સામે ધરી શકશે? પોતે ખાધેલા સોગંદ

હસા ઘોડાપર સ્વાર થઈ-ઘોડાની લગામ હાથમા લીધી, લગામ ખેંચી,
 ઘોડા પુરાપાટે દોડ્યો. પૃષ્ઠ ૨૪૨

પાળશે ? વીરમહેવને મારશે ? આ બધી વાતનો નીવેડો શો આવે છે, એ તો સમય આવે ત્યારે ખખર-પડે.

નાગલાએ સોગંદ ખાધા અને હસાને શાંતિ થઈ. નાગલાનો આવેશ પણ શાંત થયો. હંસાએ ભૂમિમાતાના ખોળામાં પોતાનું શરીર લાંબુ કરી દીધું : નાગલાને અદ્રશ્ય કાંઈ વેદના થઈ. તે હંસાને કહેવા લાગ્યો :

“ બાળા, તને આ પૃથ્વીની પથારી ગમે છે ? ”

“ કેમ ન ગમે ? અમે ખેડુતના માટે તો આ પૃથ્વીજ પથારી હોય. જીવપલંગ અને રેશમી ગાદલાં એ તો રાજામહારાજાઓને ત્યાં. અમેને પૃથ્વી એટલે સ્વર્ગનો આનંદ. પૃથ્વીની પથારી એટલે પમરતા પુખ્તોની પથારી. ”

“ મારા મનમાં એમજ થાય છે કે ક્યારે તને મહેલની મહારાણી બનાવું. ”

હંસા મનમાં તે મનમાં દમ્ભવા લાગી. પોતે મહેલની મહારાણી તો હતીજ; જંગલના વસનાર જેવો તો નાગલા હતો. હંસા તો રાજ્યાધિકારિણી હતી. હંસા પોતાના મનના વિચારો દાખીને બોલી :

“ મારે મહેલની મહારાણી નથી થવું, મને તો જંગલની ઝુવડાં-વામીજ થવાનું પસંદ છે. જે સુખવૈભવ મનમહાનગ્નના મહેલોમાં નથી નેથી વિશેષ સુખ વનદિવનમાં છે. મહેલમાં રહેનારા રાજવી માટે પણ જંગલ પથારીના આ પૃથ્વીનાજ. ગમે તેવા ચક્રવર્તીનું દેહનું સ્થાન આ માટી. માટીમાંથી આવ્યા, માટીમાં જોગ થવા, મૃત્યુ, અને છેવટે માટીમાંજ જવાનું. શું તમને એની ખખર નથી ? ”

“ શાની ? ”

“ માટીના મહત્વની વાત સાંભળો :

જુએમ નજર ઝીંકી કરી, શું થાય છે માટી માટી,
રુઝેણું આ દેહનાં, બંધાય છે માટી મહી;
તે પછી પણ દેહ આ પોપાય છે માટી મહી,
માટી તણા દેહ છેવટે, જાય છે માટી મહી;

છે પૂતળું માટી તણું, બસ એજ સાચી વાત છે,
એ માટી મસ્તક ધરો, માટી સહુની માત છે.

નાગલા હંસાના આ શબ્દોથી પુલાવા લાગ્યો. આ બંને પ્રેમી પંખીડાં સૂતાં નહિ. સવાર પડતાં પૂર્વમાં જરાજરા અજવાળું દેખાયું. સૂર્યના ચોપદારોએ ભૂમિને સ્વચ્છ કરવા માંડી. હં । ઉડીને ઉભી થઇ અને બોલી:

“હવે હું જમશ.”

“એકલી જશે?”

“હા.”

“કાંઈ મળશે તો?”

“વાંધો નથી. હું વીરનારી છું. વીરનારી અને વળી તમારી છું. પછી મને કાંઈ મળે તો શું થયું? બંને તો એક તદ્વાર અને એક અથ્થ આપો. બાકી તો ઇશ્વર કરશે તો વાંધો નહિ આવે.”

તરતજ નાગલાએ એક તદ્વાર લાવી આપી. લુંટારાના ઘોડામાંથી એક ખરો તેજ અને પાણીદાર ઘોડો આવ્યો. હંસા ઘોડા પર સ્વાર થઈ, ઘોડાની લગામ હાથમાં લીધી. લગામ ખેંચી, ઘોડો પૂર પાટે દોડ્યો અને થોડી વારમાં નાગલાની નજરથી દૂર ગયો. નાગલાને હંસાની વાત પર ધણી વિચારો આવ્યા, પણ અર્થ કાંઈ ન નીકળ્યો. સવાર પડતાં જાલીમસિંહને લઈ સૌ સરદારો વીરમહેવની રાજધાની તરફ આવવા નીકળ્યા.

નાગલા રાજધાનીમાં આવ્યો. જાલીમસિંહને સૈનિકોના સ્વાધીનમાં આપી પોતે રાજમહેલમાં ગયો. મહેલમાં સુરેખા એના નામની જપ-માળા જપતી હતી. નાગલાને જોતાં એની આંખમાં અમી ઉભરાવા લાગ્યું. તે હસી, સામે ધસી, મળી, બેઠી, આલોક અને પરલોકના છેડા જાણે એક થઈ ગયા. નાગલા અને સુરેખા આનંદમાં તક્લીન હતાં. સુરેખા ‘લુંટારાને પકડતાં શું શું થયું?’ એના સમાચાર પુછતી ગઈ;

નાગભા ઉત્તર આપતો ગયો, અને વાત પૂરી કરતાં કહ્યું: “મને મારી મનોરમા મળી હતી.”

“મનોરમા! તે કાણ?”

“કેમ ભૂલી ગઈ! આપણાં લગ્ન વખતે મેં કહ્યું ન હતું કે હું એક ખેડુતકન્યાને વચન આપી ચૂક્યો છું.”

“શું તે મળી હતી?”

“હા.” આટલું બોલી નાગભાએ બનેલી બધી વાત કરી. સુરેખાના મનમાં એ ખેડુતખાળાનાજ વિચારો આવતા ગયા. નાગભાને એ વાત સાથે કાંઈ લેવાદેવા જેવું ન હતું. એટલે એ તો પોતાના બાપને શી સળ કરાવવી એના વિચારો ધડતો હતો. સુરેખા જુદા વિચારમાં હતી અને સવારે દરબારમાં પણ કાંઈ જુદીજ ધટના થવાની હતી.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

લગ્ન કેની સાથે ?

સુરેખાના મનમાં માત્ર ખેડુતની ખાળકીનાજ વિચારો હતા. ખેડુતની છોકરી કાણ છે એ જાણવાને તેના મનમાં ધણીજ આતુરતા થઈ હતી. નાગભા તરફથી જે ખુલાસો મળ્યો હતો તે ખુલાસામાં ધણીજ ખનાવટ હતી. નાગભાના ખુલાસાથી એ ખેડુતની છોકરી તે કાંઈ રાજખાળા હોય એવું અનુમાન સુરેખા કરવા લાગી; પણ એ અનુમાનથી તેને સંતોષ થયો નહિ. ખેડુતની છોકરી આવી વીરતા વાળી હોય એજ સુરેખાના મનમાં પ્રશ્ન હતો, એજ ગુંચવાડો હતો.

શુંચવાડાનો ઉકેલ પોતાનાથી થાય તેટલો પોતે કર્યો, પણ વધારે ખુલાસાની આવશ્યકતા હતી. એ ખુલાસો ક્યાંથી મેળવવો એજ તે સમજી ન શકી.

બીજે દિવસે સવારમાં દરબાર ભરવામાં આવ્યો. વીરમહેવ સિંહાસનારૂઠ થયો. નાગલા તેની બાજુમાં જરા નીચા આસને બેઠો હતો. દરબારીઓ પોતપોતાની જગ્યા પર નિયુક્ત હતા. નિત્ય નિયમ પ્રમાણે કાર્ય ચર્ચ રહેવા પછી વીરમહેવ બોલ્યો:

“સરદારો, આ વીરનરનાં પરાક્રમ જોયાં? એની ધર્મનિષ્ઠા જોઈ? રાજભક્તિનો વિચાર કર્યો? એજ એ એક માણસ છે કે જે આવાં ધર્મસંકટમાંથી તરી પાર નીકળી શકે; બીજાનું ગળું નથી!”

“ખડું છે રાજન, પોતાના સગાભાઈ સામે જનું, તેને પકડવો, હાથમાં બેઠીયો નાખવી, કેદ કરવો, એ બીજા કાનાઈ બની શકે? આના વીરતર હોય એનુંજ એ કાન.”

“નાજો એક કાર્યની પૂર્ણાકાંક્ષા.” આટલું બોલી વીરમહેવ નાગલા તરફ નજર કરી કહેવા લાગ્યો:

“આપ બલીમસિંહનો કંઈ રીતે રાખવા માંગો છો?”

“રાજકેદી તરીકે!”

“મુક્ત કરવા નથી માંગતા?”

“મુક્ત કરવા માયું છું, પણ મારી મુક્તિની શરત મારો ભાઈ સ્વીકારશે નહિ. જે મારી શરત સ્વીકારે તે મને વાંધા નથી.”

“તમારી શરત શી છે?”

“શરત એજ કે તે પોતાનો આ લુટારાનો વ્યવસાય છોડી દે. એક વીરનરને છાજે એ પ્રમાણે કાંઈ પણ રાજમાં પોતાનું ભાવિ અન્નમાર્ગ. જે મારી આ વાત તેને માન્ય હોય તે મને કાંઈ વાંધા નથી. હું તેને છુટો કરવા, માત્ર છુટોજ કરવા નહિ; પણ મારો શિર-છત્ર માનવા તૈયાર છું.”

વીરમહેવને આ વાત બહુજ રૂચી. તે સાથેજ તેણે જાલીમસિંહને દરબારમાં બોલાવી મંગાવ્યો. જાલીમસિંહ દરબારમાં આવ્યો. નાગબાની સામે નજર ગઈ અને તે મગરૂરીથી બોલ્યો:

“છોકરા, તેં મને શા માટે બોલાવ્યો છે?”

“તમારો આ વેશ જોવા અને બધાને બતાવવા. કહો છૂટકું છે કે છાંદગી આખી કારાગૃહમાં રહી સગવું છે?”

“તું મને એમને એમ છોડવા તૈયાર છે?”

“હા, માત્ર એકજ વાતની કબુલાત હું માગું છું.”

“અને તે?”

“લુંટારાપણું છોડી કેમ રાજમાં રહો.”

“નોકરી?”

“નોકરી કરવામાં કલંક નથી; લુંટફાટ કરવામાં કલંક છે.”

“નોકરી એ પરતંત્રતા છે, લુંટફાટ એ સ્વતંત્રતા છે. શું સ્વતંત્રતામાં કલંક હોય? કલંક તો તું વહોરી રહ્યો છે. માતાના દુધને તો તું લગ્યો રહ્યો છે. જે વિચાર કર, વિચાર કર.”

“તમારામાં લુંટફાટ કરવાની શક્તિજ ક્યાં છે? શક્તિ હોય તો લુંટફાટમાં આવ્યા હાથ થાય? શક્તિ વગર ગુમાન કરવું, તે શું મૂખાંઠ નથી? પણ મૂખાંઠ તો તમે અત્યાર અગાઉ ધણી વખત કરના આવ્યા હો. તમારા માટે મૂખાંઠ એ કાંઈ નથી આવત નથી. મૂખાંઠ તો તમારો મુદ્રાલેખ છે.”

“મને બેડીમાં બાંધીને આમ બોલે છે?”

“છુટા હતા ત્યારે શા વીરતા કરી હતી કે અત્યારે કરશો.”

વીરમહેવ આ વાતની વચમાં પડ્યો, જાલીમસિંહને કહેવા લાગ્યો:

“તમે શું એમ ધારો છો કે નોકરી એ પરતંત્રતા છે?”

“હા, છાંજર છે. નોકરી એ હાથમાં વળતી બેડી છે.”

“ત્યારે શું આ બધા વીરતર જે મારા રાજ્યના સ્તંભ છે તે બેડીમાં છે?”

“ અવશ્ય છે.”

“ તમને નથી લાગતું કે તમે મૂર્ખા છો ? ”

“ તમારે જોઈએ તે મને શિક્ષા કરો. હું તમારી વધારે વાત સાંભળવા માંગતો નથી. હું જે બોલું છું તે વિચારીને બોલું છું. મારે છુટા થવું નથી. મારે માટે કેદખાનું એજ મારો છુટકારો છે.”

આ તકરારનો અહીંજ અંત આવ્યો. જલ્દીમસિંહની વાત પડતી મૂકવામાં આવી. વીરમહેવ બોલ્યો : “ હવે હંસાકુમારી માટે કાણુ જશે ? ”

“ આપ આજ્ઞા કરો તે.”

“ મારી આજ્ઞા તો માત્ર તમારા તરફજ વળે છે. તમો જાવ, તમો જઈને આ વાતને પૂરી યશદાષ બનાવો. મને લાગે છે કે હજી આ વાતમાં કંઈ વાંધો આવશે.”

“ વાંધો એક છે ! ”

“ શો ? ”

વીરમહેવ નાગલાના શબ્દોથી શંકામાં પડ્યો. એના મનમાં એમ થયું કે ‘ નાગલા વચમાં પડવા તો નથી માંગતો ? ’ નાગલાની ઇચ્છા વચમાં પડવાની હતીજ નહિ. પણ વિધાનાએ એવી બાજુ રચાવી હતી કે નાગલા સમય આવતાં જરૂર વચમાં પડવાનો હતોજ. અત્યારે તો વીરમહેવને સમયના બનાવથીજ શંકા થઈ હતી. વીરમહેવનો પ્રશ્ન થતાં નાગલા બોલ્યો :

“ આપને આમાં વિચાર કરવા જેવું કશું નથી.”

વિચાર કરવા જેવું કશું નથી તો પછી વાંધા જેવું શું છે ? ”

બધા દરબારીઓ આ વાત સાંભળતા હતા. એમાંથી એક બોલ્યો :
“ મને લાગે છે કે નાગલા હંસાકુમરીને...”

“ નહિ, હું હંફાકુંવરીને મેળવવાની ધચ્છા કરતો નથી. જે મારે એમ કરવું હોત તો કાંઈ મુશ્કેલ ન હતું. મારો વાંધો જુદોજ છે.”

“ પણ વાંધો છે શો ? ”

“ વાંધામાં એકજ વાત છે.”

“ અને તે ? ”

“ તે એજ કે, તમારે હું જે ખેડુતકન્યાને ચાહું છું, તેની સાથે અખાડામાં ઉતરવું પડશે.”

વીરમદેવ ગળ્યો : “ શા માટે ? ”

“ મેં વચન આપ્યું છે.”

“ કોને ? ”

“ ખેડુતકન્યાને ! ”

“ તમે વચન આપ્યું ? વચન આપવાનું કારણ ? ”

“ કારણ ? કારણ ખીજું કશું નથી. કારણમાં માત્ર તમારી વીરતાની પરીક્ષા કરવાની છે. એ ખેડુતકન્યા તમારી પરીક્ષા કરવા માંગે છે.”

“ મારી પરીક્ષા ? મારી પરીક્ષા લેનાર છે કોણ ? ”

“ ખેડુતકન્યા ! ! ”

“ એક સ્ત્રી ? અને કોણ નક્કી કરે છે ? મારો નોકર. મારો મુલામ, મારા રાજકુટુંબ આનારો ? ”

“ નહિ.”

“ ત્યારે ? ”

“ તમારો બનેલી. તમારી બેનનો પતિ. તમારી વીરતાનું પાણી માપનાર ઉત્સાહી. તમારા માટે મસ્તક હાથમાં લઈ ફરનાર વીર નાગસિંહ ! ”

નાગલાના શબ્દો ન હતા, પણ અંગારા હતા. વીરમદેવ આ શબ્દોથી ઝાળઝાળ થઈ ગયો. તેણે આંખો ફેરવી લીધી અને તરતજ હુકમ કર્યો : “ સરદારો ! શું જુઓ છો, પકડો આ ચંડાળને ! ”

જલ્દીમસિંહ આ દ્રશ્ય જોઈ આનંદથી હસવા લાગ્યો. નાગલા ઉપર એકાએક સરદારો વીર પડ્યા. નાગલા પોતાની તરવાર

કમરમાંથી બહાર કાઢે છે ત્યાં તો સરદારોએ તેને પકડીને મુસ્કેટાટ કર્યો.

જાલીમસિંહ આ વખતે ગર્વમાં આવ્યો અને ગર્વથી પોતાના ભાષને કહેવા લાગ્યો:

“નાગલા, જોઈ રાજની રીત. જોઈ વફાદારીની કિમ્મત. જોયો ધર્મનિષ્ઠાનો બદલો. ગાંડા, પળવાર પહેલાં પુલાતો હતો, હવે શી હાલત છે તેનો વિચાર આવે છે? તું આવા રાજની મોકરી કરવા સલાહ આપતો હતો; પણ જોયા એ રાજનો કેટલા ઉદાર, કેટલા સહનશીલ છે? કેટલા વફાદારીની કિમ્મત કરવા વાળા છે?”

નાગલા છુટવા માટે કાશિય કરવા લાગ્યો, પણ છુટાય તેમ હતું નહિ. આથી પોતે મસ્તક નીચું રાખી ભાર્ષત્ય ભેદ સાંભળતો હતો. વીરમ દેવે માણસોને આજ્ઞા કરી કે: “લઈ જવ, આ નીચને મારી સામેશી.”

નાગલાના શરીરની નાડીઓ નાગણી થઈ ડંખવા લાગી. નાગલાને કારાગૃહમાં લઈ જવામાં આવ્યો.

વીરમદેવને હવે નાગલાની પરવા ન હતી. જે વસ્તુની જરૂર હતી તે તેના હાથમાં હતી. હંસાને મેળવવા માટેના તૈયારીઓ થઈ ચુકી હતી. હંસાકુંવરીનો હાથ હવે દૂર ન હતો. થોડાજ વખત પછી હંસા પોતાને મળશે, એવા તરંગોમાં વીરમદેવ તણાવા લાગ્યો. સાંજના વખતે વીરમદેવ તરફથી ફૂત રવાના થયો; હંસાનું નાળિયેર લઈને.

અલકાપુરીમાં આ વાતની ખૂબ હતી કે હંસાકુમારીનાં હવે થોડાજ વખતમાં લગ્ન થવાનાં છે. મહારાજાએ પોતે જ આ વાત પ્રજાજનોમાં જાહેર કરી હતી. પ્રજાનો આનંદ ધણોજ ઉછળતો હતો. હંસાનો સખીવર્ગ તો અજોડ મસ્તીમાં આવ્યો હતો; પણ હંસા જોઈએ તેવી ખીલેલી ન હતી. હંસાના મનમાં પળેપળે વિચારની ધમારનો અંધારો અને ભાંગી જતી, માટી થતી અને શ્વાસ વાટે ઉડી જતી. સખીઓ ધણી છેડછાડ કરતી, પણ હંસાને તે ગમતું નહિ.

આજે હંસાને ઘેરીને એનો સખીવર્ગ બેઠો હતો. કાંઈ છાનીછાની વાતો થઈ રહી હતી. એક સખીએ પુછ્યું:

“એન, લગ્નની વાતમાં દુઃખ હશે ખરું?”

“નહિ, લગ્ન એ સંસારમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ દહાણું છે.”

“ત્યારે એ દહાણુનો થાળ તારી નજર સામે આવ્યો છે, છતાં તું આમ શોકાકુલ કેમ છે? તારા મોઢા પર આનંદની રેખા નથી. આંખો થંભી જાય છે. મોઢા પર ઘડી ઘડી ચિંતાની છાયા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. ઘડીઘડી તું ઝબકે છે, પળેપળે તારું અંતર બળતું હોય એમ દેખાય છે. એનું કારણ શું?”

ખીજીએ વાતને પોતા તરફ ખેંચી અને કહ્યું: “વિરહીણીની એવીજ દશા હોય. પતિ મળવા પહેલાં મુઘ્ધાની એવીજ દશા થાય છે. મન મુંઝાય છે, અંતર બળ્યા કરે છે. શું થશે? શું થશે? એવા પ્રશ્નો ઉઠ્યાંજ કરે છે.”

આ વાતમાં માર્મિકતા હતી અને એ માર્મિકતાને ખીલવવા ખીજી બોલી: “શું થશે? શું થશે? એટલે?”

“એટલે પતિગ્રહે પ્રથમ જતી મુઘ્ધાના કાઠ તમે શું જાણો? હંયુ’ ધડકે છે, પ્રાણુ ફડકે છે, પગમાં નિર્બળતા આવે છે.”

“એ બધું તું ક્યાંથી જાણે? તુંતો હજી કુંવારી છે?”

“એ વાત ખરી, હું કુંવારી છું, પરણી નથી. પરણી નથી; તો શું પાટ પર નહિં બેઠી હોઉં?”

આ વાતથી બધી સખીઓમાં આનંદની ધુન થઈ. ખીજી બોલી:

“તું પાટે બેઠી છે?”

“હા! હા! બેઠી છું?”

“ત્યારે બેઠેલ લગ્ન પછી મુઘ્ધાની શી સ્થિતિ થાય છે?”

“એ હું નહિ કહું. આ તમારી બાલુમાં બેઠી છે, એને પુછી જુઓ. એ પરણી છે. એને બધી વાતનો અનુભવ છે. એ બધા વિસ્તારથી ખુલાસો કરશે. જેના તરફ આ ચેષ્ટા થતી હતી તે બોલી

“ચુપ ! ચઆવલી.”

“એ ચઆવલી શાની ? તું નહોતી કહેતી કે પતિગૃહે જતાં મારા પગ ચરચરતા હતા, મનમાં ગલરામણ થતી હતી. વળી કાષ્ટ અવનવા આનંદથી અંતરમાં ઉમળકા આવતા હતા અને પતિએ આવીને હાથ પકડ્યો ત્યારે....” પેલી વધારે બોલવા ગઇ, પણ બોલવાનો સમય ન મળ્યો. સામેવાળી સખીએ હઠીને પોતાના બંને હાથથી બોલનારીનું મોઢું બંધ કરી દીધું. હંસાને આ વાતમાં રસ ન પડ્યો. તે બોલી:

“તમે તમારી બાબતને છોડો.” બીજીએ હંસાનો પક્ષ લીધો. અને તે નકામી વાતો દુકા ચર્ચા ગઇ. સખીઓમાંથી એક બોલી:

“બેન, જંગલમાં શું થયું?”

“એવું થયું છે કે જેની યાદ આવતાં મારું હૃદય ચીરાઇ જાય છે. મનમાં ન સહી શકું એવી વેદના થાય છે.”

“પણ થયું છે શું?”

“હું શી વાત કરું?”

“લુંટારો પકડાયો?”

“હા, પકડાયો.”

“એ તો આનંદની વાત છે.”

“એ આનંદની વાતમાંજ આગ છે. લુંટારાને પકડનાર જીવોજ અને.....અને.....”

“અને.....અને.....અને શું?”

“એ તો વાત જ્યારે પ્રકાશમાં આવશે ત્યારે જાણશે. એ વાતમાં આનંદ નથી. આ મારા લગ્નની વાત છે. લગ્ન એ લ્હાણ નથી, કાષ્ટ છે.” સખીઓ આ વાતનો ભેદ પુરેપુરો ન સમજી એટલે દલબાજાના રૂપમાં બોલી:

“જે કાર્ય લ્હાણને માટે નિર્માણ થયું છે; એમાં પરિણામે લ્હાણજ નીકળશે.”

સખીઓ વાત કરી છૂટી પડી, એટલામાં દરબારમાંથી હંસાને તેડું આવ્યું. અનુચરે બાવી ખબર આપી કે: ‘વીરમદેવનો દૂત આવ્યો છે અને પિતાજી આપને બોલાવે છે.’

હંસા તરતજ ઉઠી અને તૈયાર થઈ દરબારમાં ગઈ.

દરબારમાં હંસાનીજ વાતો ચાલતી હતી. હંસા આવતાં દરબારનાં માણસોએ મુજરો કરી હંસાને માન આપ્યું. હંસા પોતાના પિતાની આજુર્માં જઈને બેઠી. મહારાજ લગવતસિંહે હંસાને કહ્યું:

“બેન, આ વીરમદેવનો દૂત આવ્યો છે.”

“દૂત આવ્યો છે એ વાત મને અનુચરે કહી છે.”

“એ લગ્નનું નારિયેળ લાવ્યો છે.”

“આપે નારિયેળ લીધું?”

“હા.”

“લગ્ન નક્કી કર્યા?”

“કેમ? હજી કંઈ વાંધો છે? મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ છે. લુંટારાને પકડવામાં આવ્યો છે. લુંટારો પકડાયો; હવે કંઈ પ્રશ્ન રહ્યો નથી.”

“પ્રશ્ન રહ્યો નથી એ વાત ખરી, પણ ખીજો પ્રશ્ન ઉભો થયો છે; એ વાત આપના ધ્યાનમાં નથી આવતી?”

“ખીજો પ્રશ્ન શો ઉભો થયો છે?”

“આપ એ તો પુછી જુઓ કે લુંટારાને પકડનાર કોણ છે?”

“એટલે?”

“મારાં લગ્ન તમે કોની સાથે કરશો? વીરમદેવની સાથે કે લુંટારાને પકડનાર સાથે?”

લગવતસિંહને આ વાતનો પ્રથમ વિચાર આવ્યો ન હતો. આ પ્રશ્ન સામે આવતાં તેનું લક્ષ તરજ તે તરફ દોરાયું. વીરમદેવનો દૂત આ બધા પ્રશ્નોત્તર સાંભળતો હતો. તરતજ પોતે વાત પ્રકટ કરી: “રાજન, લુંટારાને પકડનાર કેહમાં પડ્યો છે.”

“કેદમાં પડ્યો છે?” હંસા કંપતાં કંપતાં બોલી. “કેદમાં પડ્યો છે? કાણે કેદમાં નાખ્યો, કાણે કેદ કર્યો?”

“મહારાજ વીરમહેવે.”

“શા માટે?”

“એ વાત હું પૂરેપૂરી જાણતો નથી.”

“પિતાજી, આ વાત શું ચવાડા ભરી છે. આ વાતનો પ્રથમ નિર્ણય કરો અને પછી લગ્નનો પ્રશ્ન હાથ ધરો.”

“પણ આવેલું નારિયેળ પાછું જાય?”

“તો શું આવો અન્યાય થાય? પરાક્રમ તો તે કરે અને એનું ફળ બીજને લોગવે? તમે જ વિચાર કરો; લગ્ન ફોની સાથે થવાં જોઈએ? વીરમહેવ સાથે કે હુંટારાને પકડનાર સાથે?”

પ્રકરણ ૨૮ મું.

નાગલાને મોકલો

હંસાના બોલવાથી આખી સભામાં ખળભળાટ થયો. વીરમહેવની માગણીને ઘણાકે સ્વીકારી તો ઘણાકે તુચ્છકારી. ઘણાક માણસો વીરમહેવની તરફેણમાં થયા તો ઘણાક માણસો હંસાનો પક્ષ લઈ બેઠા. મહારાજ લગવતસિંહ આ કંડાસથી બહુજ કંટાળી ગયા. પોતે કહેવા લાગ્યા:

“સરદારો, હંસાની બુદ્ધિ બગડી છે.”

હંસા તરતજ ગળગળી થઈ ગઈ અને બાપનાં ચરણોમાં આંસુ વરસાવતી બોલી:

“આપુ, બુધ્ધિ બગડી છે એજ ઠીક છે. પણ જો મારાં લગ્ન કરશે તો મારું જીવન પણ બગડીને ધૂળધાણી થશે. આપના શબ્દો શા હતા? આપનો ઉચ્ચાર શો હતો? જે કાંઈ હુંટારાને પકડી લાવે તે મારો પતિ થાય. શું વીરમદેવે પરાક્રમ કર્યું છે? શું એણે જઈ હુંટારાની સાથે વીરતા બતાવી છે? પોતે તો કપર પ્રમાણે મહેલમાં રહ્યો છે. મૃત્યુના મુખમાં જનાર બીજો છે. છતાં આપ નથી સમજી શકતા કે મારો પતિ કાણ થઈ શકે?”

હંસાના આવા શબ્દો સાંભળીને વીરમદેવનો દૂત કહેવા લાગ્યો : “રાજકુંવરી, જે માણસ હુંટારાને પકડવા ગયો હતો તે તમારી સાથે લગ્ન કરવાની, ઇચ્છા નથી રાખતો. એ તો તમોને રાગ વીરમદેવ સાથે જ પરાણાવવા ઇચ્છે છે.”

“પણ હું વીરમદેવ સાથે પરણવા નથી માગતી. હું તો જેણે હુંટારાની સામે ગરજીને વીરહાક વગાડી છે તેનેજ પરણવા માગું છું.”

બગવતસિંહને હંસાના શબ્દો બહુજ દુઃખરૂપ લાગતા હતા, કારણ કે વીરમદેવ પોતાની જોડીનો હતો. એટલે જોડીના મહારાગ્નની સાથે હંસાનાં લગ્ન થાય એ જોવાની મહારાગ્નની ખાસ ખુશી હતી. હંસા એ ક્યાં માને એમ હતી? એના મનમાં તો માત્ર નાગલાનીજ મૂર્તિ હતી. નાગલાને ધણા સમયથી તે વરી ચુકી હતી; એટલે પિતાની આજ્ઞા તેનાથી માની શકાય એમ ક્યાં હતું? મહારાગ્નએ હંસાની કાંઈ દરકાર ન કરી અને વીરમદેવના દૂતને જણાવ્યું :

“તમે મહારાગ્નને જાહેર કહેજો કે હું લગ્ન કરવા તૈયાર છું.”

“પિતાજી, લગ્ન તદ્દિ થાય; પરિણામ જુદું આવશે.”

“તું મારી કીર્તિને મારીમાં મેળવવા માગે છે?”

“નહિ, હું તમારાં વચનને વધારે પ્રકાશમાં લાવવા માગું છું.”

“મારાં વચનની હું મહત્તા રાખું છું.”

“પિતાજી, મને વધારે શા માટે કહીલો છો? શા માટે રીખાવો છો? મારી સામે જુઓ, દયા કરો. ન્યાય કરો અને મારાં લગ્ન.....”

“વીરમદેવ સાથેજ થશે.”

હંસા એ વાતનો જવાબ ન આપી શકી. પોતે તરતજ મનમાં કંઈ સંકલ્પ કરીને બોલી: “પિતાજી, મારી એક જ અરજ સ્વીકારશો ?”

“તું જે લગ્ન કરવાની કલુલાત આપે તો મારે વાંધો નથી. જે લગ્ન કરવા માટે તું જરા પણ વાંધો કરશે; તો હું તારો એક શબ્દ પણ લક્ષમાં નહિ લઉં.”

“હીક છે. હું તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરવા તૈયાર છું; પણ પહેલાં એ વાત નક્કી થવી જોઈએ કે હુંટારાને પકડનાર મારી સાથે લગ્ન કરવા રાજી નથી. જે આ વાત આપણા દરબારમાં આવીને તે સરદાર સ્વીકારે તો પછી આપની ઇચ્છામાં આવે તે કરવા આપ મુખત્યાર છો. પણ પહેલાં આ વાતનો નિર્ણય અવશ્ય થવો જોઈએ.”

હંસાએ આ વાત પિતાને કરતાં કરતાં મનમાં અનેક વિચારો ધડી લીધા. લગવતસિંહને આ વાત હીક લાગી; તેથી પોતે વીરમદેવના દૂતને ખુલાસો કરવા લાગ્યા:

“સરદાર, તમે જાવ, અંતે હુંટારાને પકડનાર સરદારને અહીં મોકલો. જે તે હંસાનો હાથ સ્વીકારવા ના પાડશે, તો પછી વીરમદેવ સાથે મારી બાળકીનાં લગ્ન કરવા માટે મને કશી અડચણ નથી.”

દૂતને પણ આ વાત હીક લાગી; પણ મનમાં એ વાતની તો યાદ આવીજ નહિ કે ‘નાગલા તો કેદખાનામાં છે. પોતે પોતાની ધુનમાં ને ધુનમાં મહારાજની રજા લઈ પાછો વીરમદેવના દરબારમાં આવવા નીકળ્યો.

સુરેખાને જ્યારે ખબર પડી કે પોતાના પતિને કેદ કરવામાં આવ્યો છે, ત્યારે તેને અતિશય દુઃખ થયું. અંતર જાણે બળતું યું. શરીરનું લોહી જાણે ફરતું અંધ થતું હોય, શ્વાસ રૂંધાતો હોય, 11ખો સંસાર ધોર અંધકારમય હોય, એવો સુરેખાને અનુભવ થવા લાગ્યો. આંખ પણ પોતાનું બળ ગુમાવી બેઠી. માત્ર પાણી સિવાય ખંખમાં કંઈ હતુંજ નહિ.

પોતાના પતિની મુકિત માટે સુરેખા લાઇની પાસે આવી. આ વખતે રાત પડી ચૂકી હતી. વીરમહેવ પોતાના મહેલમાં જરા અકળાઇને આમ-તેમ ફરતો હતો. હજી સુધી એના મનમાં લગ્ન માટે શંકાઓ જ હતી. લગ્ન થશે કે કેમ એ પ્રશ્નની મારામાર મન અને બુદ્ધિ વચ્ચે થયાજ કરતી અને મન કહેવું કે લગ્ન થશે. બુદ્ધિ વાદમાં ઉતરતી. મન તો મોહમાં આંધળું થયું હતું. બુદ્ધિ હજી ઠેકાણે હતી. એથી બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરતાં એના અંતરમાં નિરાશાના તણખા ઝરતા. અને એ નિરાશા મૂર્તિમંત થાય તો શું કરવું એનો પણ વિચાર વીરમહેવને આવ્યો હતો. આ વખતે સુરેખા પોતાના લાઇ પાસે આવી. વીરમહેવને સુરેખાના આવવાની ખબર ન હતી.

એટલે સુરેખાએ કશ્ચાથી લાઇને બોલાવ્યો : “લાઇ,” વીરમહેવની નજર એન પર પડી. એનનું મોઢું મૃત્યુ પામેલી જીવંત પ્રતિમા જેવું હતું. આંખમાં જળ અને ઉદાસીનતાની છાયા રમતી હતી. વીરમહેવ એને આવેલી જોઇ જરા ક્રોધાવેશમાં આવ્યો અને બોલ્યો : “કેમ શું છે ? શા માટે આવી છે ?” સુરેખાએ પાલવ પાથર્યો અને બોલી : “હું શા માટે આવી છું, તે વિસ્તારથી સમજાવવાની આવશ્યકતા છે ? મારાં આંસુ સામું જુઓ. મારાં આંસુથી આપ નથી સમજી શકતા કે હું શા માટે આવી છું ?”

“હું સમજું છું, પણ તારી આશા ફળે તેમ નથી.”

“લાઇ મારા પતિની કાંઈ કસુર ?”

“કસુર ! ! ! હર દરબારમાં મારું અપમાન કર્યું એ શું કસુર નથી ?”

“આપનું અપમાન ! આપનું અપમાન કર્યું હોય તો જરૂર એ અપરાધ છે. અને અપરાધ ન માફ થઇ શકે એવો છે.”

“માટે જ હું માફ કરતો નથી.” વીરમહેવ બોલ્યો :

“પણ અપરાધ શો કર્યો છે એ તો કહો ?”

“અપરાધ શો કર્યો છે? સાંભળ! કાન ખુલ્લા રાખીને સાંભળ! એણે ભર દરબારમાં કહ્યું કે ‘હું તમારો અનેવી છું. તમારી બેનનો પતિ છું’.”

“શું એ વાત ખોટી છે? સાચી વાત કરવી એ શું અપરાધ છે? એ આપના અનેવી નથી? આપની બેનના પતિ નથી? સાચી વાત કરનારને આમ કારાગૃહમાં મોકલવો એ શું યથાર્થ છે?”

“હું તારી સલાહ નથી માગતો.”

“હું સલાહ આપવા પણ આવી નથી.”

“ત્યારે શા માટે આવી છે?”

“મારા પતિને મુક્ત કરો એ અરજ કરવા આવી છું.”

“અરજ! તારી અરજ હું સાંભળી ચુક્યો છું.”

“પછી?”

“પછી બીજું શું હોય? એ દુષ્ટ માણસનો કારાગૃહમાં અંત આવશે.”

સુરેખાના અંતરમાં આ ‘દુષ્ટ’ શબ્દ ભાક્ષાની અણીની મ્હાફક યોડી ગયો. પોતાના પતિને દુષ્ટ કહેનારની છામ જેવી લેવા જોડેલો એને ક્રોધ ચઢ્યો, પણ એ શું કરે? લાચારી સિવાય એની પાસે શું હતું? તો પણ ભાઈના શબ્દોનો ઉત્તર આપ્યા વગર તો સુરેખા ન રહી. તે બોલી: “ભાઈ એ તો દુષ્ટ છે, પણ આપ તો ન્યાયી છો ને? આ લોકો જાણશે તો આપના ન્યાયને દુષ્ટતા નહિ કહે? મારા પતિના શબ્દોને દુષ્ટતા કહેશે, કેમ એમજ ને?”

“સુરેખા, મેંજ તારાં લગ્ન એની સાથે કરાવ્યાં છે, મેંજ તને પરણ્યાની છે, એ ક્યાં માનતો હતો? એનો તું આવો બદલો વાળે-છે?”

“નહિ, તમારા એ ઉપકારનો બદલો વાળવાની મારી શકિત નથી.”

“તો પછી શા માટે મારા સામી આવે છે?”

“એટલાજ માટે સામી થાઈં છું કે તમે મને જે વસ્તુ આપી છે; જેનાથી મારો ઉધ્ધાર છે, તે વસ્તુને તમે ખુંચવી લ્યો છો; તેને માટીમાં મેળવવા તૈયાર થઈ ગયા છો.”

“હું મારું વેર વાળ્યા વગર રહેનાર નથી.”

“પણ તમે વેર વાળવા જશો તો મારું શું થશે, એનો વિચાર કર્યો છે? એનાથી વેર વાળવા જતાં મારું અમંગળ થશે; મારી સ્વદમસ્ટિનો નાશ થશે.”

“નાશ થાય તો બલે થાય.”

સુરેખા આ વચનથી બહુજ બળવા લાગી. તેણે બાકીને કહ્યું: “તમે મને રંડાપો આપવા મંગી છો?”

“તું મને કંટાળો ન આપ!”

“તમે મને છેદ ન આપો.”

“તારો પતિ મારો અપરાધી છે.”

“ન્યાયની દ્રષ્ટિ વગર તમને એમ દેખાય છે. ન્યાયશુદ્ધિ ત્રકલુ કરો. પછી આપ જુઓ તો દેખાશે કે મારો પતિ કાલુ છે?”

“શું હું અંધ છું?”

“અંધ નથી; મદાંધ છો!”

સુરેખા આ શબ્દો અગ્નિમાંજળ બોલી ગઈ હતી. એ શબ્દોનું શું પરિણામ આવશે એની એ વિચારીને કશી ખબર ન હતી. મદાંધ શબ્દ સાંભળતાં વીરમદેવના આખા શરીરની સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ અને તે બોલ્યો:

“હું મદાંધ છું? હું મદાંધ છું? એનો ખરો ખુલાસો હું સવારે કરી બતાવીશ. અલારે તું મારી સામેથી જા. ચાલી જા. આઠ દિવસ પછી આવજે. દરબારમાંથી તારાજ પતિનું મસ્તક લઈ જજે; પછી જોઈએ તો જીવતી રહેજે અથવા પતિ સાથે બળી મરજે.”

સુરેખા તરતજ મૂચિત થઇ ગઇ. આ કારી કટારીના ધા તેનાથી સહન ન થયા. સુરેખા મુડદું થઇને પડી. વીરમહેવ કાંઈ પણ પરવા રાખ્યા વગર બોલ્યો:

“તારાં આ ચેડાંથી મને કાંઈ પણ અસર થવાની નથી.”

વીરમહેવ જાણતો હતો કે સુરેખા હમણાં ઉભી થશે, પણ એ તો મુડદાં માફકજ પડી રહી. આથી વીરમહેવને ચિંતા થઇ. રાજમહેલમાંથી દાસીઓને બોલાવી અને સુરેખાને એના મહેલ ભેગી કરી. દાસીઓને કાંઈ સમજ ન પડી કે આ શું થયું છે? વીરમહેવ એ આખી રાત ઉજાગરાથી કાઠી. એનની આવી અવદશાથી એના મન પર ચોટ તો લાગી, પણ તેથી કાંઈ મન ફેરવાયું નહિ. સવારમાં સમાચાર પુછાવ્યા તો સુરેખા શુદ્ધિમાં આવી હતી, પણ રૂદન સિવાય કશું એ બોલતી-ચાલતી નહિ. એ તો એમજ જાણતી હતી કે ‘મારા પતિનો હવે નાશ થશે.’ અને એજ કારણથી પોને અશ્રુપાત કરતી, અને દૈવ પાસે દયાની ચાચના કરતી. પતિનો છુટકારો થાય નહિ તો એની સાથેજ પોતાના પ્રાણ જાય એ સુરેખાની ઇચ્છા હતી. વીરમહેવ હઠથી ભરપૂર હતો. એ જે હડ લેતો તે પૂરી કરવાને ચૂકતો નહિ; પણ તે પારકા બળથી. પોતાના બળથી એ કાંઈ પણ કરવા શક્તિમાન હતો નહિ. સુરેખા સાથે થયેલી વાતચીતનું પરિણામ એજ આવ્યું કે નાગલાનો ચંડાળના હાથે વધ કરાવવો. આમ કરવામાં વીરમહેવનો ખીજો પણ હેતુ હતો. કદાચ ભગવતસિંહ તરફથી વાંધો આવે તો? કદાચ નાગલાને જ હંસા પરણવા માગે તો? પોતાની ઇચ્છાની વચ્ચે વિધન આવે એ વિધનો અંત લાવવો એ પણ વીરમહેવની ઇચ્છા હતી. એટલાજ માટે વીરમહેવ આ બાજુ રમતો હતો. એન રંડાય કે તેના પ્રાણ જાય એની તેને દરકાર ન હતી. દરકાર માત્ર પોતાના સ્વાર્થની હતી. એજ કારણથી પોતે આ પગલું ભરનાર હતો. માણસો નો સ્વાર્થ શું નથી કરાવતો? હાય, સંસાર !

ચાર છ દિવસ એમજ ગયા. તે પછી ભગવતસિંહને ત્યાં ગયેલો દૂત આવ્યો. દરબાર જામેલો હતો, ત્યાં દૂતે આવી સમાચાર કહ્યા કે, “ભગવતસિંહ નાગલાને પોતાના દરબારમાં બોલાવી આ વાતનો નિર્ણય કરવા માગે છે.”

“ શા નિર્ણય કરવા માગે છે ? ”

“ એજ કે નાગભા રાજકુંવરીની સાથે લગ્ન કરવા માગે છે કે નહિ ? જો નાગભા પોતે આવીને આ વાતની ખાત્રી આપે તો લગ્ન થાય; નહિ તો થવાનાં નથી. ”

વીરમદેવ પોતાના સિંહાસનથી જાણે ઉથલાઈ પડ્યો હોય એવી રીતે આવેશમાં આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો :

“ શું આ શબ્દો તે રાજાએ કહ્યા ? ”

“ નહિ ? ”

“ ત્યારે ? ”

“ આ વાંધો કુંવરીએ લીધો છે. ”

“ શું તે નાગભાને પરણવા માગે છે ? ”

“ હા ! ”

“ હા, શબ્દ સંભળતાં વીરમદેવ અર્ધગાંડા જેવો થઈ ગયો. પોતાની શંકા જાણે સાચી પડતી હોય એમ તેને લાગી આવ્યું. ”

“ ત્યારે હવે શું કરવું ? ”

“ કરવાનું બીજું કશું નથી, માત્ર નાગભાને ત્યાં મોકલો. ”

“ નાગભાને ત્યાં મોકલું એટલે રાજકુંવરી તેના ગળામાં વરમાળા પહેરાવે એમ ને ? ”

હતે કહ્યું : “ નહિ, એમ નથી. જો નાગભા એવી ખાત્રી આપે કે હું હંસા કુંવરીને વરવા ઇચ્છતો નથી, તો રાજકુંવરી કાંઈ વાંધો લેવાની નથી. અને જો એમ નહિ થાય તો, રાજકુંવરી આપનો કોઈ કાળે હાથ નહિ સ્વીકારે. ”

વીરમદેવને તરતજ એવો વિચાર આવ્યો કે નાગભાનો અંત લાવું. પણ નાગભાનો અંત લાવવાથી મહારાજા ભગવતસિંહ અને રાજકુંવરી ને વહેમ જાય અને કામ પાર ઉતરવાનો એક પણ રસ્તો ન રહે. આથી પોતે નાગભાને મુક્ત કરવા તૈયાર થયો, તેજ પળે પહેરેગીરને

નાગલાને પોતાની સમક્ષ હાજર કરવા આજ્ઞા કરી. થોડીજ વારમાં નાગલાને હાજર કરવામાં આવ્યો. વીરમહેવ મગરૂરીથી બેઠો હતો. નાગલા બેડીઓ સાથે હાજર થયો. વીરમહેવ બોલ્યો:

“સરદાર, તમે છુટા છો.”

“શા માટે છુટા છું?”

“મારી એવી ઇચ્છા છે.”

“હું તમારી ઇચ્છાને આધીન નથી.”

“કારણ?”

“કારણ એજ કે હું હમણું કાષ્ટની બંધીમાં નથી.”

“હાથમાં બેડીઓ છે ને આમ બોલો છો?”

“હા, હાથમાં બેડીઓ છે, એણેજ મને ધર્મબંધનમાંથી મુક્ત કર્યો છે. જ્યારે હું છુટો હતો ત્યારે તમારા ઋણમાં હતો, નોકરીમાં હતો, પરતંત્ર હતો. આ બેડીઓ હાથમાં પડતાં હું મારા ઋણમાંથી મુક્ત થયો છું, સ્વતંત્ર થયો છું. હું કાષ્ટની બંધીમાં નથી. તમારી ઇચ્છાને આધીન થવું કે ન થવું એ મારી ઇચ્છાની વાત છે, તમારી ઇચ્છાની વાત નથી.”

વીરમહેવે કહ્યું: “હું તમારી નોકરી તમોને પાછી આપીશ.”

“મારે હવે નોકરીની દરકાર નથી, મારે આ બેડીઓ મજાની છે.”

“નોકરીની દરકાર નથી?”

“ના! ના!”

“કારણ?”

“નોકરી એ પરતંત્રતા છે, એનો મને અનુભવ થયો છે. મારા ભાષ્ટના શબ્દો મને યાદ આવે છે. હવે હું એ પરતંત્રતા સ્વીકારવાનો નથી. મારા માટે આ બેડીઓ બહુજ સારી છે.”

“તમે મારી ઇચ્છાનું અપમાન કરો છો?”

“સ્વતંત્ર માણસ આજે તે કરવાને શક્તિ ધરાવે છે. દુકડો ખાનારો કશું કરી શકતો નથી. તમારું માન કે અપમાન મારી નજરમાં એક-સરખું છે.”

“તમે મારી માગણીને નહિ સ્વીકારો તો મૃત્યુને બેટવું પડશે.”

“મૃત્યુને બેટીશ, પણ તમારી માગણી નહિ સ્વીકાર.”

“અહો, હાથમાં બેડીઓ છે, છતાં આટલું બધું ગુમાન છે! સમજવું નથી!”

નાગલા ગર્જને બોલ્યો: “ગુલામીની બેડીઓ કરતાં આ બેડીઓ સારી છે. ગુલામીની બેડીઓ માત્ર હાથમાં જ હોતી નથી, એ બેડીઓ તો જીભ પર પણ સત્તા ચલાવે છે, આત્માને પણ રૂંધી રાખે છે. એ બેડીઓથી આ લોખંડની બેડીઓ સારી છે.”

“હું વિવાદ નથી માંગતો; જવાબ માગું છું.”

“જવાબ આપવો કે નહિ એ મારી મરજીની વાત છે. આટલા દિવસ તમારા શબ્દોનો જવાબ નહિ; પણ શબ્દો પર પ્રાણ આપ્યા છે; હવે જવાબ તો શું પણ મારા શરીરની ચેષ્ટા પણ તમે મારી ઇચ્છા વગર નહિ જોઈ શકો.”

વીરમદેવ મુંઝાયો, નાગલાને કેમ સમજાવવો તે સુઝ ન પડી. નાગલાને પાછો કારાગૃહમાં મોકલાવ્યો ને સુરેખાને મળી નાગલાને સમજાવવાની યુક્તિ રચી.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

નાગલા માન્યો

વીરમદેવને જ્યારે નાગલાએ જરા પણ દાદ ન આપી, ત્યારે વીરમદેવની દ્રષ્ટિ સુરેખા તરફ ગઈ. એણે માન્યું કે સુરેખા તરતજ મારી જાળમાં આવી જશે, અને હું મારા કાર્યમાં ફાવીશ. વાત પણ ખરી.

હતી, કારણ કે સુરેખા પોતાના સ્વામીને છોડાવવા પોતાના પ્રાણની આકૃતિ આપવી પડે તો તે પણ આપવા તૈયાર હતી. વીરમહેવને એથીજ સુરેખાને મળવાની ઇચ્છા થઇ.

સાંજના પોતે સુરેખાને સમાચાર મોકલાવ્યા કે, 'હું મળવા આવું છું.' આગલા પ્રકરણનીજ વાત છે કે સુરેખા વીરમહેવને મળવા ગઇ હતી. ત્યાં થું બન્યું? એજ કે સુરેખા આંસુભરી આંખે પાછી આવી. પોતાના પતિને છોડાવવાના જે મનોરથો પોતે ધડા હતા તે મનોરથો માટીમાં મળી ગયા, અને વીરમહેવે દયાનો બોલ પણ સંભળાવ્યો નહિ. આજે એથી વિપરીતજ બનાવ બન્યો. બેનની દયા નહિ જાણનારને સામે દયા માગવા જવાનો વારો આવ્યો. સુરેખા સમજી નહિ કે ભાઇ શા માટે આવે છે. એ તો મનમાં જીદાજ વિચાર કરવા લાગી. પોતે એમ અનુમાન કરી બેઠી કે ભાઇ મારા પર ક્રોધે ભરાયો હશે. કદાચ શિક્ષા કરવા નિમિત્તે તે આવતો હોવો જોઇએ. પણ વાત તો બીજી જ હતી.

સુરેખાએ ભાઇનો સંદેશો સાંભળ્યો અને મનમાં અનેક તર્કવિતર્કો કરવા લાગી, પોતાના પર વિચારે એવું તો દયાણુ કર્યું હતું કે, મિનીટ અને યુગમાં સુરેખાને કાંઇ ફરક લાગ્યો નહિ.

સાંજના વીરમહેવની સ્વારી બેનને બારણે આવી. સુરેખાએ કંપતા હૃદયે અવકાર આપ્યો. આવકાર આપતાં આંખમાં પાણીનાં પૂર ચઢ્યાં. વીરમહેવના મનમાં સુરેખાનાં આંસુની અસર થઇ કહો, અથવા પોતાના સ્વાર્થને લીધે અસર થઇ કહો, પણ અસર થઇ અને પોતે બારણામાં પગ મૂકતાંજ બોલ્યો: "કેમ બેન, શા માટે રડે છે?"

રડવાનું કારણ વીરમહેવથી અજાણ્યું ન હતું; તે છતાં પોતાના કાર્યને વેગ મળે અથવા વાત કરવાનો પ્રસંગ નીકળે એમ ધારી વીરમહેવ આમ બોલ્યો.

સુરેખા કહેવા લાગી: "ભાઇ મારા રૂદનની વાત તમારાથી થું અજાણી છે? તમે નથી જાણતા મારા રડવાનું કારણ? રડું નહિ તો થું કરું?"

વીરમદેવ માઠ વિચારમાં હોય એવી મુખમુદ્રા કરી આગળ વધ્યો અને પોતાને માટે ગોઠવેલા આસન પર બેઠો. સુરેખા આવીને તેની સામે હબી રહી. હાથમાં ચાડીનો પાલવ હતો. પાલવથી તે પળેપળે આંસુ ધ્રુષ્ટી.

વીરમદેવના મનમાં નિશ્ચય થઇ ગયો કે ‘સુરેખા મારા કહેવા પ્રમાણે કરશે,’ આથી તે બોલ્યો:

“સુરેખા, હું તારું દુઃખ જાણું છું.”

“જાણુવા છતાં રડવાનું કારણ શું કામ પુછ્યું? ભાઈ તમેજ મારાં લક્ષ કર્યાં, હવે તમે મારો સૌભાગ્યને.....”

સુરેખાના શબ્દો કાંટા થઇને ગળામાં બેસી ગયા. તેનાથી આગળ બોલી ન શકાયું. વીરમદેવ કહેવા લાગ્યો:

“સુરેખા, તારો પતિ કેવો છે તે જાણે છે?”

“હા, જાણું છું.”

“કેવો છે?”

“ધૃશ્વર જેવો.”

“ધૃશ્વર જેવો નથી, કાળ જેવો છે.”

“કાળ જેવો છે, પણ તે શત્રુ માટે. મારા માટે તો તે મારો ધૃશ્વર છે. ધૃશ્વરના નામ કરતાં પણ મારા પતિના નામમાં મને વધારે મીઠાશ લાગે છે. મારો સ્વામી મારો ધૃશ્વર છે.”

“ધૃશ્વર તો સર્વવ્યાપી છે. તારો સ્વામી સર્વવ્યાપી ક્યાં છે? એ તો તારી દ્રષ્ટિથી દૂર કેદમાં છે.”

“ભલે કેદમાં છે, પણ મારા હૃદય સામું જુઓ. એ મારા હૃદય થી દૂર નથી. મારી નજરમાં તેની જ મૂર્તિ રમી રહી છે. સ્થળેસ્થળે મને તેનાં જ દર્શન થાય છે.”

“પછી રડે છે કેમ?”

“રડે છે કેમ? એક સ્ત્રીના હૃદયની તમને ખબર છે? સ્ત્રીનું હૃદય કેવું હોય છે? હું બોલું છું, તે મારી બાવના છે. મારા હૃદયમાં જે વેદના છે તેનું માપ તમે ક્યાંથી કાઢી શકો?”

“હવે તારી શી ઇચ્છા છે?”

“મૃત્યુના ભોગે મારા સ્વામીને છોડાવવા!”

“હું છોડી દઉંશ.”

“એ આપનો ઉપકાર હું વાળી નહિ શકું.”

“ઉપકાર ન વાળે તો હું ઉપકાર કરનાર પણ નથી.”

“એટલે?”

“હું તારા સ્વામીને મુક્ત કરું, પણ તેમાં એક શરત છે. બોલ, છે તેને કણુલ?”

“શરત? તમારી શરત? શરત શી છે?”

“હું તારા પતિની પાસે એક કાર્ય કરાવવા માગું છું. જો તારો પતિ એ મારું કાર્ય કરે તો હમણાંજ હું તેને મુક્ત કરું. બોલ, તું તારા નાથને સમજાવી શકશે?”

“મારા પતિને સમજાવવાની મારામાં શક્તિ નથી.”

“તો પછી તેની મુક્તિની આશા રાખવી નિર્થક છે. તું જો તેને સમજાવી શકતી હોય તોજ હું તેને છોડી શકું તેમ છું.”

“હું વિનંતિ કરી જોઈશ, મારું માનશે તો મનાવીશ.”

વીરમદેવ બોલ્યો: “સ્ત્રીની સત્તા આગળ પુરુષનું કશું ચાલતું નથી. સ્ત્રી પુરુષને પળમાં પાણી કરી શકે છે.”

“એ સ્ત્રીઓ ખીજ અને પુરુષો પણ ખીજ. મારા સ્વામી અને મારા માટે આ વાત બનવાજોગ નથી. હું મારા સ્વામી પર સત્તા ચલાવી શકું તેમ નથી. મારા સ્વામી મારી સત્તાને વશ થાય એવા નમાના નથી.”

“ત્યારે હવે શું કરવું?”

“હું અરજ કરીશ. માનશે તો બનતી મહેનતથી મનાવીશ; નહિ તો જે ઈશ્વરે ધાર્યું હશે તે મશે.”

“તું બધી વાતો જવા દે. જો હું હમણાંજ નાગલાને અહીં બોલાવું છું. તું તેને મારી સમક્ષ જો બોલ કહે.”

“પણ હું શું કહું?”

“મારું માને તે.”

“તમારું એ શું માને?”

“હું તેને અલકાપુરી મોકલવા માગું છું.”

“શા માટે?”

“હંસાએ વાંધો લીધો છે.”

“શો?”

“એ એને વરવા માગે છે; જેણે હાંટારાને કેદ કર્યો છે.”

“એમ?”

“હા. અને એથીજ હું નાગલાને અલકાપુરી મોકલી એ વાત સિધ્ધ કરવા માગું છું કે નાગલા હંસાને વરવા માગતો નથી.”

“તમે કેમ જાણ્યું કે તે વરવા માગતા નથી?”

“તે એમ બોલી ચૂક્યો છે.”

“એના બોલવા પર તમારો વિશ્વાસ છે?”

“હા, એના બોલવા પર મારો ખરાબર વિશ્વાસ છે. નાગલા જે બોલે છે તે ખરાબર પાળે છે, બોલેલું ફેરવતો નથી.”

સુરેખા જરા ગર્વથી પુલી. ખીજીજ પળે પોતે બોલી: “જો એમ હોય તો ભલે મારા નાથને બોલાવો. એ મારું માનશે તો હું એમને મનાવીશ.”

વીરમદેવે તરતજ અનુચરોને આજ્ઞા કરી કે ‘નાગલાને તરતજ બોલાવી લાવો.’ આજ્ઞા થતાંજ અનુચરો છુટયા અને નાગલાને લાવી વીરમદેવ આગળ હાજર કીધો.

આ વખતે દ્રશ્ય જોવા જેવું હતું. એક તરફ વીરમદેવ બેઠો હતો, સામે બેડીમસ્ત નાગલા ઉભો હતો. નાગલાએ મળના કરી:

“બનેવીના મહેલમાં શા માટે આવ્યા છો?”

વીરમદેવની આંખો ક્રોધથી છલકાઇ ગઇ, પણ ક્રોધને શાંત ખીને બોલ્યો: “નાગલા, જીભની તલ્વાર ચલાવવામાં સાર નથી.”

નાગલા જરા હસ્યો અને બોલ્યો: “જીભની તલ્વાર! જીભની તલ્વાર તો તમે ચલાવી જાણો છો. હું તો બાહુબળી છું. મારામાં વીરતા છે, તલ્વાર ક્યાં વાપરવી, કેમ વાપરવી, તે હું જાણું છું. પણ એ તો કહો કે મને અહીં શા માટે બોલાવ્યો છો?”

“તમારી આ વીરતા સુરેખાને ખતાવવા માટે.” નાગલા સુરેખા તરફ ફર્યો અને બોલ્યો: “જે, આ તારા ભાઈની કલાઇ. આ તારા ભાઈ તરફથી મળેલી પહેરામણી. જે, આ મારા હાથમાં પુષ્પમાળા. આ મારા હાથની બેડીઓ.” સુરેખા ન બોલી શકી. બોલવા માટે કરી રાખેલા વિચારો ધૂળમાં મળી ગયા. શું બોલવું એ સુરેખાને સ્વપ્ન નહિ. વીરમદેવ નાગલાના શબ્દો સાંભળતો ન હતો. એના વિચારો નાગલાના માટે આદરૂપ થઇ ગયા હતા. આથી તે કહેવા લાગ્યો: “મેં તમને અહીં નીચા પાડવા કે, મારી બેન સામે તમોને બેઆબરૂ કરવા બોલાવ્યા નથી.”

“ત્યારે?”

“બીજા કામ માટે બોલાવ્યા છે.”

“બીજું કામ છે? બીજું કામ શું છે?”

હવે સુરેખા આમળ વધી અને નાગલાને વિનતી કરતી બોલી: “નાથ, આપ મારી અરજ સાંભળો.”

“તું અરજ કરનારી છે? સુરેખા, તું કોના તરફથી અરજ કરનાર છે, તે તો કહે?”

“મારી અરજ મારા ભાઈ તરફની છે.”

“તો શું વીરમહેવ જેવો વીરનર આમ સ્ત્રીની અરજથી ફાવવા માગે છે? સ્ત્રીની વકીલાતનો આધાર લેવા માંગે છે? વાહ, વીરમહેવ વાહ! તમારી વીરતાને ધન્ય છો.”

“સ્વામી, આપ શું બોલો છો? મારા લાઇ ગમે તેવા હોય પણ તે તમારા અંગત સગા છે.”

“મારા સગા છે? મારા શા સગા છે?”

“તમારા કાંઈ સગા નથી? મારા લાઇ તમારા કાંઈ સગા નથી? આ શું બોલો છો?”

“હું નથી કહેતો, તારો લાઇજ કહે છે. તારા લાઇને પુછી જો; એ તને જવાબ આપશે. તું પુછ તો ખરી કે હું એમનો શો સગો?”

વીરમહેવ તરતજ બોલી ઉઠ્યો: “તમે મારા બનેલી છો.”

નાગલાથી હવે રહેવાયું નહિ. તરતજ તે ખડખડાટ હસી પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો:

“હું તમારો બનેલી? આ કેાણુ વીરમહેવ બોલે છે?”

વીરમહેવ નાગલાના હસવાની દરકાર કર્યા વગર બોલ્યો: “કેમ, સાચું બોલવામાં કાંઈ ગુન્હો છે?”

“નહિજ. તમારા માટે કાંઈજ ગુન્હો નથી. ગુન્હો હોય તો મારા માટે છે. હું સાચી વાત કરું તો ગુન્હો છે. રાજસભામાં મેં આજ વાત કહી હતી કે ‘હું તમારો બનેલી છું,’ અને એ સાચા શબ્દોનો બદલો આ મારા હાથમાં છે.” આટલું બોલી નાગલાએ પોતાના હાથની બેડીઓ બતાવી. વીરમહેવ તરતજ નીચું જોઇ ગયો. સુરેખા પોતાના સ્વામીને સમજાવવા લાગી:

“નાથ, મારા લાઇની ધરૂછા પૂરી કરો.”

“શી ધરૂછા છે એની?”

“તમે અલકાપુરી જાવ, એ.”

“હું શા માટે જાઉં?”

“ત્યાં હંસાકુંવરીએ વાંધો લીધો છે.”

“શાનો ?”

વીરમદેવ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો: “શાનો શું ? લગ્ન કરવાનો. એ મારી સાથે લગ્ન કરવા માગતી નથી.”

“ત્યારે ?”

“જેણે લુંટારાને પકડ્યો છે તેની સાથે તે લગ્ન કરવા માગે છે. માટે તમે જાવ અને આ વાતનો નીવેડો કરી આવો.”

નાગભા મગરૂરીથી બોલ્યો: “હું જનાર નથી.”

સુરેખા નાગભાને વિનયથી વિનવવા લાગી: “તમે નહિ જાવ તો કાણુ જશે ? જુઓ મારા ભાષ સ્વીકારી ચૂક્યા છે કે તમે એમના બનેલી છો. લગ્નનું કાર્ય તો બનેલીના હાથેજ થવું જોઈએ. આપ નકાર ન કરશો. નાથ ! મારી નમ્ર અરજ છે, વિનંતી છે. આપ એ સ્વીકારો અને મારા ભાષ જેમ કહે તેમ કરો.”

આટલું બોલી સુરેખા નાગભાના ચરણુમાં નમવા ગઈ. નાગભાએ સુરેખાનો હાથ પકડી લીધો, તેને ઉભી કરી અને બોલ્યો:

“હું જઈશ, પણ મારી મરજી પડશે ત્યારે જઈશ.”

વીરમદેવ બોલ્યો: “મરજી ક્યારે થશે ?”

“મને ત્યારે. મારી મરજી વિરૂદ્ધ મને કોઈ મોકલી શકનાર નથી. જે મારી આ વાત માન્ય હોય તો ઠીક, નહિ તો હું કારાગૃહમાં જવાને તૈયાર છું.” વીરમદેવને ખાત્રી થઈ કે ‘સુરેખાના સમજાવવાથી નાગભાના વિચારો ફેરવાશે.’ આથી તે નાગભાને કહેવા લાગ્યો: “ઠીક, ત્યારે હું તમારી ઉપર દયાણુ નથી કરતો; કારણુ કે તમે મારા.....”

નાગભાએ વાક્ય પૂરું કર્યું: “બનેલી છું.”

“હા, હા, આપ એમના બનેલી તો છોજ.” સુરેખા બોલી ઉઠી. “એ વાતનો એ ક્યાં અનાદર કરે છે, પણ હવે તો તમે શાંત થયા ને ?”

વીરમદેવે તરતજ દશારત કરી. નાગલાના હાથની બેડીએ ખેલી નાખવામાં આવી. વીરમદેવ જવા માટે ઉઠ્યો અને બોલ્યો:

“વાર, હું હવે જઇશ. આપ આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરજો.”

નાગલાનું હૃદય ઢળી પડ્યું અને ઉત્તરમાં બેલાઇ ગયું:

“હવે તો હું તમારી ગુલામીમાં પાછો આવી ગયો. હવે તમારે ચિંતા કરવા જેવું નથી. હું સવારેજ અલકાપુરી જઇશ.”

વીરમદેવ હસ્યો અને ખસ્યો. બધાના જવા પછી સુરેખા પ્રેમાવેશમાં પોતાના પતિને બેડી પડી. નાગલા બોલ્યો: “સુરેખા, મેં જય મેળવ્યો હોય તો માત્ર તારી આંસુભરી આંખોથીજ. હું નિઃસદેહ કહું છું કે વીરમદેવે જો તારો આશરો ન લીધો હોત તો હું માનત નહિ.”

સુરેખાએ પોતાના કામળ હાથ નાગલાના ગળામાં નાખી દીધા. થોડી વાર આમ લટકી રહી બેલી:

“નાથ, શું આપ સવારેજ અલકાપુરી જશો?”

“હા, કેમ?”

“મારી ઇચ્છા છે કે હું આપની સાથે આવું.”

“સાથે શા માટે?”

“મારા આવવાથી આપનો માર્ગ સુલભ થશે. કદાચ હંસાકુંવરી ન માને તો આપને કહેવા થશે કે હું પરણેલો છું.”

નાગલાને આ વાત ગમી અને સુરેખાને સાથે લઇ જવા ખુશી બતાવી. સુરેખાના મનમાં એ વાત રમતીજ હતી કે ‘પેલી ખેડુત-બાળા કાણ છે?’ નાગલાની સાથે જવામાં તેની એક નેમ એ પણ હતી કે પેલી ખેડુતની બાળકી કાણ છે તેનો પતો મેળવે.

મકરણ ૩૦ મું.

—:૦:—

કાન.

નાગલા હંસકુમારીને લેવા સુરેખા સાથે અલકાપુરી આવ્યો. ભગવતસિંહને ખબર થવાથી નાગલાનું સુંદર રીતે સ્વાગત કર્યું; સસરે જમાઈનું કરે એવી રીતે. નાગલા તથા સુરેખાને ઉતરવાની સગવડ હંસાના મહેલમાં કરવામાં આવી. હંસાના મહેલમાં અત્યારે માત્ર સુનકાર હતો. હંસા મહેલમાંજ હતી, પણ એના અંતરમાં આનંદ કે ઝોજસ ન હતો. પ્રાણુ પરવશ હોય, આશા પડી ભાંગી હોય, નિરાશાની વાદળીઓ ધનધોર છવાઈ હોય એવી દશા હંસાની હતી. જેનારની નજરે હંસા જીવતી હતી. એની દશા આવી હોય; જેનાં અંતરમાં આશાનાં અંકુરજ ન હોય, તો પછી તેના મહેલની રચના ખંડેર જેવી હોય એમાં શી શંકા ?

નાગલા અને સુરેખા હંસાના મહેલમાં આવ્યાં. સ્વર્ણસ્ત ધોતો હતો. સૂચનારાયણ ધીમે પગલે પશ્ચિમ તરફ જતા હતા. એના પ્રકાશ-માંથી પ્રખરતા ઘેરાઈ ગઈ હતી. રહી હતી, પણ તે ન રહેવા જેવી. સ્નાન પડતી આવતી હતી, અંધારું થતું હતું, રાજદરબારમાં ચાંદડીઓની દાંડીઓ તંન તણુણુ તંન તણુણુ તણુણુણુણુ પડતી હતી. સાથે સરણાધના સ્વર કાનમાં મધુરતા રેડતા હતા. મહેલના રક્ષકો પહેરા પર નિયત હતા. કોઈ સ્થળે દાસદાસીઓમાં અવનવી વાતો ચાલતી હતી. એટલામાં નાગલાના આગમનના સમાચાર દાસદાસીઓમાં પવન-વેગે પથરાઈ ગયા. હંસા પોતાના ઓરડામાં ઓશીયાળી જેવી બેઠી હતી. એની આંખો કેમ જાણે જળજરણું હોય એમ દેખાતી હતી. અચાનક દાસી દોડતી દોડતી આવી અને બોલી:

“બા, તે આવ્યા!”

“કાણુ?”

“હુંટારાને પકડનાર.”

“તને કાણે કહ્યું?”

“આપણા મહેલમાં આવ્યા ને! અહીંઆજ એમનો ઉતારો છે. અને સાથે તેમના ઠુકરાણા પણ છે. એક સાથે આવ્યા છે.”

હંસાએ આ વાત સાંભળીને એક નજીવો નિસાસો નાખ્યો. હંસાથી ખીજું શું થાય? એનામાં જીવ જેવું હતુંજ ક્યાં? જીવ વગરની નિસાસો કેવો નાખે? નજીવો. નિસાસો નાખીને તે બોલી: “શું અહીં તેમને ઉતારો આપવામાં આવ્યો છે?”

“હા.”

“ખરું કહે છે?”

“શંકા શું કરવા કરો છો? મહેલના ઉત્તર દિશાના ઓરડામાં તેઓ ગયા અને હું આ તરફ આવી. બા, ખરેખર એ કોઈ ભદ્ર પુરુષ છે. વીરતાની મૂર્તિ છે. આંખ અને મુખમાં એવી તો રસિકતા છે કે હું તો...”

ખાજુમાંથી ખીજ સખી બોલી: “તું શું મોહાસકત તો નથી થઈને?”

“થઈ નથી, પણ જો ધારીધારીને જોવાનું મળે તો અવશ્ય હું મારું સર્વસ્વ ગુમાવી બેસું.”

“અને તેની પાછળ ગાંડી થાય એમ જ ને?”

“ગાંડી થાઉં કે જોગણ થાઉં, તે કશું કહેવાતું નથી; પણ કવિઓ જેને કામદેવ કહે છે, તેમાં અને આ પુરુષમાં મને વધારે ફેર લાગ્યો નથી.”

“વધારે ફેર લાગ્યો નથી એનો અર્થ શો?”

“અર્થ એજ કે, કવિઓ જે કહે છે તે કલ્પનાની વાતો છે, ત્યારે મેં જે જોયું તે તાદૃશ અને જીવંત જોયું. કવિઓને ભૂલાવો ખવરાવે એવી આ મૂર્તિ છે.”

હંસાનું હૈયું ધબકવા લાગ્યું. નાગભાને પોતે જાણતી હતી. અનુભવ હતો. નાગભાનું વર્ણન સાંભળતાં હંસા હાય નાખી ગઇ. સમાચાર લાવનારી દાસી બોલી:

“તેની સ્ત્રી પણ તેજવાળી લાગે છે. આ, શું તમે એને વરશે?”

હંસાના મુખમાંથી ઉત્તર ન નીકળ્યો. આંખમાંથી આંસુ નીકળ્યાં.

બીજી બોલી: “એન, આ પુરૂષના કરતાં વીરમદેવ શું ખોટા છે?”

હંસાની સ્થિતિમાં ફેરફાર થયો. આંસુવાળી આંખ આગ થઇ ગઇ. મોઢા પર કોધની રેખા દોરાઇ ગઇ. પોતે ઉગ્ર સ્વભાવથી બોલી:

“હું તારી સલાહ માગું ત્યારે આપજો. ખપ્પરદાર ! બીજી વખતે બોલી છે તો? મારી વાતમાં તું શું જાણે?”

“હું તો તમારા બલ્લાની વાત કહું છું.”

“મારું બલું શું હું નથી જોઇ શકતી? મને શું જ્ઞાન નથી?”

“જ્ઞાન છે, પણ ભૂલી ગયાં છો. તમારા મનમાં જે વાત ઘોળાય છે તેણે તમારું જ્ઞાન ઠેકાણે રાખ્યું નથી. તમે સાંભળ્યું નથી કે તે પરણેલો છે? પછી તેની સાથે હસ્તમેળાપ કરવાથી શો લાભ?”

“લાભ, ગેરલાભ મારે જોવાનો છે; તારે નહિ.”

“હાથે કરીને પરતાવાનો રસ્તો ગ્રહણ કરવો એ શું ડહાપણ છે?”

“ગાંડા માણસને ગાંડપણ જ ગમે. ગાંડપણ એજ તેનું ડહાપણ. હું ગાંડી છું. તું કહે છે તેમ જ્ઞાન ભૂલી ગઇ છું.”

“જ્ઞાન ભૂલી ગયાં છો તો જ્ઞાન ઠેકાણે લાવો. જ્ઞાન વગર કાંઈ પણ કાર્ય કરવું તે સારું નથી. વિચારબળથી વિચાર કરો.”

“તું શું મને ગાંડી સમજે છે?”

“હું નથી સમજતી, તમે કહો છો કે તમે ગાંડા છો. તમને ગાંડપણ ગમે છે. તમારું ગાંડપણ એજ ડહાપણ છે. આ બધું શું બોલો છો તે હું સમજી શકતી નથી.”

હંસા કહેવા લાગી: “ગાંડા માણસની વાત ગાંડાજ સમજી શકે. ડાહ્યા માણસો ડાહીડાહી વાત બોલે કરે, પણ ગાંડપણમાં શું ડહાપણ

“નાથ ! શું આપ સવારેજ અલકાપુરી જશો ?” પૃષ્ઠ - ૬૮

છે એ સમજવાને તો એમણે ગાંડા જ થવું જોઈએ. તું ગાંડી થા. ગાંડી થઈશ તો મારું ગાંડપણ સમજશે. મારાં ગાંડપણમાં કેવું ડરાપણ છે, તેનો તને અનુભવ થશે.”

“તો શું તમારી એજ ધૃષ્ટ છે કે બાવનાર પુરૂષનેજ વરવું?”

“એ સમય આવશે ત્યારે સમજશે.”

“એ ના પાડશે તો?”

“ભલે ના પાડે. એની ના સાથે મારે કશી લેવાદેવા નથી. મને મારા કામથી કામ છે. એ ના પાડશે તો પણ શું અને હા પાડશે તો પણ શું?”

“તમે આ શું બોલો છો તે મારાથી સમજાતું નથી.”

“ક્યાંથી સમજાય? આ તો ગાંડા માણસની વાતો છે. ગાંડા માણસની વાતો સમજવાને પ્રથમ ગાંડા થવું જોઈએ. જે ગાંડા થાવ તોજ વાતને સમજી શકા. એનો ખુલાસો હું પ્રથમજ કરી ચૂકી છું.”

સખીઓમાં વિશેષ વાતચીત થઈ નહિ. રાત્રે મહેમાનોની મહેમાની થઈ. સુરેખાને જમવા નોતરવામાં આવી. હંસાના મનમાં જે કે શોકનો પાર ન હતો, છતાં એણે સુરેખાનો સત્કાર અહુ સારી રીતે કર્યો. હંસા એક કુશળ બાળા હતી, ક્ષત્રિયાણી હતી, હૃદયની બળવાન હતી; પણ કાણ જાણે શાથી ધડી ધડી એના અંતરમાં તોફાન જગતું, એ એનાથી સમજાતું નહિ. આમ હોવા છતાં પોતે રાજનિયમ પ્રમાણે સુરેખાનો સત્કાર કરવા તૈયાર થઈ. એને સ્વપ્ને પણ શંકા ન હતી કે પોતાને તેડવા માટે નાગલા આવશે અને સાથે સુરેખાને પણ લાવશે.

મહારાજ ભગવતસિંહની વતી નાગલાને અને સુરેખાને હંસાએ સત્કાર કર્યો. હંસાએ કેવી દશામાં સુરેખાને આમંત્રણ કર્યું હતું અને વાતચીત કરતાં તેના હૃદયની શી દશા થશે, તે કલ્પના કરવી અસ્થાને નથી. સુરેખા હંસાની શોક્ય છે, શોક્ય તરફ સ્ત્રીના બાવો કેવા હોય છે તે લખીને સમજાવવા જેવું નથી. એ વાત દાવા જેવી છે. સુરેખા

હસાની શોક્ય હોવા છતાં એ વાત હંસા હમણાં ભૂલી ગઇ હતી. આંગણે આવેલાં અતિથિનો સત્કાર કરવામાં કાંઈ પણ કચાસ ન રહે તે માટે ઘટતી આસાઓ સૌને આપતી હતી. સવાર થતાં સુરેખા હંસા પાસે આવી. હંસા મંદ મંદ હસી, પણ હસતાં રડી જવાયું. સુરેખા પણ હસી અને પાછળથી તેની દશા પણ હંસા જેવીજ થઇ. હંસા સુરેખાને રડતી જોઇ બોલી:

“એન, રડો છો શા માટે?”

સુરેખાએ ઉત્તર આપ્યો: “મારો પણ એજ પ્રશ્ન છે કે આપની આંખમાં પાણી કેમ આવ્યા?”

“તમે આ પ્રશ્ન શું સમજીને કરો છો?”

“જે સમજીને તમે પ્રશ્ન કર્યો છે તે સમજીને હું પણ પ્રશ્ન કરું છું. મારી સમજ તમારી સમજનો પ્રત્યાધાત છે.”

“હું તો કાંઈ પણ નથી સમજતી કે તમે શું બોલો છો.”

“હું પણ સમજીતી શકું તેમ નથી કે હું શું બોલું છું.”

હંસા આ વાત થતાં હસી પડી. એજ દશા સુરેખાની થઇ. સુરેખા પોતાના આ વર્તનથી એમ સમજાવવા માગતી હતી કે, હું તમારા સુખમાં સુખી અને દુઃખમાં દુઃખી છું. તમે હસો તો હસું અને તમે રડો તો હુંયે રડું. તમે દુઃખી થાવ તો હું દુઃખી થાઉં, અને તમે કષ્ટ પામો તો હુંયે કષ્ટ પામું.

સુરેખાના આ આચરણમાં મુંઝવણ હતી. શું તે હંસાને જાણખી ગઇ હતી કે હંસા એજ ખેડુતની બાળકી હતી? જાણખી ગઇ હોય એ કેમ બને? અત્યાર સુધીમાં એણે હંસાને કદિ પણ ખેડુતજાણાના વેશમાં જોઇ ન હતી. ત્યારે વગર જોયે હંસાને જાણખી જાય એ કેમ બને? શું નાગબાની આગલી વાતચીતથી એ અનુમાન કરી શકી હશે? એમ હોય તો પણ સુરેખા આવા શબ્દો કેમ કાઢી શકે? કારણ કે હંસા તો વીરમહેવના હાથમાં જવાની છે. નાગબાની એજ ઇચ્છા છે. એટલા માટે તો એ આવ્યો છે, છતાં સુરેખા આમ બોલે, આવા વિચારો કરે, એની બાવના આવા પ્રકારની ચોંટા કરે એ શું કહેવાય?

હંસાના મનમાં પણ આવીજ શંકાઓ થવા લાગી. શું સુરેખા પોતાને ઝોળખી ગઇ છે? બસ આ એકજ પ્રશ્ન એના મનમાં હતો. પ્રશ્નમાં મુંઝવણ હતી. મુંઝવણ હંસાને ગાંડી કરી મૂકતી. હંસા ગાંડી જેવી તો હતીજ, પણ સુરેખાની વાતચીતથી તે વધારે ગાંડી થઇ. થોડી વાર પછી હંસા બોલી:

“એન, તમે કેમ સાથે આવ્યાં છો?”

“તમને જોવા!” સુરેખાએ જરા બનાવટ આદરી.

“મને જોવા! મને જોવા એનો અર્થ?”

“અર્થ ખીજો શો હોય! લમ થતાં પહેલાં કન્યાને જોવી એ તો પરંપરાનો નિયમ છે. નિયમ પ્રમાણે હું આવી છું. એમાં અર્થ શો હોય?”

“ત્યારે તમે તમારા બાઇ તરફથી આવ્યાં છો?”

સુરેખા મૌન રહી. હકારની એળટા કરી. હંસાની આંખોમાં તીખાશ આવી. સુરેખા સમજી ગઇ. હંસાએ કરડા અવાજે કહ્યું: “મને જોઇ લીધી?”

“તમને તો મેં ઘણા વખત પર જોયાં છે.”

“ક્યાં?”

“કેમ લૂલી ગયાં મહાશક્તિનાં મંદિરની વાત? આપણે એકજ ઓરડામાં મળ્યાં હતાં. તમે ઓરડો ખાલી કરાવવા ધમકી આપતાં હતાં, મેં ઓરડો તમારી પાસે માગી લીધો હતો અને તમે ઉત્તરમાં કહ્યું હતું કે.....”

હંસા આ વાત પૂરી થાય તે પહેલાં પોતાની સ્થિતિનું જાન બોધ બેઠી અને તેને મૂર્છા આવી ગઇ. દાસીઓમાં ચીસાચીસ થઇ ગઇ. મહારાજા કે નાગભાઈથી આ કોઇ ન હતું એટલે વાત વધારે ન વધી. બે ચાર પળમાં હંસા શુદ્ધિમાં આવી. સુરેખા હવે કશું ન બોલતાં ત્યાંથી બહાર જવા નીકળી. હંસા બોલી: “એન, ક્યાં જાવ છો?”

“હું તમારું દુઃખ નથી જોઇ શકતી.”

“તમે જોષ નથી શકતાં, ત્યારે મારી શી દશા થતી હશે? તમે જે જોષ નથી શકતાં તે હું સહન કરું છું.”

સુરેખા પાછી વળી, હંસા પાસે બેઠી અને બોલી:

“તમારી સહનશીલતાને ધન્ય છે.”

“પણ મને લાગે છે કે હવે મારાથી સહન નહિ થાય,”

“મને પણ એમજ લાગે છે કે હવે મારાથી સહન નહિ થાય.”

“તમે રાતના અહીં રહેશો?”

સુરેખાની તો એ મરજી જ હતી. એ તો ઇચ્છતી જ હતી કે કોઈ પણ પ્રકારે એકાંત મળે. સુરેખા તરતજ હંસાની સાથે એકમત થઈ.

થોડીવાર પછી હંસા અને સુરેખા જમ્યાં.

જમવા પછી સુરેખા નાગભા પાસે રજા મેળવવાના આશયથી આવી. નાગભા હમણાં ઉતારા પર એકલો જ હતો. મહારાજાએ રાતના મળવા માટે કહ્યું હતું. જવાની પોતે તૈયારીમાં હતો, એટલામાં સુરેખા ત્યાં આવી. નાગભા બોલ્યો:

“કેમ !”

સુરેખા જરા હસી અને કહેવા લાગી: “હું રાજકુંવરી પાસે સુઉં તો?”

“ધણી સારી વાત, પણ તારે એક કામ કરવાનું છે.”

“શું?”

“તું રાજકુંવરીના અંતરને ફેરવી નાખ, એ તારા માર્ગમાં પથ્થર રૂપ થવા મગિ છે એટલે એને બનાવી, સમજાવી, પટાવી તારા ભાઈ તરફ વાળી દે; એટલે આપણું કામ થઈ જાય.”

સુરેખાએ ઉત્તર આપ્યો: “મારી પણ એજ મરજી છે. એજ કારણથી હું રાજકુંવરી પાસે સુવા જવા માગું છું. રાતના હું એના બાવો જાણી લઉં અને સવારના જે બનાવ બનશે તે તમોને જણાવીશ.”

“બનાવ જણાવવા કરતાં એ વાત મને જણાવજો કે રાજકન્યા માની છે . એટલું થાય તો બસ.”

“મને કંઈ કહેવું ન પડે.” સુરેખાએ ઉત્તર આપ્યો અને પગ પાછો લીધો. નાગભાએ સુરેખાનો હાથ પકડ્યો. સુરેખા ચમકી. નાગભા અર્ધ ઢીવાના પ્રમાણે સુરેખાના હોઠ તરફ ઢીપક પર પતંગીયા પ્રમાણે વળ્યો. સુરેખા ચથરી, ભાગવા ગઇ, નાગભાએ બંને હાથ પહોળા કરી બાહુપાશમાં દબાવી લીધી અને ચુંબનનો વરસાદ વરસાવી મૂક્યો. સુરેખા કંટાળાને બોલી:

“આ શું? આ શું?”

નાગભા ખડખડ હસ્યો. સુરેખા સાડીના પાલવથી ગાલ સાફ કરતાં બોલી: “હું ભાગી નથી જવાની.”

“મારો આવેશ ગાંડો કરે તેમાં હું શું કરું?”

“પણ શરમ રાખવી કે નહિ?”

“શરમ રહે તો પછી તે આવેશ કેમ કહેવાય?”

“વાર, વાર, બહુ થયું.”

“જો હજી પાછી. તારો આ કેષ ફરી મારી મર્યાદા મૂકાવશે.” નાગભાનું હૃદય મશહૂર શાયેર દાગના મીસરા જેવું થઈ ગયું.

ઉન્હો હૃદય પ્યારપે ગુસ્સા,
મુજે ગુસ્સેપે પ્યાર આતા હૃદય.

સુરેખા ત્યાંથી ગઇ. નાગભા ધારતો હતો કે સુરેખા હંસાને સમજાવશે. સુરેખા તો એજ વિચારમાં હતી કે ‘હું હંસાના હૃદયમાં શું છે તે સમજી જાઉં.’

હંસાની વૃત્તિ માત્ર સુરેખાના રમરજુમાંજ રોકાઈ રહી હતી. અત્યારે પોતે પોતાના ઓરડામાં એકલી હતી. દાસીઓ નિરંતર પોતાની પાસે રહેતી, પણ આજે બધી દાસીઓને હંસાએ બહાર કાઢી હતી. હંસા અને સુરેખા એજ ઓરડામાં હતાં. સુરેખા માટે સુંદર શૈયા

હતી. હંસાની શૈયા પણ અનુપમ હતી, પણ ધણા સમયથી તેને પોતાની શૈયા ચિતા સમાન લાગતી હતી.

રાતના એ પહોર ગયા ત્યાં સુધી સુરેખા અને હંસા વચ્ચે હળરો વાતો થઈ, પણ તે બધી બહારનીજ. એ પહોર જવા પછી હંસાએ વાતની દિશા બદલી. તે કહેવા લાગી:

“સુરેખા, તમે મને જોઈ હતી; પછી આજે જોવા આવવાનું કારણ?”

સુરેખા આ શબ્દોનો ઉત્તર ન આપી શકી. અથવા શો ઉત્તર આપવો એનો વિચાર કરવા લાગી. સુરેખાને નિરૂત્તર જોઈ હંસાએ ફરી કહ્યું: “તમે એમ માનો છો કે તમારા બાઈની માગણી ખરી છે?”

“માગણી ખરી ન હોય તો પણ તમારા માટે એજ મોર્ગ સુખદ છે, એ મોર્ગ સ્વીકારવાથીજ તમોને લાભ છે.”

“હું લાભગેરલાભની વાત નથી કરતી, પણ ન્યાય અને અન્યાયની વાત કરું છું. તમે માનો છો કે તમારો બાઈ ન્યાય પર છે?”

“તમે એમ શાથી કહો છો કે મારો બાઈ અન્યાય પર છે?”

હંસા બોલી: “હું અન્યાય પર નથી કહેતી.”

“ત્યારે?”

“એમનાં આચરણ કહે છે.”

“મારા બાઈનાં આચરણ અન્યાયી છે?”

“તમે પક્ષ કરશો તો એ નહિ દેખાય. પક્ષપાત રહિત વિચાર કરી જોશો તો દેખાશે. કહો, પક્ષ ક્યાં વગર ઉત્તર આપો.” સુરેખાના મોઢા પર ગંભીરતા છવાણી. શો ઉત્તર આપવો એ મુંઝવણથી સુરેખા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ.

હંસા બોલી: “સુરેખા, તમે ન્યાયને માન આપવાવાળાં નથી લાગતાં.”

“એમ શાથી કહો છો?”

“વીરમદેવ તમારો ભાઈ છે. એન ભાઈનો પક્ષ કરે. પક્ષપાતમાં ન્યાય નથી રહેતો. પક્ષકાર પક્ષ કરવા જતાં ન્યાયનું ખૂન કરે છે, અને અત્યારે મને એ વાત ખરી લાગે છે.”

“તમે તમારા વિચારનાં માલીક છો, તે સાથે ખીજી વાત પણ ખ્યાનમાં લેવા જેવી છે.”

હંસાએ કહ્યું: “તે શી?”

“જેના તરફ તમારી દ્રષ્ટિ છે તે કુંવારા નથી.”

“તે હું જાણું છું, પણ એ તો મારું દાન છે.”

“એટલે ?”

“મેં તમને જોરડો પણ આપ્યો અને ધણી પણ આપ્યો. હમણાંજ એ વાત નીકળી હતી. અને વાત સાંભળતાં સાંભળતાં હું મૂર્ચ્છિત થઈ. મૂર્ચ્છામાં મને જ્ઞાન આવ્યું કે એ તો મારું દાન હતું.”

“દાન હતું એ કેવી રીતે?”

“એ સવારે કહીશ.”

પ્રકરણ ૩૧ મું

ખેડુતખાળા કોણ ?

—:૦:—

સુરેખાના મનમાં હંસાના શબ્દોથી વિચારોનું તોફાન વધ્યું. ‘હંસાએ દાન આપ્યું! ધણી દાનમાં આપ્યો! શું હંસા નાગલાને વરી છે? શું નાગલાનાં પ્રથમ લગ્ન થયાં છે? થયાં હોય તો મને કેમ ન કહે? મારાથી જ્ઞા માટે એ વાત છુપાવે.’ તરતજ સુરેખાને ખેડુતખાળાની

યાદ આવી. ‘શું હંસા એજ એકુતની બાળા હશે? એકુતની બાળા જે એજ હોય તો કાંઈ કહેવાય નહિ.’

સુરેખાએ તે પછી ધણી પ્રશ્નો કર્યા, છતાં હંસાના મોઢામાંથી એક પ્રશ્નનો પણ ઉત્તર મળ્યો નાહ, સુરેખા જે કાંઈ વાત કરતી, જે કાંઈ બોલતી, તેનો ઉત્તર એટલોજ મળતો કે ‘સવારે વાત.’

સુરેખા વાતથી કંટાળીને પોતાની શૈયા પર સુતી. હંસાને ચિંતા થવા લાગી કે: ‘મેં આ ભેદ શા માટે ખુલ્લો કર્યો? સુરેખાને આ વાત શા માટે ફરી? આમ કરવાથી એની આંખમાં ઈર્ષ્યા આવશે. અને ઈર્ષ્યા આવતાં ભારી મનોવારંધના ફળવામાં વિધન નડશે.’

સુરેખા સુતી, હંસા પણ સુતી. બંને સુતાં; નિદ્રા ન આવી. નિદ્રા ન આવતાં આ બંને રાજકન્યાઓ અકળાવા લાગી. એક તરફ સુરેખા મુંઝાણી. બીજી તરફ હંસાને ધરણ થઇ કે સુરેખાને બોલાવું. બંનેના મનનો એકજ પ્રકાર હતો, એકજ આતુરતા હતી, એકજ ભાવના હતી; પણ વાત કરવાને જીવ ન થતો.

સુરેખા તલપતી, હંસાએ સવારનું બહાનું કાઢ્યું. એજ દશા હંસાની પણ હતી. સવારે ખુલાસો કરવાનું કહ્યું હોવાથી અત્યારે બોલવું એને ઠીક ન લાગ્યું. પણ અંતરના ભાવો એવા તો જન્યત હતા કે ઉંઘ આવવા દેતા નહિ. હંસા પરવશ થઈ. સુરેખા પણ થઈ. હંસા હસતાં હસતાં બોલી: “બેન,”

સુરેખાના ગ્રાણ્યમાં નવું ચેનન રેડાયું. હંસાના અવાજને આવકાર આપતાં તે બોલી:

“બોલો.”

“કેમ નિદ્રા નથી આવતી?”

“આવશે. આંખો ઘેરાય છે.”

“આંખો તો મારી પણ ઘેરાય છે.”

“પછી?”

“પછી શું ? નિદ્રા નથી આવતી.”

“ત્યારે હવે શું કરશું?”

“હું પણ એજ કહું છું કે હવે શું કરશું?”

“હું કહું તેમ કરશો?”

“શું કહો છો?”

“કરો તો કહું?”

“કરીશ.”

“કરશો તો?”

“કરવા જેવું હોયજ નહિ.”

“પણ એવું હશે તો?”

“તો.....તો.....તો.”

“હવે આ તો તોમાં હું શું કહું?”

હંસા મુંઝાણી. સુરેખા વધારે વાત ન લંબાવતાં કહેવા લાગી:
“તમે જો મારું માનો તો કહું.”

“માનીશ.”

“પાછાં તો તો નહિ કરો ને?”

“ના, ના.”

“જો, જો હો !”

“એમાં જોવાનું શું છે? હું જાણી ગઈ છું કે તમે શું કહેવાનાં છો.”

“હું શું કહેવાની છું?”

“જાણી ગઈ છે તે.”

“તમે શું જાણી ગયાં છો?”

“તમે કહેવાનાં છો તે.”

“આ જાણવાનો ને કહેવાનો અંત તો સવાર સુધી આવે તેમ નથી.”

“મારે પણ સવાર જ પાડવી છે.”

“અને સવાર પાડવા પછી વાતનો ખુલાસો કરવાનાં છો? કેમ એમજ ને? જુઓ તમોને નિદ્રા આવતી નથી, તેમ મને પણ નિદ્રા

આવતી નથી. આપણા બહેની દશા એક સરખી છે. ત્યારે સવારની વાત અત્યારે કરો તો ?”

“આ તમારી વાત કાંઈ મારાથી અજણી નથી. હું ધારતી જ હતી કે તમે વાતનો ખુલાસો પુછવા જ માગો છો, એજ તમારી ઇચ્છા છે.”

“સ્ત્રીની એજ ઇચ્છા હોય છે. ચુપ્ત વાત સાંભળવી તેને બહુ ગમે છે. એમાં પણ જો કાંઈ વાત કહેતાં કહેતાં પડતી થકે તો પ્રાણ જવા જેટલું તેને વશનું લાગે છે. મને પણ એમજ થયું છે.”

“હીક ત્યારે; તમારે વાત સાંભળવી છે ?”

સુરેખાએ મસ્તકની ચેષ્ટા કરી અને વાત સાંભળવાનો વિચાર છે એમ હંસાને સમજાવ્યું. હંસા બોલી: “વાર સાંભળો.”

સુરેખા એકચિત્ત થઈ. હંસા બોલી:

“તમે જેની સાથે છો તેણે તમારી સાથે કાંઈ શરત કરી છે કે ?”

સુરેખા અંબીર થઈ. હંસા સુરેખાના ભાવો જોતી હતી. સુરેખા ઉત્તર આપવાનાં ફક્ત મારવા લાગી. ઉત્તર ન નીકળ્યો. હંસા બોલી:

“વાત કઢાવવા માગો છો ને ઉત્તર તો આપતાં નથી. કહો, મને ઉત્તર આપો.”

“ઉત્તર શો આપું ?”

“વાત ન લંબાવતાં ઉત્તર આપો. કહો તમારાં લક્ષ્ય થયાં મારે કાંઈ શરત થઈ હતી ?”

“મને ખરાબર યાદ નથી.”

“યાદ કરીને કહો. જુઓ અસલ બોલતાં નહિ, જે ખરું હોય તેજ કહે જો.”

હંસાના મનમાં એવા વિચારો આવવા લાગ્યા કે, સુરેખા વાત કરતાં કરતાં અચકાય છે. પોતે નાગલાને વચન આપું છે,

પણ ખુલાસો કરી શકતી નથી. એનાં કારણો હંસા પાસે તૈયાર હતાં. સ્ત્રી પોતાના પર આવતી અનેક વિટંબનાઓ સહન કરી શકે છે, શોક્યને સહન કરી શકતી નથી. સુરેખા જો એમ કહે કે ‘ખેડુતની બાળકોને નાગલા ચાહતો હતો તો પરિણામે પોતાના રસ્તામાં કંટક આવે’ એમ હંસાનું માનવું હતું. જ્યારે સુરેખા તો આત્મભોગ આપવા તૈયાર હતી. એ તો એજ ધૃષ્ટાંતી હતી કે ખેડુતની બાળકો પોતે શોધી અને સાથે રાખે. અત્યારે તો સુરેખા નિશ્ચય પર પણ આવી હતી કે ખેડુતની બાળકો તે હંસાજ છે. છતાં પોતાને પુછામેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકાયો નહિ. હંસા કહેવા લાગી:

“સુરેખા, તમોને ઉત્તર આપતાં આંચકા લાગે છે, ત્યારે જોણે જીવનનો મણિ આપ્યો હશે એની રિથિતિ કેવી હશે?”

સુરેખા તરતજ ઉત્તર આપવા તલપી. ઉત્તર મોઢામાં આવ્યો, જીભ પર રળુ થયો, પણ હોકની બહાર નીકળતાં જાણે હોઠ સિવાય જતા હોય એવો અનુભવ થયો. શબ્દો આવ્યા, પણ પાછા ગળા નીચે ઉતરી ગયા. હંસા ખેલી:

“ઉત્તર ન આપવો હોય તો કાંઈ નહિ. સવારે સૌ સારાવાનાં થશે.”

સુરેખાએ અતિશય બળથી કહ્યું: “શરત કરી હતી.”

“શી?”

“એ એક ખેડુતકન્યાને ચાહે છે.”

“હીક, ક્યારથી ચાહે છે?”

“મારી વાત સાંભળો. એમાં બધો ખુલાસો છે. મારા લગ્ન પહેલાંજ એક ખેડુતકન્યાને ચાહતા હતા. મારી સાથે લગ્ન કરવામાં તો એમણે ધણોજ વાંધો લીધો હતો. પણ મેં જ્યારે કહ્યું: કે ‘હું એ ખેડુતકન્યાને દુભાવવાની નથી,’ ત્યારેજ તેઓએ મારો હાથ સ્વીકાર્યો.”

હંસા હવે ઉગ્ર થઈ, પોતાના મોઢાનો રંગ બદલી નાખ્યો અને સુરેખાને અતિ ગંભીર મુદ્રાથી કહેવા લાગ્યા:

“શું એ એક ખેડુતકન્યાને ચાહે છે?”

“કેમ ખેડુતકન્યાને ચાહી ન શકાય?”

“એક વીરનર ખેડુતકન્યાને ચાહી શકે ખરો? અરરર? આ શું કહેવાય? એક ક્ષત્રિય વીર અને તે એક ખેડુતકન્યાને ચાહે? શિવ! શિવ! શિવ!”

“તમે આ શું કહો છો? એ ગમે તેને ચાહે તેમાં તમારે શું? એ તો મારે સમજવાની વાત છે.”

“હું એટલાજ માટે કહું છું, બેન, કે તું રાજકન્યા છે. તારો પતિ પતિ...”

હંસા જે બોલવા માગતી હતી તે ન બોલાયું. સુરેખા બોલી:

“તમે મારા પતિને એક પણ કડવો શબ્દ કહેવા પહેલાં એટલો વિચાર કરજો કે સામે સિંહણ ઉભી છે. પતિની નિંદા તે સહન નહિ કરે.”

“સાચું કહેવું તે શું નિંદા છે?”

“માતાને આપની બૈરી નથી કહેવાતી.”

“તો વાત અહીંઆજ બંધ પાડો.”

સુરેખા તરતજ આગળનો વિચાર કરીને બોલી: “રાજકુંવરી, મને તમારા બોલવામાં ભેદ લાગે છે. તમે વાતને છુપાવો છો, છુપાવવા મગિા છો. તમે દાન કયું” તે વાત આમ અધુરી કાં મૂકા છો? વચમાં બીજી વાતો શા માટે લાવો છો?”

“મારે સવાર પાડવી છે.”

“સવારે તો વાત કરશો ને? સવારે કરશો તો અત્યારે કરવામાં શો વધો છે? જે વાત સવારે કરવાની છે તે અત્યારે કરો. તમે મને ઓરડો તો આપ્યો પણ ધણી આપ્યો એમ શાથી મનાય?”

“હું એને ચાહતી હતી.”

સુરેખા ચમકી અને આતુરતાથી બોલી:

“ક્યારથી?”

“ ધણી સમય થયો.”

“ અને એ ?”

“ એની મને ખબર નથી. હા પણ એ ચાહે કે ન ચાહે તેથી શું ? દીપકને દરકાર હોય કે નહિ, પતંગીયાને તો બળી મરવાનુંજ કામ છે. આજે હું સાંજનું છું કે એ ખેડુતકન્યાને પણ ચાહતા હતા. મને બહુજ માહું લાગ્યું. હું કડવા શબ્દો કહેવા જતી હતી, પણ તરતજ વિચાર આવ્યો કે તે મારા પણ...”

“ પણ શો ?”

“ જે તમારા છે તે મારા છે. હું મારા મુખથી કડવા શબ્દો કેમ કહું ?”

સુરેખા હંસાના શબ્દોથી ભ્રમમાં પડી. ‘હંસા શું ખેડુતકન્યા નહિ ? ત્યારે ખેડુતકન્યા કોણ ?’ તરતજ પોતે કહેવા લાગી :

“ બેન, હંસા, હું તો સમજતી હતી કે ખેડુતકન્યા તમેજ છો. તમેજ પ્રથમ મારા નાથના હૃદયમાં વાસ કરનારાં છો.”

હંસા ચતુરાષ્ટ્રનું હસી અને બોલી :

“ કોણ હું ખેડુતકન્યા ?”

“ મને તો શંકા હતી.”

“ હું ખેડુતબાળા હોઉં ? મારે ખેડુતબાળા શા માટે થવું પડે ?”

“ હું પણ એજ વિચાર કરું છું.”

“ તમે જે વિચાર કરો છો તે બરાબર છે. હું ખેડુતકન્યા નથી. મારી મોજડી પણ ખેડુતકન્યા ન બને. હું ખેડુતકન્યા શા માટે બનું ? વીરરમણીમાં ઝોઢી આવડે છે ? ઝોઢી કીર્તિ છે ?”

“ ત્યાર એ ખેડુતબાળા કોણ હશે ?”

“ હશે કોઈ નકબટ અને બોળાને બરમાવનારી, કે જેણે નામ-જાને બરમાવી નાખ્યા.”

“હા. પણ એ ખેડુતકન્યા સ્ત્રીઓમાં ધણી કુશળ હતી, ખુબ સારા શસ્ત્રો ફેરવતી!”

હંસા બનાવટ કરવા લાગી: “શું કહ્યું? ખેડુતકન્યા અને તે સ્ત્રીઓ સારી જાણુતી? શસ્ત્રો સારા ફેરવતી?”

“હા, ધણી વીરનરોને તેણે હંફાવ્યા હતા.”

“ગાંડી, વીરતા હજી રંગાઈ નથી કે એક ખેડુતકન્યા વીરનરોને હરાવી શકે. કાં તો એ વીરનરો ન હોવા જોઈએ, અને કાં તો ખેડુતકન્યા ખેડુતકન્યા ન હોવી જોઈએ.”

“પણ આપણે ખેડુતકન્યાને શોધી કાઢવી જોઈએ.”

હંસા બોલી: “હા, કારણ કે એ આપણા રસ્તામાં કંટક સમાન છે. એ કંટકને દૂર ફેંક્યેજ છુટકો.”

સુરેખાને આ સ્પષ્ટો ઠીક ન લાગ્યા. ખેડુતકન્યા ગમે તે હોય પણ એના તરફ મમતા રાખવા જ નહિ, પણ તેની દાસી થઈને રહેવા સુરેખા કબુલ થઈ હતી, તો પછી એને કંટક કેમ ફાડી શકાય? આથી તે બોલી:

“હું એને કંટક નથી ગણુતી, ફુલની કેલગી ગણું છું. એ મારા નાથના મસ્તકે બિરાજશે અને હું તેનાં ચરણમાં રહીશ.”

“આ તો બુધ્ધિ વગરની વાત કહેવાય. એક ખેડુતકન્યા રાજ કુંવરી પર સત્તા ચલાવે? આશ્ચર્ય!”

“એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે? મારા સ્વામી કહે છે કે ‘મારા હૃદય પર ખેડુતકન્યાની સત્તા છે. હું નાગની દાસી છું. જે નાથના હૃદય પર સત્તા ચલાવનારી છે; તે મારા પર પણ સત્તા ચલાવે તો તેમાં ખોટું શું છે?’”

હંસાને સુરેખા તરફ માન થયું. તે નરમાશથી બોલી: “વીરમણી, તારું હૃદય આવું કામળ ? રમણીનું હૃદય આવું કામળજ હોય. જેનું હૃદય કામળ નથી તે રમણી નથી, પણ રાક્ષસી છે. એક શોક્યનું આટલું સન્માન!”

“સન્માન કરવાથી કંઈ માન એણું થતું નથી. પતિની ચરણ-સેવા એતો સ્વર્ગનું દ્વાર છે. ખેડુતકન્યા શિર પર રહેશે અને હું ચરણમાં રહીશ.”

“સુરેખા, તને ધન્ય છે. મેં દાન આપ્યું છે તે પાત્ર જોષ્ટનેજ આપ્યું છે.”

“તમારી આ વાત મને બહુજ મુંઝરી નાખે છે. તમે મને દાન આપ્યું તે કેવી રીતે ?”

હંસા સત્ય વાત છુપાવતાં બોલી :

“જો સુરેખા, જ્યારે મેં દેવીના મંદિરમાં તારી અને નાગબાની દૃષ્ટિને જોઈ ત્યારે મને લાગ્યું કે આ દૃષ્ટિએ પોતાનું કામ બરાબર કર્યું છે. તું નાગબાને બરાબર ચાહે છે અને....

“એ મને ચાહતા ન હતા.”

“ચાહતા ન હતા, તો ધિક્કારતા પણ ન હતા, અને તેથીજ તારો હાથ એમણે સ્વીકાર્યો. આ પરિણામ હું સમજી ચૂકી હતી. તારા મનને વાળવાની શક્તિ મારામાં ન હતી. તેથી મેં મારી શક્તિનો ભોગ આપ્યો. મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે લલે એ સુખી થાય. વસ્તુનાં દાન કોઈ પણ આપે છે; પતિનું દાન કોણ આપવાનું ?”

સુરેખાને આ વાતથી સંતોષ થયો કે નહિ, એ તેના માદાના ભાવ પરથી બરાબર જણાયું નહિ, અને સુરેખાને વાર્તાલાપ કેમ લાંબાવવો તે પણ સંજયું નહિ. આથી હંસા આગળ વધી અને કહેવા લાગી :

“અત્યારે હું જોઉં છું કે મેં જેને એ વસ્તુ આપી છે તે ઉદારચરિત છે, આત્મભોગ આપનારી છે. એન, તને ધન્ય છે. એન, હવે તો નિદ્રા આવશે ને ?”

“હા, હવે તો આવશે.”

“જાવ ત્યારે, સુષ જાવ.”

“સુષ જાઉં પણ એક વાત પુછ્યા વગર રહી શકાતું નથી.”

“શી વાત પુછવી છે ?”

“તમે શું કરવા માગો છો ?”

“શાનું હું શું કરવા માગું છું ?”

“તમારા લગનનું ?”

હંસાએ નિશ્વાસ નાખ્યો અને બોલી: “બેન, તું જે રસ્તો ખતાવે તેમ કરવા હું તૈયાર છું. હું તો મુંઝામઝ ગઈ છું કે હવે શું કરવું?”

સુરેખાના મનમાં આ વાતથી આશાના અંકુરો પુટ્યા. એ એમજ સમજી બેઠી કે હંસાને હું મારા લાઇ તરફ વાળીશ, પણ હંસા શું કરવાની છે તે આપણે આવતા પ્રકરણમાં જોઈશું.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

હંસા કુમારીની હઠ

—:૦:—

સુરેખા લાઇને પરણવવાની મુંઝવણનાં સ્વપ્નનાં જોતી સુતી. હંસા બાળ કેમ લંબાવવી તેનો વિચાર કરતી સુતી.

હંસાના મનમાં ઘણા તરંગો આવવા લાગ્યા. ‘શું વાતને ખુદશી પાડી દેવી? પોતે જ ખેડુતકન્યા છે એ વાત પ્રકટ કરી દેવી? અથવા હજી નાગભાને રમાડવા માટે કાંઈ યુક્તિ કરવી? આ બધી વાટાઘાટ હંસાના મનમાં થવા લાગી. સુરેખા તો સુતી અને સોયે વર્ષ પૂરા થયાં હોય એવી થઈ ગઈ. હંસા માટે નિદ્રા હતી, પણ હરામ હતી. તે હરામ રહી અને ન આવી. નિદ્રાને બદલે હજારો વિચાર આવ્યા અને ગયા. આમ થતાં હંસા કાંઈક નિશ્ચય પર આવી. નિશ્ચય પર આવતાંજ આંખો ધેરાવા લાગી. હંસા નિદ્રાના હાથમાં કેદ થઈને પડી.

સવારના સુરેખા ઉઠી. હંસા ચાલાકીનાં સ્વપ્નો જોતી સુતી. જે નિર્ણય પોતે કર્યો હતો તેનાં સ્વપ્ન આવતાં. હંસા તેમાં તસ્લીન ચમકે પડી. સુરેખા ઉઠીને નાગલા પાસે ચાલી આવી.

નાગભાની આંખો ચતુર હતી; અંતર પણ એટલુંજ આતુર હતું. આંખ સુરેખાને જોવા આતુર હતી. અંતર રાતની વાત સાંભળવા આતુર હતું. એ આતુરતા તૂટી. સુરેખા નજરે પડતાંજ નાગભાની નજર નટરાજ થઇ ગઇ. સુરેખાનાં નયનો પણ એકીએકી રમવા લાગ્યાં. નાગભા આગળ વધ્યો, સુરેખા ઉતાવળી આવી. નાગભાએ હાથ લાંબા કર્યા. સુરેખા ચીઠાઇ ગઇ. આંખુઆંખુમાં બધાં ઉંધતાં હતાં. આ પ્રેમી યુગલ પણ ઉંધમાં હોય એવું જાન વગરનું થઇ ગયું. સુરેખા સાવધ થઇ પતિના બાહુપાશમાંથી છુટી અને સામે ઉભી રહી. નાગભાના હાંત ઝીણી વિજળી પ્રમાણે ચમકવા લાગ્યા; પણ આ ચમક સુરેખાને બાળી નાખનારી નીવડી. સુરેખા ફરી જાન ભૂલી. નાગભા ફરી ખોલ્યો. સુરેખા ફસાણી. આ રમત કદાચ આખો દિવસ લંબાત, પણ બાળુમાંથી ખોખારાનો અવાજ થયો. આ દિવાનું યુગલ ડાહ્યું થયું અને ઝોરડામાં ચાલી ગયું.

નાગભા ખોલ્યો:

“કમ શું થયું ?”

“થયું કંઈ નથી.”

“કંઈ નથી થયું ?”

“ના. પણ બાળ આપણા હાથમાં આવશે.”

“કંઈ થયું નથી અને બાળ આપણા હાથમાં શી રીતે આવશે?”

“હંસાકુમારી મારી સલાહ લેવાની છે ?”

“શા વિષયમાં ?”

“વિષય એજ કે પોતે જાગ કરે પણ કોની સાથે કરે; વીરમહેવ સાથે કે તમારી સાથે ?”

“પછી તેં શું કહ્યું?”

“કહ્યું કાંઈ નથી?”

“તે સલાહ નથી આપી?”

“મેં કહ્યું નહિ કે સલાહ આપવાની છું. રાતે વાત કરતાં અમે કાંઈ નિર્ણય પર આવ્યાં નથી. આજે ફરી વાત થશે, ફરી મુઠ્ઠા પર આવશે. હું કહું તેમ હંસાકુમારી કરશે.”

“તો બહુ સારું. જો એમ નહિ થાય તો બહુજ અનર્થ થશે. વિટંબણાનો પાર નહિ રહે.”

“એમાં વિટંબણા શાની?”

“કેમ હંસા મારી સાથે પરણે એમાં વિટંબણા નથી?”

સુરેખા અધરના દરવાજા બંધકાઠ કરતી બોલી: “એમાં વિટંબણા જેવું કશું નથી. એક સ્ત્રી વધારે.”

“વાહ, એક સ્ત્રી વધારે! એક તું છે, બીજી બેકુતની બાળકી છે અને ત્રીજી આ. હું તો માણસ છું કે....”

“તમે માણસ નથી.”

“માણસ નથી? આ તું શું બોલે છે? શું હું માણસ નથી?” સુરેખાને ધણું હસવું આવ્યું. મોઢા આડા હાથ દીધા અને બોલી:

“ના, ના, તમે માણસ નથી; મારા દેવ છો. તમને શો વાંધો છે? દેવને તો ધણી સ્ત્રીઓ હોય.”

નાગબા બોલ્યો: “તું મને બનાવે છે.”

“મારો એ હક્ક છે. મારો એ દાવ છે. નારી નાથને નહિ બનાવે? પ્રેમથી નહિ બીંજાવે, આનંદસાગરમાં નહિ તરાવે તો પછી એ નારીજીવનને ધિક્કાર નહિ?”

“પણ અત્યારે ક્યાં નારીજીવનની સફળતા કરવાની હતી? અત્યારે તો માથે આફત ઉભી છે.”

“માથે આફત ઉભી છે? કાના માથે આફત ઉભી છે?”

“તમારા માથે?”

“મારા માથે આફત લાવનાર છે કાણ?”

“કાણ શું? તારો ભાઈ.”

“મારો ભાઈ? મારો ભાઈ શા માટે આફત લાવે?”

નાગભા બોલ્યો: “જો હંસાનાં લગ્ન તારા ભાઈ સાથે નહિ થાય તો આફત આવે કે નહિ?”

“પણ હંસા મારા ભાઈને મળે તો?”

“મળશે એમ તું માને છે?”

“નહિ મળે એમ તમે માનો છો?”

“હું તો માતું છું કે નહિ મળે.”

“હું નથી માનતી.”

“તું શું માને છે?”

“હું જે માતું છું તે આજે સાંજના તમેને પ્રત્યક્ષ બતાવીશ. હંસા હા પાડશે.”

“શાની? મારી સાથે લગ્ન કરવાની?”

“તમે આમ શું બોલો છો?”

“મને લાગે છે કે હંસા માનવાની નથી.”

“નથી માનવાની તો જોજો.”

સુરેખાની દ્રઢતાથી નાગભાના મનમાં વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા આવી. થોડી પળ પછી હંસાની દાસી સુરેખા પાસે આવી અને કહેવા લાગી:

“ચાલો, બા બોલાવે છે.”

નાગભા બોલ્યો: “કાને બોલાવે છે?”

“તમે બંનેને.”

સુરેખા ચમકી. નાગભાની પણ એજ દશા થઈ. બંને સાથે બોલ્યા:

“શું બંનેને?”

“હા, બંનેને.”

“બંનેને શા માટે?”

“શા માટેની ખબર તો એક દાસીને શી હોય?”

આટલું બોલી દાસી ચાલી ગઇ. નાગલા સુરેખા સામું જોઇ રહી.
સુરેખા પણ વિચારમાં પડી. નાગલા કહેવા લાગ્યો:

“આ તો આપણને બંનેને બોલાવે છે. ચાલો જઇએ.”

“બંનેને શા માટે બોલાવતી હશે?”

“કદાચ બંનેની સાથે વાતચીત કરવાની હશે.”

આટલી વાત પછી દંપતિ હંસા પાસે આવ્યા. નાગલાની આંખો આદરથી ઢળી પડતી હતી. આંખ ઉંચી ન થઇ. તે પોતે જાણે હંસાને જોવા માગતો, ન હોય. હંસા જાણે પરાઈ થઇ ચુકી હોય એવો એના મનમાં દ્રઢ નિશ્ચય થયો હતો. અને તેજ કારણથી નાગલાની નજર ઉંચી ન થતી. સુરેખા પણ સાવધાનીથી કામે આવી. હંસા એ યુગલને જોઇ પ્રથમ તો ધર્ષાણ થઇ પણ તરતજ ધર્ષા આદરના રૂપમાં ફરી ગઇ; એટલુંજ નહિ પણ આ જોડું પોતાને દેવાંશી જેવું લાગ્યું. હંસા નાગલાને જોઇજ રહી. હંસા બોલી:

“સરદાર, પધારો.”

નાગલાએ નીચી દ્રષ્ટિ રાખી જવાખ વાળ્યો: “હા.”

હંસા મનમાં તે મનમાં હસવા અને બેળવા લાગી. નાગલાના જવાખ પછી તે બોલી:

“સરદાર, મેં તમને નીચી દ્રષ્ટિએ વાત કરવા નથી બોલાવ્યા.”

નાગલાએ હજી આંખ ઉઘાડી નહિ. હંસાએ ફરી કહ્યું: “સરદાર, હું તારા પર વિજય મેળવનાર કોણ? આપ જ ને?”

નાગલાના મોઢામાં ઉત્તર ન આવ્યો. નાગલાના બહલે સુરેખા કહેવા લાગી:

“હા, હું તારાને પકડનાર એજ મારા સ્વામી.”

હંસા જરા પુલાષ અને બોલી: “તમારા પતિને ધન્ય છે. પણ મારા પિતાની પ્રતિજ્ઞા તમે જાણો છો ને?”

“શી પ્રતિજ્ઞા છે?”

“જેના માટે આ વાત ચોળાય રહી છે તે.”

“વાત શી ચોળાઈ છે તે જરા વિસ્તારથી કહો.”

“વિસ્તારથી વાત કહેવાની શી જરૂર છે? વાત તમે શું નથી જાણુતા? જાણુવા વગર તમે અહીં આવ્યા છો? આ વાતમાં શી મુંઝવણ છે તે તમે શું જાણુતા નથી?”

નાગલા જરા હિંમત જોધને કહેવા લાગ્યો: “મુંઝવણ હું જાણું છું, પણ એમાં મારાથી કશું થનાર નથી, હું લાચાર છું.”

હંસા જરા તેજ થઈને બોલી: “તમે લાચાર છો? લાચાર થવાનું કારણ?”

સુરેખા વાતમાં વચ્ચે આવી અને કહેવા લાગી:

“લાચારી એટલાજ માટે કે હુંટારાની સામે પોતે થયા; તે પોતાના સ્વાર્થ માટે નથી થયા.”

“પછી?”

“ખીજના માટે.”

હંસા ગરજી સુરેખા સામે સિંહણુ સમાન થઈ અને વિક્રાળ સ્વરથી બોલી: “જેન, તમે પણ સ્ત્રી છો. સ્ત્રીની મર્યાદા જાણો છો? કહો મારા સ્થાને તમે હો તો શું કરો?”

સુરેખાના મોઢામાંથી જીભ જાણે ખેંચાઈ ગઈ. શું બોલવું તેનું તેને જ્ઞાન ન રહ્યું. એ તો સમજતી હતી કે ‘હું’ હંસાને સમજાવી લઈશ, બનારી કાઢીશ; પણ અહીં હંસાનો ચહેરો એવો તો ઉગ્ર હતો કે સુરેખા કંઈ ન કરી શકી. એટલામાં બેઠારથી દાસી આવી અને બોલી: “આ, એક ખેડુતકન્યા સરદારને મળવા મંજિ છે.”

હંસાએ તરતજ આખો તાણી અને કહ્યું: “જા અને કહે કે અત્યારે મળવાનો સમય નહિ મળે.”

આ વાતથી નાગલા અને સુરેખા બહુજ વિસ્મય થયાં. નાગલા તો ખેડુતની કન્યાનું નામ સંભળતાં સીછજ ગયો. પોતે લથડતે શબ્દે કહેવા લાગ્યો:

“ખોલાવો એને?”

“ખોલાવું: હું જાણું છું. અત્યારે ન ખોલાવું. દાસી જા, કહે કે બપોર પછી આવે. મારી નજર સામે એ ખેડુતકન્યાને હું જોવા માગતી નથી.”

“શા માટે જોવા માંગતાં નથી?”

“એ તમારી મનોરમા છે.”

નાગલા ચમકી ગયો. મનમાં વિચારવા લાગ્યા: ‘આ બેદ હંસા ક્યાંથી જાણે?’ હંસા તરતજ કહેવા લાગી:

“તમે એમ જાણુતા હશે કે મને આ વાતની ખબર નથી, પણ તમારી પ્રેમદાએજ આ બધી વાત મને કહી છે. અત્યારે એ અહીં આવી છે, તેનું કારણ એજ કે તમે અહીંયાં છો. તમારી સ્ત્રી સુરેખા એને જોઈ શકે એમ છે; પણ હું મારી એ શોક્યને જોઈ શકું એમ નથી. વળી હું તમોને મળવાથી વિમુખ પણ રાખવા માંગતી નથી. પણ મારી હાજરીમાં તો હું એને મળવા નહિજ દઉં. મારી પીઠ પાછળ બસે આવે. હું થોડીવાર પછી દર્શનાર્થે જનારી છું. મારા જવા પછી એ આવે તો વાંધો નથી.”

ઉપરની વાત હંસા એવા તો રૂઆબથી જોલી કે નાગલા અને સુરેખા અંજાઈ ગયાં. આટલી ઘટના બનવા પછી હંસા કહેવા લાગી:

“મારાં લગ્નની વાતનો ખુલાસો કાલે થશે. આજે તમે ખેડુત-કન્યાને મળી તેની સાથે લગ્ન કરી લ્યો; પછી બધાં સારાં વાનાં થશે.”

હંસાએ વધારે વાત ન કરી. પોતે પોતાના ઝોરડામાં ગઇ. જતાં જતાં કાંઇક હતી. કાંઇક કોષ કર્યો અને કાંઇક નિશ્વાસ પણ નાખતી ગઇ. હંસાની આવી વિચિત્ર પ્રકૃતિથી નાગભા અને સુરેખા તો હંગળ થઇ ગયાં. તેઓ પણ ત્યાંથી પોતાના ઝોરડામાં આવ્યાં. નાગભા એક વીર હતો, પણ વાગ્બળની વીરતા એને કાયર કરતી હતી. એવી આંટીધુંટી નાગભાથી ન ઉઠેલા. ઝોરડામાં આવી તે સુરેખાને કહેવા લાગ્યો:

“સુરેખા, હવે?”

સુરેખાએ પ્રત્યુત્તર આપતાં કહ્યું: “એ ખેડુતકન્યા અહીં ક્યાંથી આવી હશે?”

“હું પણ એજ વિચાર કરું છું”

“આવી તો ભલે આવી. હું એ મારી બેનનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થઇશ. જોઈ તો ખરી એ કેવી છે.”

“અરે પણ એના આવવાથી બાળ બધી બગડશે તો?”

“બાળ શા માટે બગડે?”

“કેમ નહિ બગડે?”

“તમે આવા અશ્રદ્ધાળુ કેમ થયા છો? ઇશ્વર બધાં સારાં વાનાં કરશે.”

નાગભા તુચ્છકારથી બોલ્યો:

“ઇશ્વર તો સારાંવાનાં કરે છે, પણ માણસ સારાંવાનાં કરવા દે છે ક્યાં? માણસ તરતજ વચ્ચે આવી વાતને છિન્નભિન્ન કરી નાખે છે.”

“તમે એમ માનો છો; પણ હું નથી માનતી.”

“નથી માનતી તો માનવું પડશે.”

“માનવું પડે ત્યારની વાત ત્યારે, પણ અત્યારે તો મને અતિ આનંદ થાય છે, કે જેના ઉપર આપ પ્રાણ પાથરો છો એનાં મુખા-વિંદ પર હું મરી જઇશ.”

“તું એના મુખાવંદ પર મરજે અને હું મારા વિચાર કરતો કરતો...”

સુરેખાએ વાક્ય તોડ્યું અને બોલી: “વિચાર કરતો કરતો વિજય મેળવીશ.”

“વિજય અને પરાજય બે સગાભાઈ છે. બંને સાથેજ હોય છે. પણ કંતો વિજય, કંતો પરાજય—”

“મારા પતિ માટે પરાજય હોયજ નહિ.”

“હું કંઈ પરમેશ્વર નથી. પરમેશ્વરનો પરાજય ન હોય.”

“મારા મનથી તો તમે પરમેશ્વર જ છો. અને પરમેશ્વરનો પરાજય નથી એમ તો આપ કબુલ કરી ચુક્યા છો.”

નાગમા અને સુરેખા આખરે વાદથી થાક્યા. સમય થયો. જમ્યાં, ખેડુતકન્યાની માર્ગ પ્રતીક્ષા કરતાં બેઠાં; એટલામાં દાસીએ ખખર આપી કે, “ખેડુતકન્યા આવે છે.” નાગલાના મનમાં આ સમયે ધણીજ ગુંચવણ હતી. સુરેખાની પણ એજ દશા હતી. માત્ર કુશળ એક હંસાજ હતી. હંસા કંઈ અનોખાજ રંગ જમવાતી હતી, જુદીજ ઘટના તરફ જતી હતી અને આ દંપતી આ ઘટનાથી કેવળ મુંઝવણમાં હતાં.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

—:૦:૦:—

સુરેખા સમજી ગઈ.

—:૦:—

ખેડુતકન્યાને જોઈ નાગલાનાં મનમાં હર્ષ વધ્યો, આખો રમવા લાગી, મોં મલક્યું, અંગમાં ચેતન રેડાયું, ઉત્સાહમાં ઉમરો થયો.

સુરેખા પણ ખેડૂતકન્યાને ધારી ધારીને જોવા લાગી. જોતા જોતા લીન થઈ ગઈ. મનમાં તક, શંકા, વિચાર, નિશ્ચય; આ બધા ભાવો ફરવા લાગ્યા. સુરેખાનું મન ઘટમાળ થઈ ગયું. અનેક ભાવો આવવા લાગ્યા, ફરતાજ રહ્યા.

ખેડૂતકન્યા પોતાની ભૂમિકા સંભાળતી જાળવતી હતી. અંખોમાં એજ નિડરતા, એજ વીરતા, એજ ગર્વ, એજ તેજ સાથે આવીને ઉભી રહી. નાગભા તે પ્રથમ નજરે જ પરવશ થઈ ગયો. અંતરમાં કંઈ કંઈ થવા લાગ્યું. રોજ કરતાં આજે ખેડૂતકન્યા કંઈ અજબ રંગમાં હોય એમ નાગભાને લાગ્યું. ખેડૂતકન્યા સુરેખાને જોતી હતી, મનમાં હરજો ધડતી હતી: “સુરેખાની પાસે આ વેશ જાળવવો મુશ્કેલ છે.”

નાગભા બોલ્યો: “તું અત્યારે ક્યાંથી?”

“કેમ અત્યારે આવવામાં કંઈ વાંધો છે?”

નાગભાને ઉત્તર આપતાં વાર થઈ. ખેડૂતકન્યા બોલી: “વાંધો હશે તેનું કારણ હકારાણી સાથે છે. એ સાથે હોય તો મારી સાથે મોકળા રીતે વાતચીત ન થાય. કેમ એમજ ને?”

નાગભા હસ્યો. સુરેખા પોતાનું કાર્ય કરી રહી હતી. એને હંસાના અવાજનું જ્ઞાન થયું.

ખેડૂતકન્યાનો અવાજ હંસાકુમારીના અવાજને મળતો લાગ્યો. નાગભાએ ખેડૂતકન્યાનો હાથ પકડ્યો. બાળા ખસી, પાછી હતી. નાગભાએ હાથને જરા વધારે બળથી પકડ્યો, ખેડૂતકન્યા બોલી:

“મારો હાથ છોડો.”

“શા માટે છોડું?”

“તમે મારો હાથ શા માટે પકડો છો?”

“એ હાથ પર મારો અધિકાર છે.”

ખેડૂતકન્યા કડક થઈને કહેવા લાગી: “હાથ પર અધિકાર છે? કાણે કહ્યું કે, હાથ પર અધિકાર છે?”

“તારી આંખોને પુછી જો, એ કહેશે. હૃદયને પ્રશ્ન કર, એ ઉત્તર આપશે.”

“આંખો ઉત્તર આપે?”

“હા.”

“આંખો ને જીભ ક્યાં છે?”

“આંખોને જીભ એવી છે કે જેની જોડી નથી. જીભને ન બોલવાનું હોય તે આંખ બોલાવે છે, હૃદયનાં તાળાં આંખ બોલે છે.”

“એ બલે ખરી વાત હોય, હું માનતી નથી.”

“તો શું તું મને ચાહતી નથી?”

“હું!! તમને ચાહું? હું મારી સામે જ મારી પ્રતિસ્પર્ધિનીને જોઉં છું. મારી સંપોવડ ઉભી છે અને હું તમને ચાહું? પ્રભુ! પ્રભુ કરો! પ્રભુ! પ્રભુ!”

“તું આ શું બોલે છે? તું આ રાજકન્યાને તારી પ્રતિસ્પર્ધિની ગણે છે?”

“કેમ શોક્ય એ સંપોવડ નથી? પ્રતિસ્પર્ધિની નથી?”

સુરેખા હવે આગળ આવી ખેડુતકન્યાને કહેવા લાગી: “શું હું તારી શોક્ય?”

“હા, હા.”

“મારી શોક્ય! તું મારી શોક્ય ક્યારે થઈ? ક્યારે મારા નાથે તારી સાથે લગ્ન કર્યાં?”

“એ પુછ તારા પતિને!”

“મારા પતિને હું શું પુછું? તુંજ ઉત્તર આપ ને!”

“મારી અને તારા પતિની જીભ એકજ છે, આત્મા એકજ છે. એ જ બોલશે તે મારા આત્માનોજ અવાજ કરશે.”

“એટલે શું તારો આત્મા એના અધિકારમાં છે ?”

“એ મારા આત્માનો આધાર છે.”

“હમણાં તો તેંજ કહ્યું કે હું તમોને આહતી નથી, મારા પર તમારો અધિકાર નથી અને પળમાં પાછી આવી વાત કરે છે? આ શું?”

હંસા ફસી ગઇ. બોલવા ગઇ પણ બોલતાં બોલતાં ધવાઈ ગઇ. સુરેખા બોલી :

“પળ પળમાં વાત પલટાવનારને મારા સ્વામી સાહે નહિ.”

હંસા જરા ધીમી થઇ અને નાગલા સામું જોવા લાગી. નાગલા નાં મર્મસ્થાનમાં ધા થયો હોય એવી દશા એની થઇ ગઇ. સુરેખાના શબ્દોથી પોતાને દુઃખ થયું. તે સુરેખા સામું જોઇ કહેવા લાગ્યો:

“સુરેખા, તું એને ઓળખતી નથી. તું જાણતી નથી કે એ કોણ છે?”

“હું નથી જાણતી તે થોડાજ વખતમાં જાણી લઇશ. નથી ઓળખતી તો ઓળખી લઇશ. પણ તમે આને ઓળખતા નથી, જાણતા નથી એ અમીયબી કહેવાય.”

હંસાનાં પાણી મરી ગયાં, ભેદ ખુલ્લો થઇ ગયો કે શું એની એને ચિંતા થઇ. નાગલા કહેવા લાગ્યો:

“હું એને બરાબર ઓળખું છું, બરાબર જાણું છું; એ વીરનારી છે.”

“વીરનારી!” આટલું બોલી સુરેખાએ હસવાનું છુટું મુક્યું.

નાગલા તો સુરેખાના સામુંજ જોઇ રહ્યો. બીજી બાજુ હંસા મનમાં ને મનમાં મુઝાવા લાગી. પોતાનો વેશ ખુલ્લો થવાની અણી પર હતો. આથી તે મનમાં ખીલી હતી. સુરેખા ખેડુતકન્યાને ઓળખી તો ગઇ; પણ બરાબર ખાત્રી ન થઇ. બાજુ હાથમાં લેવા નાગલાને કહેવા લાગી:

“એ ગમે તે હોય, વીરનારી હોય કે વીરાંગના હોય, મારે કશી ચિંતા નથી. પણ તમે એ તો પુછો કે એ શા માટે આવી છે ?”

નાગલાની દૃષ્ટિ ખેડુતકન્યા તરફ ફરી. આખોએ પ્રશ્ન કર્યો કે,
‘તું શા માટે આવી છે?’

ખેડુતકન્યાનાં ઓઠદ્વાર ન ખુલ્યાં. નાગલા બોલ્યો:

“તું શા માટે આવી છે?”

“તમારી કળા જોવા.”

“મારી કળા જોવા? એનો અર્થ?”

“એનો અર્થ બીજો શો હોય? તમે રાજકુવરીને લેવા આવ્યા છો ને?”

“હા.”

“એને લઈ જવા પહેલાં તમારે તમારું વચન પાળવું પડશે.”

“મારું વચન? મારું વચન કયું?”

“કેમ યાદ નથી?”

“ના, મને યાદ નથી. હું નથી જાણતો કે તું શી વાત કરે છે?”

“હું એ વાત કરું છું કે વૌરમહેવ સાથે મારે લડવું છે. એના હાથ જોવા છે. જો મને એ જીતે તો હંસાકુમારીને મેળવી શકે?”

સુરેખા વિચાર કરવા લાગી: ‘ખેડુતકન્યાનો આવો સંકલ્પ શા માટે હોય? આવો દુરામહ કરવાનું કારણ? અવશ્ય આ ખેડુતકન્યા નથી, પણ રાજકુવરી છે. મારા સ્વામી વીરનર છે, પણ માણસની પરીક્ષા બરાબર કરી શકતા નથી. પરીક્ષા ક્યાંથી કરી શકે? હંસાકુમારીએ વેશજ એવો લીધો છે કે સારા સારા માણસો ભૂલાવે ખાઈ જાય.’ આવા વિચાર આવ્યા એવાજ ગયા. તે પછી તરતજ તે ખેડુતકન્યાને કહેવા લાગી:

“આપને અમ કરવાનું કારણ?”

“કારણ! કારણ બીજું કયું નથી; મને તમારા પતિએ વચન આપ્યું છે.”

“મારા પતિ તમારા કાણુ છે?”

“એ તમારા પતિ જાણે.”

“એતો જાણે છે, પણ તમે શું કહો છો ?”

હંસા ગલરાઈ. ગલરાઈમાં બોલી: “હું કંઈ નથી જાણતી. હું તો માત્ર એટલું જ જાણું છું કે એણે મને વચન આપ્યું છે. પાળે કે ન પાળે એ એની મરજની વાત છે.”

“વારૂ, વચન આપ્યું છે તો તે પાળશે; પણ તમે એ એવું વચન શા માટે લીધું ?”

“મારી મરજની વાત છે.”

“મરજની વાત ! આવી મરજની વાત ? પર પુરૂષ સાથે પટાખાજ રમવી તે મરજનો અર્થ શો ? તમારે આમ કરવાનું કારણ શું ?”

“કારણ એજ કે હું વીરમદેવનું પાણી માપવા માગું છું.”

“ઠીક છે. પણ પાણી માપીને પછી શું કરશો ?”

હંસાના શરીર પર સ્વેદ થવા લાગ્યો. તે જરા અકળામણથી બોલી:

“મને વધારે વાત કરતાં નથી આવડતી. હું તો જે બોલું છું તેજ કરું છું.”

સુરેખા હવે બરાબર સમજ ગઇ. હંસાનું ગલરાવું, વાત વાતમાં પકડાવું, આ બધાં ચિત્રવિચિત્ર દ્રશ્યોથી સુરેખા સમજ ગઇ, પૂરી સમજ ગઇ. સમજ્યા પછી ઉત્તર આપતાં બોલી:

“તમેને વાત કરતાં નથી આવડતી, તો પહેલાં વાત કરતાં શીખો. વાત કરતાં નથી આવડતી તો તસ્વાર ફેરવતાં ક્યાંથી આવડશે ?”

“તસ્વાર ફેરવતાં આવડે છે કે નહિ તે તમારા.....”

“વળી મારા ! મારાને તમારા બંનેના કહો. એ આપણા બંનેના છે.”

“મારા તો થાય ત્યારે ખરા, હમણાં તો તમારાજ છે.”

નામબા આ બધી વાત સાંભળતો હતો, બેઠ ઉઠેલવા મથતો હતો,

પણુ વિશ્વાસપૂર્વક વાત મનમાં ન બેસતી. હંસાના છેલ્લા સખ્દો સંભળતાં તે કહેવા લાગ્યો:

“નહિ, બાળા, પ્રથમ હું તારોજ, પછી સુરેખાનો. સુરેખા, સુરેખા નથી; તારી દાસી છે, તું એના પર સત્તાધિકારિણી છે.”

“એ તો થયેલ ત્યારે.”

અત્યારેજ થયેલ. અત્યારેજ સત્તાધિકારીણી છે.” આટલું બોલી પેતે સુરેખાને કહેવા લાગ્યો: “સુરેખા, આવ તું આ મારી મનો-દેવીનાં ચરણોમાં શીશ નમાવ.”

સુરેખા આગળ વધી, હંસાના પગમાં નમી પડી. હંસાએ સુરેખાના હાથ પકડ્યા ને ઉભી કરી અને કહેવા લાગી: “એન, તારો ચુડલો અમર રહે.”

સુરેખા હસી અને પ્રતિજ્વનિ કર્યો: “મારી પણ તમોને એજ આશીષ છે.”

નાગભાએ વચમાં દહુકો કર્યો: “તથાસ્તુ.”

હંસા ખીજણી અને કહેવા લાગી:

“અસ્તુ અને મસ્તુ મને નથી જોઇતું. હુંતો જે માટે આવી છું તે મને જોઇએ છે.”

સુરેખાએ હંસાનો હાથ પકડ્યો, પેતાની પાસે ખેંચી અને કહ્યું: “તમોને શું જોઇએ?”

“વીરમદેવ સાથે લડવાનું.”

“પણુ લડવાનું કાંઈ કારણ?”

“કારણ જાણુવુંજ છે?”

“હા, અત્યાર સુધી કારણ જાણુવા માટે તો આ વાતચીત થઇ છે.”

“સંભળો ત્યારે; વીરમદેવ કાયર છે.”

સુરેખા ગાળ, આખ તાણી ને બોલી:—

“શું મારો ભાષ કાયર?”

“કાયર નહિ તો શું વીરનર?”

નાગભા કુલો અને બોલ્યો: “બસ વધારે ન બોલતી.”

“ન બોલું? શા માટે? જો વીરનર હોત તો હુંટારાને પકડવા શા માટે ન આવ્યા? બીજાને મૃત્યુના મુખમાં મૂકી પોતે રાજકન્યાને મેળવવા માગે છે. પણ યાદ કરજો, રાજકન્યા એમ મળવાની નથી. છેવટે રાજકન્યા આપઘાત કરશે પણ વીરમદેવને નહીં મળે, તે નહિજ મળે.”

આટલું બોલી હંસા ત્યાંથી ચાલી ગઈ. નાગભા વિચારમાં લીન થઈ ગયો. સુરેખાને હવે જરા પણ શંકા ન રહી કે બેકુતકન્યા એજ હંસાકુંભારી છે.”

બીજે દિવસે દરબાર ભરાયો. આજે દરબારમાં હંસાનાં લગ્નની વાત નીકળવાની હતી. લગ્ન નક્કી થવાનાં હતાં. વીરમદેવ તરફથી આવેલા અતિથિને ઉત્તર આપવાનો હતો. એ ઉત્તર આપવા નિમિત્તેજ આજનો દરબાર હતો. દરબારમાં આજે વિવિધ પ્રકારની શોભા દેખાતી હતી. સૈનિકો અને સરદારો, રાજના અમલદારો, અને બીજા કાર્ય કરનારાઓ પ્રકુલિત હતા. દરબારની દોઢી ઉપર શરણાધના મધુર સાદ સંભળાતા હતા. વચ્ચેમાં ચોધડીઓની દોડી નિત્ય પ્રમાણે ગડગડતી હતી. દરબાર હેગડાહાં ભરાઈ હતી. રાજકુંવરી પણ દરબારમાં આવવાની હતી. હજી મહારાજ આવ્યા ન હતા. મહારાજના આગમન માટે બધા આતુર હતા, અને બેર, ભુંગળ ને નોખત વગાડનારા આથી આવેશમાં આવી પોતાના હાથને રમાડતા હતા; એટલામાં છડીદારે નેકી પોકારી.

મહારાજ દરબારમાં પધાર્યા. દરબાર ઉઠ્યો અને બેઠો. મહારાજ આસન પર આવ્યા, નાગભા સાથે હતો. રાજકન્યા દાસીવર્ગ સાથે હતી. દાસીવર્ગમાં સુરેખા પણ હતી. સુરેખા અને રાજકુંવરી વચ્ચે વાતચીત

થતી ન હતી. જ્યારથી ખેડુતકન્યા રૂપે હંસા નાગલા પાસેથી નીકળી ત્યારથી વાત બંધ હતી. સુરેખા રાજકુંવરીની સામે બેઠી. આંખો સાથે આંખો મળતી, હંસા આંખો ન બતાવી શકતી. આંખો ઢળી પડતી; નીચાણમાં પાણી ઢળે તેમ.

દરબારનો રીતરીવાજ થયા પછી મહારાજાએ કહ્યું:

“સરદારો, મહારાજા વીરમદેવ સાથે રાજકન્યાનો ધાર્મિક સંબંધ બંધાય તેમાં તમારી અનુમતિ છે?”

સરદારોને વાંધો શો હોય? બંધાએ હકાર કર્યો. તરતજ મહારાજા બોલ્યા:

“લાવો સરદાર, શ્રીફળા”

શ્રીફળાની આપણે થાય તે પહેલાં હંસાકુમારી દરબારીઓ સાંભળે એવા અવાજથી બોલી:

“સરદારો, આ સંબંધ મને માન્ય નથી; અને જો માન્ય હોય તો એક શરતે.”

નાગલા ઉઠ્યો અને હંસાના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં કહેવા લાગ્યો:

“તમને આ સંબંધ કષ્ટ રીતે માન્ય છે?”

“એજ રીતે કે પેલી ખેડુતકન્યા જે કાલે તમને મળી તે રાજા વીરમદેવ સાથે અખાડામાં ઉતરે. જો વીરમદેવ તે ખેડુતબાળાને મ્હાત કરે તો મને આ સંબંધ માન્ય છે.”

“પણ એમ કરવાનું કારણ?”

“કારણ?” હંસા આવેશથી બોલવા લાગી: “કારણ એજ કે વીરમદેવ કાયર છે.”

નાગલા બોલ્યો: “કાયર હોય તો તમે પોતે કસોટી કરો.”

“મેં કસોટી કરી છે. શું આ કસોટી જીવિતેવી છે? લુટારાને પકડો છો આપ અને લગ્ન કરવા નીકળે છે વીરમદેવ! હું આનાથી

ખીજ કંઈ કસોટી કરી બતાવું? વીરમદેવ એક વીરનારીનાં જોટલું
તો શું; પણ એક ખેડુતની બાળકી જોટલું પાણી ધરાવતા નથી ”

સુરેખાના નખની આગ મસ્તક સુધી મધ. પોતાના ભાઈ મટે
આવા શબ્દો, અને તે પણ આમ દરબારની વચમાં બોલાતા હોવાથી
સુરેખા વિદ્રેલી વાધણુ જોવી મધ મધ. છતાં ધીરજ રાખીને યુક્તિ
કરવા માટે આગળ આવી. સમગ્ર સરદારોની દૃષ્ટિ તેના તરફ વળે એવી
રીતે મધુર અવાજથી તે બોલવા લાગી:

“વીરનરો, આ સ્થળે રાજકન્યાએ જે વાત કરી છે, તે મારા ભાઈ
માટે ધણી જ અસહ્ય છે; છતાં એ વાત મનમાં નહિ લેતા હું રાજ-
કુંવરીની વાત સ્વીકારું છું. પણ તે સાથે એમ પણ જણાવું છું કે
જ્યારે ખેડુતકન્યા મારા ભાઈ સાથે લડવા આવે ત્યારે રાજકુંવરીએ એ
લડાઈ જોવા ત્યાં હાજર રહેવું.”

હંસા થથરી અને બોલી: “મારે હાજર રહેવાની કાંઈ જરૂર નથી.”

“નહિ! તમારે હાજર રહેવું જ પડશે. તમે આવો અને જુઓ
અને મનમાં દહતા પૂર્વક નક્કી કરો કે મારો ભાઈ કેવો છે? કાયર કે
વીરનર ?”

પ્રકરણ ૩૪ મું.

—:૦:—

નવો દાવ

સુરેખાની વાત સાંભળતાં હંસા મુંઝાત મધ. જે શરત સુરેખાએ
રજુ કરી તે શરત કબુલ કરવા હંસા તૈયાર નહતી. તૈયાર ક્યાંથી
હોય? પોતેજ ખેડુતની કન્યા હતી. બાજી પ્રકાશમાં આવવાનો સમય
આવ્યો. રમત પૂરી કરવાની નોખત વાગી.

હંસાને જવાબ જડતો નહતો, સુરેખા ઉભી ઉભી હંસાની આકૃતિ જોતી હતી. હંસાના દેખાવ પરથી તે સમજી ચુકી હતી કે હું વિજય પામી છું, એટલે વિજયના ગર્વમાં તે પુછવા લાગી:

“કેમ એન, અબોલ છો ?”

હંસાએ આંખ ઉંચી કરી સુરેખા સામું જોયું. સુરેખાની આંખનું અભિમાન વધ્યું. એ અભિમાન હંસાથી જોવાયું નહિ. તરતજ તે ખેલી:

“તમારી એવી મરજી છે કે હું ત્યાં હાજર રહું?”

“હા, મારી એ મરજી છે. હું તમોને ખતાવવા માગું છું કે મારો ભાઇ વીર છે, કાયર નથી.”

સુરેખાના શબ્દો તીખા હતા, પણ હંસાને તો ખબરજ હતી કે વીરમદેવ વીર નથી, કાયર છે. પણ કાયરનું કાયરપણું નકકી કરવા જતાં જે મુઝવણ હતી તે એજ હતી કે પોતાને ત્યાં હાજર રહેવું કેવી રીતે? પોતેજ ખેડુતકન્યા હતી; પછી હંસા અને ખેડુતકન્યાનાં બે દૃશ્યો એકજ વખતે કેમ રજી કરી શકાય ?

સુરેખાએ એવી વાત કરી હતી કે જોનો ખચાવજ ન હતો. છતાં હંસા ખચાવ કરવા તરફડીઆં મારતી ખેલી:

“મારા બદલે તમે હો તો શું ખોટું છે ?”

“મારા ભાઇની પરીક્ષા હું નહિ લઇ શકું.”

“કાં નહિ લઇ શકા ?”

“કોઇ પણ મારી વાત પર વિશ્વાસ લાવશે નહિ અને મારો ભાઇ કાયર હશે તો હું તેને કાયર નહિ કહું.”

“ન કહેવાનું કારણ ?”

“કારણ એજ કે એન તો ભાઇના ધરની લિખારણુ છે. લિખારણુ ભાઇને વગોવે ?”

સુરેખાના શબ્દોથી હંસાના શરીરમાં પણ આવ્યું. તરતજ પોતે કહેવા લાગી;

“શું તમે બાઇના ધરતી ભિખારણુ છો?”

“એ પ્રશ્નનો જવાબ મારા શબ્દોમાંજ આવી ગયો છે.”

“સારે તમારા સ્વામી જે આજકાલ તાગડધિના કરે છે તે તમારી ભિખ પર હશે. તમે ભિખ માગીને તમારા સ્વામીને એશઆરામ કરાવો છો?”

નાગભાનું શરીર ક્રોધથી ધ્રુજી ગયું. તે લાલ આંખો કરી બોલ્યો:

“રાજકન્યા! બસ કરો!”

“શા માટે બસ કરે? શું તમારી સ્ત્રીના શબ્દો સાંભળતાં શરમ આવે છે? જે શરમ આવતી હોય તો તેને બોલતી અટકાવો. મને શા માટે ધમકી આપો છો?”

નાગભા વધારે ગુસ્સે થયો, તરતજ તલ્વારની મુઠ પકડી, ખેંચી બહાર કાઢી. સરદારો ચમક્યા, તૈયાર થયા અને પળ બે પળમાં તો મામલો બગડી ગયો. હંસા આ દેખાવ જોઇને ખડખડાટ હસવા લાગી. હસતાં હસતાં તે બોલી: “વીરનર, હજી તમારી વીરતા રહી છે ?”

નાગભાએ તલ્વારને નાગી કરી નાખી. નાગી તલ્વાર તેજથી ચમકવા લાગી. તલ્વારને ચમકાવતાં નાગભાએ જવાબ આપ્યો;

“વીરતા ? મારી વીરતા જોવી છે ? બતાવું?”

હંસાએ તરતજ મેલું માર્યું: “સ્ત્રીની ભિખ પર આનંદ કરનાર વીરતા શી બતાવવાના હતા?”

નાગભા બહુક્રોધે. હંસા ઝુકી ગઇ; નાથની તલ્વાર પર ગર્દન ધરવા. સુરેખા દોડી, તલ્વાર પકડી, નાગભાને અટકાવ્યો અને કહેવા લાગી:

“સ્વામી, એ સ્ત્રી છે.”

સુરેખાએ આંખાંખાં નજર કરી તો નાગભા પર અનેક તલ્વારો તાકી રહી હતી. મહારાજ ભગવતસિંહ પણ વિકાળ થયા હતા. રાજ-

કચેરી રણતું મેદાન થયું હતું. નાગલાની તસ્વાર સુરેખાના હાથમાં ગઇ. હંસાને સુરેખાએ ઉભી કરી. પછવાડેથી ગર્જના થઇ:

“સરદાર, જીવવું હોય તો ચાલ્યા જાવ.”

એ અવાજ ભગવતસિંહનો હતો.

નાગલાએ સામે પડકાર કર્યો: “નહિ તો?”

“નહિ તો પ્રાણ નહિ બચે.”

“પ્રાણ કાણુ લેશે?”

“મારી તસ્વાર.”

નાગલાને તરતજ દોડીને તસ્વાર પકાવી લેવાની ઇચ્છા થઇ, પણ કાણુ જાણે કેમ એ અટકી ગયો, મુગો તો નજ રહ્યો. તે બોલ્યો:

“રાજન, મરવું અને મારવું એ તો મારી રમત છે. જીવ જીવમાં નથી, હાથમાં છે. હું તો વીરતા પર બલિદાન આપી ચુક્યો છું; પછી મરવાનો ભય મને ક્યાંથી હોય?”

સુરેખા તરતજ આગળ વધી અને બોલી: “મહારાજ, આ વાતમાં અપરાધી કાણુ છે એ આપને જોવાની જરૂર છે. પણ એમ કરવાની યે જરૂર શી છે? હું શરત કરવા માગું છું તે રાજકુંવરી કણુલ ક્યાં રાખે છે? જો કણુલ રાખશે તો આ તકરારનો અંત આવી જશે.”

હંસાએ તરતજ કહ્યું: “વાર, હું ત્યાં હાજર રહીશ.”

સુરેખાને આ વાતથી આઘાત થયો. એક આંચકા લાગ્યો. હંસા શું બોલે છે તે પણ તેનાથી સમજી ન શકાયું. શું પોતાની પરીક્ષા પાણીમાં ગઇ? શું હંસાને પારખવામાં પોતે ભૂલ કરી? હંસા શું ખેડૂત-કન્યા નથી? આ પ્રશ્નો સુરેખાના મસ્તકમાં આવવા લાગ્યા. તેથી તે આતુરતાથી બોલી:

“શું તમે હાજર રહેશો?”

“હા, હું હાજર રહીશ.”

“ખરું કહો છો?”

“હા હું ખરું કહું છું.”

“ફરશો, તો નહિ?”

“પ્રશ્નોની પરંપરા શા માટે કરો છો? હું આવીશ, તમારા ભાઈ ની વીરતા જોઈશ. અને જો એ વીરનર હશે તો હું વીરમહેવ સાથે લગ્ન કરીશ; એટલુંજ નહિ પણ એ ખેડુતકન્યાને પણ વીરમહેવ સાથે લગ્ન કરવા ફરજ પાડીશ.”

આ વાક્યથી નાગભાના રવેરવાં ઉભાં થઈ ગયાં. હંસાના સામું તે ફરતાથી જોવા લાગ્યો અને કહ્યું:

“નહિ, એ ખેડુતકન્યાનાં લગ્ન વીરમહેવ સાથે નહિ થાય!”

“નહિ થાય? શા માટે નહિ થાય?”

“અસ, મેં કહ્યું એજ ખરું છે. નહિ થાય તે નહિજ થાય.”

“એમ કેમ અને? તમારું કહેવું કાણુ માને તેમ છે? તમે કાણુ? સ્ત્રીની લિખ પર સરદારી ભોગવનારાં મારાં લગ્ન જો વીરમહેવ સાથે થાય, તો તે ખેડુતકન્યા ખીચારી કાણુ?”

નાગભાએ હવે વાતનું રૂપ ફેરવ્યું:

“તમારે મારી સરદારી જોવી છે? હું માંડું બળ બતાવું?” એમ કહી તે તદ્વાર લઈ કુઢો. નાગભા ખોલ્યો: “રાજકુંવરી, જો તમે મારી વાત નહીં માનો તો હું તદ્વારથી તમોને વીરમહેવ સાથે પરણાવીશ.”

રાજકુંવરી એટલીજ વીરતાથી સામે થઈ કહેવા લાગી: “હવે તો મને એક પણ વાત માન્ય નથી. તમે તમારી વીરતા બતાવો. સત્તા હોય તો હો, મારો હાથ પકડો, હરણુ કરો અને પછી જુઓ મળ.”

હંસાના આ શબ્દોથી નાગભા જરા વિચાર કરવા થોભ્યો. એજ સમયે મહારાજાએ આજ્ઞા કરી: “સરદારો, પકડો આ ઉપ્પતને ! એના હાથમાં ખેડીઓ નાખો !”

સુરેખાની છાતી ચીરાઈ ગઈ. હંસાથી આ ન જોવાયું. તે બાપની પાસે આવી કંઈજ અવાજથી કહેવા લાગી:

“બાપુ, એ આપણા અતિથિ છે.”

“અતિથિ અતિથિધર્મ ભૂલ્યો છે.”

“એ ધર્મ ભૂલે તેથી શું? આપણે આપણો ધર્મ ભૂલવો?”

મહારાજ જરા શાન્ત થયા. વીરમહેવ યાદ આવ્યો. લડાઇ થાય તો પરિણામ શું આવે તે પણ નજર સામે તરવર્યું. અને તરતજ નાગલા ને છુટો કરવામાં આવ્યો. નાગલા કાંઇપણ બોલ્યા વગર ચાલ્યો. ભગવંતસિંહે કહ્યું: “સરદાર, ખેસો.”

“નહીં, હવે તો હું મારી વીરતા બતાવીશ. રાજકુંવરીને રણસંગ્રામ માં મેળવીશ.”

સુરેખાએ જોયું કે પોતાની બધી બાજુ માટીમાં મળી ગઇ. હંસાને તાલી પણ બરાબર ફાવી નહીં. એ વાત કાંઇ ડીક થાય ત્યાં તો ખીછળ વાત આવીને ઉભી રહી. હંસાને હવે નિરાંત વળી, પણ ભગવતસિંહ આ બનાવથી શોકાતુર થયા. હંસા જાણતી હતી કે હવે રંગ જામશે. ભગવતસિંહ જાણતા હતા કે મહા અનર્થ થશે.

નાગલા ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં રાજકુંવરીની બહાર નીકળ્યો. સુરેખા પણ નીકળી. કુંવરીમાં રાજ્યવતા વ્યાપી. ભગવતસિંહ પોતાની કન્યા સામું જોઇને કહેવા લાગ્યા:

“દીકરી, તું શું કરવા માગે છે?”

હંસા બોલી: “આપુ, આ સરદારને પાણી કરી નાખવા તે મારા મનથી રમત છે, માટે તમારે ચિન્તા કરવી નહીં.”

આટલી બાત પછી કુંવરી ઉઠી. સૌ સૌને સ્થાને ગયાં. હંસા પણ પોતાના સ્થાને ગઇ.

પોતાના સ્થાને જવા પછી હંસા સંકટપરિકટ્પમાં પડી. હવે શું કરવું? એજ પ્રશ્ન એના મનમાં હતો. ધણી વાર સુધી તે વિચારમાં તસ્લીન રહી, પણ કંઈ સુઝ પડી નહીં.

નાગલા શેપથી ભરેલો હતો. એના મનમાં તો રાજના બધા પાયાને ઉખેડી નાખવાની ઇચ્છા હતી. કાંઈ પણ રીતે હંસાને મેળવીને વીરમહેવ સાથે પરણાવવી, એજ એની મનોબાતના હતી.

સુરેખા તો મતિમંદની માફક મૂઠ થઇ ગઇ. એની ચાલાકી કાંઈ કામ ન આવી. સુરેખા કુશળ હતી એ કહેવાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી. પણ આ સમયે તો એની કુશળતાજ એને મુંઝવતી. જેમ પ્રથમ હંસા મુંઝવણમાં હતી, તેમ હમણાં સુરેખા હતી. મનમાં વિચાર કરતી હતી કે ‘હું એક વખત રાજકુંવરીને મળું.’ પણ મળવું કેવી રીતે? વાત એવી તકરારી હતી કે વગર તેડયે મળવા જવું એ પણ મુશ્કેલ હતું. કદાચ હિમ્મત કરીને મળવા જાય પણ, નાગભા રજા આપે એમ ક્યાં હતું? છતાં સુરેખાએ નાગભા પાસે રજા માગવાનો નિશ્ચય કર્યો. લગભગ બે કલાક પછી એવો સમય આવ્યો કે પોતે નાગભા પાસે રજા માગવાને તૈયાર થઇ અને નાગભા પાસે આવી.

“સ્વામી, હું રાજકુંવરીને મળવા જાઉં?”

“નહિ, હવે મળવા જવાની કશી જરૂર નથી. રાજકુંવરી હવે મળવાને યોગ્ય રહી નથી. હવે તો જે કાંઈ કરવાનું હોય તે તદ્વારથી કરવાનું છે.”

“તદ્વાર કરતાં બુદ્ધિથી કામ હ્યો તો વધારે સારું.”

“શું તું મને બુદ્ધિથી કામ લેવાનું કહે છે? શિખામણ આપે છે? હા; આપ શિખામણ આપ ફારણ કે હું તારા ભાઇની લિખ પર સરદારી કરું છું; કેમ એમજ ને?”

સુરેખા અવાજ થઇ ગઇ. નાગભાની પ્રકૃતિમાં ફેર જણાયાથી વધારે વાત ન કરતાં સુરેખા નાગભાથી અલગ થઇ ગઇ.

હંસાને વિચાર કરતાં કરતાં એક વાત સુઝી એટલે તુરતજ દાસીને બોલાવી અને કહ્યું;

“તું જ નાગભાને બોલાવી લાવ, અને કહેજે કે તમને બેકુત-કન્યા બોલાવે છે. હા...જે જે; સુરેખા આ વાત સાંભળે નહીં. એ ન હોય ત્યારેજ તું જજે અને આ સંદેશ કહેજે.”

દાસીએ ડોકું હલાવ્યું અને ત્યાંથી પલાયન થઇ નાગલાને મળવા ગઇ. આ તરફ હંસાએ વેશ્યાદલો કરી લીધો.

હંસાની દાસી બરાબર અનુકુળ સમયે નાગલા પાસે પહોંચી અને ખેડુતકન્યાના સમાચાર આપ્યા. નાગલા વિચિત્ર પ્રકૃતિથી દાસી સાથે ચાલ્યો. ખેડુતકન્યા અને નાગલા એકાંતમાં મળ્યાં. આ વખતે ત્યાં કોઇ ન હતું. હંસાએ પ્રથમથીજ આ ગોઠવણ કરી રાખી હતી. એકાંતમાં મળતાં ખેડુતકન્યા બોલી:

“આજે દરબારમાં શું થયું?”

“લડાઇનું નક્કી.”

“લડાઇનું નક્કી? આ તમે શું બોલો છો? તમે લગ્નનું નારિયેળ આપવા આવ્યા છો કે લડાઈ કરવા?”

નાગલા બોલ્યો: “બાળા, વીરપુરુષનાં લગ્ન સંગ્રામમાંજ થાય છે. આ લગ્ન પણ એમજ છે.

“પણ એમ હોય શા માટે?”

“રાજકુંવરીના મનમાં અભિમાન છે.”

“પણ શું અભિમાન છે? રાજકુયેરીમાં વાત શી થઇ એ તો કહે. અચાનક આ લડાઇની નોખત ક્યાંથી વાગી?”

નાગલા કહેવા લાગ્યો: “જો સંલિખ, કુયેરીમાં રાજકુંવરીએ હઠ પકડી કે મારે વીરમદેવની વીરતા જોવી છે.

“એ વાત એની બરાબર છે.”

“હા, પણ પાતે લડવા નથી માગતી. એ તો એમ કહે છે કે ખેડુતકન્યા લડે. ખેડુતકન્યાને જીતવા જોટલી પણ વીરતા વીરમદેવમાં નથી. છતાં એ વાત માન્ય કરવામાં આવી. મારી સુરેખાએ કહ્યું કે ઠીક છે. મારો લાઈ ખેડુતકન્યા સાથે લડે; પણ એ લડાઇ જોવા રાજકુંવરીએ હાજર રહેવું. આમ વાત થતાં વિવાદ વધ્યો અને છેવટે લડાઇનો સમય આવ્યો.

“ત્યારે શું તમે લડાઈ કરશો?”

“અવશ્ય.”

“એનાથી લાભ શો?”

“રાજકુંવરી મળે એ.”

“પણ એમ કરવા જતાં ખીચારા નિર્દોષ સીપાઈઓ કપાઈ જશે, અને તમે એમ રાજકુંવરી માટે અસંખ્ય વીરોનું અલિદાન લેશો.”

“અલિદાન વગર તસ્વાર તૃપ્ત થતી નથી.”

“તસ્વાર દુશ્મનના રૂધિરથી તૃપ્ત થાય છે, નહિ કે પોતાના અંધુઓના લોહીથી. અને તો આ કાર્ય હીક નથી લાગતું.”

“હીક તો અને પણ નથી લાગતું, પણ ખીજે ઉપાય શો?”

“ઉપાય કહો તો હું બતાવું. લડાઈ કરવાની વાત પણ ન આવે અને કુંવરી પણ શરણ થાય.”

“એવો ઉપાય શો છે?”

“જીઓ, સંભળો.”

“તમે હંસાનું હરણ કરો!”

“હું હંસાનું હરણ કરું? મારી વીરતાને માટીમાં મેળવું? ગાંડી, હંસાને તો હવે તસ્વારથી મેળવવી છે.”

“તમે હંસાનું હરણ કરવામાં લાંછન માનો છો?”

“કમ છુપાવેશમાં એક સ્ત્રીને ઉપાડી જવી તેનું નામ શું કીર્તિ છે? એ શું બહાદુરી છે? એ શું શ્રેયસ્કરું કામ છે?”

“અર્જુનને તમે કેવા ગણો છો? બીષ્મ પિતા માટે તમારું શું માનવું છે?”

નાગભાએ એક ધીમે શ્વાસ લીધો અને ઉત્તર આપ્યો:

“અર્જુન બાણવણી હતો અને બીષ્મની તો હજી જગમાં જોડ નથી. એ બંને અજોડ વીર હતા.”

“વીર હતા માટેજ એમણે વીરતાને લાંછન લગાડ્યું?”

“એટલે? તારા બોલવાનો અર્થ શો છે?”

“કેમ, અર્થ સમજાવવાની જરૂર છે? તમે બણ્યા નથી? મહા-ભારત નથી જોયું? એ એક વીરનરે વીરતાને લખવી છે?”

“કેવી રીતે?”

“અર્જુને સુભદ્રાનું હરણ કર્યું હતું; અને બીજાં અંધાનું. એ સ્ત્રીહરણ કરવાવાળાને તમે વીર કહો છો, હું નથી કહેતી, કારણ કે તમે સ્ત્રીહરણ કરવાને લાંછન માનો છો. જો તમોને એમ લાગતું હોય કે સ્ત્રીહરણ એ એક કળા છે, વીરતાની નિશાની છે, તો તમે પણ હંસાકુંવરીનું હરણ કરો.”

“તું આવું નમાણું કામ કરવાનું મને કહે છે!”

“આ કામ નમાણું છે? સરદાર! તમે ભૂલો છો! તમે ગર્વમાં ગળી ગયા છો, હંસાનું હરણ કરવું એ નાના બાળકના ખેલ નથી. એતો માથા સાટે માલ છે. હજી લડાઈમાં ઝડપનું સહેલ છે, પણ આ કામ ધણું કઠણ છે.”

“તું મને પાણી ચઢાવે છે?”

“પાણી નથી ચઢાવતી, પણ પાણી ખતાવવાનો રસ્તો ખતાવું છું. મને લાય છે કે કદાચ તમારું પાણી ઉતરી જાય.

નાગલાએ ખોખારો ખાધો, તલ્વારની મુઠ પકડી, વીરતાનાં ચિન્હો દેખાડ્યાં. ખેડુત કન્યા બોલી:

“તલ્વાર મને શા માટે દેખાડો છો? મેં તમારી તલ્વાર જોઈ છે, મને અનુભવ છે, પણ તમારી તલ્વારનું પાણી ઉતરી ન જાય એ ધ્યાન રાખજો.”

“ખેડુતઆળા, હું નાગલા છું.”

“નાગલા સરદાર, સામે હંસાકુંવરી છે. તમે મારી વીરતા જોઈ છે, હંસાની વીરતા તમોને....” હંસા વધારે ન બોલી. વધારે બોલતાં એમ થયું કે નાગલાનું અપમાન થાય છે. નાગલા આ વાત ન સમજ્યો. એતો એજ માની બેઠો કે હવે તો હંસાનું હરણ કર્યેજ છુટકો. થોડીક ખીજ વાતો થઈ અને નાગલા સુરેખા પાસે આવ્યો. સુરેખાના મનમાં સેંકડો સ્વપ્નાં તરવરતાં હતાં. એના વિચાર પાર વગરના હતા. વિચારની પરંપરામાં પોતે પડી હતી. નાગલા સુરેખાની નજીક આવ્યો, સુરેખાને અખર ન પડી. એ તો પોતાના તરંગોમાંજ તલ્લીન હતી. નાગલાએ જરા તલ્વાર ખડખડાવી. સુરેખા ચમકી, નાગલા સામું જોયું. સુરેખાએ પુછ્યું :

“હવે શું કરવું છે ?

“હંસાનું હરણ.”

“હંસાનું હરણ ? આ તમે શું કહો છો ?”

“નકામી લડાઈ કરવા કરતાં હંસાને હરણ કરીને લઈ જવી તે શું બોલું છે ? નકામી તલ્વાર ફેરવી કાઢના પ્રાણ લેવા અને વાતમાં માલ જુઓ તો કાંઈ નહિ.”

સુરેખાને સમજ ન પડી કે નાગલા શું બોલે છે. જે નિરંતર તલ્વાર તોળીને વાત કરતો, મરવું મારવું એજ સિધ્ધાંત માનતો; એના મોઢામાં દયાના શબ્દો કોણે આવીને મુક્યા ? એક રણધેસો વીર આમ લાનસાન કેમ લૂલી ગયો ? સુરેખા આ વાતનો ખુલાસો મેળવવા બોલી :

“આજે કાંઈ તમારા દિલમાં દયા ઉછળવા લાગી છે ?”

“હા, માત્ર એક સ્ત્રી માટે આપણે લડવું એ મને રૂચતું નથી.”

“આ કાણુ નાગલા બોલે છે ?”

“તને કાણુ લાગે છે ?”

“કાંઈ સ્મશાનનું પ્રેત હોય એમ મને લાગે છે. શું તમારી દ્રષ્ટિમાં સ્ત્રીની કાંઈ કિમ્મતજ નથી ? એક સ્ત્રી માટે લડવાનું ન હોય ?”

“મારું કહેવું શું ભૂલભરેલું છે?”

“હું નહિ કહું. સંસારનાં નાનાં નાનાં બાળકો પણ કહેશે. તમને જરા પણ વિચાર નથી આવતો? રાજ રાવણનું રાજ રાજાણું, સ્ત્રી માટે, દુર્યોધનનો નાશ થયો, સ્ત્રી માટે. કૌરવકુળનું સત્યાનામ નીકળી ગયું, એક સ્ત્રી માટે. અને અનેક રજપુતોએ કેસરીયાં કર્યાં, સંગ્રામમાં મસ્તક ચઢાવ્યાં એ કાના માટે? સ્ત્રી માટે. અને એ સ્ત્રી માટે કાષ્ઠના પ્રાણ કાણુ લે એમ શીખવ્યું કાણે? આ યુક્તિ તમોને કાણે કહી? કાણે બતાવી?”

“ગમે તેણે બતાવી. પણ ઇતિહાસમાં સ્ત્રીહરણનું મહત્વ કાંઈ જેવું તેવું નથી. શ્રી કૃષ્ણે રૂકમણીનું હરણ કર્યું, સત્યભામાનું હરણ કર્યું. એ બધું શું બતાવે છે કે જેવો સમય તેવી વાત.”

સુરેખા તો આ ઉત્તરથી ઢીંગ થઈ ગઈ. પોતાને ખબર ન હતી કે સામેથી ઉત્તર આવો મળશે. પણ હવે શું કરવું? પોતે જે વાત કરતી તે નાગલા તરફથી વ્હી જતી; છેવટે સુરેખાએ કહ્યું:

“વારૂ, એ બધું તો ઠીક, પણ હંસાને ઉપાડી જવી કેવી રીતે?”

“મારા કરતાં એ વાત તું વધારે જાણે.”

“હું વધારે જાણું?”

“હા.”

“હું ક્યાંથી જાણું?”

“તું સ્ત્રી છે. સ્ત્રીને ભોળવવી તે સ્ત્રી વધારે જાણે. એમાં પુરૂષ તું કામ નથી. પુરૂષ તો પરાક્રમ કરી જાણે; સ્ત્રીને ભોળવવી ન જાણે. સ્ત્રીને ભોળવવા જતાં પોતેજ ભોળવાઈ જાય. માટે આ બીડું તું ઉઠાવ. હંસાને મળ. કાંઈ પણ રીતે એ આપણા હાથમાં આવી જાય એવી યુક્તિ ચલાવ.”

“યુક્તિ હું કરું? અને તમે શું કરશો?”

“હું શું કરું?”

“તમે સાડી પહેરો.” સુરેખાએ મશ્કરીમાં કહ્યું અને હસવા લાગી. નાગલા તો રાતોપીળો થઇ ગયો. તરતજ કોષમાં આવી કહેવા લાગ્યો:

“તું શું મને સાડી પહેરનારો સમજે છે?”

“નહિ.”

“તો પછી જીભ કેમ વધારે ચાલે છે? એને મોઢામાં નથી રહેવા દેવી? હવે જો બોલીશ તો જીભનો લોચો બહાર આવીને પડશે.”

“વાર, નહિ બોલું. હા, પણ નહિ બોલું તો તમારું કામ થવાનું નથી. જો બોલીશ તો મારી જીભ તમે ખેંચી કાઢશો; હવે મારે કરવું શું?”

“તો શું તારું કામ જો હું સ્ત્રી બનું તો જ થવાનું?”

“હા.”

“એ કેવી રીતે.”

“અમે સ્ત્રી જાતિ. અમારી યુક્ત પણ સ્ત્રીની બુદ્ધિ પ્રમાણેની. સ્ત્રીની બુદ્ધિ પાનીમાં હોય, પછી એની યુક્ત સારી હોય ક્યાંથી?”

“પણ તારી યુક્ત છે શી?”

“હું યુક્ત કહું અને તમે મારી જીભ ખેંચી લ્યો તો? તો હું શું કરું? મુંગી મુંગી ક્યાં જઈ? મારો ભવ કેમ પૂરો થાય?”

“હું તારી જીભ નહિ ખેંચું.”

“મને તમારા બોલવા પર વિશ્વાસ કેમ આવે?”

“શું મારા બોલવા પર વિશ્વાસ નથી આવતો?”

“ક્યાંથી આવે? તમે પળે પળે જીભ ખદલો છો. હમણાં કહો છો કે તારી જીભ ખેંચી લઈશ, હમણાં કહો છો કે નહિ ખેંચી લઉં. મારે તમારી આ ખેંચવાતમાં ખરું માનવું શું? એકવચની માણસનો ભરોસો

રાખી શકાય, ધડી ધડી વાચા બદલે એના વળી ભરોસા કેવા ?”

એ વાતથી નાગલાના શરીરમાં એક જાતનો વેગ આવ્યો; પણ કરે શું ? કંઈ ન બોલી શક્યો. સુરેખા કહેવા લાગી :

“કહેા મને આગા છે ? બોલું ?”

“બોલ પણ મર્યાદામાં રહીને.”

“મર્યાદા મૂકીને કામ કરવાનું છે, પછી બોલવામાં તે મર્યાદા ક્યાંથી સચવાય ? જે હંસાકુંવરીનું હરણ જ કરવું હોય તો મર્યાદા બર્યાદાની વાત જવા દો અને હું કહું તેમ કરો.”

“ઐટલે કે મોહન મટી મોહિની બનું ?”

“ભગવાનથી તો તમે વધારે નથી. પોતાનું કામ પાર પાડવા ભગવાને મોહિનીનું રૂપ લીધું હતું. ત્યારે તમે તો માણસ છો. મોહિની બનતાં ધ્રુવરને શરમ ન લાગી, તો તમારા જેવા માણસને શરમ લાગે છે ?”

“મારે સ્ત્રી બનવું પડશે ?”

“જે મારી સહાયતા જોઈતી હોય તો બનવું પડશે. અને તમે તમારી શક્તિથીજ હંસાને હરી લાવવા માંગતા હો તો બનવાની કશી જરૂર નથી.”

“હું હંસાને કેવી રીતે હરી જાઉં ?”

“નહિ હરી શકો ?”

“ના.”

“તો પછી બનો સ્ત્રી”

“પછી શું કરું ?”

“પછી તારો ધુધટો.”

“અને પછી લઉં છાત્રીયાં, કેમ એમ જ ને ?”

“ના ના, પછી ચાલો મારી સાથે.”

“પણ પુરૂષ વેશમાં ચાલું તો નહિ અસાધ?”

સુરેખાએ જરા વિચાર કરી લીધો.

મકરાણુ ૩૫ મું

—:૦:—

ચુકિતપ્રચુકિત

હંસાનું દિલ ધડકતું હતું. પોતે જે રમત શરૂ કરી હતી તેને પાર પાડવામાં ધણીજ મુશ્કેલી નડતી હતી; એમ હંસાનું માનવું હતું. મુશ્કેલીમાંજ મજા છે એમ પણ એ જાણતી હતી. મહારાજા ભગવત-સિંહ પ્રથમ તો ક્રોધે ભરાયા, પણ પછી શાંત થયા. એના મનમાં એક વાત વધારે ઘુંટાતી હતી. પોતાની પ્રતિજ્ઞા હતી કે હંસા વીરમદેવને વરે. વીરમદેવનું રાજ મોટું હતું. મોટા રાજમાં કન્યા જાય એ કોને ન ગમે? પણ હંસા એ મહારાજા કરતાં મોટા પરાક્રમીને ચાહતી હતી. નાગલાનાં પરાક્રમ તેની આંખમાં આવીને અંજન બની ગયાં હતાં. નાગના ઉપર તે મરતી હતી. જીવતી હતી પણ તે નાગલાની જપમાળા જપવાને.

ભગવતસિંહે કાંઈ પણ ચેષ્ટા ન કરી. નાગલાને પણ કાંઈક કરવા જેવું ન હતું. જે કરવાનું હતું તેની ગોઠવણ થઈ ગઈ હતી. હવે તો રાતની વાતની હતી. રાતના પોતાનું કામ પૂરું કરી પોતે જવાનો હતો.

ભગવતસિંહ આ વાત થયા પછી ચૂપ રહ્યા, પણ હંસા ચૂપ ન રહી. એણે બાપને કહેવડાવ્યું કે ‘હું’ આપને મળવા આવું છું.’ કહેણુ ગયું. ભગવતસિંહે સામે હકાર કહેવડાવ્યો. હંસા બપોરે મળવા માટે આવી. હંસાના આવવાથી ભગવતસિંહની આંખમાં વિજ ચમકી.

મગજમાં મેઘ ગળ્યો. આંખો વાટે જરાતરા આવીને થંભી ગયો. હંસાની આંખમાં પણ ઝળઝળાયાં લાગ્યાં. આપે દીકરીને પાસે બોલાવી. ગાલપર મીઠાશથી હાથ ફેરવ્યો. મસ્તકે મૂક્યો અને બોલ્યો:

“દિકરી તું શું કરવા માગે છે?”

“આપની મરજી પ્રમાણે.”

“મારી મરજી પ્રમાણે તું વર્તવાની છે?”

“આપુ આપની મરજી એજ મારી મરજી છે. પણ એમાં જે ધર્માધર્મનો વિચાર કરવાનો છે તે થાય તો સારું.”

“શું હું અધર્મ કરું છું?”

“નહી, એ મારાથી નહીં કહેવાય. પણ આપુ, આપના સખ્તો સામું જુઓ. આપે જે દુહાષ ફેરવી હતી તે શી હતી?”

“હું હતી?”

“જે હુંટારાને હરાવે, મારે, કે પકડી લાવે તેની સાથે મને પરજીવવી. કહો આપ બેલ્યા તે પ્રમાણે કરો છો?”

“પણ હુંટારાને હરાવનાર માને છે ક્યાં?”

“માનતો નથી તો મનાવો.”

“હું કવી રીતે મનાવું?”

“યુક્તિથી.”

“દિકરી યુક્તિ કરવામાં કશો સાર નથી. મારું માન. વીરમહેવની રાજધાની જેવતેવી નથી. ત્યાં સુખના સાધનો અપાર છે.”

“પિતાજી એ ઇન્દ્રલુવન તો નથી ને? એની પાસે કુબેરનો ભંડારતો નથી ને? અને હાય તો પણ શું? મારો નિશ્ચય ફરે તેમ નથી.”

“દુઃખીજ થવું છે?”

“કાણુ કહે છે?”

“ તારા શબ્દો.”

“ મારા શબ્દોમાં દુઃખ છે? મનમાનતા સ્વામીને વરતા કદિ દુઃખ નો સંચાર સંભળ્યો છે? અરે દુઃખનો દાવાનળ હોય તો તે સુખનો સુશોભિત અગીયો થઇ જાય છે.”

“ તું કરી શકશે?”

“ કરી શકીશ, પણ યુક્તિથી.”

“ તો કર”

“ વાર, તો હવે આપ જે થાય તે અવલોક્યા કરો.”

“ તું શું કરશે?”

“ કાર્યની શક્તિ.”

“ કેવી રીતે?”

“ યુક્તિથી.”

“ શી યુક્તિ કરીશ?”

“ આપને મેં મારા મનની વાત હજી નથી કહી. અત્યાર સુધી છુપાવી છે. અજો તે હું કહું છું. નાગભાને હું વરી ચુકી છું.”

“ એ તો હું જાણું છું.”

“ આપ આ વાત હુંટારાને હરાવ્યા ત્યારથી જાણો. ૧. હું તેને આગળથી ચાહું છું.”

“ આગળથી ચાહે છે?”

“ હા, હુંજ નથી ચાહતી, નાગભા પણ મને ચાહે છે.”

“ આ તું શું કહે છે? ચાહે છે તો પછી લગ્ન કરવાને આનાકાની કેમ કરે છે?”

હંસા એ કહ્યું: “ એમાં ભેદ છે. એ મને હંસા તરીકે ઓળખતા નથી.”

“ ત્યારે?”

“ ખેડુતકન્યા તરીકે ઓળખે છે. ખેડુતકન્યાને એ ચાહે છે. એમને ખબર નથી કે ખેડુતકન્યા તે હું છું.”

ભગવતસિંહ તો હંસાના મોટા સામુંજ જોઇ રહ્યા. હંસા શી વાત કરે છે? શું બોલે છે? તે બધા શબ્દો જાણે કાંઈ જાદુથી બોલતી હોય એમ ભગવતસિંહને લાગ્યું. ભગવતસિંહ કહેવા લાગ્યા:

“ તું ક્યારે એને ખેડુતકન્યા તરીકે મળા?”

“ ગુરૂના આશ્રમમાં.”

“ હીક.”

“ હવે આપ શી આરા કરો છો?”

“ તું ખુલ્લી થા અને તકરાર પૂરી કર.”

“ એમ નહિ.”

“ કેમ એમ નહિ?”

“ એમ કરવાથી આપણા રાજ્યપર આક્રિત આવશે. વીરમહેવ તરતજ ચઢાઈ કરશે અને નકામી લડાઈ થશે. મને એ હીક લાગતું નથી.”

“ તો પછી તું શું કરવા માંગે છે?”

“ યુક્તિ.”

“ પણ શું કરશે?”

“ આજે હું મંદિરે દર્શન કરવા જવાની છું.”

“ દર્શન કરવા જવાની છું તેમાં યુક્તિ શી થઈ? દર્શન કરવા જવાથી લાભ શો? દર્શન તો રોજ કરવા જાય છે.”

“ પણ આજનાં દર્શનમાં ફેર છે.”

“ ફેર શો છે?”

“ મેં ગોઠવણ કરી રાખી છે. આજે મારું હરેણુ થશે.”

ભગવતસિંહ ન સમજ્યા. હંસાએ યુક્તિની વાત સવિરતર કહી નહિ, એટલે મહારાજ જરા મુંઝાવા લાગ્યા: હંસા બોલી:

“આપ વિમાસણ શા માટે કરો છો ? મારું હરણ નાગલાજ કરશે. તે મને વીરમદેવની રાજધાનીમાં લેઈ જશે. હું વીરમદેવની રાજધાનીમાં ગઈ એટલે મને બધી રીતે વિજયી થઈજ સમજાશે.”

ભગવતસિંહ કંઈક સમજ્યા અને કંઈક ન સમજ્યા, છતાં દીકરીની આ કુશળતા તેને ગમી. અને રાતના એ ગમે તે કરે તેની રજા આપી. હંસા હવે પોતાના ઓરડામાં ગઈ, જરા વિશ્રાંતિ લીધી અને પોતાની એક વિશ્વાસુ દાસીને બોલાવી. હંસાએ દાસીને કહ્યું:

“બેન, આજે રાજકુંવરીનો વેશ તારે ભજવવાનો છે.”

દાસી બોલી: “ભજવીશ.”

“કેવી રીતે ભજવીશ ?”

“તમારા કરતાં સારી રીતે.”

“સારી રીતે ?”

“હા.”

“શું ? શું ?”

“તમે જે કહે તે.”

“જે પોશાક જોઈએ.”

“કેવા ?”

“એક ખેડૂતકન્યાનો અને બીજો રાજકન્યાનો. આવા બે પોશાક.”

દાસી જરા વિચારમાં પડી. નિરાશાની દેખા ચમકી અને સમાધ ગઈ. હંસાએ દાસીનો દેખાવ જોયો, નિરાશાનાં ચિન્હો પણ જોયાં અને બોલી:

“કમ, શું કહે છે ?”

“તૈયાર નથી. કરાવવા પડશે.”

“તૈયાર કરાવ, પણ રાત પહેલાં મળે.”

“મળશે.”

“કાષ્ટને જાણુ ન થવી જોઈએ.”

“તમે ને હું અને બીજો સીવનારો, બસ ત્રીજા કાષ્ટને બબર નહિ પડે.”

તરતજ આ કામ હાથમાં લેવાયું. દાસી હોશિયાર હતી. રાત પહેલાં આ કામ થઈ ગયું. પોશાક તૈયાર થઈ ગયા. હંસા હરખાણી. હંસા પાસે પોશાક આવ્યા, જોયા અને શાંતિથી હંસાનો શ્વાસ નીચે બેઠો. દાસી બોલી:

“હવે શું કરશું?”

“તું રાજકુંવરી અને હું ખેડૂતકન્યા.”

“કાષ્ટ ઝોળખશે તો?”

“એજ વાંધો છે તો. આટલીજ કળા તારે બતાવવાની છે. કાષ્ટ ન ઝોળખે તેમ તું તૈયાર થા. એ રીતે કામ પાર ઉતાર.”

દાસી જરા વિચાર કરીને કહેવા લાગી:

“ગભરાશો નહિ, બાળને હું જવા નહિ દઉં.”

“પણુ યાદ રાખજો કે બાળ જતાં મારા પ્રાણ સાથે જશે.”

“એટલું બધું?”

“એટલું બધું કાંઈ નથી. પણુ આપણે જે હાવ રમીએ તે દેખાઈ આવે તો હાંસી થાય ને ? હાંસી કરતાં મોત સારું.”

“હું હાંસી થવા નહિ દઉં.”

“બસ મારે એટલીજ જરૂર છે.”

“હા, પણુ મારે કરવાનું શું?”

“તાઈ નાગલા સરદાર હરણુ કરશે.”

“પછી?”

“પછી તું એની સાથે રથમાં જાશે.”

“રથમાં જવાનું કે ઘોડા પર?”

“ઘોડા પર હોય તો પણ શું? આજે એ લોક હંસાનું દરણ કરવાના છે. જે રીતે થાય તે રીતે થવા દે જે.”

“પણ પછી શું કરવાનું?”

“પછી તો આપણા સરદારો આવી જશે.”

“એટલે?”

“એટલે તું રાજકુંવરીમાંથી લાગ જોઈ ખેડુતખાળા થઈ જજે. અને હું ખેડુતકન્યા માંથી રાજકન્યા થઈ જઈશ. હું પોકાર કરીને કહીશ કે: ‘સરદાર, હંસાને સંભાળજો. હું જાઉં છું!’ તકરારમાં ઠોકરને ખચર નહિ પડે કે શબ્દો ઠોકા છે. આપણે આપણું કામ બરાબર પાર ઉતારીશું. હું જઈશ નાગલા સાથે. તું આવજે રાજમાં.”

“તમે જવાનાં છો તો પછી મને રાજકુંવરી શા માટે બનાવો છો?”

“ખેડુતકન્યા હું નથી એનો સુરેખાને વિશ્વાસ આપવા.”

દાસીએ વધારે વાત ન કરી. અને હંસાના સમજાવવા પ્રમાણે કાર્ય કરવા તત્પર થઈ. રાત પડી. આમ્રાશમાં અંધારું થયું. જગત સુતું, અને દાસી અને હંસા દર્શન કરવા ચાલ્યાં. સાથે બે ચાર સાથીદારો લીધા. ખીજા સરદારોને ગુપ્ત દરવાજા પર જવાને કહ્યું અને હંસા દાસીની સાથે મંદિરમાંથી આવવા નીકળી.

મંદિરમાં સુરેખા અને નાગલા ક્યારનાં હંસાકુંવરીની વાટ જોતાં હતાં. નાગલાએ સ્ત્રીનો પોશાક પહેર્યો હતો. મોઢું સાડીમાં છુપાવ્યું હતું. નાગલા મુઝાતો હતો. મંદિરનો મહારાજ આ નવી નારીને જોઈ જરા અચરત પામ્યો, પણ હંસાના કહેવા પ્રમાણે સુરેખાએ હાથ જરા પોલો કર્યો. મહારાજ ત્યાંથી પોખારા ગણી ગયો. સુરેખા બોલી:

“હવે મોઢું ઉઘાડો.”

નાગલાએ મોઢું ખોલી કહ્યું: “અરે રે! હું તો મુઝાઈ ગયો.”

“બસ આટલીજ વારમાં મુઝાઈ ગયા. ધન્ય છે અમારી સ્ત્રી જાતિને કે આખો જવ આ પોશાકમાં ગળવા છતાં મુઝાતી નથી.”

“પણ હું થોડાજ સ્ત્રી છું.”

સુરેખા બોલી: “મંદિરના મહારાજને પુછી જુઓ.”

એટલામાં તો મંદિરનો મહારાજ સુરેખા તરફ જ આવતો જણાયો. નાગલા ગભરાયો અને ગભરાઈને મોઢા પર ઝીલી ગયો. મહારાજે પુછ્યું:

“બેન, આ કાણ છે?”

“મારા સ્વામીનાં સર્ગા.”

“સ્વામીનાં સર્ગા એટલે?” સુરેખા મુંઝામ્મ પણ તરતજ બોલી:

“સ્વામીનાં સર્ગા એટલે નણુંદ. એ મારાં નણુંદ છે. હમણાંજ પરણ્યાં છે. સાસરેથી આણું પણ આવ્યું છે, એટલે શરમાય છે. તમેઆધા જાવ.”

મહારાજ ગયો. નાગલાએ ધુંધટ બોલ્યો. સુરેખા હસવા લાગી. હસતાં હસતાં ટહુકા કર્યો:

“કાં મારાં નાનાં નણુંદી!”

“પણ મારે આમને આમ રહેવું ક્યાં સુધી?”

“તપસ્યા પૂરી થાય ત્યાં સુધી. સાળાને પરણાવવો છે, કાંઈ રમત નથી.”

એટલામાં સામેથી કાઠનાં પગલાં સંભળાયાં. હંસા ખેડુતકન્યાના વેશમાં હાજર થઈ. દાસીએ મોઢા પર પટ ખેંચ્યો હતો. સુરેખાને અત્યારે પણ શંકા થઈ કે રાજકુંવરીએ છેડો શા માટે કાઢ્યો છે? આથી પોતે પુછવા લાગી: “રાજકુંવરી, લાજ કાની કાઢી?”

દાસી ચૂપ રહી. ખેડુતકન્યા કહેવા લાગી:

“તમારા ભાઈની. એ તમારા ભાઈને હવે મોટું ખતાવવા નથી માગતી.”

નાગલા બોલ્યો: “મારે મોટું જોવું પણ નથી.”

“આ જ ટેક પર રહેજો.”

“રહીશ, રહીશ, ને જરૂર રહીશ.”

ખેડુતકન્યા જરા મલકી, આગળ વધી અને કહેવા લાગી:

“તમે અમારી પાછળ આવો, જુઓ સામે બારણું છે, ખુલ્લું છે, બહાર જંગલનો રસ્તો છે.”

“એતો મને ખબર છે. બહાર રથ પણ રાખ્યો છે.”

“વારૂ, વારૂ, ચાલો રાજકુંવરીને નાખો રથમાં.”

આગળ ખેડુતકન્યા, પાછળ હંસાના વેશમાં દાસી, એની પાછળ સુરેખા અને નાગલા, બધા દ્વાર પાસે આવ્યા. દ્વાર પાસે આવતાં નાગલાએ દાસીને પકડી, ઉપાડી. ખેડુતકન્યાએ બ્રમરાણ કર્યું. સરદારો દોડી આવ્યા અને તદ્વારે ચમકી. નાગલાએ દાસીને હાથમાંથી નીચે મૂકી અને લડવામાં રહ્યો. આ અંધાધુંધીમાં હંસા પોતાનું કામ કરીને રથ પાસે ઉભી રહી. દાસી છટકી ગઈ. સરદારો પણ ભાગ્યા. સુરેખા અને નાગલા રથ પાસે આવ્યા, રાજકન્યાને જોઈ ખુશખુશ થયાં. રાજકન્યાને રથમાં લીધી. હાંકનારે રથ હાંક્યો.

હંસાને હરી નાગલા મુછો મરડતો આગળ ચાલતાં બોલ્યો:

“રાજકુંવરી, મારી યુક્તિ જોઈ? ચાલો હવે તમારા લગ્ન વીરમ-દેવ સાથે થાય છે કે નહિ?”

પ્રકરણ ૩૬ મું.

મન્દિરમાં.

વીરહાક વગાડનાર નાગલા હંસાને હરી આગળ વધ્યો. રાજકુંવરીને કેહ ફરી પોતે બહુજ આનંદમાં હતો. વીરમદેવને જે વચન પોતે આપ્યું હતું તે વચનની પૂર્ણાહુતિ કરવા પોતે જતો હતો. હંસાના

મનમાં અવનવા વિચારો આવતા હતા. અત્યાર સુધી તો પોતે બરાબર રમત રમતી આવતી હતી, પણ હવે શું થાય તેજ જોવાનું હતું.

હંસા પોતે પોતાનાના હાથેજ હરાઇ હતી. એ યુક્તિ પોતાનીજ હતી. પોતેજ આમ કરવા નાગલાને તૈયાર કર્યો હતો. હંસા પકડાઇ અને કેદ થઇને ચાલી, પણ ખેડુતકન્યા છટકી ગઇ. સુરેખાના મનમાં આ એકજ વ્યાધિ હતી. ખેડુતકન્યા ક્યાં ગઇ? એ જો સાથે હોત તો આ સમયે બધો નિવેડો આવી જાત. પણ ખેડુતકન્યા તો ગઇ, સુરેખાને મુંઝવણમાં મૂકીને.

સુરેખા પણ થાપમાં આવી ગઇ હતી. હંસાએ સુરેખાને પણ થાપ આપી હતી. સુરેખાના મનમાં શંકાનો પાર ન હતો. શંકામાં ને શંકામાં તે નાગલા તરફ જોવા લાગી. નાગલા ઘોડા પર હતો. સુરેખા રથમાં હતી, હંસાની આજુમાં.

સુરેખાએ નાગલા તરફ જોયું, એ હંસાએ જોયું. પોતે સમજી ગઇ કે સુરેખા નાગલાને કાંઈ વાત કરવા ઇચ્છે છે; એટલે પોતે અગ્નણી થઇ આજુબાજુ નજર દોડાવવા લાગી. નજર દૂર હતી, કાન તો પાસે જ હતા. સુરેખા શી વાત કરે છે એ જાણવા પોતે જોવી તેવી આતુર ન હતી. સુરેખા નાગલાને પુછવા લાગી:

“ખેડુતકન્યા ક્યાં ગઇ?”

નાગલાને ખેડુતકન્યાનું વિસ્મરણ થયું હતું. સુરેખાના શબ્દો સાથે ખેડુતકન્યા પણ સ્મરણમાં આવી. અત્યાર સુધી નાગલાના હૃદયમાં વિજયના વિચારો હતા. સાળાનો લગ્નમંડપ શોભાવવાનાં તેને સ્વપ્નાં આવતાં હતાં. પણ સુરેખાના શબ્દોથી એ સ્વપ્નાં રવાના થઇ ગયાં. નાગલાએ ઉત્તર આપ્યો:

“ક્યાં ગઇ તે મને ખબર નથી. એતો ‘હું જાઉં છું,’ કહીને ક્યાં ગઇ તે મને સમજ પડી નથી.”

“તમારે એને શોધી લાવવી જોઇશે.”

“એ તો એની મેળે આવશે, આપણને શી ગરજ છે?”

“શી ગરજ છે? શી ગરજ એટલે? કેમ ભૂલી ગયા? એ ખેડુત-કન્યા સાથે તમારા વિવાહ થવાના છે.”

નાગભાએ કહ્યું: “મારો વિવાહ તો થવાનો હશે ત્યારે થશે, તારા ભાઈના વિવાહ તો થાય ! પછી મારા વિવાહની વાત. હમણાં તો પરણે એને ગા, હું ક્યાં કુંવારો છું? કુંવારો તારો ભાઈ છે. એનું તો કર, પછી હું.”

હંસાના કાનમાં આ વાત બરાબર આવતી હતી. એના અંતરમાં એક વાક્ય રમવા લાગ્યું.

‘એતો આવશે એની મેળે,’ એ ખરું હતું. ખેડુતકન્યા તો એની મેળે જ આવતી હતી. હંસા પણ મનમાંને મનમાં બોલવા લાગી: ‘ખરું છે. મેળે જ આવું છું, ગુરૂના આશ્રમમાં મારી મેળે જ આવી હતી. મારી ઈચ્છાથી જ અંતર આપ્યું હતું. મંદિરમાં પણ મારી મેળે જ આવી હતી. હુંટારા સામે પણ એમજ હતું. અને ત્યાર પછી જ્યારે જ્યારે આવી છું ત્યારે ત્યારે મારી મેળે જ આવી છું. હમણાં પણ મારી મેળેજ, મારી ઈચ્છાથીજ, આ ખેલી રહી છું. મારા રવામી, હવે વાત બહુજ પાસે છે. જેટલી પાસે છે તેટલીજ રસબરી છે. પણ હું જાહેર થઈશ, ત્યારે તમારી રિથિતિ કેવી થશે, એનો વિચાર આવતાં હું ક’પું છું. હું એમ પણ જાણું છું કે આ હું ન કરવાનું કરી રહી છું. પણ શું કરું? એમ ક્યાં વગર મને છુટકો નથી. હું વીરમદેવના હાથ હેઠા કરવા માગું છું. તમે એના હાથ મળ્યુત કરી રહ્યા છો. ઠીક છે, ઇશ્વર મને અપરાધની ક્ષમા આપશે.’

નાગભાને ખેદરકાર જોઈ, સુરેખાના અંતરમાં જરા દુઃખ થયું. તે કહેવા લાગી:

“નાથ, એ ખેડુતકન્યા જેવી તેવી નથી. એ તમોને આવીને મળે તેના કરતાં તમેજ એને મળો! તમેજ એને શોધી લાવો! લગ્ન કરો. મારી સાથે રાખો. હું એને મારી મોટી બેન ગણી માન આપું. તમારી અને એ ખેડુતકન્યાની સેવા કરું.”

નાગલાએ આ વાત પર લક્ષ ન આપ્યું અને પોતે પોતાની અસહ સ્થિતિમાં જ કહેવા લાગ્યો :

“તને આજે રસ્તામાં જ સેવા કરવાના વિચાર આવ્યા છે શું? ધરે તો ચાલ. એક કામ તો પૂરું કર. સેવા કરવાની ક્યાં ભાગી જાય છે?”

હંસા મનમાં ને મનમાં હસી. રથ આગળ વધેના જતો હતો. નાગલા પણ એવી જ રીતે અશ્વને નચાવે નચાવે ચાલ્યો આવતો હતો. હંસા હજી સુધી અખોલ હતી. સુરેખાનો આત્મા હંસા તરફ હતો, જેમ ઢળતી જમીનમાં પાણી ઢળે. સુરેખા હંસાને પુછવા લાગી:

“બેન, તમે મારાં શું થશો?”

હંસા ગર્વિષ્ઠ મુખપ્રકૃતિ કરી કહેવા લાગી : “તમે શું ધારો છો?”

“મારે ધારવાનું છે તે હું ધારીને બેઠી છું.”

“પછી મને પુછો છો કેમ?”

“કેમ ન પુછું? હવે તો તમે મારાં.....”

“હા, હા, હું તમારી.....”

અન્નેમાંથી કોષ શબ્દ પૂરા ન કરી શક્યું. સુરેખા કહેવા ગઈ, ‘તમે મારાં ભાણી’ પણ મોઢામાં શબ્દો આવ્યા. ‘મારાં મોઢાં બેન!’ એજ દશા હંસાની થઈ. એટલે ઉત્તર અધવચ્ચમાં આવીને અટકી ગયો. હંસા ન સમજી કે આમ કેમ થયું? સુરેખાને સમજ ન પડી કે આમ થવામાં બેદ શો છે? સુરેખાએ વાતનો રંગ બદલ્યો અને બોલી:

“તમે મારી શું થવા રાજી છો?”

“તમે શું કરવા રાજી છો?”

“તમે જે થવા ઇચ્છા રાખતાં હો તે.”

“મારી ઇચ્છા મારી પાસે નથી.”

“તમારી પાસે નથી?”

“ના.”

“ત્યારે કોની પાસે છે.”

“મારું હરણ કરાવનાર પાસે.”

“તમારું હરણ કોણે કરાવ્યું?”

“કેમ આટલી વારમાં ભૂલી ગયા? તમારામાં શી શક્તિ હતી કે તમે મારો હાથ પકડી શકો? આ તો પેલી ખેડુતની છોકરીનાં કામ છે. આવી, ગઇ અને મને ફાસાવી ગઇ. એ ન હોત તો હું તમોને બધાંને પૂરી પડત.”

“પૂરાં પડવામાં વાર શી હતી? કાં સામે ન થયાં?”

“સામે થાઉં? કોની સામે થાઉં?”

“કોની સામે થાઉં એટલે? સામે થવું હોય તો આ રહ્યા મારા સ્વામી, હજી પણ સામે થાવ. હજી કાંઈ વિલંબ થયો નથી. કહો, વાત કરું? ધન્ય છે? ઉતરો નીચે અને કરો યુદ્ધ.”

હંસા જરા ગંભીરાઈથી બોલી: “અને તમે શું કરશો?”

“હું ઉભી ઉભી જોઈશ.”

“ના, રંગ છે તમને. હું તમારા સ્વામી સાથે યુદ્ધ કરું અને તમે જોયા કરશો? ધારો કે મારા હાથનો ધા એના શરીર પર પડ્યો તો? તો તમે શું કરશો? ઉભાં ઉભાં રાસડા લેશો? વાહરે બેન, વાહા!”

સુરેખાની આંખમાંથી તણખા ઝરવા લાગ્યા. તે ઉઘ્ર થઈને બોલી:

“હંસાકુંવરી, તમો બધું એક સાથે બોલી ગયાં. બોલી નથી ગયાં, વિજળી વરસાવી ગયાં છો. એમાં તમારો દોષ નથી. મારાજ બોલવાનો દોષ છે.”

“દોષ કરવા પછી કોંઈ ભરાવું એનું નામ કાંઈ ડહાપણ નથી.”

“વાતને તોડી નાખી મસ્કરી કરવી એ કાંઈ સમજીપણું નથી. એમાં કળા છે, પણ વિવેક નથી. વિવેક વગરની કળા ધિક્કારવા જેવી ગણાય છે.”

“ત્યારે તમે બન્નેએ જે કળા બતાવી તે કવી છે? વિવેકથી ભરેલી અને આદર્શ રૂપ છે? મારું હરણ કરવા બદલ મારે શું કરવું? વખાણ કે ધિક્કાર?”

સુરેખા સપડાઇ ગઇ, જવાબ દેવા ગઇ. જવાબ દીધો, પણ જવાબ પોતાનાં જ જડખાને આવીને નડ્યો. સુરેખા ન યોલી અને નીચું જોઇ ગઇ. હંસા સમજી ગઇ અને સુરેખાને ધીરજથી કહેવા લાગી:

“એન, એમાં તમારો દોષ નથી. વાણીવિલાસ એવો જ હોય છે. વાણીવિલાસમાં એક ખીજને મહાન કરવાની ચતુરાઇ હોય છે. વધારે ચતુરાઇવાળો ફાવે છે.”

સુરેખાએ પુછ્યું: “અને ન ફાવે તો?”

“ન ફાવે તે કાંઇ મૂર્ખ નથી. ચતુરાઇ કેળવવાની એટલી જરૂર ખરી.”

સુરેખાને હંસાએ શીશામાં ઉતારી દીધી. હંસાએ સુરેખાને મેલું માર્યું કે સુરેખા તમારે હજી વિવેક કેળવવાની જરૂર છે. પોતાના મોઢેથી મૂર્ખ ન કહી, પણ ભાવમાં એ અર્થ અવશ્ય હતો. સુરેખા એ સમજી ખરી, પણ માન રહી, હંસા પણ માન હતી, પણ મનમાં ભવિષ્યની દોરી ગુંથતી હતી, જેમ વાર્તા લખનાર વાર્તાની દોરી ગુંથે તેમ.

આગળ જર્તા શું કરવું? વીરમદેવ સાથે લગ્ન કરવાનો સમય આવશે. એ સમય આવે ત્યારે શું કરવું? એના વિચાર હંસાને પણ આવતા હતા. સુરેખાના મનમાં ચટપટી થતી હતી. પોતે હંસાને પુછવાનું કરતી હતી કે, “હવે તમારી શી ઇચ્છા છે?” અને હંસાને એમ પુછ્યું પણ ખરું.

“હવે તમારી શી ઇચ્છા છે?”

“જ્ઞાની ઇચ્છા?”

“તમારા લગ્નની.”

“મારા લગ્ન માટે મેં પ્રથમ કહ્યું તે હમણાં પણ કહું છું.”

આ વખતે નાગલા બરાબર રથની પાસેજ હતો. એણે આ વાતચીત સાંભળી, અને વધારે શી વાતચીત થાય છે એ જાણવા રથની બરાબર અડોઅડ આવ્યો. સુરેખાએ કહ્યું :

“તમે પ્રથમ શું કહ્યું હતું?”

“એજ કે વીરમદેવ ખેડુતકન્યા સાથે અખાડામાં ઉતરે.”

“પણ હવે ખેડુતકન્યા છે ક્યા?”

હંસાએ કહ્યું: “નથી તો શું થયું? એ બરાબર સમય પર આવશે.” નાગલાએ આ શબ્દો સાંભળ્યા અને ચમક્યો. પોતે વાતમાં વચ્ચે પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો: “એ હવે આવવાની નથી.”

“કાણ કહે છે કે આવવાની નથી?”

“હું કહું છું.”

“તમે કહો છો તે હું કમ માનું?”

“ન માનો તો વખત આવે જોજો.”

“જોવાનું તમારે છે. મને તો વિશ્વાસ છે કે, ખેડુતકન્યા આવ્યા વગર રહેવાની નથી. એણે મને વચન આપીનેજ પકડાવી છે. ખેડુતકન્યાનું વચન મોટામોટા વીરનરને વીસરાવે એવું છે. એ જે જોલે છે તે કરી જતાવે છે. એ આવશે અને વીરમદેવ સાથે લડશે, અને જો વીરમદેવ વિજય મેળવશે તોજ તમારા મનોરથ પૂરા થશે.”

નાગલા ચિંતામાં પડ્યો. આ વાત વળી નવીનજ, નવીજ શંકાઓથી ભરેલી, નવોજ ધડાકો કરતી નીકળી. નાગલા વિચાર કરતાં કરતાં બોલ્યો:

“હું ખેડુતકન્યાને નગરમાં પ્રવેશ કરવા જ નહિ દઉં તો?”

હંસાને મનમાં મનમાં હસવું આવ્યું. નાગલા કોની સાથે વાત કરતો હતો? કોને પકડીને લઇ જતો હતો? ખેડુતકન્યા હમણાં ક્યાં હતી?

એ બધી વાતનો ઉત્તર આપવાની કાંઈ જરૂર છે ? એ તો આપ મેળે સમજાય તેમ છે.

હંસાએ કહ્યું:

“તમારી રોકા એ રહેવાની નથી.”

“કેમ રોકા રહેવાની નથી?”

“એ તમારી પાસે કાંઈ માગે છે?”

“મારી પાસે માગે છે? મારી પાસે શું માગે છે?”

“કેમ નથી યાદ આવતું? ક્યાંથી યાદ આવે? પુરૂષ હૃદય શૂન્ય હોય છે. એ હમણાં કાંઈ બોલે છે અને હમણાં ફરી જાય છે, તમારી પણ તેવીજ દશા છે.”

નાગલાને એ એકએક વેળુ આરપાર થતું હતું. હંસા બોલી:

“હૃદય લેતી વખતે આવો છકરાર કર્યો હતો શું?”

નાગલા ન બોલ્યો. હંસાએ પોતાનું બોલવું ચાલુ રાખ્યું:

“એ ખેડુતકન્યા વીરતાવાળી છે, તેટલીજ ચાલાક છે. તમે તમારા સામું જુઓ. ખીજ કરીને બેઠા છો, છતાં એના મનમાં તો તમારી મૂર્તિ અચળતાથી રથપાળી છે. એ બિચારીએ તમારી બધી વાત મને કહી છે. હું પણ તમારી સાથે લગ્ન કરું તો એના મનમાં શોક થાય તેવું નથી. એનું હૃદય સાગર સમાન છે, પણ તમે તો જૂદીજ રીતભાત બતાવો છો. શું આટલા માટે તમે એના હૃદય પર વિજય મેળવ્યો હતો? શું એ નગરમાં આવે એ જોવા પણ તમે રાજી નથી?”

“મારા કાર્યમાં વિઘ્ન નાખવા આવે તો હું રાજી નથી. એ આવી ખીજ ગમે તે માગણી કરે, એની દરેક માગણી પર હું મારા પ્રાણુ હાજર કરીશ.”

હંસા ગદ્ગદિત થતાં બોલી:

“એ તો બિચારી પોતેજ પ્રાણુ પાયરે છે, પછી તમારા પ્રાણુને શું કરશે? તમારા પ્રાણુથીજ એના પ્રાણુમાં પ્રાણુ છે. તમારી

જરા પણ અવળી આંખ થતાં એ જીવી શકે તેમ નથી.”

આ વિવાદ થતો હતો, ત્યાં રથના હાંકનારે કહ્યું: “અહીયાથી બે માર્ગ ફટાય છે; કયા માર્ગે આપણે જઈશું?”

સુરેખાએ રથમાંથી માથું જરા બહાર કાઢ્યું અને રથ હાંકનાર સાથે વાત કરવા લાગી:

“આ માર્ગ કયા જશે?”

“જમણા હાથનો નગર લણ્ણી, ડાબા હાથનો ડુંગર ઉપર; માતા-જીના મંદિર લણ્ણી.”

સુરેખાએ માતાનું નામ સંબોધ્યું અને મનમાં દર્શન કરવાની અભિલાષા થઈ. આથી પોતે હંસાને પુછવા લાગી:

“રાજકુંવરી, મંદિરમાં જઈશું?”

“જેવી તમારી ઇચ્છા.”

“હા, હા, ચાલો. તમે દર્શન કરી ઇચ્છિત વર માંગો.”

“હીક છે, હું તો મારો ઝોરડો માંગીશ,”

સુરેખા વળી વિચારમુદ થઈ. રથ ડુંગર ઉપર લેવરાવવામાં આવ્યો. હંસાએ કહ્યું:

“બેન, વિચાર શો કરો છો? લીધેલી વસ્તુ આપવા આટલી બધી અનાકાની? મેં કમ ન વાંધો લીધો?”

સુરેખા જવાબ શોધવા લાગી અને રથના બળદ રસ્તો ચઢવા લાગ્યા. ધીરે ધીરે રથ ડુંગર પર આવ્યો. માતાના મંદિરમાં ફરી બધાંએ પ્રવેશ કર્યો. સુરેખાના મનમાં ભૂતકાળ ભરાણો. હંસાના મનમાં પણ એજ ચિત્રો જીવંત થવા લાગ્યાં. નાગલા અહીંયાંજ સુરેખાનો શિકાર થયો હતો, વીરહાકની વાર્તાનું મુખ્ય સ્થળ માતાજીનું મંદિર ન કહેવાય?

એ મુખ્ય સ્થળે વાર્તાનાં મુખ્ય પાત્રો આવીને ઉતર્યાં, વીસામે લીધો. નાગલા અને સુરેખા મંદિરમાં દર્શન કરવા ગયાં. હંસા ન ગઈ.

હસા એકલી ભાગી જાય એવો ભય પ્રથમ નાગભાને થયો, પણ હંસાએ ખુલાસો કર્યો કે, ‘મારે ભાગવું હોત તો હું પ્રથમજ આવત નહિ.’ નાગભા આ વાત પર ભરોસો મૂકી મંદિરમાં ગયો. એટલામાં સામેથી બે વ્યક્તિ આવતી હંસાની નજરે પડી. હંસાએ એ બેઉને ઓળખ્યાં. તરતજ ઉઠી આગળ આવી, આવનારને પગે પડી. આવનારમાં એક તો ગુરુદેવ હતા અને બીજી સ્ત્રી હતી, વૃદ્ધા હતી. કાણુ હતી એ જાણે છે, વાંચક? એ હતી નાગભાની માતા. ગુરુજીએ હંસાને કહ્યું:

“બેટા, અહીંયાં ક્યાંથી?”

“મારું ઘરણ થયું છે,”

“કાણે કર્યું?”

“નાગસિંહ સરદારે.”

“આ તું શું કહે છે?”

“દેવ, વાતનો બેદ ન બોલતાં, વાત ઘણીજ રસ પર આવી છે.”

“નાગભા ક્યાં છે?”

“દર્શન કરવા ગયા છે. આપ મારી સાથે ચાલો. હવે જે કાંઈ કરવું હોય તે આપના હાથે કરો, હું બધી વાત આપને કરીશ.”

ગુરુજી બધી વાત તો ન પામ્યા, પણ વાતનો સાર પામી ગયા. એટલે હંસાને આશ્વાસન આપ્યું. હંસા નાગભાની માતાને નમી. એટલામાં તો નાગભા અને સુરેખા ત્યાં આવી લાગ્યાં. ગુરુજીને જોતાં નાગભાની છાતી ગજગજ ઉછળી. માતાને જોતાં હર્ષથી આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. તે પોતાની માતાના ચરણમાં પડ્યો, ઉઠીને છાતીમાં દબાઈ ગયો. મા બોલી:

“બેટા, પહેલાં ગુરુજીને નમન હોય.”

ગુરુજીએ નાગભાની માતાને કહ્યું: “માતા, તમે ગુરૂનાં પણ ગુરૂ છો. બાળકનાં પ્રથમ વંદન માતાનાંજ ચરણમાં હોવાં જોઈએ, માતા એજ ઉપધાર છે. તમારાં ચરણમાં યુગયુગના તપનું ફળ ધ્વિરે મુક્યું છે.”

હંસા પણ નાગભાની માતાને પગે લાગતાં બોલી:

“એ તપનું ફળ હોય તો મને અવશ્ય ફળજો.”

સુરેખાએ જ્યારે જાણ્યું કે આ વૃદ્ધ સ્ત્રી નાગલાની માતા છે, પોતાની સાસુ છે; ત્યારે એ પણ ચરણમાં ઝુકી ગઈ, જેમ પવનથી કામળ વેલી ઝુકી જાય. થોડી વાર સામસામા અબરઅંતર થયા. નાગલાએ સુરેખા સાથેનાં લમની વાત કરી. ગુરુજીએ પુછ્યું:

“નાગલા, રાજકુંવરીને ક્યાં લઈ જાય છે?”

“મહારાજ વીરમદેવ સાથે પરણાવવા.”

ગુરુજી તો આ વાત જાણી બહુજ ચકિત થયા, પણ હંસાની આંખે સમજાવ્યું કે ‘વાત ભેદમાં રાખજો;’ એટલે ગુરુજીએ હસીને એ વાત ટાળી નાખી.

પ્રકરણ ૩૭ મું.

અધિકાર કોનો?

—:૦:—

હંસા, નાગલા અને સુરેખા મહાદેવીનાં મંદિરમાં આવ્યાં. આવતાં સાથે જ ગુરુજી તથા નાગલાની માતાની મુલાકાત થઈ. આ મેળાપ અણુધાર્યો હતો. માત્ર રસ્તે જતાં જતાં દર્શનની અભિલાષા થઈ. દર્શનમાં દર્શન બીજાં થયાં. નાગલાને માતા મળી, ગંગા મળી, શાંતિ મળી, સ્વર્ગ મળ્યું, ત્રિલોકની સત્તા મળી.

વાચક, આ અતિશયોક્તિ નથી. માતાની એજ મહત્તા છે. માતા એજ સંસારની સત્તા છે. માતાની મમતામાં ત્રિલોકથી પણ વધારે રક્ષા છે. માતાની મમતા વિના ત્રિલોકની સંપત્તિ નકામી, રાજ

નકામું. સર્વ કાંઈ નકામું; માતાની મમતા એજ રાજ, તાજ અને કુબેરનો લંડાર. જેણે માતાની મમતાને ગુમાવી, તેણે રાજ ગુમાવ્યું, તાજ ગુમાવ્યું, કુબેરનો ધનલંડાર પણ ગુમાવ્યો.

પણ નાગલાને તો એ ધનલંડાર મળ્યો, અને નાગલા માતાની મમતામાં ગાંડોધેલો થયો. હંસા પણ ગુરૂના દર્શન થતાં ખુશી થઈ. સુરેખા આ નવી વ્યક્તિઓથી શરમાણી, પણ તરતજ સૌની સાથે મળી ગઈ.

હંસાએ વાત થતાં થતાં પોતાનો ભેદ અટકાવવા ગુરૂને જાણ કરી અને ફાવી. ગુરૂ પણ નાગલા શું કરે છે એ જોવા પુછવા લાગ્યા:

“નાગલા, આ કુંવરીને તું વીરમદેવ સાથે પરણાવવા માગે છે?”

“હા, પ્રભુ.”

“વાહ, પણ તને આ કામ કરવાની કેમ જરૂર પડી?”

“જરૂર? જરૂર શી હોય? હું વીરમદેવના રાજમાં છું. એ મારો રાજ છે. રાજને સહાય કરવી એ મારો ધર્મ છે.”

હંસા નજરથી હસતી હતી. સુરેખા પણ આ વાત સાંભળી અવ નવા વિચાર કરતી હતી. ગુરૂ મલકતા મલકતા વાતો કરતા હતા. નાગલા એવીજ રીતે ઉત્તર આપતો હતો. ગુરૂએ નાગલાને કહ્યું:

“ભાઈ, રાજકુંવરીને પરણાવવી એ શું સહાય છે?”

“કેમ, નહીં?”

“તે તું જાણે. એક સ્ત્રીને મેળવવા પૂરતી પણ વીરમદેવમાં તાકાત નથી કે એ તારી સહાય સ્વીકારે? તારી સહાયથી રાજકુંવરીને મેળવે? વીરમદેવને પણ ધન્ય છે!”

“એ રાજ છે. એને શું?”

“કેમ, રાજને વીરતા બતાવવાની જરૂર નથી?”

“પણ આમાં વીરતા બતાવવા જેવું છે ક્યાં?”

“કેમ?”

“તું કેવાં કામ કરે છે ?” -

“વીરતાના.”

“અને તેં આ કામ કેવું કર્યું છે ? જે કામમાં વીરતા નથી તે કામ કરતાં તને શરમ નથી લાગતી ?”

“દેવ, આપ મારા પર કોધે શું કામ ભરાવ છો ? રાજકુંવરી એમ મારા હાથમાં નથી આવી. એને માટે તો મારે ન કરવાનું કરવું પડ્યું છે.”

“ધન્ય છે તને અને તારી વીરતાને ! એજ ખરો વીર છે કે જે ન કરવાનું કરે છે ! એજ ખરો પરાક્રમી છે, જે ન કરવાનું કરી અભિમાન ધરે છે !”

નાગભા તો થડોગાર થઇ ગયો. ગુરજીએ બોલવાનું ચાલુજ રાખ્યું :
“તું મારી પાસે સર્વ કળા શીખ્યો છે, તે શું આટલા માટે ? નાગભા, નાગભા તને ધન્ય છે !”

નાગભાને આ વાક્યપ્રહાર વીંધી નાખતો હતો, પણ કરે શું ? હંસા આ જીવ સાંભળતી હતી. જ્યારે ગુરજી બોલતા બંધ થયા ત્યારે પોતે બોલવાનું શરૂ કર્યું. ગુરજીને તે કહેવા લાગી :

“દેવ, આપ એ તો પુછો કે તમે શું કર્યું છે ? કેમ ઉપાડી લાવ્યા તે પરાક્રમ જાણાવા જેવું છે.”

ગુરજીની આંખ નાગભાથી મળી. નાગભાની અને ગુરજીની આંખો વાત કરવા લાગી. ગુરજીની આંખો પુછતી હતી : ‘શું થયું ?’ નાગભાની આંખો ગભરાઇ ને કહેતી હતી : ‘મહાત્માજી, માફ કરો.’ આંખોમાં સમજાવવાની શક્તિ છે, સંભળાવવાની નહિ. સંભળાવવાની શક્તિ જીભમાં; સાંભળવાની કાનમાં. જ્યારે આંખોથી સંતોષ ન મળ્યો ત્યારે ગુરજીએ પુછ્યું :

“નાગભા, તું રાજકુંવરીને કેવી રીતે લાવ્યો છે ?”

“હરણ કરીને.”

“ હરણ કરવાનું કારણ ?”

“ કાર્યની જોખમદારી.”

“ ઠીક છે. તારી તલ્વારમાં પાણી ન હતું ? તલ્વારનું પાણી અતાવવું હતું ને ? વીરહાક વગાડવી હતી ને ? આમ આજાને હરણ કરી લાવતાં શરમાયો નહીં ?”

હંસાએ તરતજ અજાતમાં ઘી હોમ્યું: “ શરમાય શાના ? ઉલટું અભિમાન કરવા જેવું એમણે કયું છે. માફ હરણ કયું તે પણ સાંભળવા જેવું છે. કહો વીરનર, માફ હરણ કરતી વખતે તમે પોશાક કેવો પહેર્યો હતો ?”

નાગલાના અંગેઅંગ તૂટવા લાગ્યા. હંસાનું હરણ કયું હતું, પણ સ્ત્રીવેશ ધારણ કરીને. સ્ત્રીનો પોશાક પહેરીને નાગલાએ પળવાર પુરૂષપણું તજ્યું હતું; અને હંસાને કબજે કરી આવ્યો હતો. આ નાગલાની વીરતા હતી, વીરહાક હતી, બહાદુરી હતી, કળા હતી. અને તે કળાની કમાઇ ગુરૂને અતાવવા હંસા કહેતી હતી, વીરતાની વાતો સંભળાવવા આમંત્રણ કરતી હતી. નાગલાના મનમાં મરવા જેટલો શોક હતો. પણ શું કરે ? કોને કહે ? મૂર્ખાંધ થઇ તે થઇ. એ મૂર્ખાંધ કરાવનાર કોણ ? સુરેખા. સુરેખાએજ એ સલાહ આપી હતી. સુરેખાની સલાહથીજ નાગલા સ્ત્રી બન્યો હતો. એથી એની દૃષ્ટિ સુરેખા તરફ ગઇ, જાણે વળગ્યાણુ. સુરેખા નાગલાની આવી નજર જોતાં કંપવા લાગી. આ દૃશ્ય જોતાં તેને આનંદ થવાને બદલે દુઃખ થવા લાગ્યું. સુરેખા તરફ નાગલાનો ગુસ્સો ઉતરતો હતો. આથી પોતે વાતને વાળવા માટે બોલી:

“ નાગસિંહ, એ બિચારીના સામું શું જુઓ છો ? ગુરૂદેવને ઉત્તર આપો. કહો, તમે કેવા વેશમાં મને લાવ્યા છો ?”

નાગલા બોલવા જતો હતો. શબ્દો હોઠ સુધી આવતા હતા. પણ હોઠ બંધ રહેતા. એટલે શબ્દોને બહાર જવા માર્ગ ન મળતો. પોતે

નીચું જોઈ રહ્યો, જાણે ભૂમિ ખોતરતો હોય. હંસા આ દ્રશ્યથી હસી અને કહેવા લાગી: “નાગસિંહ, ભૂમિ ખોતરવાનું કામ તમારું નથી; સ્ત્રીનું છે. હા પણ તમારામાં એ ગુણ છે ખરો.”

નાગલાએ તરતજ તસ્વાર પર હાથ નાખ્યો. હંસાએ જોયું કે નાગલા તસ્વાર કાઢે છે. કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર ખોતે મસ્તક નમાવ્યું અને ખેલી:

“લ્યો, મસ્તક તૈયાર છે. વાર ન કરો.”

નાગલાનો હાથ થંબી ગયો, ન ચાલ્યો. હંસા મસ્તક ધરી રહી. ગુરુજી આ પ્રકાર જોઈ રહ્યા, જરા ચીડાયા અને ખોલ્યા:

“નાગલા, તને મારી પાસે વાત કરતાં કાંઈ વિચાર આવે છે?”

“હા, હું આ વાત આપની પાસે નહીં કરું.”

“કાં નહીં કરે?”

“એ વાત કરવા જેવી નથી.”

“અને કામ કરવા જેવું હતું? જે કામની વાત તારાથી થતી નથી; વાત કરતાં વિચાર થાય છે, એ કામ કરતાં તને વિચાર ન થયો? કામ તો કર્યું, હવે વાત કરવામાં શો વાંધો છે?”

અત્યાર સુધી સુરેખા ચુપ હતી, એ આગળ આવી અને ગુરુજીને નમી અતિ મર્મીદાયી ખેલી:

“આપને એ વાત સાંભળવીજ છે?”

“હા, એ વાત મારે સાંભળવી છે.”

“સાંભળવાથી લાલ શો મગશે?”

“લાલ કે અન્નાબની વાત નથી. નાગલા પર મારો અચળ અધિકાર છે. એનાં દરેક કાર્ય સાથે મને લાગેવળગે છે. એનાં કાર્ય મારે જાણવાં જોઈએ.”

“ન જાણવા જેવાં હોય તે પણ.”

“હા, પહેલાં તો માણસે ન કરવાનાં કાર્ય કરવાજ ન જોઈએ, અને થઈ જાય તો તેને છુપાવવાની અગત્ય નથી. કામનો સ્વીકાર કરી લેવો એજ ખરું મનુષ્યત્વ છે.”

સુરેખાએ ઉત્તર આપતાં કહ્યું: “કાર્ય કરવાની એ ક્યાં ના પાડે છે? સ્વીકારે છે; પછી હવે પુછવાનું શું રહે છે?”

“એ જે સ્વીકારે છે તે; પણ સ્વીકારે છે શું?”

“કાર્ય.”

“પણ કયું કાર્ય?”

“એ સ્વીકારે છે તે.”

“બાળા આનું નામ વાત નથી, ગપ છે. વાત વધારવાના બાળા છે. હું એમ કહું છું કે એવું કયું કાર્ય એણે કર્યું છે કે જે એ સ્વીકારે છે પણ પ્રકટ કરી શકતો નથી?”

હંસાએ જોયું કે સુરેખા નકામી વાત વધારી કંટાળો આપી રહી છે; ત્યારે ખોતે ખોલી:

“એમણે કાર્ય એ કર્યું છે કે મારું હરણ કરતી વખતે સ્ત્રીનો વેશ લીધો છે. શું આ કાર્ય ધન્યવાદને પાત્ર નથી?”

ગુરુ જરા કંઈ બરાયા. નાગલા તો જાણે શયવત્ત્વ હતો. ગુરુ ખોલ્યા:

“નાગલા, તારાં પરાક્રમને ધન્ય છે, સ્ત્રીકળા શીખ્યો એ પ્રમાણ” આ શબ્દો સુરેખાથી સહન ન થયાં અને તે કહેવા લાગી:

“દેવ, આમાં મારા પતિનો વાંક નથી, વાંક મારો છે. મેંજ એમને સ્ત્રીવેશ લેવા કહ્યું હતું. મેંજ એવી શિખામણ આપી હતી. મારી ચઢાવણીથીજ એમણે એમ કર્યું હતું.”

હંસા ખોલી: “તારી શિખામણ એવીજ હોયને? તું સ્ત્રી છે. સ્ત્રીની શુદ્ધિ ક્યાં હોય છે? પાનીમાં. તું પ્રેમદા છે; પ્રેમદાશુદ્ધિ જેવી શિખામણ આપી પાંત પાસે ઠીક પરાક્રમ કરાવ્યું છે!”

“રાજકુંવરી, વધારે બોલવામાં સાર નથી. સ્ત્રીને નિંદવાથી લાભ શો? તું પોતે પણ સ્ત્રી છે. તારી માતા, મારી માતા, પ્રલક્ષ ગુરુદેવની માતા, એ કાણ હતી? સ્ત્રી. સ્ત્રીની બુદ્ધિ પાનીમાં કહેનાર ડાહ્યા નથી, પણ સ્વાર્થી છે, મૂર્ખા છે.”

“તુંજ ડાહી છે ને? એટલા માટે પતિને સ્ત્રી બનાવ્યા ને?”
સુરેખા ગરજી ઉઠી:

“હંસા, સ્ત્રી બનાવ્યા તેથી શું થયું? પુછ, ગુરુદેવને પુછ. દાનવોનાં દળને હણવા પરમેશ્વરને પણ સ્ત્રી બનવું પડ્યું હતું. સમુદ્રમંથન કરતાં નીકળેલું અમૃત દેવગણને દેવા પ્રભુ પોતે મોહિની રૂપ થયા હતા, એ પણ બતાવે છે કે સ્ત્રીનું મહત્વ ઓછું નથી. જો પરમેશ્વર સ્ત્રી બન્યા હોય તો પછી મારા પતિ સ્ત્રી બને એમાં નિંદા કરવા જેવું શું છે? એમાં તો સામે મહત્તા રહી છે. જે કાર્ય ધર્મવરે કર્યું, તે કામ મારા સ્વામીએ કર્યું. જો એ કામ શરમાવા જેવું હતું તો પછી પરમેશ્વરે શા માટે કર્યું? જો શરમાવુંજ હોય તો પહેલાં પરમેશ્વરને, પછી મારા પતિને!”

હંસાની જીભ જીભ ન રહી, નિર્જીવ ચામડું થઇ ગઇ. શું બોલવું એજ ન સમજતયું. ગુરુદેવ પણ સુરેખાના આ પ્રસ્તાવથી પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા:

“બાળા, તારો કરેલો બચાવ ઠીક છે. વિવાદ કરવો હોય તો ઘણો થાય એમ છે. પણ તેં આપેલું પ્રમાણ કાઢી નાખવા જેવું નથી.”

આટલું બોલી ગુરુજી નાગલાને પુછવા લાગ્યા: “વાર, નાગુ, પણ આમ કરવાનું કારણ?”

નાગલા હવે જરા હોશિયાર થયો. સુરેખાની સહાય એને કિંમતી થઇ પડી. પહેલાં સુરેખાને તે ગુરુસાથી જોતો હતો; પણ પોતાનો બચાવ થતાં બધી વાત ભૂલી તે ગુરુજીને ઉત્તર આપતાં બોલ્યો:

“મારે આમ શા માટે કરવું પડ્યું તે પહેલાંજ મેં આપને નિવેદન કર્યું છે. હું વીરમદેવના દરબારમાં છું, એનું લુણુ આધું છે. મારાથી લુણુહરામી કેમ થવાય?”

“લુણુહરામી ન થવું પડે એટલા માટે સ્ત્રીનું હરણુ કરવું?”

“ના, એમ નથી.”

“ત્યારે?”

“રાજકુંવરીના પિતા તરફથી એક શરત થઇ હતી.”

“તે શી?”

“જે લુંટારાને પકડી લાવે તેની સાથે હંસાકુંવરીનાં લગ્ન થાય.”

“પછી?”

“મેં લુંટારાને પકડ્યો.”

“એ લુંટારો કાણુ હતો?”

આ પ્રશ્ને નાગલાને એક અગ્નિ વરસાવતા આણુનું ભાન કરાવ્યું. પ્રશ્ન ન હતો; આણુ હતું. આથી નાગલાનું અંતર વીંધાઇ ગયું; બળી ગયું. લુંટારો કાણુ હતો? પોતાનો માન્યો ભાઈ! મા પાસેજ હતી. વાતમાં નહોતી બળી. વાત રસથી સાંભળતી હતી. ત્યારે આ પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે એનાં ગાંઠો પણ તેજ થયાં, શરીરમાં ઝીણા ઝીણા ઝટકા થતા હોય તેમ થવા લાગ્યું. નાગલાએ અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું:

“લુંટારો મારો ભાઈ જલ્દીમસિંહ હતો.”

પુત્રનું નામ માતાના કાન પર પડતાંજ ધાક પડી ગઇ. ‘પુત્ર પકડાયો,’ એ જ્વનિ અંતરમાં ઉઠ્યો, અને પાછો પડ્યો. પોતે આતુરતાથી બોલી: “તે જલુલાને પકડ્યો, નાગુ?”

“હા માડી.” બોલતાં બોલતાં નાગલાનું હૈયું ભરાઇ આવ્યું. મા અને દીકરો બન્ને રડ્યા. મા રડતાં રડતાં બોલી:

“સ્ત્રી માટે ભાઇને પકડ્યો?”

“સ્ત્રી માટે નહિ, મા, મારા ધર્મને માટે પકડ્યો. મારા ધર્મે મને આમ કરવાને પ્રેરણા કરી. હું લાચાર હતો.”

આ વાત માત્ર વિનોદ માટેજ ગુરુજીએ કાઢી હતી. વિનોદની વાતમાં વાંધો આવ્યો. આનંદે કરુણ રૂપ લીધું. બધાનાં મોઢા પરનું તેજ નિસ્તેજ થઇ ગયું. વાત અટકી ગઇ. થોડીવાર પછી નાગલા બોલ્યો:

“માતા, હું ભાઇને છોડાવીશ.”

“તે કયા છે?”

“વીરમહેવના રાજમાં. આ તરફ રાજકુંવરીનાં વીરમહેવ સાથે લગ્ન થયાં ને આ તરફ લઇ છુટ્યો. હા, પણ ભાભીના શા સમાચાર છે? હું ભાભીને આ પ્રસંગ બતાવવા માંગું છું કે જીએ હુંટારાના આવા હાલ થાય છે.”

માતાએ મમતા અને ખેદ સાથે કહ્યું: “ભાઇ, તારા હાલ કાંઇ સારા નથી.”

“એમ કેમ?”

“તું નોકરીમાં છે. નોકરી અને કેદખાનું સરખાં.”

“હું નોકર નથી, વીરમહેવનો બનેલી છું.”

“લગ્ને હો, પણ એથી તારી મહત્તા વધતી નથી. અને જાલીમ-સિંહ કેદમાં હોય તેથી તું ઝુલાવો હોય તો એ તારી નાદાની નથી?”

નાગલાએ શબ્દો સાંભળ્યા ન સાંભળ્યા અને કહ્યું:

“બાળક ગમે તેવો ડાલ્યો હોય છતાં માતા પાસે તો તે મૂર્ખોજ. માતા પાસે મૂર્ખાઈ કરવી એજ એનું ડહાપણ. તું મને મૂર્ખ કહેતી હોય તો લગ્ને મૂર્ખાઈમાંજ મારું ડહાપણ છે. તારા તરફથી મળેલું મૂર્ખાનું પદક મારા માટે ડહાપણનું પદક છે.”

હંસા આ વાત સાંભળતી હતી. એ મનમાં વિમાસવા લાગી કે આ વાત અવળી થાય છે, ખરી વાત મારી જાય છે; એટલે તે બોલી:

“ગુરુદેવ, વાતમાં ને વાતમાં મારી વાત તો ઉડીજ ગઇ.”

“તારી વાત શી હતી?”

“એજ કે, મારા પર અધિકાર કોનો?”

નાગલા બોલ્યો: “વીરમહેવનો.”

હંસાએ ગુરૂના તરફ માર્મિક લાવથી જોયું અને પુછ્યું:

“દેવ, આપ શું કહો છો? શું આ વાત ખરી છે? પરાક્રમ નાગસિંહજી કરે અને એનો પુરસ્કાર વીરમદેવ મેળવે? એ શું ન્યાય છે?”

ગુરૂ બોલે એ પહેલાં તો નાગલા લજ્જકી ઉઠ્યો :

“હા, હા, બનવા જોગ છે. પરાક્રમ મેં ક્યું છે તેથી શું? મેં પરાક્રમ એના માટેજ ક્યું છે. હું તને વીરમદેવ સાથેજ પરણાવીશ. એવી મારી દ્રઢ...”

વાક્ય પૂરું થાય તે પહેલાં એ વાક્ય ગુરૂએ તોડી નાખ્યું અને કહ્યું: “લાઠ ગર્વ ન કર, જે થવાનું હશે તે થઈ રહેશે. હમણાં શું છે? હજી રાજમા જવા પછી બધી વાત છે ને? રાજમા જવ અને જે ઠીક લાગે તે કરો.”

હંસાએ ગુરૂએ વિનતિના રૂપમાં કહ્યું: “પ્રભુ, આપને પધારવું પડશે. આપને મારી જ્વાર કરવી પડશે. આપેજ આ વાતનો નિવેડો લાવવાનો છે.”

નાગલા બોલ્યો: “નિવેડો ખીજો કરો નહિ આવે.”

નાગલાની માતા ધણી ઉતાવળી થતી હતી, પણ એ સમજી ગઈ હતી કે આ બાજીમાં બનાવટ છે; એટલે કાંઈ પણ બોલતી ન હતી. નાગલાના શબ્દોનો પ્રતિધ્વનિ કરતાં હંસાએ જણાવ્યું:

“હું આ વાત સ્વીકારવા તૈયાર છું, પણ તમને યાદ છે ને?”

“શું?”

“પેલી ખેડુતકન્યા સાથે વીરમદેવને અખાડામાં ઉતરવાનું. જો એ અખાડામાં આવે અને ખેડુતકન્યાને હરાવે તો મને વાંધો નથી. હું વીરમદેવને વરીશ.”

ગુરૂ આ શબ્દો સાંભળતાં ધણીજ ચકિત થયા. હંસા શું બોલે છે? એક સ્ત્રી લગ્ન માટે વચનથી બંધાયા પછી, હૃદયની આપલે કર્યા પછી આવા શબ્દો ઉચ્ચારે એથી પોતાને ધણીજ દુઃખ લાગ્યું. આથી પોતે બોલ્યા:

“હંસા, આ અનર્થ થાય છે.”

હંસા થથરી અને ગુરૂજને નમીને પુછવા લાગી: “ક્રમ?”

“તારા શબ્દોમાં ધર્મનો દ્રોહ છે”

“ધર્મનો દ્રોહ ?”

“હા, ધાર કે વીરમહેવ ખેડુતકન્યાને જીતે તો ? તો પછી તારા પર અધિકાર કોનો ?”

સુરેખાને આ વાતથી ફરી ચટપટી લાગી. ખેડુતકન્યા હંસાજ હોય એવો ફરીથી ભ્રમ થયો. પણ ખેડુતકન્યા તો હંસાને પકડાવી તે વખતે સાથેજ હતી. એથી પોતાને મુંઝવણ થવા લાગી કે ખેડુતકન્યા કોણ છે? એ શા માટે વીરમહેવ સાથે યુધ્ધની માગણી કરે છે? અને એના હારવા જીતવા તરફ હંસા આટલો બધો આધાર શા માટે રાખે છે ? સુરેખા સમજી, પણ સમજ્યું ફાક. સુરેખાની સમજમાં એ વાત ન ઉતરી કે પોતે શું સમજી. એ વાત સમજી શકાય એવી ન હતી. મુંઝવણમાં તે શું સમજાય ?

વીરમહેવ સાથેના અખાડાની વાત થતાં ગુરૂજને જે શબ્દો કહ્યા તે શબ્દોથી તો નાગલા પણ વિમાસણમાં પડ્યો, અને તેણે પુછ્યું:

“ગુરૂદેવ, આપ આમ ક્રમ બોલો છો ? એમાં ધર્મદ્રોહ શાનો?”

ગુરૂજ સમજ્યા કે ભેદ ખુલ્યો પણ વાતને પલટો ખવરાવી પોતે કહેવા લાગ્યા:

“ભાઈ, જલીમસિંહને તેં પકડ્યો છે. થયેલી શરત પ્રમાણે હંસા-કુમારીનાં લગ્ન તારી સાથેજ થવાં જોઈએ. હંસાના પણ એજ મનોરથ છે. જીતયે વીરમહેવને વરવાની વાત એના માટે ઘટિત નથી. એજ વાત નિશ્ચિત છે કે હંસા પર ખરો અધિકાર તારો છે.”

“હું મારો અધિકાર ઉઠાવી લઉં છું, એ અધિકાર વીરમહેવને આપું છું,”

“ ગાંડા, તું અધિકાર નથી આપતો; તારી સ્ત્રી આપે છે. પછી પસ્તાઈશ.”

“ એમાં પસ્તાવાનું શું છે ? હું મારો બોલ ફેરવવાનો નથી.”

“ તું તો શું, મહીના મહાતાતને પણ બોલ ફેરવવો પડ્યો છે. સમય આવવા દે, તુંજ કહેશે કે હંસા પર ખરો અધિકાર તારો છે.”

મકરણ ૩૮ મું.

—:૦:—

ગુરુની સમજાવટ

—:૦:—

નાગભા પોતાના બોળપણમાંજ બોલતો હતો; પોતાની સ્ત્રી વીરમદેવને આપવા તકરાર કરતો હતો.

નાગભાના સવાલ જવાબથી સુરેખા પાછી વિચારમુદ થઈ. સમજી અને ન સમજી છતાં ખેડુતકન્યાનું ધ્યાન પોતે ભૂલી નહિ.

આ વાતનું પરિણામ રસ્તામાં તો કંઈ ન આવ્યું અને બધાં મંદિરમાંથી વીરમદેવના રાજ તરફ જવાને તૈયાર થયાં.

મંદિરના સમાગમથી સુરેખા અને ગુરુજી વચ્ચે કાંઈકે પરિચય થયો હતો. સુરેખા મનથી તો ગુરુજીને બાંધી હતી, પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવ થતાં બહુ આનંદ થયો.

રસ્તામાં કાંઈ વિદ્ય આવી નહિ અને બધાં રાજધાનીમાં આવ્યાં. વીરમદેવને ખબર થઈ કે હંસાકુંવરી આવી છે. એ સમાચાર મળતાં પોતે પુલાયો અને મગરીમાં મૂકે તાવ દેવા લાગ્યો.

હંસાને દરબારી મહેલમાં ઉતારો આપવામાં આવ્યો અને ગુરુજીને પણ હંસાની સાથેજ રહેવાનું થયું. નાગભા, એની માતા અને સુરેખા

પોતાને મહેલે ગયાં. પણ મહેલે જતી વેળા હંસાએ નાગલાની માતાને સૂચના કરી કે ‘જે જે ભેદ ખુલ્લો ન થાય. જે ભેદ ખુલ્લો થશે તો પરિણામ વિપરીત આવશે.’

નાગલાની માએ હંસાને આશ્વાસન આપ્યું. બીજે દિવસે વીરમહેવ નાગલાને મળ્યો અને પુછ્યું: “હવે લગ્નની શી વાર છે ?”

“કશી વાર નથી. તમો કહો ત્યારે આ કામ આપણે ઉકેલી લઇએ.”

વીરમહેવે કહ્યું: “ગુરુદેવ આવ્યા છે તો એમનાજ હાથે આ કાર્ય થાય એમ હું ધ્વિષ્ટું છું. એ જેવી સલાહ આપે તે રીતે આપણે વર્તીએ.”

“મને કાંઈ વાધો નથી. પણ એક વાત હું તમારી પાસે માગી લઉં છું.”

“તે શી ?”

“મારા લાઇને હવે છુટો કરવો જોઇએ.”

“એ પણ થઇ જશે.”

થોડી બીજી ત્રીજી વાત થઇ અને વીરમહેવ ત્યાંથી છુટો પડ્યો. છુટો પડી તરતજ પોતાના વિશ્વાસુ સેવકગણને મળ્યો અને વાત પુછી કે “જલ્દીમસિંહને મુક્ત કરવા માટે તમારી શી સલાહ છે ?”

સેવકગણમાંથી એક જણે ઉત્તર આપ્યો: “શું આપ એને છોડવાના વિચાર પર આવ્યા છો ?”

“કેમ, એમાં કાંઈ વાધો છે ?”

“હા. એક તો જલ્દીમસિંહ પોતે અને બીજો એનો લાઇ નાગસિંહ. આપને નથી લાગતું કે એ બંને આપના શત્રુ છે ?”

વીરમહેવ વિચારમાં પડી ગયો. સરદારોએ વીરમહેવને વધારે ભડકાવવાની બાજી રચી. એક સરદાર બોલ્યો:

“નાગલાએ દરબારમાં તમારું કેવું અપમાન કર્યું છે ?”

વીરમદેવને આગલા દિવસની યાદ થઈ. નાગલા તરફ કાંઈક અભાવ હતો અને હમણાંની વાતચીતથી એ અભાવ અનાદરમાં ફેરવાઈ ગયો.

આ ઘટના બનતી હતી જ્યારે ગુરૂદેવ અને હંસા જુદીજ વાત કરતા હતા. ગુરૂજીએ પુછ્યું:

“હંસા, આ તું શું કરી રહી છે?”

“મેં કાંઈ ક્યું નથી.”

“ત્યારે ?”

“જે કાંઈ થયું છે તે અનાયાસે થયું છે. થોડો દોષ મારો છે. થોડો દોષ મારા પિતાનો છે, થોડો દોષ સંયોગનો છે.”

“પણ થયું કેવી રીતે?”

“આ વાત આપના જાણવામાં આવી છે કે હું ટારાને પકડનારો મારો સ્વામી થાય?”

“હા, પછી?”

“આજ અહીં સુધી આવી છે. હવે પાર ઉતારવાનું કામ આપનું છે. જો વીરમદેવ મારી સામે અખાડામાં ઉતરે તો હું એને બરાબર તસ્વારનું પાણી બતાવું.”

હંસા બોલતી બોલતી ઉશ્કેરાઈ ગઈ. ગુરૂજીએ તેને શાંત પાડી કહ્યું:

“હંસા, અખાડાની વાત અત્યારે કરવી નકામી છે.”

“એમ કેમ?”

“આ રાજ વીરમદેવનું છે. નાગલા વીરમદેવના પક્ષમાં છે. જો તું પ્રગટ થઈને કહેશે કે હુંજ બેદુતકન્યા છું, તો નાગલા પર આક્રમણ આવશે. તારી અખાડાની માગણી કાંઈ નહિ સ્વીકારે અને પરિણામ મેં કહ્યું તે આવશે.”

“આપનું પણ એ નહિ માને?”

“કાંઈ કહેવાય નહીં.”

“ત્યારે હવે હું શું કરું?”

“તે હું શું કહી શકું ? પણ તું ધારે છે એમ કરવા જતાં તો કાંઈ બળવાનું નથી.”

ગુરૂદેવના શબ્દો સાંભળતા હંસા હારી ગઇ.

ગુરૂજી હંસાનો ચહેરો જોતા હતા. ચહેરો જોતા અને સાથે ઉંડાણથી વિચાર પણ કરતા. થોડીવાર વિચાર કરી ગુરૂજીએ પ્રશ્ન કર્યો :

“સુરેખાનાં લગ્ન ક્યારે થયાં ?

“એ હું જાણતી નથી.”

“નાગભાને શું તારું જાનજ નથી ? તારી યાદજ નથી ? તારા તરફ પ્રેમ પણ નથી ?”

“મારા તરફ કશું નથી, પણ ખેડુતકન્યા તરફ બધું છે.”

“તને તે ક્યાં મળ્યો ?”

“હું હુંટારાને પકડવામાં સાથે હતી.”

“સાથે હતી છતાં તને જાણખી નહિ ?”

“ના, હું એજ ખેડુતકન્યાના પોશાકમાં હતી. મને જલીમસિંહે કેદ કરી હતી. મારા પતિએ મને છોડાવી, જલીમસિંહને કેદ કર્યા. અને એજ સમયમાં જંગલમાં મને બધી વાત કરી હતી. ખેડુતકન્યા સાથે લગ્ન કરવા તે રાજી છે, તૈયાર છે. સુરેખા પણ રાજી છે. મારા રાજમાં ખેડુતકન્યાના વેશમાં મેં સુરેખાને તાવી છે. સુરેખાનું હૃદય ખેડુતકન્યા હિપર કેવું છે એ મેં બરાબર જોઇ લીધું છે.”

ગુરૂજીએ આ વાત સાંભળી અને કાંઈક આશાભર્યાં નયનથી બોલ્યા : “હીક, આ વાતની વીરમદેવને ખબર છે કે નહિ ?”

“એ હું જાણતી નથી. પણ આ વાતમાં એ કાંઈ વિધ નાખે એમ મને લાગતું નથી.”

“છતાં આ વાતનો ખરો ભેદ જાણવા માટે નાગભાને મળવું જોઇ એ. હું એને મળાને પછી બધી ગોઠવણ કરીશ.”

“આપણે ફાવીશું તો ખરા ને?”

“મને લાગે છે કે ફાવીશું ખરા, પણ સંજોગ અથવા અટપટા છે.”

આ વાત ચાલતી હતી, ત્યાં નાગભા આવ્યો અને ગુરૂજને નમીને બોલ્યો:

“દેવ, હવે લગ્ન માટે આપતું શું ધારવું છે?”

“કાનાં ? તારાં લગ્ન?”

“મારાં નહિ, મારાં તો લગ્ન થયાં. વારે વારે મારાં લગ્ન હોય ? આ તો વીરમદેવની વાત કરે છું.”

“વીરમદેવની વાત પછી; તું તારી કર ને. તારાં લગ્ન થયાં તો ભલે થયાં, એકવાર ફરીથી.”

“ફરીથી ? ફરીથી લગ્ન થાય ?”

“કેમ ? એક વારમાંજ કંટાળી ગયો ? જ્યારે એક વારજ લગ્ન કરવાનાં હતાં, તો જેની સાથે કરવાં જોઈએ, તેની સાથે લગ્ન કેમ ન કર્યાં ?”

નાગભા ચમક્યો. ખેડુતકન્યાની તો તેને યાદ જ ન હતી. એટલે ગુરૂજના શબ્દો જરા ખુંચ્યા પણ ખરા અને તે ઉત્તર આપતાં બોલ્યો:

“મારાં લગ્ન કાની સાથે કરવાનાં હતાં ?”

“એ તું જાણે ? તેં કાઈને વચન આપ્યું હશે !”

હંસા આ વાત સાંભળતી હતી. નાગભા શો ઉત્તર આપે તે જાણવા માટે કાન અને હૃદય બંને આતુર હતાં. નાગભા કહેવા લાગ્યો:

“મને યાદ નથી આવતું. આપ જાણતા હો તો બતાવો.” ગુરૂજએ નાગભા તરફ એક કડક નજર કરી અને કહ્યું:

“નાગુ, મારો આશ્રમ યાદ આવે છે ? અખાડો યાદ આવે છે ? પેલી ખેડુતકન્યા સાંભરે છે ?”

ખેડુતકન્યાનું નામ સાંભળતાં નાગભાનાં રૂવેરૂવાં નાચવા લાગ્યાં, તરતજ બે હાથ જોડી ગુરૂજને કહેવા લાગ્યો:

“ દેવ, ક્ષમા કરો. હું લગ્ન કરવા તૈયાર છું.”

“ કહે, ક્યારે લગ્ન કરે છે ?”

“ આપ આજ્ઞા આપો ત્યારે.”

“ વીરમદેવની પહેલાં તારાં લગ્ન થવાં જોઈએ.”

“ એ કેમ બને ? દેવ, એ ખેડુતકન્યા છે. એને ક્યાં શોધવા જવું ?”

“ એ તો મારા આશ્રમમાં જ છે; હમણાં કહે તો હમણાં ખોલાવું.”

“ શું તે આપના આશ્રમમાં છે ?”

“ હા, અને તારાં વર્તનની આંસુ સાથે ફરિયાદ કરે છે.”

“ પણ એ ફરિયાદ કરે એવું કશું મેં ક્યું નથી.”

“ કશું ક્યું નથી ? તું લગ્ન કરી રંગરાગ કરે, આનંદ ઉડાવે અને પાછો કહે છે કે મેં ફરિયાદ કરવા જેવું કશું ક્યું નથી. વાહરે વાહ !” નાગલા ન બોલ્યો.

ગુરૂજીએ પ્રશ્ન કર્યો :

“ તારી માતા જીવે છે ?”

“ એ કેવો પ્રશ્ન કરો છો, પ્રભુ ?”

“ મારા પ્રશ્નની વાત પછી, હું ઉત્તર આપ.”

“ જીવે તો છે.”

“ શા માટે જીવે છે, જાણે છે ?”

“ શા માટે ?”

“ તારાં લગ્નનો ઉત્સવ જોવા, એ મંગળ સમય જોઈ આંખો તૂસ કરવા; અને એ પહેલાં તો તું તારાં લગ્ન કરીને બેસા છે. નાગલા, તું વીર છે, તેટલોજ નાદાન છે.”

“ માટે અપરાધની ક્ષમાને યોગ્ય છું.”

“ ક્ષમા એક રીતે મળે.”

“ કય રીતે ?”

“લગ્ન કરે તો.”

“મારી ક્યાં ના છે? આપ બેડુતકન્યાને બોલાવો અને લગ્નની તૈયારી કરો. હું પણ તૈયાર છું.”

“વાર, જા, આ વાત તારી માતાને કર અને પાછો મને ત્વરાથી આવી સમાચાર આપ.”

નાગલા મસ્તકે નમાવી વિદાય થયો. ગુરુજીએ હંસાને કહ્યું:
“કેમ, બેન, હવે તો રાજી ને?”

“આમ તો મને પણ આવડતું હતું.”

“તો પછી?”

“પછીની વાત ધણીજ વિપરીત છે. વળી સુરેખા પણ આ વાતમાં વિધન રૂપ થશે.”

“સુરેખા તો રાજી છે ને?”

“રાજી છે, પણ એ મારો ભેદ જાણવા માગે છે; હું ભેદ છુપાવવા માગું છું.”

ગુરુજીની મુખાકૃતિ ગંભીર થઈ. ગુરુજી ફરીથી તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યા, કાંઈક માર્ગ મળ્યો અને બોલ્યા:

“દીકરી, એક વાત મને સ્પષ્ટ છે.”

“શી?”

“જેમ સુરેખા વીરમદેવની બેન છે, તેમ, તને પણ પોતાની બેન કહે તો?”

“પણ બેન કહે કેવી રીતે?”

“જો હું મારાથી થાય તે કરી ખતાણું છું અને વીરમદેવ તને બેન કહે એવો નીવેડો લાવું છું.”

હંસા આ ઉલ્લેખ સાંભળીને મૌન રહી. આખો દિવસ ગયો. ખીજો દિવસે ગુરુદેવે વીરમદેવને મળવા જવાનું નક્કી કર્યું. વીરમદેવના મનમાં લગ્નની ધણી ઉતાવળ હતી.

પોતાની આતુરતાનો અંત લાવવા વીરમદેવે ગુરૂજીને મળવાની ઇચ્છા કરી. મળવા જવાનો વિવેક ભૂતીને પોતે ગુરૂજીને મળવા બોલાવ્યા.

ગુરૂજી આવ્યા. વીરમદેવે આસન આપ્યું અને આડીઅવળી વાત કરીને પોતાનો પ્રશ્ન રજુ કર્યો :

“દેવ, મારા લગનનું મુહૂર્ત આપો.”

“હું જ્ઞેશી નથી.”

“પણ આપ કહો તે દિવસે લગન કરવાં એમ મેં નક્કી કર્યું છે.”

“પણ એક વાત મારે તને કહેવાની છે.”

“શી ?”

“નાગજાનાં લગનની ?”

“નાગજાનાં લગનની ? નાગજાનાં લગન કાતી સાથે ?”

ગુરૂજીએ વીરમદેવને ધીરજ દીધી અને કહ્યું :

“હંનાકુમરી પર ખરો અવિકાર કાતો છે ?”

“કાતો છે ?”

“તુંજ વિચાર કર, છતાં એ વાત જવા દે. આપણે રાજકુંવરીને સમજાવી લઈશું. પણ નાગજાનાં લગન પેલી ખેડુતકન્યા સાથે થવાનાં છે તેનું કેમ ?”

વીરમદેવને આગળની વાત યાદ આવી. સુરેખાનાં લગન વખતે આ વાત નીકળી હતી, એ પોતે જણ્યો હતો; એટલે તરતજ ગુરૂજી સાથે સમ્મત થયો અને કહેવા લાગ્યો :

“એ લગન કરી આપવામા મને કશો વાધો નથી. મારાં લગન થયા પછી એનાં લગન જલે થાય.”

“નરિ, એમ નહિ થાય.”

“કેમ ?”

“ખેડુતકન્યા અને હંસા બેનપણી છે, એટલે હંસાએ એને વચન આપ્યું છે કે ખેડુતકન્યાનાં લગન થયા પહેલાં એ લગન નહિ કરે.”

“આ એક નવી વાત નીકળી.”

“નવી નથી; જુની છે. વળી ખેડુતકન્યા પણ તારી બેન જ કહેવાય ને ?”

“હા, મારી બેન તો ખરી જ.”

“પછી બેનનાં કન્યાદાન પહેલાં તારાં લગ્ન થાય ?”

વીરમદેવે લગ્નની અનુમતિ આપી અને નાગમાનાં અને ખેડુત-
કન્યાનાં લગ્ન નક્કી થયાં. વીરમદેવ પોતે જ ખેડુતકન્યાને પોતાની બેન
ગણી કન્યાદાન દેવાનો હતો.

પ્રકરણ ૩૯ મું.

લગ્ન કે મૃત્યુ ?

વીરમદેવને એ તો ખચર જ ન હતી કે તે ખેડુતકન્યા કાણ છે;
તેથી પોતે વાંધો ન લીધો.

ગુરજી વીરમદેવ પાસેથી વચન લખને ગયા, જઈને હંસાકુમારીને
મળ્યા. હંસા રાજ થઈ. બીજી તરફ નાગલાને બોલાવ્યો. ગુરજીએ કહ્યું:

“નાચ, તારાં લગ્ન નક્કી થયાં છે.”

“આપની આજ્ઞા હું મસ્તકે ચઢાવું છું.”

“તો હવે તૈયાર થઈ જા.”

“એમાં તયાર થવાનું શું છે? ખેડુતકન્યાને લાવો, હસ્તમેળાપ
કરાવો કે પત્યું.”

ગુરજીએ કહ્યું: “ગાંડા, હસ્તમેળાપ કરાવતાં તો કંઈક વીતકો
વીતશે.”

“ દેવ, ખેડુતકન્યા ક્યાં છે ? ”

“ એ આવી ગઇ છે. ”

“ પણ છે ક્યાં ? ”

“ તેથી તારે શું કામ છે ? ”

“ મારે એને મળવું છે. ”

“ હવે મળવાની વાત ખોટી. ”

“ ખોટી કેમ ? ”

“ હવે એ પીડીભરી છે. પીડીભરી કન્યાને મળી ન શકાય, માટે લગ્ન થયા પછી મળજે, સમજ્યો ? હાલ તુરત તું જા; તારી માતાને કહેજે કે, ‘ ગુરૂજીએ બોલાવ્યાં છે. ’ ”

નાગલા પ્રજ્ઞામ કરી પોતાની માતા પાસે આવ્યો. માતાને ગુરૂજીનો સંદેશો કહ્યો. નાગલાની મા તરતજ ઉઠી અને ગુરૂજી પાસે આવી. હંસા પણ ત્યાં જ હતી. ત્રણેની ત્રિપુટી થમ. ગુરૂજીએ મંદ હાસ્યથી કહ્યું:

“ માતા, નાગલાનાં લગ્ન થાય છે. ”

મા બોલી: “ કાની સાથે ? ”

“ જેની સાથે તમારો બાળક પ્રથમ પ્રેમથી જોડાયો છે તેની સાથે; આ રાજકુંવરી સાથે, આ ખેડુતકન્યા સાથે. ”

નાગલાની મા ચમકી, થરથરી અને બોલી: “ આ લગ્ન થશે ? ”

“ ન થવાનું કારણ ? ”

“ કારણ તો દ્રષ્ટિસમીપ છે. રાજકુંવરી વીરમદેવ માટે છે. ”

“ પણ એ વીરમદેવને વરી નથી, વરી છે તમારા બાળક નાગલાને. એકને વરેલી કન્યા બીજાને પરણી શકે ? ”

“ નહિ, પણ આ લમમાં મહા અનર્થ છુપાયો છે. મને લાગે છે કે આ લગ્નથી ન થવાનું થશે. ”

હંસાના મનોબાવ તેજ થતા હતા. ગુરૂજી આ વાક્યો સાંભળીને બોલ્યા:

“માતા, ન થવાનું તો હમણું થઈ રહ્યું છે. આપણે તો જે થવાનું હોય તે કરવાનું છે. કહો, આ બાળા નાગભા સાથે પ્રેમથી જોડાઈ નથી?”

“જોડાઈ છે.”

“પછી તમે એને બીજા સાથે પરણાવવા રાજી છો ? કાની સાથે એનાં લગ્ન કરવાં જોઈએ, તે તમે શું નથી જાણી શકતા ?”

“જાણી શકું છું.”

“પછી અનર્થ થવાથી કે ન થવાથી આ માટે કશું છે ?”

“પણ તેથી.....”

હંસા બોલી: “તેથી શું ? કહો, તમારી શી ઇચ્છા છે ? હું કોણ છું ? જાણો છો ને ? ખેડુતકન્યા નથી, ક્ષાત્રયાણી છું, એક ટેકાલી છું, વરી તેને જ વરવાની છું. તમારામાં શક્તિ ન હોય તો કાંઈ નહિ, મને માફ કર્યા પાર ઉતારના આવડે છે.”

ગુરુજીએ હંસા સામું જોયું અને કહ્યું: “એન, ઉશ્કેરાવાની કશી જરૂર નથી. આજ દિવસ સુધી તે બધું કરી બતાવ્યું છે, અને હજી પણ કરી બતાવવાનો સમય આવે છે.”

ગુરુજીએ નાગભાની માતાને કહ્યું:

“માતા, તમેને હંસાનો વિચાર નથી આવતો ?”

“આવે છે ?”

“શું આવે છે ?”

“એ બાળા વીરબાળા છે.”

“નહિ, માત્ર વીરબાળા જ નથી; એ બાળા એક સહનશીલતાની ભૂતિ છે. સહન કરવામાં એના જેવી બીજી ભાગ્યેજ હશે.”

“એણે શું સહન કર્યું ?”

“એ વાત સાંભળવી છે તે સાંભળો. નાગભાનાં લગ્ન સુરેખા સાથે થયાં, નાગભા પોતાના પ્રેમમાં એક પગલું પાછળ હટ્યો; છતાં એ વાતનો અ બાળાએ વિચાર પણ કર્યો નથી. વીરમદેવ પાસે અમાધ

ધનસંપત્તિ છે, પતિ ખીજીને પરણ્યો છે, છતાં એ અગાધ ધન સંપત્તિને આ બાળાએ તજી છે.”

“એમાં જ એનું ગૌરવ છે.”

“એ તો હું પણ કહું છું કે એમાં જ એનું ગૌરવ છે. હવે આપણું ગૌરવ શામાં છે એ આપણે જાણવું રહ્યું છે.”

નાગલાની માતાએ કહ્યું: “દેવ, આપે તો રાજકુંવરીને મહા સહનશીલ બતાવી, વાત તો ગૌરવની લાવ્યા. આમાં સહનશીલતા મને તો દેખાતી નથી.”

“હજી સહનશીલતા જોવી છે ?”

“બતાવો તો જોવી છે.”

“જુઓ, લગ્ન થયા પછી નાગલા અને સુરેખા સળેડે હંસાને મળવા ગયાં છે. પતિ સાથે એક પ્રતિસ્પર્ધિની સ્ત્રીને જોઈ એવી કષ્ટ સ્ત્રી છે કે જે શાંત રહે, સહન કરે ? એ બધું વિસ્તારથી કહેવાનો સમય નથી. થોડામાં એટલું જ કે હંસાએ એવા સમયમાં પોતાનું પોતાપણું જાળવી રાખ્યું છે, ચતુરાઈથી જાળવ્યું છે.”

“પણ પોતાના રાજમાં પોતે ખુલ્લી થઈ હોત તો?”

હંસા તરતજ ગરજી અને બોલી: “તો મહા વિપત્તિ આવત. મારા પિતાના રાજ ઉપર કદાચ કાળો ફેર વર્તત. એટલા માટે જ મેં આ બધી યુક્તિ કરી છે. પ્રથમ તો મને આ વાતની ખબર જ ન હતી. મારા પિતાએ હુંટારાને પકડવાનું ખીકું ફેરવ્યું અને પકડવાના પુરસ્કારમાં મને ધરી, ત્યારે જ હું સમજી, ત્યારે જ મને જરાતરા ખબર પડી; પણ તેમાંથી આ બધી વાતની ગુંચવણ ઉભી થઈ અને એ ગુંચવણ મેં મારા અનેક સુખના ભોગે અત્યાર સુધી નિભાવી રાખી છે.”

“પણ આમાં વિધન આવ્યું તો?”

“શાનું વિધન ?”

“લગ્નનું.”

“લગ્ન કોઈ અટકાવી શકે છે, પણ મરણ કોઈ અટકાવી શકે છે ? લગ્ન અટકે તો ભલે અટકે, લગ્નમાં વિધન આવે તો ભલે આવે, કોઈ મૃત્યુને અટકાવી શકતું નથી. લગ્નમાં વિધન આવશે; મૃત્યુમાં નહિ. જેમ મને હસતાં હસતાં આવું કાર્ય કરતાં આવડે છે; એવી જ રીતે હસતાં હસતાં મરતાં પણ આવડે છે. બધું કર્યું, કરી બતાવ્યું; હવે આ પણ કરીશ. મારા મરવા પછી.....”

“પણ તું મરવાનું નામ શા માટે લીએ છે?”

“લગ્ન અને મૃત્યુમાં વધારે ફેર નથી.”

“અત્યારે તત્વજ્ઞાનની કશી જરૂર નથી.”

આટલી વાતચીત પછી મૂળ મુદ્દાની વાત નીકળી. સુરેખાને આ વાતની ખબર થઈ છે કે નહિ એ પ્રશ્ન નીકળ્યો. હંસા ધીરી પડી ગઈ, આ વાત નીકળતાં તે બોલી:

“સુરેખા આ વાતમાં કાંઈને કાંઈ અડચણ લાવશે.”

નાગભાની માતા બોલી: “એમ શા ઉપરથી કહો છો?”

“આટલાજ ઉપરથી કે બેદુતકન્યાનાં લગ્ન વખતે તે રાજકુંવરી હંસાને હાજર રાખવાનું જણાવશે, હઠ લેશે અને એની હઠથી જરૂર અડચણ આવશે.”

“હા, એ વાત બનવા જોગ છે. એના માટે કાંઈ ગોઠવણ કરવી જોઈએ. જો ગોઠવણ નહિ થાય તો કદાચ....”

હંસા બોલી: “મારું મૃત્યુ થશે અને મૃત્યુ મને બહુજ ગમે છે.”

આ વાતને આગળ કેમ લાંબાવવી, કેવી રીતે. હંસાનાં લગ્ન કરવાં એ મુંઝવણમાં સર્વ પડ્યાં. ત્રિપુટીને એ એક જ વિચાર હતો. હંસાને કશી ચિંતા ન હતી. ચિંતા ન હોવાનું એક કારણ હતું. હંસા મરવા બેટલી ઉદાર થઈ ગઈ હતી. ગુરૂજની ધચ્છા જુદી જ હતી. એ તો નાગભા અને હંસાને સાથે જોવા અતિ આતુર હતા; પણ અત્યારે તો

માત્ર અથાગ વિચાર સિવાય બીજું કશું ન હતું. વિચારમાં ને વિચારમાં બધાં નિર્ણય કર્યા વગર છૂટાં પડ્યાં. નાગલાની માતા પોતાને સ્થાને ગઇ. ગુરુજી વિચારમાં હતા. હંસા હાથણી માફક મદમાં હતી. એની ચાલમાં ડોલન હતું, મદ હતો. મદ મરવાનો હતો. જે કાંઈ હતું તે મરવાની તૈયારીનું હતું. લોકામાં લગ્નની તૈયારી થવાની હતી.

હંસા મરવાની તૈયારી કરતી હતી. નાગલાની માતા નાગલા પાસે આવી. એને ધણો વિચાર હતો કે વાત પ્રગટ કરું, પણ કોઈ અદૃશ્ય શક્તિ એને એમ કરતી અટકાવતી હતી. નાગલા પાસે પોતે વાત ખુલ્લી કરવા જ આવી હતી; પણ વાત ખુલ્લી ન થઇ. વાત ખુલ્લી કરવા જતાં ચારે તરફથી જાણે અવદશાનો અંધકાર ઘેરાતો હોય એમ નાગલાની માતાને લાગ્યું. આથી પોતે વાત કરવાની હતી તે ન કરી શકી અને બીજી વાત ડીપાડી

“લાઇ, તારા લાઇનું શું થશે?”

“એને હું છોડાવીશ.”

“ક્યારે?”

“વીરમદેવનાં હંસાકુમારી સાથે લગ્ન થશે તેજ ધડીએ.”

“લગ્ન ન થયાં તો?”

“આ તું શું બોલે છે? લગ્ન ન થાય? માતા, જે લગ્ન ન થાય તો હું મારી તલ્વારનું પાણી બતાવીશ, સમગ્ર સંસારમાં વીરહાક વગાડીશ, લોહીની નદીઓ ચલાવીશ.”

“કોના માટે? તારા સાળા માટે? સાળા સાથે સગપણ; લાઇ સાથે કાંઈ નહિ!”

નાગલાનો ક્રોધ ઝાકળનાં જળ સમાન થઈ ગયો. લાઇ તરફ કાંઈક લાગણી થઇ. માતા બોલી:

“લાઇ, લાઇને છોડાવ.”

“આ કાર્યની પૂર્ણાકૃતિ પછી.”

“એમ કેમ ?”

“વીરમદેવ અને મારા વચ્ચે આવા અર્થની કાંઈક વાતચીત થઈ છે. આ તરફ લગ્ન થશે, આ તરફ લાઘને મુકિત મળશે.”

“તે પહેલાં ?”

“તે પહેલાં હું શું કરું ?”

“લાઘને છોડાવ.”

“કવી રીતે છોડાવું ?”

“તદ્વારનું પાણી ખતાવીને, વીરહાક કરીને. સંસારભરમાં લોહીની નદીઓ ચલાવનાર લાઘને માટે કાંઈ ન કરા શકે ? વિચરે જો. તું અને જાલીમસિંહ એકબે ઉદરમાં આજોડયા છો. જેવો તું છે, એવો જ એ છે.”

“શું હું અને એ બેઉ સરખા ?”

“મારી નજરમાં તો સરખા.”

“એ લુંટારો છે.”

“લુંટારો છે, પણ મારો તો બાળક.”

“એવો બાળક શા કામનો ?”

“લાઘ, એ તો માતાના હૃદયને પુછવાનું રહ્યું. માતા બાળકના અવગુણ સામું નથી જોતી.”

નાગલાને માતાના શબ્દોની કદર થઈ કે નહિ તે એના ચહેરા પરથી સમજી શકાય તેમ ન હતું.

તેજ સાંજના રાજમહેલમાં એક પ્રકારનો ઉત્સવ શરૂ થયો. નાગલાનાં લગ્નની વાત પ્રકટ થઈ અને પવન વેગે આખા રાજમાં પથરાઈ ગઈ. લગ્નની દાંડીઓ પડવા લાગી, વાજાંત્રો વાગવા લાગ્યાં. વીરમદેવના મનમાં પણ ઉત્સાહ હતો.

નાગલાના દિલમાં દિલગીરી હતી. માતાની મમતાએ તેને કાયર કર્યો હતો. લાઘને છોડાવવાનાં સ્વપ્નાં આવતાં હતાં. એક તરફ લગ્નની વધાઈ હતી, બીજી તરફ લાઘને છોડાવવાની ચિંતા હતી.

હંસાના વિચારો જુદાજ હતા. એ જાણતી હતી કે, મારા લગ્ન નિર્વિદ્ધે થાય એ બનવાજોગ નથી; એટલે લગ્ન સાથે પોતે મરવાની પણ તૈયારી કરતી હતી. જોષ્ટએ, હવે શું થાય છે, હંસાનું લગ્ન કે મૃત્યુ?

મકરણ ૪૦ મું.

લગ્ન.

સુરેખા અચાનક બિમાર પડી ગઈ. બિમારી એવી હતી કે કાળની સામે જ લડાઈ જેવું હતું. એ બનાવ પણ નાગલાના આનંદને હુંડવા પૂરતો હતો. સુરેખાની બિમારી હંસા માટે આશીર્વાદ સમાન હતી. સુરેખા લગ્નમાં હાજર હોય તો ન થવાનું થાય તેમ હતું. ન થવાનું થતું અઠકે એટલા માટે જ જાણે સુરેખા બિમાર થઈ ગઈ હતી. હંસા સાટે શુકન સારાં હતાં.

રાજમાં હાહાકાર હતો. વીરમદેવને બેનની ચિંતા ઓછી હતી. હંસાની તે માર્ગપ્રતીક્ષા કરતો. હંસાને મેળવવાના તેનાં મનોરથો હતા.

હંસા ખેડુતના પોશાકમાં સજ્જ હતી. તેનાં લગ્નનો મંડપ અતિ સુંદર રીતે બાંધવામાં આવ્યો હતો. વીરમદેવે તેમાં કયાશ ન હોતી કરી. આ લગ્નમાં ધામધૂમ પૂરી હતી. આખા રાજ્યે લગ્નમાં ભાગ લીધે હતો. નાગલાના મનમાં આનંદ ન હતો; પણ ખેડુતકન્યાનું નામ આનંદને સતેજ કરી દેતું.

સમય આવ્યો. નાગલા વરરાજા બની મંડપમાં આવ્યો. સામે જ અમિકુંડ હતો. હોમહવન થતાં હતાં. હંસા ખેડુતકન્યાના પોશાકમાં જ

લગ્નમંડપમાં આવી હતી. સુરેખા અસાધ્ય હતી. હંસાને કશી હરકત નડે એવું ન હતું. હંસાનાં લગ્ન અતિ આનંદથી પૂરાં થવાનાં હતાં, હંસાનું અંતર ન હતું, અગ્નિકુંડ હતો; લગ્નમંડપમાં બળતા અગ્નિકુંડ જેવો જ. એ બળુતી કે પાછળ પરિણામ વિષ-રીત છે.

નાગલા એકલો જ હતો. વીરમહેવનું રાજ હતું. સમય આવતાં રાજ સાથે જ લડવાનો વારો હતો, પણ હમણું તો લગ્ન હતાં;

લગ્નમંડપમાં વરવહુને બેસાડવામાં આવ્યાં. કુળગૃહનું કામ ન હતું; ગૃહજી હતા. એમણે આશીષના શ્લોકો કહ્યાં; સપ્તપદી પૂરી કરી. બંને નરનારીનાં બંધનથી બેઠાયાં. વીરમહેવે બંનેનો હસ્તમેળાપ કરાવ્યો. લગ્ન પૂરાં થયાં. નાગલા અને હંસા પોતાના મહેલમાં ગયાં મહેલમાં ચમત્કાર થયો. લગભગ આખી રાત પૂરી થઈ હતી. ધીરેધીરે બંને શાંતિ પથરાતી હતી. મહેલમાં આ દંપતિ હજી વાતચીત કરતાં હતાં, હંસા હજી બેકૂતના પોશાકમાં હતી, એટલામાં રાજદાસીએ કહ્યું:

“બા, તમેને કાંઈ સ્ત્રી મળવા આવી છે.”

“કાણુ છે તે?”

“તે હું નથી બળુતી.”

“અત્યારે મળવાનું કારણ?”

નાગલા ચમક્યો, વિચારમાં પડ્યો, દાસીને કહ્યું:

“જા પુછ કે તું કાણુ છે અને અત્યારે શામાટે આવી છે?”

દાસી મહેલની બહાર ગઈ. હંસા તો વિચારમાં લીન હતી. એટલામાં દાસીએ આવી ઉત્તર આપ્યો:

“સરદાર, એ બાઈ કહે છે કે મારું નામ હંસા છે । હું સરદારને મળવા આવી છું.”

“હંસા છું,” આ શબ્દો સાંભળતાં હંસા તો સ્તબ્ધ થઇ. હંસા પોતે હતી, પછી ખીજી હંસા ક્યાંથી આવી? દાસીએ વધારે ખુલાસો કરતાં કહ્યું:

“એણે એમ પણ કહ્યું છે કે બેકુતકન્યા મને ફસાવીને ગઇ છે. મારે એનાથી બદલો લેવો છે. નાગભા મારો પતિ છે. મારા પતિ સાથે લગ્ન કરવાનો એને કશો હક્ક નથી.” હંસા હામ હારી ગઇ. નાગભાની આંખમાં તેજ આવ્યું. તે બોલ્યો:

“જા, એ રાજકન્યાને કહે કે અત્યારે તારી સાથે અવાય તેમ નથી.”

રાજદાસી પાછળ ફરી. દાસીનો તો માત્ર પોશાકજ હતો. પોશાકમાં તે ડાઇ જીવીજ હતી. હંસા લગ્નના આનંદમાં હતી. રાજદાસી તરફ એની દૃષ્ટિ ગઈ ન હતી. નાગભાને તો એ રાજદાસી ટાણુ છે એ ઓળખવાની પણ આવશ્યકતા ક્યાં હતી? અને રાજદાસીએ પણ રાજદાસીનો વેશ એવો લીધો હતો કે તેણે પોતાનો ચહેરો જ બદલી નાખ્યો હતો. એ ઓળખાતી ન હતી. વાતચીત પૂરી થતાં દાસી જરા દરબન પાસે આવી પોતાનો પોશાક ફેરવી નાખ્યો. અને સામે આવીને હસવા લાગી. નાગભા આ સ્ત્રીને જોઈને મૂઠજ થઇ ગયો અને આતુરતાથી બોલ્યો:

“કાણુ, તું, તું?”

“હા, હું, હું.”

“તું તો જિભાર હતી ને?”

“હું જિભાર હતી, પણ જીદા કારણથી હતી.”

“જીદા કારણથી એટલે?”

“એ વાત પછી. પહેલાં હંસાકુમારીને મળા.”

હંસા ન સમજી કે આ શું થાય છે. એ કરગરતા આવાળે બોલી:

“સુરેખા બેન !”

વાંચનાર એ રાજદાસી ન હતી; સુરેખા હતી. તે બિમાર હતી જ નહિ, બિમાર થવા ફક્ત હોગ કેરો હતો. હોગ કરવાનું કારણ એજ કે લગ્ન નિર્વિદ્ધે થઈ જાય. સુરેખા હંસાને બરાબર ઝોળખી ગઈ હતી. અને ઝોળખ્યા પછી વીરમહેવ સાથે એનાં લગ્ન થાયજ કેવી રીતે? એટલે પોતે આવી રમત આદરી રહી હતી. હંસા મગરૂર હતી કે હુંજ રમત જાણુ છું. સુરેખાએ મગરૂરીને માટીમાં મેળવી અને સિધ્ધ કરી બતાવ્યું કે રમત રમતાં સહુને આવડે છે. હંસાનો શબ્દ નીકળતાં તે બોલી:

“એન, આજે મારાં ધન્ય જાગ્ય છે. તમને જોઈ હું અતિ આનંદ પામી છું; પણ હવે તમે રાજકુંવરીને મળો, એ શું કહે છે તે સાંભળો. તમે એને બતાવી છે, દેસાવી છે. એ ઉત્તર માગવા આવી છે. એને ઉત્તર આપો.”

હંસા નીચું જોઈ ગઈ. સુરેખા બોલી: “આ લગ્નથી મહા ચિન્તા-કારક સમય આવશે.”

નાગલાએ તરતજ કહ્યું: “સમય આવશે, તો મારી તસ્વાર છે.”

સુરેખા ઝુકી ગઈ અને બોલી: “તમારી તસ્વાર હોય તો હ્યો પહેલી મારા મસ્તકે મૂકો અને મારો, મારો અંત લાવો. પછી તમારી તસ્વારને ચલાવજો.”

“શું હું તારા પર તસ્વાર ચલાવું? શું હું કાયર છું?”

“કાયર નથી, વીર છો; માટેજ કહું છું.”

“તું શું કહે છે તે મારાથી સમજી શકાતું નથી.”

“તમે નથી સમજતા એજ દુર્ભાગ્ય છે. મારી બેનને પુછો. એ બધું સમજે છે. સમજવા છતાં આવું પરિણામ છે!”

“આ પરિણામ શું ઉચિત નથી? એ મને વરી ચૂકી હતી, આની સાથે લગ્ન થયાં તે શું તને ખુચે છે?”

“મને એકને જ નહિ, એમને પણ ખુચતાં હશે.”

“તું એની વાત ક્યાં કરે છે ? તારી જ વાત કરને ? તને આ લગ્ન ખુંચતાં હશે, પણ સુરેખા, તારે એ વાત ભૂલવાની નથી કે એ ખેડુતકન્યા સાથે લગ્ન કરવાને મેં પ્રથમ જ છૂટ લીધી હતી.”

“હા, એ હું જાણું છું.”

“પછી ?”

“તમે ખેડુતકન્યા સાથે લગ્ન કરો એમાં મને વાધો નથી.”

“ત્યારે મેં આ કોની સાથે લગ્ન કર્યાં છે કે તું વાધો લે છે.”

“તે લગ્ન કરનારીને પુછો. એ પોતે જ ખુલાસો કરે તે મને માન્ય છે. કહો ખેન, તમે કાણ છો ? ખેડુતકન્યા છો કે રાજકુવરી છો ?”

નાગલા નમક્યો. તે ન સમજ્યો કે આ શા શબ્દો નીકળ્યા. નાગલા તો સુરખ અને હંસાને ટીકાટીકાતે જોવા લાગ્યો. હંસાથી ઉત્તર ન આપી શક્યો.

સુરેખા બોલી: “તમે ઉત્તર નહિજ આપો ?”

ઉત્તર ન મળ્યો. આથી સુરેખા પોતાના સ્વામીને કહેવા લાગી: “સ્વામી, રાજકુવરી હંસા કોના કબજામાં છે ?”

“મારા.”

“એ નાસ્તી જશે તો ? બીજાની થશે તો ?”

“તો હું એના પિતાના રાજ્યને જડમૂળથી ઉખેડી નાખીશ.”

“ત્યારે તપાસ તો કરાવો કે હંસા હમણાં ક્યાં છે ?”

“ગુરજના આશ્રામાં.”

“ત્યાં નહિ હોય તો ?”

“ન હોય એ ખતેજ નહિ.”

“ખતેજે. અરે! બન્યુંજ હશે તો ?”

“આ વાતચીત થતી હતી, ત્યાં ખડારથી ખખર આવી કે ગુર-મહારાજ નાગલાને મળવા આવ્યા છે. નાગલા ચિંતામાં ચકચૂર હતો, પણ ચિંતાવું સમાધાન થાય એવું સાધન આવતું હતું. એટલે

પોતાની ચિંતા હર્ષમાં ફેરવાઇ ગઈ. થોડી પળ બાદ ગુરુજી નાગલાના ઝોરડામાં આવ્યા. સુરેખાને જોઇ પોતે પણ ચમક્યા. નાગલાએ તરતજ પુછ્યું: “દેવ, હંસાકુંભારી ક્યાં છે ?”

લગ્ન તો થઇ ગયાં હતાં હવે કશું બાકી ન હતું. વાતને છુપાવવાથી લાભ ન હતો; એટલે ગુરુજીએ કહ્યું:

“આ તારી સામે ઉભું એ કાણુ છે ?”

નાગલા હંસા તરફ ફર્યો. હંસાએ શોક અને આનંદના ચહેરાથી કહ્યું:

“તમે અને અત્યાર સુધી ઝોળખી નથી ? લ્યો, જુઓ.” એમ કહી હંસાએ ખેડુતનો વેશ કાઢી નાખ્યો, અને પોતાના અરસલ સ્વરૂપમાં ઉભી રહી. નાગલા તો અચેનન થઇ ગયો.

અચાનક હોય એવી સ્થિતિમાં તે બોલ્યો: “કાણુ ! તું ! તું ? હંસા !”

હંસા બોલી નહિ અને એમજ ઉભી રહી. સુરેખા બોલી:

“નાથ, કહો હવે. તમે શું કરશો ? તદ્વાર ચલાવશો ? અને તદ્વાર ચલાવવી હોય તો લ્યો આ રત્નું મારું મસ્તક. આવતી કાલે આ વાતઆખા રાજમાં ફેલાશે. મારો ભાઈ શું કરશે તે કહી શકાતું નથી. પણ એ આજરૂ બેઆજરૂ થશે અને ભાઈની આવી સ્થિતિ જોવા કરતાં પતિના હાથે મરવું તે શું સારું નથી ?”

નાગલા ન બોલી શક્યો. એ તો હંસાના સામુંજ જોઇ રહ્યો. શું કરવું એના જ એના મગજમાં વિચારો હતા. લગ્નની પ્રથમ રાત્રિ હતી. રાત્રિ પણ પ્રભાતની હતી, આનંદ ઉડી ગયો હતો, ચિંતા બાકી હતી. નાગલાએ હંસાને પુછ્યું:

“તેં આ શું કયું ?”

“હુંટારાના પકડનાર સાથે લમ !”

“તેં અને પ્રથમ કેમ ન કહ્યું ?”

“મેં તમને ક્યારે નથી કહ્યું? દરેક વખતે મેં તમારી સાથેજ લગ્ન કરવાની હઠ પકડી છે. તમે મને ન ઝોળખી તેમાં મારો શો દોષ ?”

“અને હવે શું થશે તે તું જાણે છે?”

“ડર લાગે છે?”

“નહિ, ડર નથી લાગતો. પણ સામેનો દુશ્મન દુશ્મન નથી, સુરેખાનો ભાઈ છે, મારો રાજા છે, મેં એનું લુલુ ખાધું છે.”

“બધી વાત ખરી છે. એ જેવો સુરેખાનો ભાઈ છે, તેવોજ મારો પણ ભાઈ છે. ભાઈ થઈને એણેજ મને કન્યાદાન દીધું છે. ભાઈ થઈ શું એ ભાઈનું સગપણ ભૂલી જશે? અને જો ભૂલી જશે તો સુરેખા જેમ રાજ થશે તેમ કરવા હું તૈયાર થઈશ. તમોને દુઃખી નહિ કરું, દુઃખી નહિ થવા હઉં. થયું તે તમે જોયું છે, થાય તે પણ જોએ.”

હંસાનાં લગ્ન થઈ ગયાં. નાગલાએ જે નહોતું ધાર્યું તે થઈ ગયું. નાગલાના તો વિચારમાં એ ન હતું કે આ પ્રકરણમાં આવો ભેદ છે. હંસાને પેતે ઝોળખી શક્યો ન હતો અને ન ઝોળખવાને પરિણામે આવું અણધાર્યું પરિણામ આવ્યું.

પરિણામ આવ્યું, પણ એ પરિણામથી ખીણું પરિણામ શું આવશે એ વાતથી સદુ કોઈ મંજાવા લાગ્યાં. નાગલા ઘડી ઘડી હંસા તરફ જોતો. લગ્નની પ્રથમ રાત્રિ હતી, લા'વા લેવાદેવાનો અવસર હતો. ઉત્સવ હતો, ઉત્સવમાં અચાનક આગ ઉઠી. ઉત્સવ ઉત્સવને ડોકણે રહ્યો અને હવે શું કરવું એના તરફ બધાનું લક્ષ્ય ખેંચાયું. ગુરૂજીએ કહ્યું:

“હંસા, વાત આટલી હદે શા માટે લંબાવી ?”

“મેં નથી લંબાવી.”

“ત્યારે ?”

“આપના શિષ્યે લાંબાવી છે. મેં તો ધણી વખત કહ્યું હતું ‘મારા પર અધિકાર આપનો છે. આપનેજ હું વરવાની છું,’ છતાં એ ન માન્યા.”

“ઠીક, પણ મને વખતોવખત સંજ્ઞા કરી, અવાજ રાખવાનું કારણ ? શું તારી એવી ઇચ્છા હતી?”

“મારી ઇચ્છા શી હતી તે આપ જાણો છો, વળી આ કાર્ય બનવાનું તો હતુંજ, પછી આપે મને મારા માર્ગથી વાળી લીધી હોત તો ? આપે જ ખુલાસો કર્યો હોત તો ? આપ પોતે મને સમજાવવા તત્પર થયા હોત તો ?”

સુરેખા આ વિવાદ સંભળતી હતી. એ બોલી : “ભૂલ બધાંની છે. મેં પણ ભૂલ કરી છે. મને પ્રથમ મુલાકાતમાં જ શંકા થઈ હતી, પણ મેં મારા પતિને ન કહ્યું કે આ રાજકુંવરી છે. હવે આ ભૂલને સુધારની કેવી રીતે ?”

“ભૂલ સુધારવાનો કાંઈ રસ્તો નથી.”

“ત્યારે શું કરવું ?”

“એ વાત તો વીરમહેવના અધિકારની છે.”

આખી રાત લગભગ આવાજ વિચારમાં ગઈ.

વીરમહેવને એ ખબર ક્યાંથી હોય કે જેની સાથે પોતે લગ્ન કરવા માગે છે તે તો કાંઈ જુદી વ્યક્તિ છે. બીજો દિવસ થયો, ગયો. ત્રીજો આવ્યો ને ગયો; પણ વીરમહેવને આ વાતની ખબર ન પડી તે નજ પડી. કાંઈએ આ વાત ફરીથી ઉપાડી નહિ, કાંઈએ વીરમહેવને જાણ કરી નહિ. હંસાએ એવું નકકી કર્યું હતું કે, જ્યારે આ વાત મેં જ વધારી છે, મેં જ સંકટ ઉભું કર્યું છે ત્યારે એનો છેડો પણ હું જ લાવીશ. ધણી તકરાર પછી આ વાત નિરાકારણ પર આવી હતી.

ચારેક દિવસ જવા પછી વીરમદેવે નામલાને તેડાવ્યો. એ બાણી તો ગયો હતો, કે વીરમદેવને મળવા જતાં વાતચીત કેમ નીકળશે. જે પ્રશ્નોત્તર થાય તેનાં ચોકડાં પણ ગોઠવતો જતો હતો.

વીરમદેવ ખુશીમાં હતો. આખ મદથી છત્રકતી હતી. મોઢા પર આનંદનાંજ આવરણો હતાં. નાગલા આવ્યો. વીરમદેવે માનપૂર્વક આસન આપ્યું. થોડી વાર રહીને પુછ્યું:

“કેમ લગ્નથી આનંદમાં તો છો ને?”

“હું.” હું કહેતાં કહેતાં અંતર પર કાષ્ટ ટાંચણી ભોંકી દેતું હોય એવો આભાસ નાગલાને થયો. વીરમદેવે ફરી પુછ્યું:

“તમારા મોઢા પર આનંદની રેખા નથી; એમ કેમ?”

“એમાં આનંદ શું હોય! આ લગ્ન કાંઈ આનંદનાં ન હતાં, માત્ર એક ધર્મ હતો તે બજાવ્યો.”

“ધર્મ બજાવવામાં તમે આનંદ નથી માનતા? ધર્મ બજાવવો એ શું આનંદની વાત નથી?”

નાગલાએ કહ્યું: “આનંદની વાત તો છે. પણ ઘણી વખત ધર્મનું કાર્ય કરવા જતાં આનંદ ઉડી જાય છે; જ્યારે માથે ધર્મ સંકટ હોય છે, જ્યારે ધર્મને પૂરો કરવો હોય છે ત્યારે આનંદ ક્યાંથી થાય?”

“તો શું આ તમે ધર્મસંકટમાં હતા? આ કાર્ય તમે ધર્મસંકટનું કયું છે?”

“આપને કેમ લાગે છે?”

“મને તો આમાં શંકા જેવું કશું લાગતું નથી.”

“આપને ન લાગે; મને તો લાગે છે.”

“પણ એનું કારણ શું?”

કારણ તો ખુલ્લુંજ હતું, પણ નાગલાએ તે છુપાવ્યું અને કહેવા લાગ્યો:

“કારણ એજ કે આમ કરવાથી તમારી ખેનને અન્યાય થયો છે. સુરેખાને અન્યાય કરવો એ શું આનંદની વાત છે?”

“એમાં સુરેખાને અન્યાય કરવા જેવું છે શું?”

“કેમ એના પર ખીજ સ્ત્રી લાવવી તે અન્યાય નથી?”

“તમે ખીજ લાવ્યા છો?”

“ત્યારે આ શું કયું છે?”

“તમે આગલી વાતો ભૂલી જાવ છો?”

“એમ કેમ?”

“ખરી રીતે તો સુરેખાએ એ ખેડુતકન્યાને અન્યાય કર્યો કહેવાય. કારણ કે પ્રથમ તમે ખેડુતકન્યાને ચાહતા હતા. ખેડુતકન્યા, સુરેખા પર નથી આવી. સુરેખા ખેડુતકન્યા પર આવી છે. ખરી રીતે તમે તો ઉદારતા બતાવી છે. મને જો આમાં એમ લાગ્યું હોત કે, આમાં સુરેખાને અન્યાય થાય છે; તો હું કદિ તમારા ફરીથી લગ્ન થવા દેત નહિ. પણ આતો એક ન્યાયની વાત હતી. ખેડુતકન્યાને તમે વચન આપીને બંધાયા હતા. પછી સુરેખાથી લગ્ન કરવા ફરજ પડી. એથી મારા પર બમણી જવાબદારી આવી. જેવી સુરેખા મારી ખેન છે, એવી જ એ ખેડુતકન્યા પણ મારી ખેન હશે. એથી મેં તમારા લગ્ન કરી આપ્યાં. એમાં સંકટ કે શોક જેવું કશું નથી. સુરેખાને પણ અન્યાય કરવા જેવું નથી.”

નાગલા વીરમહેવના ખોલવાથી વધારે મુંઝાયો. એ વાત પ્રકટ કરવા માગતો હતો, પણ વાત પ્રકટ કરવાનો સમય આવ્યો નહિ. વાત જુદીજ નીકળી અને એ વાતમાં પણ વીરમહેવ ખેડુતકન્યાને ખેનના વિશેષજીથી સંબોધવા લાગ્યો.

વાતચીત વધતાં વીરમહેવે કહ્યું:

“તમે તો બે વખત બંધ કર્યાં; હવે મારો વારો ક્યારે આવશે? મારા સામું જોશો કે નહિ? કહો, તમે શું કહો છો?”

નાગલા નિરૂત્તર થઈ ગયો.

નાગલાને અવાજ જોઈ વીરમદેવ બોલ્યો:

“કેમ સરદાર, મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર નથી કે?”

“હા.”

“શો કે?”

“તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર તત્વાર છે.”

વીરમદેવ ચમકી પડ્યો. તત્વારનું નામ સાંભળતાં એનાં રૂંધેરૂંવાં ઉભા થઈ ગયાં. તે બોલ્યો: “તત્વાર! મારી સામે તત્વાર! કેની તાકત છે કે મારી સામે તત્વાર. તાણી શકે? મારી પાસે તમારા જેવા મહારથી છે, સારામાં સારા સુલટો છે, છતાં આપ કહો છો તત્વાર? શું હંસાના આપ તરફથી આફત આવે એવું છે?”

“હા, આફત વહોરીને તો હું હંસાને લાવ્યો છું.”

“આપણે એ આફતને આવકાર આપીશું.”

“આફતને આવકાર આપશો તો લગ્ન અટકશે. આફતમાં લગ્ન ન હોય, આફતમાં તો તત્વારજ હોય અને એ હું પ્રથમ કહી ચુક્યો છું કે તમારા લગ્ન હંસા સાથે નહિ થાય; તત્વાર સાથે થશે.”

“તમે મને સહાય નહિ કરો? જુઓ, તમે મારા સરદાર છો, સખા છો, અનેવી છો. તમે હંસાને લાવ્યા છો, તમે જ તેને જવાદેશો? તો તમારી આખરે બેઆખર નહિ થાય? માટે તત્વારની સામે તત્વાર બેઐયો. પ્રથમ તો મારા લગ્ન થઈ જવા દો, પછી જે થવાનું હોય તે ભલે થાય.”

“આપ આ લગ્ન માંડી વાળો તો?”

“માંડી વાળું? માંડી વાળવા માટે મેં આ કાર્ય કર્યું છે? નહિ, આ લગ્ન તો થશેજ. પછી જોઈએ તો પૃથ્વી કાં ઉલટી નથી જતી? આકાશ અને પાતળ એક કાં નથી થતાં? હું એની દરકાર કરતો નથી. લક્ષ્મ તો હું અવશ્ય કરીશ. તમારા જેવા મારા સહાચક છે, પછી મને વાધો શો છે?”

“ વધો ધણા છે.”

“ આજે તમે આવી વાત કેમ કરો છો? આવા ડરપોક કેમ છો? વિચાર કરીને પછી મને મળજો.”

નાગભા પશુ હવે જવાનું જ કરતો હતો, જવાને રાજ હતો. રોકાવાથી કદાચ વાત ખુલ્લી થઇ જવાનો સંભવ હતો, જવું હતું ને નોકારો મળ્યો. તે ઉઠ્યો. વીરમદેવ બોલ્યો:

“ તમે જાવ, હું ગોર અથવા ગુરજને બોલાવી લગનનું મુહૂર્ત જોવરાવું છું, અને પછી જે થાય તે આપણે જોઇ લઇશું.”

નાગભા વીરમદેવ પાસેથી નીકળી સીધો હંસા પાસે આવવા નીકળ્યો. હંસા હુલ્લાસમાં ન હતી, વિચારમાં હતી. હજી સુધી પોતાનો બેદ બહાર પડ્યો ન હતો, પશુ હવે જે સમય જતો હતો તેમાં બેદ ખુન્નવાની નોખત વાગતી હતી. સામે જાણે યુદ્ધ મંડાવું હોય, ખાંડાના ખેલ ખેલાતા હોય, ‘વીરહાક’ વાગતી હોય એવા દેખાવો હંસાને દેખાતા હતા. કોઇ સમે તે નાગભાને ને વીરમદેવને પરસ્પર લડતા જોતી. વીરમદેવ તદ્વાર તોળતો, નાગભા પર પડતો, નાગભા ઢાવને ભૂથાવતો, પોતે તદ્વાર ખેંચતો, અચાનક સુરેખા વચમાં આવતી અને બોલતી કે ‘નાથ ક્ષમા કરો, એ મારો ભાઇ છે.’ આ દૃશ્ય દર થતું. વીરમદેવ જાણે પોતા પાસે આવતો, લગ્નની માગણી કરતો, હાસ્ય વેરતો, નયનો નચાવતો, હંસાને કહેતો, કે ‘હંસા તું મારીજ છે.’

આવા અનેક સ્વપ્ના હંસા જાગૃત અવસ્થામાં જોતી અને કોઇ વખત કંપી ઉઠતી; તો કોઇ વખત ક્રોધથી લાલલાલ થઇ જતી.

આજે પોતે જુદી હંસા હતી, પહેલાંની હંસા મિંદળ હતી, હમણાંની હંસા ગરીબ હરિણી જેવી હતી. નાગભા હંસાની નજીક આવ્યો અને બોલ્યો:

“ હંસા, આજે તું આમ કેમ દેખાય છે?”

“ કેમ દેખાઉં છું”

“ બહુજ ગરીબડી?”

“ ગરીબડી દેખાઈ તેમાં કાંઈ વાંધો છે?”

“ ના વાંધો કાંઈ નથી.”

“ તો પછી?”

“ પછી એટલુંજ કે આમ ગરીબડી થવાનું કારણ? પહેલાં તું ત્રીફરેલી વાંધણુ જેવી લાગતી, આજે કેમ જાણે કાંઈની આશ્રિત હોય એવી લાગે છે?”

હસા નમ્રતાથી બોલી:

“ તમારું કહેવું યથાર્થ છે. પહેલાં હું વાંધણુ હતી, હમણું આશ્રિત છું. પહેલાં મારા અધિકારમાં હતી, હમણું બીજાના અધિકારમાં છું.”

“ એટલે?”

“ એટલે હવે મારા પર આપનો અધિકાર છે. હું આપની આશ્રિત છું, આપની વેચાણુ છું, પહેલાં મારે મારો બચાવ કરવાનો હતો. જો વાંધણુ ન બનું તો બચાવ કેમ થાય? હવે તો બચાવનાર છે, પછી વાંધણુ શા માટે બનું? વાંધ જેવા મારા વીર સ્વામી છે; હવે મને શો ભય છે?”

“ ભય તો હજી હવે જ આવે છે.”

“ શાનો ભય આવે છે?”

“ વીરમહેવનો.”

“ વીરમહેવનો ભય?”

“ હા. વીરમહેવ તારી સાથે લગ્ન કરવા માગે છે.”

હંસાને ભૂતકાળ યાદ આવ્યો. ભૂતકાળમાં નાગભાએ વારંવાર કહ્યું હતું કે, ‘હું તને વીરમહેવ સાથેજ પરણાવીશ.’

હંસાને જરા મજાક કરવા મન થયું; એટલે વાતને છોડી અને લખાવી:

“ વીરમદેવ મારી સાથે લગ્ન કરવાનું કહે છે ?”

“ હા, તારી સાથે । તારી સાથે !”

“ઓ હો ! એતો ધણીજ આનંદની વાત છે.”

નાગલાની આંખો સ્થિર થઇ ગઇ. તે બોલ્યો : “ હંસા, તું શું કહે છે ? એમાં તને હર્ષ થાય છે ?”

“ આનંદની વાત છે, એ કહું છું.”

“ આ તું શું બોલે છે ?”

“ ખરું બોલું છું. આપ જ કહોને ? આપ મને અહીં શા માટે લાવ્યા છો ? મને અહીંયાં લાવ્યા ત્યારે આપના મનોભાવ શા હતા ? વીરમદેવ સાથે મારાં લગ્ન કરવાના. હવે તમારા મનોભાવ પ્રમાણે થવાની વાત આવી છે; એ શું આનંદની વાત નથી ?”

“ હંસા ! હંસા ! આ મસ્કરીનો સમય નથી.”

“ મસ્કરી હું કરું છું કે તમે ? લાવ્યા છો તો હવે પરણાવો. એમાં શું છે ? એ તો રાજભક્તિ છે. રાજનું લુણ તમે ખાધું છે, તો રાજભક્તિ ખતાવો. એમ કરવાથી તમારી અવિચળ નામના થશે. પોતાની પ્રિયતમાને રાજ સાથે પરણાવી રાજભક્તિ ખતાવનારા જગતમાં કોઇ થયા નથી, તે આપ થશો.”

“ બસ ! હંસા, બસ કર ! દાઝાયા ઉપર ડામ ન દો !”

પ્રકરણ ૪૧ મું.

—:૦:—

હંસા આપો.

—o—

નાગલાની મુંઝવણનો પાર ન હતો. સામે હંસા ઉભી હતી, હસતી હતી. ક્યારેક તેની આંખમાં શોક વસતો. ક્યારેક તે વિચારમૂઠ બનતી, ઘડીકમાં પાછી બળવાન બનીને નાગલા સામું જોતી. નાગલાના મોઢા પર ગંભીરતાનો પડછાયો પડતો હતો. નાગલાએ આવું પરિણામ તો ધાર્યું જ ન હતું. નાગલાએ હંસાને કહ્યું:

“હંસા, હવે શું કરવું?”

“એ હું શું જાણું?”

“ત્યારે જાણતી નથી તો આમ ક્યું શા માટે?”

“મેં ક્યું છે?”

“ત્યારે શું મેં ક્યું?”

“તમે નથી ક્યું તો કાણે ક્યું? રાજભક્ત તમે છો? હુંટારાને પકડનાર તમે છો. વીરહાક વગાડનાર તમે છો. મારો હાથ પકડનાર પણ તમે છો, અને હવે મારો હાથ ખીજના હાથમાં આપનાર પણ...”

“બસ, હંસા!”

હંસા મૂંગી થઈ ગઈ. નાગલા કહેવા લાગ્યો: “હવે વાતને ફેરવવી જોઈએ.”

“હું શું ફેરવું?”

“તું નહિ ફેરવે તો સંગ્રામ મંડાશે.”

“કોની સાથે?”

“વીરમદેવ સાથે.”

“ ઠીક છે, એમ જ કરવું જોઈએ, રાજભક્તિની એ જ રીત છે કે રાજ સામે તત્વાર તોળાને ઉભા રહેવું.”

“ ખીન્ને ઉપાય નથી.”

આ વાતચીત ચાલતી હતી, ત્યાં સુરેખા આવી ચડી. એણે આવતા આવતા છેલ્લા શબ્દો સાંભળ્યા હતા અને ચમકી હતી. સુરેખાને પોતાની પાસે આવેલી જોઈ હંસા બોલી:

“ આવો, બેન, શા સમાચાર છે ?”

“ સમાચાર હજી સુધી તો કાંઈ નથી, પણ હમણાં જ સમાચાર ધણા માઠા આવશે. મારી નજર સામે હું તત્વારોનો ચમકાર જોઉં છું.”

“ શા ઉપરથી કહો છો ?”

“ આ બનેલા બનાવ ઉપરથી.”

“ આ બનાવ લડાઈ થાય એવો છે ?”

“ એક નાનું બાળક પણ વગર વિચારે કહી શકે કે, આ બનાવથી લડાઈ થવી જોઈએ.”

હંસા હસી પડી અને દંતપંક્તિ ચમકાવતી બોલી:

“ બાળક બોલે તે બને ખરું ?”

સુરેખા ચૂપ રહી. નાગલા બોલ્યો: “ વાર, ત્યારે હવે તું શું કરવા માગે છે ?”

“ મારે જે કરવાનું હશે તે હું કરીશ; પણ જુઓ, તમે કાંઈ ઉતાવળા થશો નહિ, અથવા મારા બોલવાથી કાંઈ અવળા વિચાર પણ લાવશો નહિ. મારાથી બનશે તે હું કરી બતાવીશ.”

નાગલાએ પુછ્યું: “ તું શું કરી બતાવશે ?”

“ આ રમત પૂરી કરી બતાવીશ. હું તમને પરણી ચૂકી છું, એ આખું રાજ જાણે છે; પછી પરણેલી સ્ત્રી ખીન્નને કેમ પરણી શકશે ?”

કદાચ જો વીરમહેવ દુરામકર્મ કરશે, તો મને મારું તમામ કામ કરતાં આવડે છે.”

“એટલે?”

“સ્મશાનયાત્રા.”

“શું તું આત્મહત્યા કરશે?”

“નહિ, આત્મહત્યા નહિ કરું, વીરમહેવના હાથે મરીશ. વીરમહેવની વીરતા જોઈશ.”

સુરેખા આ શબ્દોથી મહા વ્યથામાં પડી. હંસાને કરગરતી એ કહેવા લાગી:

“બેન, તમે શું મારા ભાઈ સાથે લડશો?”

હંસા આનંદથી બોલી: “આ વાત લડાનની નથી; ભાઈબેનના હેતુની છે. વીરમહેવ મારો ભાઈ છે. તારો જ માગ્યો ભાઈ છે; મારો મોઢેથી બોલેલો છે, પણ તારા કરતાં એ મને ઓછો વહાલો નથી.”

“ત્યારે તમે શું કરશો?”

“વીરમહેવના હાથમાં નહવાર આપીશ, સામે ઉભી રહીશ. મસ્તક એના ચરણમાં મૂકીશ, કહીશ કે ‘ભાઈ હું વિવાહિતા સ્ત્રી છું, તમારી બેન છું, મારા તમારા, લગ્ન ન હોય, માટે માનો,’ એ માનશે તો ઠીક છે; નહિ તો કહીશ કે ‘હવે, મારું મસ્તક ઉતારી દે.’”

હંસાની એ વાત ન હતી, પણ આકાશના દેવને રૂદન કરાવે એવી કરુણ કથા હતી. નાગભા અને સુરેખાની આંખો ભરાઈ ગઈ. હંસાએ આ બેઉના સામું જોયું અને ગદ્ ગદ્ કંઠે બોલી:

“બેન સુરેખા, આ રડવાનો વખત નથી, આનંદ કરવાનો સમય છે. નાથ, આપ જાવ, વીરમહેવને કહો કે લગ્નની બધી તૈયારીઓ કરે. હવેર બધું સારું જ કરશે.”

નાગલાની નસેનસ ખેંચાતી હતી. શરીરમાં તોડ થતો હોય, મૃત્યુ પાસે હોય એવી દશા હમણાં નાગલાની હતી. નાગલા ભૂમિ સામું જોઈ રહ્યા હતા. સુરેખા શોકમાં કુચુંકુચું હતી. એટલામાં વીરમદેવના તરફથી માણસ આવ્યો, નાગલાને ખબર કરાવી કે ‘દરબારમાં મહારાજ વીરમદેવ યાદ કરે છે.’

નાગલા વિચારમાં ને વિચારમાં દરબારમાં ગયો. એના મનની સ્થિતિ ડામાડોળ હતી. તે જાણે રણસંગ્રામમાં જતો હોય એવો આભાસ થતો હતો. ધડીધડી તેનો હાથ તલ્વાર પર જતો. ધડીધડી શરીરનાં રૂવેરૂવાં ઉભાં થઈ જતાં. ધડીધડીમાં આકુળ થતો, અને ન કરવાના વિચારો કરતો.

વીરમદેવનો દરબાર ખીચોખીચ ભરાય ગયો હતો. નાગલાના આવવાની ખબર વાટ જોતા હતા. વીરમદેવ પણ વિચારનિમગ્ન હતો. મનમાં હંસા હતી. હંસાને મેળવવા તે અતિ ઉતાવળો અન્યો હતો. હંસાની જ એને ઝંખના હતી. આજના દરબારમાં લમને લગતી વાતો નીકળતી હતી. નાગલા ત્યાં આવી ચડ્યો. વીરમદેવની આંખોમાં નવીન તેજ પૂરાયું. તે હસ્યો, નમ્યો અને નાગલાને આદરથી આગળ બોલાવ્યો.

નાગલાના પગ જાણે પૃથ્વી પકડી રાખતી હતી; તે છતાં પોતે આગળ આવીને નિયત કરેલી જગ્યા પર ખેડો. નાગલા ખેસે એટલામાં ‘વીર નાગસિંહનો જય’ એવો પારોટોનાં મોઢામાંથી જયનાદ નીકળ્યો. સભા ગાળી ઉઠી. નાગલા સમજ્યો: ‘પ્રલયકાળ પાસે છે.’ વીરમદેવે આનંદથી પુછ્યું;

“વીર, તમારી પ્રકૃતિ આજે કેમ છે?”

“હીક નથી.”

“કેમ શું થાય છે?”

“થતું કંઈ નથી, પણ દિવસથી ખેસી રહ્યા છું એટલે મુંઝવણ થાય છે. હવે તો હાથ જરા હળવા કરવાનો વિચાર છે.”

“હમણાં સર્વત્ર શાંતિ છે, કોઈ સ્થળે લડવા કે લડાઈ કરવા જેવું નથી. આજે હું તમારો સત્કાર કરવા માયું છું.”

“શાનો સત્કાર?”

“તમારાં પરાક્રમનો.”

“મારાં પરાક્રમ? મારાં પરાક્રમ એવાં ક્યાં છે કે જેના બદલામાં આપ મારો સત્કાર કરવાના છો? રાજા! પરાક્રમ કરવાનો સમય તો હજી આવે છે.”

“સમય આવે ત્યારે પરાક્રમ કરજો, પણ તમે રાજકુંવરી હંસાને મેળવવામાં થોડું પરાક્રમ કર્યું નથી. તમે ન હોત તો, રાજકુંવરી મને મળત નહિ. એ તમારો ઉપકાર મારાથી ભૂલાય તેમ નથી. કહો, તમારા ઉપકારના બદલામાં હું તમોને શું આપું?”

નાગલા બેઠો ને બેઠો બળા જતો હતો. જીભ નિર્જીવ ચામડા જેવી થઈ ગઈ હતી. બુદ્ધિ કામ કરતી ન હતી. શરીરનું લોહી ઠંડુંગાર થઈ ગયું હતું.

વીરમદેવ ફરીથી બોલવા લાગ્યો:

“વીરનરા! જે ઇચ્છા હોય તે વિના સંકાપે માગો? તમારી માગણીને હું પાછી નહિ વાળું. સાથે એ પણ વચન આપું છું કે હંસાકુમારીનાં લગ્ન હું તમારા હાથે જ કરાવીશ અને એ વખતે તો તમે અરધી રાજગાદી માગશો તો પણ આપીશ.”

નાગલા એકા નજરે આખા દરબારમાં આમતેમ જોવા લાગ્યો. તે દરબારને જેતો ન હતો, દરબારનું પાણી માપતો હતો અને જે પણ જાય તેમાં તરવાર કાઢવાની તેની ઇચ્છા હતી. પળેપળે તે ઉશ્કેરાતો અને ઉઠીને ઉભો થવા મથતો, પણ મનમાં મુંઝવણનો પાર હતો.

વીરમહેવ આ દશા જોઇને ચેતી તો ગયો, પણ એને એ વાત સ્વપ્નામાં પણ ન સૂઝી કે નાગલા હંસાનો બરથાર હશે. પોતે જે વાત કરે છે તે હંસાની વાત નથી, પણ નાગલાની સ્ત્રીની વાત છે.

વીરમહેવ ચેત્યો, પણ માત્ર એટલુંજ ચેત્યો કે નાગલા વીક્ષ્યો છે. એના હાથે કાંઈને કાંઈ તોફાન થવાનું છે. આવું સૂઝી આવવા છતાં તેણે કહ્યું:

“કેમ નાગલા! મારો સ્તકાર તમને માન્ય નથી?”

નાગલાને કાંઈ વિચાર સૂઝ્યો, નેથી તે ઉઠ્યો અને બોલ્યો:

“હું તમારો સ્તકાર માન્ય સંખીશ.”

“તો માગી લ્યો, કહેા તમે શું માગો છો?”

“આપ આપશે?”

“અવશ્ય આપીશ.”

“હું હંસાને માગુ છું. હંસાકુંવરી મને આપો.”

નાગલાને શબ્દો સાથે આખે: દરબાર ખળભળી ઉઠ્યો. એક પ્રકારનો હાહાકાર થઇ રહ્યો. સહુ કોઇ નાગલા તરફ તુચ્છકારથી જોવા લાગ્યા. વીરમહેવ બોલ્યો: “હંસા માગો છો કે મોત માગો છો?”

“જેઉ. જેઉ મને એટલા જ વ્હાલાં છે. હંસા મારા મૃત્યુને સાટે છે!”

મકરણ ૪૨ મું

વીરમહેવનો હંક.

નાગલાને વીરમહેવે માગવાનું કહ્યું. નાગલાએ ન માગવાનું માગ્યું. વીરમહેવના મનમાં જરા પણ વિચાર ન હતો કે નાગલા આવી માગણી

કરશે. નાગલાના મોઢા પર વીરતાની રેખા દેખાતી હતી. આખા દરબારને હણી લેવા જેટલો ત આતુર હતો. નાગલાનાં નેત્રો ન હતાં, પ્રખરતાથી સળગતો કાંઈ અગ્નિકુંડ હતો.

વીરમદેવ બોલ્યો:

“હંસાને બદલે મૃત્યુ મળશે.”

“એ હું સાંભળી ચૂક્યો છું. મૃત્યુનો મને ડર નથી, તમારી સામે થવા જેટલું મારા બાહુમાં બળ છે.”

“બળ બોલવાનું છે કે, કરી બતાવવાનું?”

“હું મોટેથી બોલતો નથી; બોલું છું તો કદી ફરતો નથી.”

“બોલેલું તો પાળો છો ને?”

“અવશ્ય.”

“તો પછી હંસાને મારી સાથે પરણુવવાનું તમે કહ્યું નથી ? તમે તમારા બોલેલા બોલ ભૂલી જાવ છો?”

નાગલાએ એક નિસાસો નાખ્યો અને કહ્યું: “મેં જે કહ્યું હતું તે મને યાદ છે; પણ રાજકુંવરીને મેળવનાર કાણ છે?”

“તમે!”

“તો પછી મારી મેળવેલી વસ્તુ પર તમારો અધિકાર નથી.”

“તમે તો ખીજના રાજ પર વિન્ય મેળવો તેથી શું એ રાજ પણ જમીને મળે ? તમારે વિચારવું જોઈએ. તમે રાજના નોકર છો. નોકરને પોતાના ગળ પ્રમાણે જ વસ્તુ મળે છે. નોકરે વિવેક છોડવાનો નથી. તમે રાજકુંવરીને મેળવી, તે મારા નોકર તરીકે. નોકર થઈ હવે એ ધર્મ તમે ભૂલી જાવ છો.”

“હું માત્ર તમારો નોકર જ નથી; બનેલી પણ છું.”

“રાજકાજમાં સગપણની વાત કામ લાગતી નથી.”

“સગપણ કામ નહિ લાગે, તો તલ્વાર મારા હાથમાં છે.”

“ તમારી તલ્વાર તમારું મૃત્યુ લાવશે.”

“ શું તમે મને મારશો ? ”

“ હા. હું પોતે તને મારીશ, જીવતો અને જીવતો બાળીશ.”

“ બસ કરો; બસ કરો.”

નાગલાના શબ્દો હજી પૂરા નથી થયા, ત્યાં તો વીરમદેવની આંખ ફરી, અને ચાર જ અરદસ્ત માણસો નાગલાની આસપાસ ફરી વળ્યા. નાગલાને પકડી લેવામાં આવ્યો. નાગલાએ છુટવાનાં ધણાં ફાંફાં માર્યાં, તલ્વાર મ્યાનમાંથી કાઢવાની ધણીજ તજવીજ કરી, પણ એ બધું વ્યર્થ ગયું. નાગલા કેદ થયો, દગાથી પંકડાયો, તેને વીરમદેવના સામે લાવી ને ઉભો રાખવામાં આવ્યો. વીરમદેવ ખડખડાટ હસવા લાગ્યો અને બોલ્યો: “ હવે તો આ વેશમાં મારાં લગ્ન તમે જોશો ને? પછી તમારું બાહુબળ બતાવજો.”

તરતજ વીરમદેવે દરબારૂં અરખાસ્ત કરવા આજ્ઞા કરી. દરબાર અરખાસ્ત કરવાની છડીને જ્યાં પોકાર થાય છે, ત્યાં નાગલા બોલ્યો:

“ વીરમદેવ ! જાણો છો, રાજકુંવરી કેાણુ છે ? ”

“ મારી મનોરમા છે, મારી હૃદયવદ્નલા છે.”

“ નહિ, તમે જાણો છો.”

“ મારી જૂલ હું સુધારી બતાવીશ.”

“ તમે અંધકારમાં છો.”

“ જ્યાં સુધી હંસા મને નથી મળી, ત્યાં સુધી અવશ્ય હું અંધકારમાં છું, પણ હવે પ્રકાશ મારી પાસે આવી રહ્યો છે.”

“ વાંધો એ છે કે જેમાં તમે પ્રકાશ જુઓ છો તે પ્રકાશ નથી; પણ પ્રકટી રહેલો બળીકુંડ છે. જોજો, તમારું બળી ન લેવાય.”

વીરમદેવે ફરી હાસ્યને છુટ આપી અને પોતે બોલ્યો:

“ જરૂર મારો બળી દેવા વારો આવશે; કારણ કે તમારા હાથમાં બેડીઓ છે.”

“તો ખછી હંસાને ભારીસાથે પરણાવવાનું તમે કહ્યું નથી?”

પૃષ્ઠ ૩૮૩

નાગભા ધણો જ ક્રોધે ભરાયો. પશુ એનો ક્રોધ શા કામનો હતો ? નાગભા વધારે વાતચીત કરે કે ખુલાસો કરવા જાય, ત્યાં તો ઘરખાર બરખાસ્ત થયો નાગભા ન મોલી શક્યો.

વીરમહેવ તરતજ મહેલમાં ગયો, રાજજોષીને ખોલાવ્યો અને લગ્ન માટે મુહૂર્ત માગ્યું.

જોષીએ રાજની પ્રકૃતિ જોષ અનુમાન કર્યું કે ઢીલ કરવામાં સાર નથી, એથી ખીજા જ દિવસનું મુહૂર્ત આપ્યું.

હવે શું બાકી રહ્યું ? તરતજ નગરમાં દાંડી પીટામ્મ ગમ્મ. વીરમહેવનાં લગ્નની વાત આખા શહેરમાં ફેલાણી. આ વાત હંસાના કાન પર આવી ત્યારે એના મનની સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ.

વિચાર કરતાં કરતાં એક જ વાત યાદ આવતી કે ‘વીરમહેવે મને એન કહી છે, એન કહીને કન્યાદાન આપ્યું છે અને આ શું કરવા બેઠો છે ?’ આમ દિવસના બે પહોર ગયા. બે પહોરમાં તો ન થવાની તૈયારીઓ થઈ ગઈ. ગુરૂદેવને પશુ આ વાતની ખબર પડી. તરતજ તે હંસા પાસે આવ્યા અને હંસાના મોઢાને જોષ બોલ્યા :

“બાળા ! આ તારી ભૂલે ન બનવાનું બન્યું.”

“હા, એ હું જાણું છું. કહેા શું કરવું ?”

“લગ્ન અટકાવવાં જોઈએ.”

“શી રીતે અટકશે ?”

“ચાલ મારી સાથે.”

“ક્યા ?”

“વીરમહેવ પાસે.”

“પછી ?”

“ખરો ખુલાસો પ્રગટ કર.”

હંસાના એ મનોભાવ તો હતા જ. ગુરૂજીએ એ વાતને અનુમોદન આપ્યું. હંસાની હિંમત વધી. પોતે એજ વખતે બેકુતના પોશ્તાકમાં તૈયાર થઈ અને ગુરૂદેવની સાથે વીરમહેવને મળવા નીકળી,

વીરમહેવનો આનંદ આકાશમાં હતો. એના આનંદે સ્વર્ગને સંસારમાં ઉતાર્યું હતું. જ્યાં પોતાની બેઠક હતી ત્યાં રંગરાગ થઈ રહ્યો હતો, એટલામાં બહારથી દ્વારપાળ આવ્યો અને બોલ્યો:

“રાજન્ ! ગુરૂદેવ તથા ખેડુતકન્યા આવે છે.”

વીરમહેવ સમજ્યો કે ખેડુતકન્યા પોતાના પતિની ભિક્ષા માગવા આવતી હશે; આથી તેણે મનમાં નકકી કર્યું કે ‘જો નાગલા હંસાનાં લગ્નની કથુલાત આપે તો જ તેને મુક્ત કરવો.’

ગુરૂદેવ આવતાં મહેલનાં બધાં માણસ પગભર થઈ ગયાં. વીરમહેવ પણ નમ્યો અને બે હાથ જોડી કહ્યું: “કૃપાનાથ ! ખીરાજો.”

ગુરૂજીએ અન્નજ્ઞતાં કહ્યું :

“આ ધામધુમ શાની છે ?”

“આપને ખબર નથી ? કાલે મારાં લગ્ન છે !”

“તારાં લગ્ન ! કોની સાથે.”

“હંસાકુમારી સાથે. હંસાકુમારીને લાવવામાં આવી છે, તે ક્યાં સુધી રોકી રાખવી ? હું આ વાત આપને, આ મારી એન ખેડુતકન્યાને તથા સુરેખાને કહેવડાવવાનો હતો, પણ રંગરાગમાં ભૂલી ગયો.”

“તું જાણે છે, હંસાકુમારી કોણ છે ?”

“એમાં જાણવાનું શું હતું ? એ રાજા ભગવતસિંહની પુત્રી છે. નાગલાએ તેને મેળવી છે. મારો તેની સાથે વિવાહસંબંધ થવાનો છે.”

“નહિ ! તેમ નહિ થાય.”

“નહિ થાય તેનું કારણ ?”

“કારણ તારે જાણવું છે ?”

“હા, કહો.”

“કહે, આ ખેડુતકન્યા કોણ છે ?”

“નાગલાની વિવાહિતા સ્ત્રી, મારા મોઢાની માનેલી એન.”

“એને તું બેન કહે છે ?”

“આ તે કોણ પ્રશ્ન ? એને મેં બેન કહી છે.”

“અને હવે એ બેન સાથે તું લગ્ન કરવા તૈયાર થયો છે ! શરમાતો નથી ? જો, જો, એ ખેડુતકન્યા જ માત્ર નથી; હંસાકુમારી પણ એજ છે !”

ગુરના એ શબ્દો પુરા થતાં હંસાએ ખેડુતકન્યાનો પોશાક રાજકુંવરીના વેશમાં ફેરવી નાખ્યો અને બોલી:

“વીરમદેવ, હું તમારી બેન છું, નાગભાની સ્ત્રી છું, પરણેલી છું; મને ક્ષમા કરો.”

વીરમદેવનાં રૂંદેરૂંવાંસળગવા લાગ્યાં. તે અખમાંથી અંખાર વરસાવતો બોલ્યો:

“શું તેં મને ઠગ્યો ?”

“નહિ.”

“ત્યારે આ શું કર્યું ?”

“મારા ધર્મની રક્ષા કરી છે. આજથી વર્ષો પહેલાં હું નાગભાને વરી છું. નાગભા મારો સ્વામી છે. વચમાં તમે આવો છો એમ જ્યારે મને ખબર પડી, ત્યારે મારે આમ કરવું પડ્યું.”

વીરમદેવે હાઠ કરડ્યા અને કહ્યું:

“અને હવે તું છુટી શકશે ? નહિ. તારે મારી સાથે લગ્ન કરવાનું જોઈશે, હું તને છોડનાર નથી.”

“હું તો તમારી બેન છું.”

“મેં બેન કહી છે, પણ તને નહિ; ખેડુતકન્યાને.”

“હું જ ખેડુતકન્યા છું.”

“કાણ કહે છે ? તું તો રાજકુંવરી છે. રાજકુંવરી મારી બેન ? હું એને મારી બેન માનુંજ નહિ.”

ગુરુદેવ ગુરુસાથી કહેવા લાગ્યા:

“શું આ વીરમદેવ બોલે છે?”

“હા, હું બોલું છું અને લગ્ન પણ હું જ કરીશ. તમે મને ઠગવા મગિા છો? હું એ ઠગાઈ નહિ સાંખું. એ ઠગાઈનો બદલો હું પૂરેપૂરો વાળીશ.”

“વીરમદેવ, તું રાજા છે. તારા વચનો ઇશ્વરી વચનો હોવાં જોઈએ.”

“ગુરુદેવ, આવી પ્રપંચનળ તમે રમશો એમ મેં નહોતું ધાર્યું. તમે પ્રપંચ રમો છો તો પછી મને શો વાધો છે?”

ગુરુએ ધણા ધણા દાખલા દીધા, રાજધર્મ સમજાવવા ગોઠવણ કરી, પણ વીરમદેવ ન માન્યો. એ તો હઠ લઈને બેઠો કે, બસ મારા લગ્ન રાજકુંવરી સાથે થશે અને અવશ્ય થશે; મને રાકવાની શક્તિ કોનામાં છે ?

એક તરફ નાગલા કેદખાનામાં હતો, બીજી બાજુ વીરમદેવ આવી હઠ પકડીને બેઠો હતો. હંસાની આંખો આસુથી તર હતી. તે રડતાં રડતાં કહેતી હતી: ‘હું મારા પ્રાણ આપીશ, પણ તમારી સાથે લગ્ન તો કદિ નહીં કરું’”

“એ હું જાણું છું. તું પ્રાણ આપશે, પણ પ્રાણ આપે એવો સમય હું આવવાજ નહિ દઉં. કદિ તારી ઈચ્છા પ્રાણ આપવાની હોય તો ભલે; લગ્ન થયા પછી તારે મરવું હોય તો આનંદથી મરજે; પણ હું મારી પ્રતિજ્ઞા અવશ્ય પૂરી કરીશ.”

મકરણ ૪૩ મું

—:૦:—

સુરેખાની યુક્તિ

હંસાના હૈયામાં હોળી હતી. અંતરમાંથી ઉન્હા ઉન્હા નિસાસા નીકળતા હતા. ચાર દિશામાં અંધકારનું જ નજરે સામ્રાજ્ય હંસા અનુભવતી હતી.

નાગલાના હાથમાં બેડીઓ પડી હતી. આ બેડી બીજી વાર હતી.

લગ્ન નક્કી થઇ ગયા, સુરેખાને ખબર પડી અને તરતજ તે હંસાને મળવા દોડી. હંસાના રાજમહેલની આજુબાજુ ચોકી પહેરે હતો, એટલુંજ નહિ, પણ હંસાના ઓરડામાં કાંઈ દગાખાજી ન થાય તેની સલાહ રાખવા સહીને ચેતવ્યાં હતાં. હંસા આપઘાત ન કરે એનું ધ્યાન રાખવાને આજ્ઞા થઈ હતી.

સુરેખા હંસાના મહેલ પર આવી, પણ મહેલમાં જવા માટે તેને રજા ન મળી. સુરેખા હતાશ થઇ અને આવી હતી તેમજ પાછી વળી; મનના ભાવો મનમાં રહ્યા. ‘હવે શું કરવું’, એ પ્રશ્ન સુરેખાના મનમાં થયો.

મારા ભાઈનાં લગ્ન? કોની સાથે? હંસા સાથે. મારી બેન અને તે પણ વિવાહિતા સ્ત્રી સાથે? વિવાહિતા સ્ત્રીનાં લગ્ન હોય? એ મહા પાપ થાય. એમ થાય તો પૃથ્વી ભાર ઝીલી શકે ખરી? હંસા જેવી મારી બેન છે, એવીજ મારા ભાઈની પણ છે. તો શું એ બેન સાથે લગ્ન કરશે? નહિ. એ લગ્ન હું અટકાવીશ.’ આટલું બોલતાં એને બીજી યુકિત સૂઝી. પોતે ત્યાંથી ઉઠી અને વીરમદેવ પાસે આવવા નીકળી.

વીરમદેવ મસ્તીમાં મસ્ત હતો. એના મનમાં આનંદના પુવારા ઉડતા હતા. સુરેખાએ આવી ભાઈનાં ઓવારણાં લીધાં; પછી હંસીને બોલી:

“ભાઈ, આ વાતથી મને અળણી કાં રાખી?”

“તને ખબર નથી મળી?”

“મળી છે, પણ એ ખબરમાં આનંદ સાથે શોક પણ છે.”

“શોકની મને કશી પરવા નથી.”

“ન હોય, એ સ્વાભાવિક છે, પણ ખેર, હું એક વાત પુછું છું?”

“પુછીથી પુછ.”

“રાજકુંવરી રાજ છે ?”

“નથી.”

“તો પછી એની સાથે લગ્ન કરવાથી ફળ શું પ્રાપ્ત થશે ?”

“સુરેખા, મારો વિચાર પૃથ્વી ફરે છતાં ફરવાનો નથી.”

“હું વિચાર ફેરવવા નથી આવી, પણ સહાય થવા આવી છું.”

વીરમહેવ આ શબ્દો સાંભળતાં નરમ હસ્યો. પોતાના લાભની વાત એને બહુ ગમી. તે બોલ્યો:

“તું મને શી સહાય થશે ?”

“હું હંસાને સમજાવીશ.”

“એ તારાથી સમજશે ?”

“જરૂર સમજશે. લાઘ, સ્ત્રીનું હૃદય સ્ત્રી જાણે છે.”

વીરમહેવને આ વાત ગળે ઉતરી અને બોલ્યો:

“તું હંસા પાસે જઈશ ?”

“હા.”

“પણ ત્યાં કોઈ માણસ રહેવું ન જોઈએ. તમે બહાર પહોંચે રાખજો. જો ઓરડામાં કોઈ આવશે તો વાત બગડી જશે.”

“જો જો તું તારા પતિનું ન ખેંચતી, વાત ઉંધી ન વાળતી.”

“મારા પર વિશ્વાસ રાખો.”

વીરમહેવને વિશ્વાસ આવ્યો અને સુરેખાને મહેલમાં મોકલી. તરત ત્યાંથી તે હંસાના મહેલ પર આવી. અનુચરે આજ્ઞા સંભાળાવી, સુરેખા માટે કોઈએ વાંધો ન લીધો અને તે હંસાના ઓરડામાં આવી. પ્રથમ તો તેણે બધાં દાસદાસીઓને વિદાય કર્યાં. તે પછી હંસા તરફ ફરી. હંસા મુચ્છિત જેવી પડી હતી. સુરેખાએ હંસાનો હાથ હલાવ્યો. હંસા જાગ્રત થઈ અને સુરેખા સામું જોવા લાગી. હંસા બોલી:

“સુરેખા, આ તે તારો લાઘ છે કે કાળ ?”

“કાળ છે, પણ હું એને મારો લાઈ કલા વગર રહી શકતી નથી.”

“તું શું કામ આવી છે?”

“તમેને આશ્વાસન દેવા.”

“શાનું આશ્વાસન? લગનનું! તું શું મને એમ કહેવા આવી છે કે હંસા તું લગ્ન કરી લે, પણ નક્કી માનજે, સવાર પહેલાં હું મારા પ્રાણ પાડી નાખીશ.”

“સહુ કોઈ મરે છે, પણ વીરરમણી એમ મરતી નથી. આત્મહત્યા કરવી એ મૃત્યુ નથી; પાપ છે. તદ્વાર તમેને વરી છે; તેનું પાણી રાખો.”

હંસામાં જીવન આવ્યું. આખિમાં વીરતા ચમકવા લાગી. શરીરમાં શુદ્ધ ક્ષત્રિયાણીનું લોહી ઉછળવા લાગ્યું. પોતે સુરેખાના બેઠે ખલા પકડીને કહેવા લાગી:

“સુરેખા, હું તદ્વારનું પાણી રાખીશ, એને નહીં લગનનું, આત્મહત્યા નહીં કરું. જીવીશ તો જીવી બતાવીશ, મરીશ તો મરી બતાવીશ. એન નાથના કંઈ સમાચાર?”

“કાંઈ નથી. કેદમાં છે એટલું જાણું છું.”

“એમને છોડાવવાનો ઉપાય?”

“તમે કેદમાંથી છુટો તે પછી.”

“પણ તે પહેલાં તું કાંઈ નહીં કરે?”

“આવી ચિંતા તમે શા માટે કરો છો? એ કેદખાનાથી ડરે એવા નથી. સમય આવતાં એ કેસરીસિંહ આપોઆપ છુટા થશે.”

હંસાને આ વાતથી શાંતિ થઈ. થોડીવાર પછી તે બોલી:

“ત્યારે હવે તારી શી ઇચ્છા છે?”

“તમે લગ્ન માટે તૈયાર થાવ.”

“આ તું શું બોલે છે? હું પરણેલી છું.”

“એ હું જાણું છું. તમે લગ્ન માટે ઇચ્છા બતાવો. મારા બાપને કહેવરાવો કે હું લગ્ન માટે રાજી છું. આઠ દિવસની

મુદત માંગો. આઠ દિવસ મળતાં આપણે આકાશપાતાળ એક કરીશું.”

હંસાને આ વાત ન ગમી. પોતે પ્રત્યુત્તર આપતાં કહેવા લાગી:

“મારાથી એ બનવાનું નથી. જે બનવાનું હોય તે કાલે બલે થાય.”

“પશુ હું કહું છું તેમ કરો તો કશું સુઝાવાનું નથી.”

“વાર, તારા કહેવા પ્રમાણે કરું તો શું થશે?”

“આપણો વિનય.”

“કવી રીતે?”

“તમે મારા લાઘને કહી મોકલાવો અને પછી રમત બુઝો. આઠ દિવસ મળે તો બધાં સારાં વાનાં થાય.”

હંસા આધીન થઈ ગઈ. સવારે વીરમદેવને સમાચાર કહાવવાનું નક્કી કર્યું. સુરેખા ઉઠીને પોતાના લાઘ પાસે ગઈ. લાઘ સુરેખાની વાટ જોતો હતો. સુરેખા ફરી વળતાં વીરમદેવે આતુરતાપૂર્વક પુછ્યું:

“કા, સુરેખા, શું કરી આવી?”

“વિનય.”

“એટલે?”

“સવારે હંસા તમોને ખુશીના સમાચાર કહેવરાવશે.”

“સવારે તો લગ્ન થવાંજ જોઈએ.”

“લગ્ન થશે. સવારે નહિ તો જે દિવસ પછી થશે.”

“નહિ, જે દિવસ પછી નહિ, કાલેજ થવાં જોઈએ; લીધેલાં લગ્ન તે અટકતાં હશે?”

“ખરું કહું છું. આ લગ્ન નથી, પણ બળાત્કારનું લગ્નત છે. બળાત્કારે કાલેજ લગ્ન કરશે તો આખો બવ રીબાવાનું રહેશે; હંસાના કહેવા પ્રમાણે કરશે તો જીવન સફળ થશે.”

વીરમદેવને આ વાત ઠીક લાગી. સુરેખા આવી રીતે પાંટીયાં ગોઠવીને મહેલમાં જવા તૈયાર થઈ. જતાં પહેલાં પોતાને પોતાનો સ્વામી યાદ આવ્યો, છુટકારો કરવાની માગણી કરવા મન થયું, અને બોલી:

“ભાઈ, મારા નાથને.....”

“લગ્ન મંડપમાં છુટ્ટા કરીશ.”

વીરમદેવની આંખો બળતા અંગારા જેવી થઈ ગઈ. સુરેખા વધારે તાંત ન કરતાં ત્યાંથી પોતાના મહેલમાં આવી.

સવાર પડી, સૂર્ય ઉગ્યો અને હંસા તરફથી નીચેની પત્રિકા વીરમદેવને મળી:

“હું લગ્ન માટે તૈયાર છું. મારા મનની સમાધાની થવા સારું આઠ દિવસની મહેતલ આપો.”

લી. હંસાકુમારી.”

વીરમદેવને આ વાતની પ્રથમથીજ માહિતી મળા હતી; એટલે હંસાની વાત કબુલ કરવામાં એને કશી અડચણ ન દેખાણી.

સુરેખા રોજ હંસાને મળતી, રોજ નવીનવી બાજુ ગોઠવતી. એમ કરતાં આઠ દિવસ પૂરા થયા અને હંસાનાં લગ્નની ધડીઓ આવી. હંસાનું સખીમંડળ બધું સુરેખાએજ ગોઠવ્યું હતું; બધી સખીઓને અને દાસીઓને બેઠથી ચેતાવી હતી; એટલે કાંઈ પણ નવાબુની થાય તો કાઢને બોલવા જેવું ન હતું. જ્યારે લગ્નનો સમય આવ્યો ત્યારે સુરેખા બોલી:

“હંસા, તારાં લગ્નનો પોશાક મને પહેરાવ.”

હંસા ચમકી. એનો તો બહુ શ્વાસજ ઉડી ગયો. પોતે ન સમજી શકી કે સુરેખા શું બોલે છે. હંસાએ સુરેખાના પ્રશ્નનો પ્રત્યાધાત કર્યો:

“મારાં લગ્નનો પોશાક તને આપું?”

“હા.”

“શા માટે?”

“મારે લાઘ સાથે—”

“આ તું શું કહે છે?”

“બેન, તું મારી બેન છે. વીરમદેવની પથ્રુ બેન છે. એ બેન સાથે જ લગ્ન કરવા માગે છે; તો પછી મને આ તારાં લગ્નનો પોશાક પહેરાવી લગ્નમંડપમાં વળાવ. હું લગ્નમંડપમાં જઈને અને લાઘના હાથમાં....”

હંસા તો આકુળવ્યાકુળ થઈ અને કહેવા લાગી:

“સુરેખા, પૃથ્વી રસાતાળ જશે.”

“લાઘની ઇચ્છા છે કે પૃથ્વી રસાતાળ જાય.”

“આ તું શું બોલે છે ? શું લાઘ સાથે બેનનાં લગ્ન ?”

“હા, લાઘ સાથે બેનનાં લગ્ન !”

“તું ગાંડી થઈ ગઈ છે કે શું ?”

“ના, હું ગાંડી નથી થઈ. મને મારું લાન છે. હું લગ્નમંડપમાં તો અવશ્ય જઈશ.”

“સુરેખા, મંડપમાં જઈને તું શું કરશે ?”

“તમને બ્યાવીશ. મેં મારા નાથને વચન આપ્યું છે કે હું બેકુતકન્યાની આશામાં રહીશ. એના પર આવતી આપત્તિ હું મારા માથે લઉંશ, આજે એ સમય છે. તમારી આપત્તિ ટાળવા હું મારા નાથ સાથે વચનથી બંધાય છું.”

“હું તને એ વચનમાંથી મુક્ત કરું તો ?”

“તમે મુક્ત કરશો, પણ મારો લાઘ તમોને મુક્ત કરનાર નથી. જો તમારે મુક્ત થવું હોય તો મારી યુક્તિને માન્ય કરો. તમે શું એમ જાણો છો કે વીરમદેવ મારી સાથે લગ્ન કરશે ?”

“નહિ.”

“પછી ગભરાવાનું શું છે? તમે મને લગ્નપોશાક પહેરાવો. મારી સાથે મંડપમાં આવો. મંડપમાં શું થાય છે તે જુઓ.”

“હંસા સમજીને એકમત થઈ અને લગ્નનો પોશાક પહેરી સુરેખા મંડપમાં ચાલી.

આજે લગ્નનો દિવસ હતો. વીરમદેવને ખીજ કાષ્ટ વાત સાથે કામ ન હતું; પણ નાગલાને પોતાની સમક્ષ લાવવાનો વિચાર થયે તરતજ પહેરેગીરને આજ્ઞા કરી નાગલાને જલ્દીમસિંહ બેઠે ભાષ્ટને મંડપમાં બોલાવ્યા.

સુરેખા લગ્નના પોશાકમાં સજ્જ થઈ વીરમદેવના સામે આવીને ઉભી રહી. હંસાએ પોતાનો અસલ પોશાક ધારણ કર્યો. એ ખેડુત-કન્યા થઈ ગઈ, પણ લગ્નમંડપમાં ન આવી, બહારજ રહી.

હંસા દરવાજામાં ઉભી હતી. સુરેખા મંડપમાં જઈને ઉભી રહી. નાગલા અને જલ્દીમસિંહને મંડપમાં હાજર કરવામાં આવ્યા. વીરમદેવ મુઠે તાલ દઈ નાગલા પ્રત્યે ફર્યો અને બોલ્યો:

“સરદાર, આવો તમારા હાથેજ મારો હસ્તમેળાપ કરાવો.”

નાગલાની દશા અવદશા થઈ ગઈ. એના શરીરનું લોહી જાણે સકા-ધજ ગયું. રજેરગ ખેંચાવા લાગી. તેની આંખમાં ભયંકર ભડકા બળતા હોય એમ લાસ થતો હતો. વીરમદેવના શબ્દોનો ઉત્તર તેણે ન આપ્યો.

“વીરમદેવે ફરી તુચ્છકારપૂર્ણ નેત્રાથી કહ્યું: “કેમ, સરદાર, સાંભળતા નથી! આવો, હસ્તમેળાપ કરાવો.”

નાગલા હજી પણ ન બોલ્યો. વીરમદેવ કહેવા લાગ્યો: “નાગસિંહ, તમે જાણો છો, હું રાજકુવારી સાથે બળાત્કારથી લગ્ન નથી કરતો; એ તો રાજ થઈને મને વરવા આવી છે.”

“નાગલા આશ્ચર્યથી બોલ્યો:

“રાજ થઈને વરવા આવી છે?!”

“હા, તમોને મારું કથન અસત્ય લાગતું હોય તો પુછી જુઓ.”

નાગલાએ એક નિશ્વાસ નાખ્યો. પોતાના બાપ તરફ દ્રષ્ટિ ગઇ. એહ બાપનાં નયનો મળ્યાં. જલીમસિંહ જલીમ થઇ કહેવા લાગ્યો:

“નાગલા, તારી વફાદારીનો બદલો લે. બાપના હાથમાં બેડીઓ નાખનારા, જે તારી નજર સામે શું થાય છે?” વીરમદેવ કહેવા લાગ્યો:

“તમોને પકડવાને નાગલાને મોકલનાર કાણુ? તમારા બાપને પગાર આપનાર કાણુ? એણે બલે તમોને કેદ કર્યા પણુ એ મારા એક નોકર તરીકે. નોકર જે લાભ મેળવે તે તેના માલીકનો ગણાય. નોકરને પોતાના પગારથી કામ, માલ પર દ્રષ્ટિ એ કરી ન શકે.”

જલીમસિંહ હસવા લાગ્યો અને બોલ્યો: “તમારું કહેવું ખરું છે.” વીરમદેવે અનુચરને આજ્ઞા કરી: “જલીમસિંહને છુટો કરો.”

આજ્ઞા થતાં જલીમસિંહની બેડીઓ તુટી ગઇ. નાગલા આ દૃશ્ય દુઃખપૂર્ણ નેત્રે જોઇ રહ્યો. વીરમદેવ કહેવા લાગ્યો:

“નાગલા, હવે શી ધચ્છા છે?”

“ધચ્છા? શસ્ત્ર વગરનો હું મારી ધચ્છા શું બતાવું? છત્રાં મારી ધચ્છા જણાવજા મંગિતા હો તો એક તલ્વાર મારા હાથમાં આપો.”

“તલ્વારને શું કરશો?”

“તમારા મસ્તક સાથે એનાં લગ્ન કરીશ.”

“મસ્તક સાથે પછી લગ્ન કરજો. પ્રથમ આગળ આવી રાજકુવરી સાથે મારો હસ્તમેળાપ કરાવો.”

વીરમદેવ આગળ વધ્યો સુરેખાની આગળ ગયો. સુરેખાનું સ્વરૂપ બદલાઇ ગયું. નાગલાના મનમાં સંકલ્પવિકલ્પ થવા લાગ્યા. વિચાર કરવા લાગ્યો કે; ‘રાજકુવરીને આ શું સુઝ્યું? જરૂર એની આમાં કંઈ યુક્તિ હોવી જોઇએ.’ આથી તેને ખુલાસો પુછવાની જાણાસા થઇ અને બોલ્યો:

“રાજકુવરી, આ શું કરો છો?”

“ભાઈની સાથે લમ!”

નાગભા ચમક્યો અને બોલ્યો: “ભાઈની સાથે લમ ?

“હા, મારા ભાઈની એજ ઇચ્છા છે, તો બહે મારી સાથે લમ કરે.” અવાજ માટે તરતજ વીરમદેવને શંકા થઈ. એટલીજ શંકા નાગભાને થઈ. વીરમદેવ બોલ્યો:

“આ અવાજ રાજકુંવરીનો નથી.”

સુરેખાએ કહ્યું:

“તમારે રાજકુંવરીથી શું કામ છે ? તમારે લમ કરવા છે ને ? રાજકુંવરીને તમે એન કહી છે અને એન સાથે લમ કરવા તૈયાર થયા છો. જ્યારે એન સાથે લગ્ન કરવા છે તો આવો, હું ઉભી છું.” આમ કહી સુરેખાએ ધુંધટનો પટ કાઢી નાખ્યો. વીરમદેવ થરથર કંપવા લાગ્યો. તે બોલ્યો: “કાણુ સુરેખા ?”

સુરેખાએ કહ્યું: “હા.”

“ઓ ઝેરી નાગણી! તેં મને ઠગ્યો!”

“નહિ, મેં તમને ઠગ્યા નથી. મેં તો...”

“તેં તો મારા સાથે ન કરવાનું કયું, પણ યાદ રાખજે હું તને જીવતી ને જીવતીજ દાટી દઉં.”

“તમારા જેવા ભાઈ પાસેથી હું ખીજી શી આશા રાખવાની હતી ? બહે મને જીવતીને જીવતી દાટી દો.”

વીરમદેવ ક્રોધમાં આવીને કહેવા લાગ્યો: “તારી વાત પછી, પહેલાં આ નરપશુ નાગભાને અહીંને અહીં વધેરી નાખવો જોઈએ. સરદારો, ચલાવો, એના પર તસ્વાર!”

વીરમદેવના શબ્દો નીકળવા સાથે તસ્વારો નીકળી પડી, પણ નાગભા પર વાર થાય તે પહેલાં ખેડુતકન્યા ત્યાં તસ્વાર લઈને આવી પહોંચી. દરવાજા પર ઉભેલા દ્વારપાળના નાક પર ઠોંસો લગાવી, તેણે

તત્વાર પડાવી લીધી હતી. નાગલા પર હજી તત્વાર તોળાણી છે ત્યાં હંસાએ આવી ગર્જના કરી:

“ખબરદાર !”

સરદારો ચમક્યા. ખેડુતકન્યાની તત્વાર વિજળી થઇને પડતી હતી જોતજોતામાં હંસાએ બે ચારને ભોંયભેગા કર્યા અને વીરમદેવની સામે આવી બોલી:

“મેં તને ભાષ કહ્યો છે, યાદ રાખજે કે મારા નાથને જરા પણ અલવલ આવી છે તો તું જીવતો રહેવાનો નથી.”

મંડપમાં કાલાહલ થઇ રહ્યો. કાષ ભાગ્યો અને કાષને નાગલાએ પગની પાટુથી ઠાર કર્યો. કાષને મસ્તક મારીમારીને મરણુ તોલ કર્યો અને થોડીજ પળમાં નાગલા છુદ્દો થયો. છુદ્દો થતાંજ તેણે ત્રાડ પાડી: “હંસા, તું હડી જા; મારી સામે એને આવવા દે.”

વીરમદેવના શરીરમાં થથરાટ થયો. હંસા બોલી:

“સ્વામી, એ વીર નથી, કાયર છે. કાયરને આ સૃષ્ટિ પર જીવવાનું કશું કામ નથી, કાયર પુરૂષના હાથમાં રાજ્ય ન હોવું જોઈએ.”

વીરમદેવને શું કરવું તેની કશી ખબર ન પડી. નાગલા હાથમાં તત્વાર ખેંચી ઉભો હતો. સૈનિકો એના પર તૂટી પડવાની તૈયારીમાં હતા. નાગલા તત્વાર સાથે પુઢી ફરવા લાગ્યો. સુરેખાએ લગ્નનો પોશાક ત્યાંજ ઉતારીને ફેંકી દીધો. નાગલા, હંસા ને સુરેખા મંડપની બહાર આવ્યાં. જલ્મીમસિંહ વીરમદેવની વારે થયો અને પડકાર કર્યો કે:

“પકડો પાછને !”

જલ્મીમસિંહના પડકારથી વીરમદેવ પણ બોલ્યો: “પકડો ! પકડો !”

આગળ નાગલા અને પાછળ સામંતો. આગળ જતાં યુધ્ધનો ભેરી-નાદ થયો. હવે નાગલા માટે લડવા જેવું ન રહ્યું. ગમે તેમ કરી નાસી છૂટવાનું જ હતું.

ઐટલામાં સુરેખાનો કાષ્ઠ વિશ્વાસુ નોકર ત્યાં આવ્યો. સુરેખા બોલી:

“ત્રણ રેવંત જોઈએ.”

અનુચર બોલ્યો: “તમે આલો, હું તયાર રાખું છું.”

નાગભા તત્વાર કુશળતાથી ચલાવતો હતો. હંસા પણ એવીજ વીરરમણી હતી. સામે સોથી બસો માણસો નીકળી આવ્યા હતાં. નાગભાને બસો માણસોની ક્યાં પરવા હતી ? એ તો બસો માણસની વચમાં પડ્યો. જતાં જતાં પણ આવે ઐટલાના જીવ લેતા જવું એ એનો મનમુખો હતો. હંસા પણ એજ નિશ્ચય પર હતી. વીરહાક વાગવા લાગી. નાગભા કેસરીયો થઇને ફૂદી પડ્યો અને બધાને કહેવા લાગ્યો:

“શા માટે બકરાંની માફક મરવા આવો છો ?”

એમ કરતાં એક કલાક થઈ ગયો. કલાકમાં રસ્તો સાફ થઈ ગયો. હંસા સુરેખા અને નાગભા અનુચરની પાસે આવ્યાં. ઘોડા ચાર હતા. નાગભા સુરેખા તથા હંસાને ઘોડે બેસારી બોલ્યો:

“તમે જાવ, હું માતાને લઇને આવું છું.”

“નહિ, તમે ચાલો, માતા ગુરજની રક્ષામાં છે. માતાને ઉત્તી આંચ પણ આવવાની નથી.” નાગભા કાણુ જાણે શાથી હંસા અને સુરેખાના કહેવાથી ભોળવાયો અને સાથે થયો. ત્રિપુટીએ ઘોડા પર પક્ષાણુ નાખ્યાં અને લગામ ખેંચી.

ઘોડે દૂર જતાં ઘોડેસ્વારો પોતાની પાછળ આવતા જણાયા.

પ્રકરણ ૪૪ મું.

—:૦:—

લાઘવનો નિશ્ચય

—:૦:—

હંસા હાથમાંથી જતાં વીરમદેવ વ્યાકુળ થઇ ગયો. કોઇ પણ પ્રકારે નાગલાને ઠાર કરવાનો તેણે નિશ્ચય કરી લીધો.

જલીમસિંહને લાઘવના તરફ મમતા હતીજ નહિ. લાઘવના અવળા આચરણથી પોતે પકડાયો હતો. પોતાના હાથમાં ખેડીઓ પડવાનું કારણ નાગલા હતો. આવાં કારણને લઇ તે વીરમદેવનો સહાયક થયો.

આખા રાજમાં વીરમદેવ પર નિંદાનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. વીરમદેવથી એ વાત સહન ન થઇ. ખીજે દિવસેજ દરબાર ભરી બધા સરદારોને બોલાવ્યા અને ભરદરબારમાં બોલ્યો:

“સરદારો, નાગલાને પકડવા કોણ જાય છે?”

વીરમદેવના પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઇના તરફથી ન મળ્યો. વીરમદેવનો ગુસ્સો વધારે બધ્યો. સરદારોને ઉદ્દેશીને ફરી કહેવા લાગ્યો:

“શું મારા અપમાનનો બદલો કોઇથી વાળી શકાય તેમ નથી?”

બધા વિચારમાં તસ્લીન હતા પણ કોઇના મોઢામાંથી અવાજ નીકળતો ન હતો. અચાનક એક સરદારે કહ્યું:

“રાજન, એક યુક્તિ છે !”

“શી યુક્તિ છે?”

“નાગલા એની માતાને બહુજ ચાહે છે.”

“પછી ?”

“આપ એની માતાને કેદમાં નાખો.”

“માતાને કેદમાં નાખવાથી લાભ?”

“લાભ ધણેજ છે. નાગલાની માતાને કેદમાં નાખી આજુબાજુનાં રાજમાં ખજર મોકલાવો કે નાગલાની માતાને કેદમાં નાખવામાં આવી છે. જો નાગલા પોતે આવીને હાજર ન થાય તો એની માતાને રીખાવી રીખાવીને મારી નાખવામાં આવશે.”

ખીજએ આ વાતને અનુમોદન આપ્યું અને કહ્યું:

“હા, એમ કરવાથી નાગલા અવશ્ય આપણા હાથમાં આવશે.”

વીરમદેવને આ યુક્તિ સારી લાગી અને નાગલાની માતાને પોતાની પાસે પકડી લાવવા આજ્ઞા કરી.

ખીજ તરફથી જલ્મીમસિંહને પણ છુટો કરી પોતાની પાસે બોલાવ્યો. જલ્મીમસિંહ તો લાખનો શત્રુજ થઇને બેઠો હતો. વીરમદેવે જલ્મીમસિંહને પુછ્યું:

“તમારા લાખનું કામ જોયું?”

“મારે જોવાની શી જરૂર છે? કહો, તમે મારા લાખનાં કામ જોયા?”

“મને ખજર ન હતી કે નાગલા આવો છે!”

“એવો ન હોય તો હું મારી પાસેથી દૂર કરું?”

“વાર, પણ હવે શું કરવું?”

“તમારી મરજી હોય તેમ કરો.”

“તમે મદદ નહિ કરો?”

“હું શી મદદ કરું?”

“તમે નાગલાને પકડી લાવો.”

“શા માટે?”

“એનો આ અપરાધ શું જોવાતો છે?”

“એના અપરાધની વાત પછી. પહેલાં મને એ જતાવશો કે મારો શો અપરાધ હતો કે મને પકડી મંગાવ્યો? તમારી લાલસા પૂરી

કરવા અને ફસાવ્યો. અને કેદખાનામાં નાખવાથી તમેને રાજકુંવરી મળી?
અમરથા હેરાન થયા; બેબાબર થયા.^{૧૧}

“એ બધી વાતનો બદલો હું વ્યાજ શીખે લઉંશ.”

“કાનાથી?”

“નાગલાથી; નાગલા નહિ મળે તો એની માતાથી.”

“જાણો છો એની માતા કાણ છે?”

“જાણું છું એ તમારીયે માતા છે.”

“પછી મારી નજર સામે તમે મારી માતાપર જીલમ કરશો અને
હું સાંખી શકીશ? રાજન, અવશ્ય માનજો કે તમારું રાજાસિંહાસન
નહિ રહે, તમે નહિ રહો, બધું માટીમાં મેળવી દઉંશ.”

“તમારી વાતોથી હું ડરતો નથી. તમેને વિચાર છે કે તમે ક્યા
હો છો?”

“હું જ્યાં હો છું ત્યાં રણમેદાન કરતાં અને આવડે છે. માટે
મારી માતાની વાત તમે મુકી દો.”

વીરમદેવ મુંઝાયો, પણ ફરી પોતે પુછવા લાગ્યો:

“તો તું તમે અને મદદ નહિ કરો?”

“મદદ જરૂર કરીશ, કારણ કે નાગલાએ લાઇનું સગપણ
રાખ્યું નથી.”

“અને માત્ર તમારી મદદનીજ જરૂર છે.”

“તે હું આપીશ.”

“વાર, તો હવે શાં પગલાં ભરવા?”

“તમે સૈન્ય તૈયાર કરાવો.”

“પછી?”

“હંસાના બાપના રાજ પર ચડાઇ કરો.”

“ત્યાં ચડાઇ શા માટે?”

“નાગલા સાસરાનાજ રાજમાં ગયો હશે. ખીજા ક્ષણે તેને આશ્રય મળે તેમ નથી. ભગવતસિંહનું રાજ છિન્નભિન્ન કરી આખરે હંજાને પકડી મંગાવો, નાગલાના હાથમાં બેડીઓ પહેરાવો.”

“એ કેવી રીતે બનશે?”

“બનશે. મારા પર વિશ્વાસ રાખો.”

વીરમહેવે તરતજ તૈયારીના હુકમ આપ્યો.

આ તરફ વીરમહેવ તરફથી નીકળેલો દૂત ગુરૂની પાસે આવ્યો અને વીરમહેવની આજ્ઞા રજૂ કરી. ગુરૂની આખો ગરમ થઇ ગઇ. તે બોલ્યા:

“કાળ આવ્યો હોય છે ત્યારે એમજ થાય છે.”

ગુરૂ અને નાગલાની માતા રાજદરબારમાં આવ્યાં. આવતાંજ પુછ્યું:

“વીરમહેવ, શું ધાર્યું છે?”

“મેં આપને નથી બોલાવ્યા.”

“હું જાણું છું તેં મને નથી બોલાવ્યો, તારા કાળને બોલાવ્યો છે. તું તારા વેરનો બદલો આ વૃદ્ધ સ્ત્રી પર લેવા માગે છે? તું તારા અપમાનનું વેર આ ગરીબ ગાય પર લેવા ઇચ્છા રાખે છે!”

વીરમહેવ થથરી ગયો. છતાં ગુરૂનાં મનનું સમાધાન કરવાને ખાતર કહેવા લાગ્યો. “ગુરૂ, હું બદલો અવશ્ય લઇશ. નાગલાને જીવતો નહિ છોડું. મારી બેનને મારા હાથેજ રાંડીરાંડ બનાવીશ. ભગવતસિંહનું રાજ્ય ઉખેડી નાખીશ.”

“તો શું તેં તારો વિચાર ફેરવ્યો છે?”

“હા, આ વૃદ્ધ સ્ત્રી મારી પણ માતા સમાન છે.”

નાગલાની માતા બોલી: “અને મારો નાગલા?”

“મારો દુશ્મન છે. હું એના દુકડેદુકડા કરી નાખીશ.”

“ભાઈ, તું મારા પુત્રનો દુશ્મન હો તો બલે હો, હું તારી માતા નથી થઈ શકતી.”

વીરમદેવ કહેવા લાગ્યો: “હું એકજ નાગભાનો દુશ્મન નથી. તમારો પુત્ર જલ્મીમસિંહ પણ એનો દુશ્મન છે.

વૃધ્ધ સ્ત્રીની ઝીણી દૃષ્ટિ જલ્મીમસિંહ પર મઘ અને તે બોલી :
“જાલુ, આ શું? આ વાત ખરી છે?”

“હા, માતા, નાગભાને હું પૂરો કરી નાખીશ.”

“પૂરો કરવાનું કારણ?”

“એણે મારા પર ન કરવાનું ક્યું છે.” ગુરૂજી નાગભાની માતાને કહેવા લાગ્યા:

“લડાઈ વીરપુરૂષો માટે છે. તમારા બન્ને પુત્રો વીર છે. વીરપુરૂષોને વીરહાક કરવા હો. કોનામાં વિશેષ વીરતા છે તે જણાઈ આવશે. વીરમદેવ કેટલું બળ ધરાવે છે, એના સૈનિકોમાં કેટલી કુશળતા છે, લડાઈમાં નાગભા કેવાં પરાક્રમ કરી બતાવે છે; એ જોવાનો પ્રસંગ મળે એ પણ તમારા માટે એક લ્હાણુ છે.”

“મારો નાગભા લડાઈમાં પડે તો ?”

“પડશે તો એની પ્રભુતા વધશે. મરશે તો પણ એ અમરતાને વરશે.”

ગુરૂજીની સમજાવટથી નાગભાની માતા શાંત થઈ, પણ વીરમદેવ શાંત થયો નહિ. એણે તો લડાઈનું બ્યુગજ વગાડ્યું અને મહારાજા જગવતસિંહ સામે લડાઈનો મોરચો માંડ્યો.

વીરમદેવની રાજધાનીમાંથી છુટેલો નાગભા પોતાના સસરાના જ રાજમાં આવ્યો. સસરાનાં રાજ વગર એના માટે બીજો સ્થળે જવાનું જ ક્યાં હતું?

નાગલાના આમ પાછા આવવાથી ભગવત્સિંહને આશ્ચર્ય લાગ્યું. પોતાની કુંવરી મળી. કુંવરી મળતાં રાખને આનંદ થવો જોઇએ. આનંદને બદલે ભગવત્સિંહનું મોં જરા લેવાઇ ગયું. તે દીકરીને કહેવા લાગ્યો:

“કેમ, દીકરી, પાછી આવી?”

હંસાકુંવરીએ બધી વાત કરી પોતાનાં લગ્ન કેવી રીતે થયાં, એ જણાવ્યું. સુરેખાએ કેવી યુક્તિ કરી હતી, એ પણ જણાવ્યું અને સમયસૂચકતાથી તેઓ કેમ આ તરફ આવ્યાં, તેનો પણ ખુલાસો કર્યો. ભગવત્સિંહ બોલ્યો:

“જે થયું તે ઠીક થયું, પણ હવે બહુ સંભાળ રાખવી પડશે.”

નાગલા બોલ્યો: “સંભાળ શા માટે?”

“વીરમદેવ જંપીને બેસવાનો નથી. લડાઇ માટે તૈયાર રહેવું પડશે.”

“હું ધણા દિવસથી લડાઇની રાહ જોઇ રહ્યો છું. લડાઇનું આમંત્રણ આવશે તો હું એકલોજ ફેદી પડીશ.”

“એકલા ફેદી પડવાની હિંમત છે તો પછી અહીં આવ્યા શા માટે? ત્યાંજ રહેવું હતું ને?”

“પણ તમારી દીકરીને તમારી રક્ષામાં મૂકવાની ધારણાથી હું અત્રે આવ્યો છું. એને રાખો, હું જઇને લડીશ, વીરહાક વગાડીશ.”

થોડા દિવસ બાદ વીરમદેવ તરફથી ફત્ત આવ્યો અને નીચેના સમાચાર લાવ્યો:

“કાં તો નાગલાને અમારા હાથમાં આપો, કાં તો લડાઇ કરવા તૈયાર થાવ.”

નાગલાએ ખેંખારો ખાધો, જાણે આકાશમાં મેઘની ગર્જના થઇ. દરબારનાં માણસો નાગલાની આ વીરતાથી ડરી ગયા. નાગલા ઉભો

થયો. અનુચર આગળ અને પાછળ નાગલા એમ ચાલવા માંડ્યું. પણ નાગલા એકલાને હંસા કે સુરેખા જવા દે એમ ક્યાં હતું? જ્યારે આ એ વીર રમણીએને ખબર પડી કે નાગલા જાય છે અને તે પણ મરવા જાય છે; ત્યારે તેઓ દરબારગઢમાંથી બહાર પડી. હંસાના હાથમાં નગ્ન તલ્વાર હતી. સુરેખાના મોઢા પર અશાંતિ અને ચિંતા હતાં. શું કરવું એ સુરેખાની દૃષ્ટિમર્યાદાથી બહાર હતું.

હંસા પતિની પાસે આવીને બોલી:

“નાથ, તમે એકલા જશો?”

“હંસા, ફરી પાછું ફસાવું છે?”

“નહિ, ફસાવા જતા મારા નાથને બચાવવાનું છે.”

“હું ફસાવાનો નથી.”

“તમે ફસવાના નથી તો પછી અને ડર શાનો હોય?”

“તારા આવવાથી મારા પર વિટંબના વધશે.”

“કારણ?”

“હું તને બચાવીશ કે લડાઇ કરીશ? એ સંગ્રામ છે!”

“હું ક્ષત્રિયાણી છું, એટલા જ માટે શસ્ત્રકળા શીખી છું.”

“પકડાઇશ તો?”

“તો હું જોઇ લઇશ.”

“અને સુરેખા?”

સુરેખા બોલી: “હું પણ આવીશ.”

ધણા વાદવિવાદ પછી નાગલા અને તેની બન્ને સ્ત્રીઓ સંગ્રામ તરફ વળ્યાં. સાથે ભગવતસિંહનું લશ્કર પણ હતું.

નાગલાના અંતરમાં ઉલ્લાસ હતો. આજે જીવનમાં પ્રથમ પ્રસંગ આવ્યો હતો કે પોતે લડવા માટે જતો હતો.

સામેથી પણ બની શકે તેટલું વધારે લશ્કર આવવાનું હતું. વીરમદેવ પોતાનો બદલો લેવા આવતો હતો. નિર્માણ કરેલા સ્થળે બન્ને લશ્કર આવીને ઉભા રહ્યાં. લડાઈની દુનિયા વાગી.

લડાઈ કરવા પહેલાં નાગભાએ વીરમદેવને મળવા માટે પુછાવ્યું. વીરમદેવને એ વાત ગમી નહિ, તે છતાં તેણે નાગભાની માગણી સ્વીકારી: નાગભા અને વીરમદેવ મળ્યા; સાથે જાલીમસિંહ પણ હતો. વીરમદેવને જોતાં નાગભાએ કહ્યું:

“હું એમ કહું છું કે તમારો લડાઈ કરવાનો દુરાગ્રહ જ હોય તો બલે; પણ લશ્કરને રળ આપો. આપણા બેની તકરારમાં લશ્કરને કપાવી નાખવું ઠીક નથી.”

વીરમદેવ બોલ્યો:

“નહિ, હું તો મહારાજા ભગવતસિંહના રાજને બચીભૂત કરવા માગું છું. એના રાજ્યના પાયો જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા મારી મરજી છે. સમજ્યો ?”

નાગભાએ આંખ ફેરવી, પણ ફરી કાંઈ વિચાર આવતાં તે કહેવા લાગ્યો:

“ભગવતસિંહનો શો અપરાધ છે? આપણે એક લડી નાખીએ.”

“મારી આંખ પર પાણી ફેરવ્યું એ અપરાધ શું જેવો તેવો છે?”

“રાજકુંવરી તમોને ન વરી તેમાં ભગવતસિંહ શું કરે? અપરાધ હોય તો તે રાજકુંવરીનો છે, મારો છે, તમારો બેન સુરેખાનો છે.”

“એ બેનના સૌભાગ્યને હું નષ્ટ કરીશ.”

“એ પરવા કરે તેમ નથી, કારણ કે તમારામાં એના સૌભાગ્યની રક્ષા કરવાની શક્તિ નથી.”

“આ બધી વાતો કરવાથી બાબ શો છે?”

“એજ કે તમે કાંઈ વિચાર કરો.”

“નામલા, મૃત્યુ માથે ભમે છે; તેથી આમ બોલે છે; નહિ?”

“ભાઈ, મૃત્યુ ક્યાં છે, એજ હું જાણતો નથી. મૃત્યુ મારા હાથમાં છે.”

“વાતોથી શું વળવાનું છે ? વાતોથી વીરતા અંકાતી નથી.”

“મેં મારી વીરતા બતાવી છે, વાતો પણ બતાવી છે. મારે એક જ વાત કરવાની છે કે સંગ્રામમાં તમે અને હું જે જ ઉતરીએ; નકામું લશ્કરને શા માટે મરવા દેવું?”

“નહિ, મારી ઇચ્છા ભગવતસિંહના રાજને માટીમાં મેળવવાની છે.”

“તમેજ માટીમાં મળી જશો.”

વીરમદેવ આવેશમાં આવ્યો. તત્ત્વાર ખેંચી, નાગલા પણ સામે થયો. એણે પણ તત્ત્વારને મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી. જાલીમસિંહ પણ ભાઈ પર કુદો અને ત્રણ વચ્ચે સંગ્રામ શરૂ થયો.

પ્રકરણ ૪૫ મું.

વીરહાક

નાગલા અને વીરમદેવ વચ્ચે યુધ્ધની રમત જામી. વીરમદેવમાં તત્ત્વાર ચલાવવાની કુશળતા નાગલા જેટલી ન હતી, છતાં વેર, આવેશ, હંસાને મેળવવાનો ઉત્સાહ, બદનામીને જીતી નાખવાનો મનોરથ; આ સર્વ અત્યારે તેને લગાઈ કરવા તૈયાર કરતાં હતાં. નાગલા કેસરી

પ્રમાણે કુલો, જલ્દીમસિંહ પણ સામે આવ્યો. નાગભાને કોઈની પરવા ન હતી.

આજે ખરી વીરહાક હતી, ખરી કેસરીની ગર્જના હતી. આજે નાગભાના પ્રાણુનું પાણી માપવાની ધડી હતી. નાગભા વીરમદેવના લશ્કરમાં ધુમવા લાગ્યો. તેના હાથમાં તલ્વાર ચમકતી હતી.

વીરમદેવના લશ્કરમાં સુબટ ધણા હતા. તે નાગભાને મારવાને અથવા મ્હાત કરવાને મથતા હતા. સામસામી તલ્વાર ટકકર ખાતી હતી. તલ્વારોમાંથી તણુખા ઝરતા હતા. જલ્દીમસિંહ નાગભા સામે વખતોવખત આવતો હતો. નાગભા ભાઇના સામેથી આવતા ધાંત્રીલી લેતો, પણ ધા કરતો નહિ; આથી જલ્દીમસિંહને બહુજ નવાઇ લાગતી. જલ્દીમસિંહે પડકાર કર્યો:

“નાગભા, મારી સામે આવ.”

“તમે મારા ભાઇ છો.”

“મૂખ, તું આ વખતે મને ભાઇ કહીને તારી નખખાઇ ખતાવી રહ્યો છે. સંગ્રામમાં સગપણની વાત શી ?”

નાગભાના રૂંવેરૂંવામાં ક્રોધ ભરાયો, પણ ક્રોધને ગળી બધ તે બોલ્યો: “ભાઇ, વીર ક્રોધ વખત પોતાનો ધર્મ ચૂકતો નથી, સગપણ ભૂલતો નથી.”

“માટેજ આ દાવ રમી રહ્યો છે, આટલા માટે જ મારા હાથમાં બેડીઓ નાખી હતી. અને જે સ્ત્રી તું તારા અન્નદાતા માટે લાવ્યો, જેને માટે તે મારા હાથમાં બેડીઓ નાખી તે તે પચાવી એમાં વીરતા હશે કેમ ? શું એ તારી નીચતા નથી ?”

“જે રાજ એક સ્ત્રીને બેન કહી ચૂક્યો છે, બીજા સાથે પરણાવી ચૂક્યો છે, પછી તેને લેવા માટે ફાંદા મારી રહ્યો છે; એ તેની નીચતા છે.

વીરમહેવને સમજવાની જરૂર હતી. વીરમહેવ મારો અન્નદાતા નથી. કામનો બદલો આપનાર અન્નદાતા ન કહેવાય, પણ,.....”

“ તારું મૃત્યુજ આપ્યું.”

“ મને મારવાની શક્તિ કોનામાં છે ?”

“ મારા હાથ સામે જો.”

“ હું એ હાથ સામું જોઈ શકતો નથી.”

“ તારા બોલવાનો અર્થ મારા સમજવામાં નથી આવતો.”

“ ક્યાંથી આવે ? એ હાથથી તમે કેવા કાળાં કૃત્યો કર્યાં છે ? એ હાથથી તમે કેટલા નિર્દોષના જીવ લીધા છે ? એ હાથથી તમે કેટલાં ન કરવાનાં કાર્યો કર્યાં છે ? આ બધાં પાપ તમે ક્યાંથી સમજો ? જે હાથમાં તલ્વાર પકડી છે તે બચકર પાપથી ભરેલો છે.”

જલીમસિંહ તેજ થયો અને બોલ્યો : “ અને આજે એક પાપનો વધારો કરીશ, આજે મારા પાપનો ધડો ભરાઈ રહેશે.”

“ ભાઈ, ન ભરો, પાપનો ધડો ન ભરો. ધડો ભરાતાં પુટતાં વાર નહિ લાગે.”

“ નાગભા, હવે હું વાતચીત કરવા નથી માગતો.”

“ મૃત્યુ વખતે વૈદ્યની વાત કયા રોગીને ગમે છે ?”

જલીમસિંહે વાતનો જવાબ તલ્વારથી આપ્યો. હજી તલ્વાર તોળાણી છે, નાગભા પર પડુંપડું થઈ રહી છે; ત્યાં કાઠએ આવીને તલ્વાર ઝીલી લીધી અને તરતજ પોતાની તલ્વાર જલીમસિંહ પર ઉગામી. નાગભાએ સામું જોયું અને બોલ્યો :

“ હંસા ! બસ કર.”

“ નહિ, એ મારા હાથથી જ મરશે.”

“ એ મારો ભાઈ છે.”

“દુર્યોધન પણ પાડવોનો ભાઈ હતો, છતાં ભાઈએ માર્યો હતો.”

આ વાતચીત થતી હતી, ત્યાં જલ્મીમસિંહે નાગભાના ખભા પર તસ્વારનો ધા કર્યો. નાગભાનો હાથ ધવાયો. નાગભા ફરીને જુએ ત્યાં ખીજે ધા તેના મસ્તક પર પડ્યો. આ દેખાવ હંસાથી જોવાયો નહિ. હંસાએ સિંહજીવું રૂપ લીધું અને જલ્મીમસિંહ પર કુદી. નાગભાને જખમી થયેલો જોઈ ધણી માણસો તેના પર વૂટી પડ્યા, છતાં નાગભા કામની દરકાર કર્યા વગર સામી છાતીએ લડવા લાગ્યો. માથામાં ધા વાગ્યો હતો, હાથ પણ ધવાયો હતો, તે છતાં તે વીરનર હજારોમાં હાહાકાર વર્તાવી રહ્યો હતો.

ખીજી તરફ હંસા પણ પોતાના નાથ પર થયેલા હુમલાનો ઉત્તર આપવા વિકાળ વાધણ માફક ફરતી હતી. જલ્મીમસિંહ સામે આવતો, ધા કરતો. હંસા એના ધાનો જવાબ બરાબર આપતી. જલ્મીમસિંહ નાસી છુટ્યો. વીરમદેવ પણ ધણી વખત હંસાની સામે આવતો, છતાં ફાવતો નહિ. બાજી હંસાના હાથમાં હતી. હંસા પોતાની કુશળતા બરાબર બતાવતી હતી. આમ બે કલાક ગયા. બે કલાકમાં વીરમદેવનાં ધણા માણસો ધાયલ થયા, ધણા પલાયન થયા અને હંસાએ તથા એના બાપ તરફના લશ્કરે વીરમદેવ તથા જલ્મીમસિંહને કેદ કર્યા.

ખીજી બાજુ નાગભા લડતાં લડતાં રણમાં પડ્યો, મૃત્તિચિંત થઈને પડ્યો. અને માથામાં થયેલો ધા અને તે પછી પોતે લીધેલી મહેનત એ બેઉ કારણથી તે અશક્ત થઈ ગયો, શક્તિ જતી રહી, મૃત્તિ આવી.

જ્યારે આ દ્રશ્ય હંસાની નજરે પડ્યું, ત્યારે તે નિઃશ્વાસુ થઈ ગઈ; તરતજ નાગભાના દેહ પર વૂટી પડી. નાગભાની આંખો ખંધ હતી. મસ્તકમાંથી લોહીની ધારા વહેતી હતી. કશ્ચતાથી આકંઠ કરતાં તેણે કહ્યું:

“ઓ નાથ ! ઓ નાથ !”

નાગભાઈ ઉત્તર આપવાની શક્તિ ક્યાં હતી ? હંસા રડતા રડતા બોલી :

“બહાલા ! પ્રાણ ! શું તમે મને આમ મૂકીને જશો ?” હંસાએ નાગભાનું મસ્તક પોતાના બોળામાં લીધું અને અતિ આવેશથી છાતી સાથે દાબ્યું, અને ફરીથી કરગરતી દબે બોલી :

“નાથ, એક વખત બોલો ! મારા હૃદયના રામ, એકજ શબ્દ કહો. હાય ! હાય ! શું તમે આમ જ જશો ?”

અચાનક નાગભાએ આંખ બોલી. તેનાં માથુસો આવી પહોંચ્યાં, માથુસોની સહાયથી હંસા પોતાના સ્વામીને આપની રાજધાનીમાં લાવી. સુરેખાને જ્યારે આ વાતની ખબર થઈ ત્યારે એના પર માત્ર આકાશજ વૃટવાનું બાકી રહ્યું. હંસા અને સુરેખા બેઉ નાગભાના પક્ષે બેસી આંસુ સારતી હતી.

રાજધાનીમાં આવ્યા પછી રાજવૈદ્યને બોલાવવામાં આવ્યો. નાગભાની સ્થિતિ રાજવૈદ્યે જોઈ અને એના મોઢા પર નિરાશાનું વાતાવરણ સાફસાફ દેખાયું. રાજવૈદ્યની મુખમુદ્રા જોતાં હંસા સમજી ગઈ અને આતુરતાથી પુછવા લાગી :

“વૈદ્યરાજ, કેમ લાગે છે ?”

“એન, ધીરજ રાખો.”

હંસા સમજતી હતી કે રાજવૈદ્ય ધીરજ આપે છે; પણ એની ધીરજમાં નિરાશા બરાબર દેખાય છે.

લગભગ ત્રણ દિવસ સુધી નાગભા અવાક રહ્યો. ત્રીજે દિવસે એને જરા શુદ્ધિ આવી; હંસા અને સુરેખામાં નવો જીવ આવ્યો.

નાગલાએ આખો ખોલી આમ તેમ જોયું. હંસા તરફ નજર નાખી સુરખાને જોઈ અને નખળાધાર્યા અવાજે કહ્યું:

“હંસા, શું તમે વિજયી થયાં?”

“આપણી લાજ રહી છે.”

“શી રીતે?”

“આપ સાજા થાવ પછી વાત.”

નાગલા સમજ્યો કે મારા ધાયલ થવાથી સુલેહ થઈ હશે, અથવા લગવતસિંહે વીરમહેવને ખંડણી આપવાનું કણ્ડી મારું જીવન માંગી લીધું હશે. આમ વિચાર આવવાથી નાગલાને આઘાત થયો અને આંખ ભરાઈ ગઈ. તે ખોલ્યો:

“લાઈએ અધર્મથી ધા કર્યો ન હોત તો આવું પરિણામ ન આવત. હું તદ્વારનું પાણી બરાબર બતાવી આપત અને...અને...”

નાગલા ફરી મૂર્ચિત થયો અને આખો દિવસ એમ જ રહ્યો.

ખીજે દિવસે નાગલાની પ્રકૃતિ વધારે સારી હતી. તે હંસાને પુછવા લાગ્યો:

“હંસા, આપણી લાજ કેવી રીતે રહી?”

હંસા જરા શરમાણી પણ નાગલાની સ્થિતિ ફરી બગડી ન જાય એટલા માટે ખોલી:

“લાજ રાખી આપની દાસીની તદ્વારે.”

“કાણે તે?”

“મેં નહિ, પણ ગુરજના શિક્ષણે.”

“વીરમહેવ ક્યાં છે?”

“કુદર્મા.”

“અને મારો ભાષ?”

“એ પણ એની સાથેજ છે.”

“નાગલાને આથી અતિશય આનંદ થયો. હંસાના પરાક્રમથી તેને બહુ હર્ષ થયો અને તેના શરીરમાં નવું બળ આવવા લાગ્યું. લગભગ એક માસમાં તો ઠીક ઠીક સારો થઇ ગયો. એ અરસામાં હંસા અને ભગવતસિંહના લશ્કરે મળી વીરમહેવના રાજને ખાલસા કરી લીધું. વીરમહેવના રાજ પર પોતાની સત્તા જમાવી દીધી અને હવે માત્ર વીરમહેવનો તથા જલ્દીમસિંહનો ન્યાય જ બાકી રહ્યો.

એ માસ પછી નાગલા બરાબર સાજો થઇ ગયો. સાજો થયા પછી ભગવતસિંહે દરબાર ભર્યો.

આજનો દરબાર વીરમહેવ અને જલ્દીમસિંહને દંડ દેવા માટે હતો. એટલા માટે એ બેકે અપરાધીને ત્યાં હાજર કરવામાં આવ્યા હતા. નાગલા મહારાજની જમણી બાજુએ બેઠો હતો. બાજુમાં માતા પણ બેઠી હતી.

ભગવતસિંહે જલ્દીમસિંહને પુછ્યું: “બોલો, તમારો શો બચાવ છે?”

“હું બચાવ કરવા નથી આવ્યો.”

“એ હું જાણું છું, પણ તમે એક રીતે રાજના સંબંધી છો. નાગસિંહ મારો જમાઇ છે. તમે એના ભાષ છો, એટલે જો તમારે દયા બેઝતી હોય તો નાગલાના ચરણમાં શીશ નમાવો.”

જલ્દીમસિંહ આખો ફાડીને બોલ્યો:

“ઝીની સહાયતાથી વિજય મેળવનારને હું નમું એ શું બનવા-
ભોગ છે?”

નાગભાથી હવે ન રહેવાયું. તે કહેવા લાગ્યો:

“કદાચ તું મને શીશ નમાવવા આવે તો એમાં પણ હું મને લાંછન સમજું છું, કારણ કે તું વિશ્વાસપાતી છે, પાછળથી ધા કરનારો છે; એટલું જ નહિ પણ એક સીને જીતવાની પણ તારામાં શક્તિ નથી.”

નાગભાનાં વચન પૂરાં થતાં જલ્પીમસિંહ નાગભા પર કુદ્યો. ભગવત-સિંહે તરતજ આજ્ઞા કરી કે: “જાવ એને લઇ જાવ અને ચંડાળના હાથે એનો શિરચ્છેદ કરાવો.”

નાગભાની માતા આ સંજ્ઞો ન સાંભળી શકી. તેણે વિનંતિ કરીને જલ્પીમસિંહના પ્રાણુની માગણી કરી.

નાગભાની માતાનાં વચનો પર જલ્પીમસિંહ છુટ્યો.

હવે વીરમદેવની વારી આવી. વીરમદેવ સામે આવતાં હંસાએ અદૃહાસ્યથી કહ્યું:

“કહો, હવે તમારી શી ઇચ્છા છે? મારી સાથે લગ્ન કરવા છે?”

“વીરમદેવ નીચું જોઇ રહ્યો, બોલ્યો નહિ. સુરખાએ લાજની આ સ્થિતિ જોઇ અને હંસા પાસે આવીને બોલી:

“બેન, હવે હદ થાય છે!”

“ન્યાયમાં હદ જોવાતી નથી.”

“ન્યાય અને દયા બેઉ સાથે હોવા જોઇએ. મારા ઉપકારનો બદલો આપવા આપ બંધાયાં છો. ઉપકારનો બદલો આપવો જ હોય તો મારા લાજને આપો. એ જોવો મારો લાજ છે એવો જ તમારો છે. એ બેન કહીને ફરી ગયો છે; શું તમે લાજ કહીને ફરી જશો?”

હંસા હારી ગઇ અને વીરમદેવ છુટો થયો.

મહારાજ ભગવતસિંહે નાગલાનો રાજ્યાભિષેક કરવા દરબાર ભર્યો. નાગલાએ રાજસિંહાસન પર બેસવા પહેલાં પોતાની લાભીને બોલાવી. નાગલાના રાજ્યાભિષેકના ઉત્સવથી આખું નગર ગાજી રહ્યું. શુભ ચોધડીયાનો સમય થતાં નાગલાને રાજતિલક કરવામાં આવ્યું. નાગલાએ રાજસિંહાસન પર જગા લીધી. નાગલા લાભીને મેણું મારતો બોલ્યો: “ જુઓ, લાભી, તદ્વારતું પાણી આવું કાર્ય કરે છે. વીરની વીરહાક આમ રાજ મેળવી આપે છે.”

મેણુનો માર લાભીથી સહન ન થયો, નાગલાની લાભીએ કટાક્ષમાં ઉત્તર આપ્યો:

“ દીવરજી, ગર્વ ન કરો. રાજકન્યાની તદ્વારે રાજ અપાવ્યું છે. ખરી વીરહાક કોની છે? વીરપુરુષની કે વીરનારીની?”

નાગલા વિચારમાં પડ્યો, ઉત્તર ન આપી શક્યો.

સમાપ્ત

સેતરંજીઓ,

નાની માટી ફરેક
સાઈઝની
સેંકડો વેચાઈઝ

આગ્રા, પંજાબ, સેલમ, મદ્રાસ તથા મુંબઈના અમારા
પોતાના કારખાનાઓમાં બનેલી, મન હરી લે તેવી, અપ-
ટુ-ડેટ સ્ટાઇલોની અને સરસમાં સરસ વર્કમેનશીપની સુંદર
ગાલીચા બાતની સેતરંજીઓ એ અમારી સ્પેશીઆલીટી છે.

ઇબ્રાહીમજી પીરભાઈ એન્ડ સન્સ,

સેતરંજીના જનર વેપારી.

ટે-૦-૧૪૪, લખમીદાસ મારકેટ, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨.

ખુશ ખબર

જરીપુરાણા મકાનો તદ્દન નવાં

મકાનોવાળાઓ, અંગલાવાળાઓ અને કમીશનથી લાડા ઉધરાવનાંઓરાને ખુશ ખબર આપીએ છીએ કે ગમે તેવા જરીપુરાણા મકાનોને રીપેર કરી, ચુનો તેમજ રંગરોગાન લગાડી તદ્દન નવા જેવા બનાવી આપવાની અમે ગેરંટી આપીએ છીએ.

અમોને માત્ર એક પોસ્ટ કાર્ડ નીચેના શીરનામે લખવાથી આપને ઘેર બેઠાં મળી જમશું. એક વખત દ્રાયલ આપી ખાત્રી કરી જોવા આમ્રહ છે.

કે. વીઠલદાસ
એન્ડ કું.

દુકાન નં. ૧૫૬, મોટી મસજીદની બાજુમાં,
મદનપુરા, રીપન રોડ, મુંબઈ.

ગ્રાહકોને લેલસેલ વગરનો ચોક્કસ માલ આપવો

જામણી પ્રેસિ હોમલેટ મોલ

અમારે ત્યાંથી પ્રખ્યાત ડબલ ચાવી છાપના દરેક જાતના રંગ તેલ તેમજ છટાલીયન લંગર છાપની પીલી માટી કિશ્ન-યત લાવે મળશે.

નકલી માલથી સાવચેત રહેશો.

હાથી છાપ બેલ તેલ, ટરપેનટાઇન ગ્રાઇ કલર, બાસ બોનસ પાઉડર વિગેરે મોટા જથ્થામાં આયાત કરનાર અને જથ્થાબંધ તથા છુટક વેચનાર;

કરીમભાઇ નયુભાઇ રંગવાલાની કું.

૨૬૭, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ, રંગ બજાર મુંબઈનં ૨.

Tee- Add. "Double key" Bombay

અમારી હાઈવેરની દુકાન:

મહમદ હુસેનનની કું.

૬: જંજીર સ્ટ્રીટ, બોખાબજાર, મુંબઈ.

દુન્યા હેર ઓઇલ

તમારા માથાના વાળ ખરી
જતા હોય, માથામાં કોઈ
પણ પ્રકારના દર્દથી
દુઃખાવો થતો હોય તો

દુન્યા હેર ઓઇલ

જરૂરજ વાપરો.
સુગંધીમાં એની જોડી જડવી
મુશ્કીલ છે.

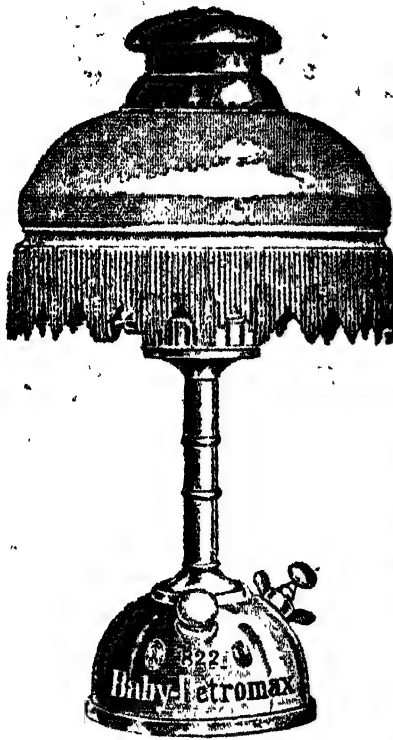

મળવાનું ઠેકાણું.—

ઈ. એસ.
પાટણવાલા,

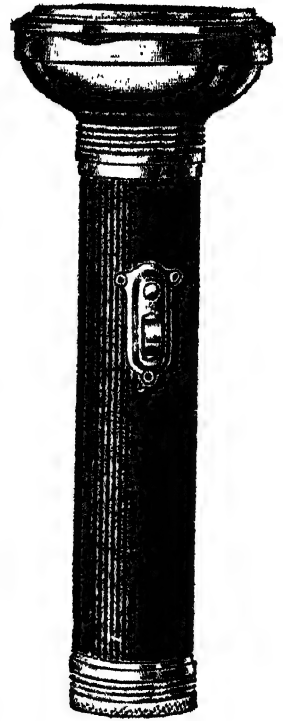
૨૩૯, અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

ધી ઈંગ્લીશ લેમ્પ વેર માર્ટ

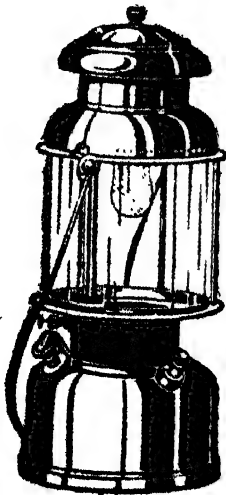

કાષ્ટ પણ જાતનો
લેમ્પવેરને લગતો
સામાન ખરીદ કરતા
પહેલાં અમારી દુકા-
નની મુલાકાત લેવા
ચુકશો નહીં.

અમારે ત્યાં પેટ્રો-
મેક્ષ પોલારે લેમ્પ
દરેક જાતના નામાં-
કીત મેકરના લેનર્ન,
મેન્ટલો પોકીટ લેમ્પ,
બેટરી, બલ્બ, કુલ,
તેમજ દરેક જાતના
સ્ટોવ, બલો લેમ્પ, વી-

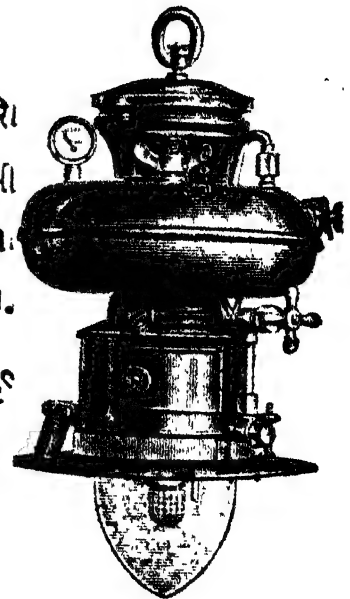

ગરે મોટા જથ્થામાં મલી શકશે.

બહારગામના ઝોડરો
ઉપર પુરતું ધ્યાન આપી
માલ વી. પી. થી મોકલવામાં
આવે છે. કટલગ ફ્રી મંગાવો.

ધી ઈંગ્લીશ લેમ્પવેર માર્ટ
• ૩, કાઠારી બીલ્ડીંગ,
પાયધુની, મુંમઇ નં. ૩.

ધનામ

ધડીઆળો

ધનામ

દંદુ વિનાશક મલમ (દાદરની દવા)

દાદર, ખરજી, ખસ, ગુમડા ઉપર આ મલમ આજ ૧૫ વર્ષથી અકસીર માલમ પડ્યો છે તે પછી એક વાર લગાડવાથીજ ગમે તેવી હડીલી દાદર હોય, ચોક્કસ ફાયદો થાય છે. બલતરા થતી નથી, ખરાબ વાસ પછી આવતા નથી, માટે અવશ્ય વાપરી ખાત્રી કરી લવી.

કીમત ડબાના આના ૪. ૧૨ ડબી લેનારને ટાઇમપીસ, ૨૪ લેનારને રાસ્કોપ ધડીઆળ, ૩૬ લેનારને રીસ્ટ વાય. ધનામ ન લેવાથી ૩, ૧૧૧ માં ડઝન, ગ્રોસ (૧૨ ડઝનના ૩,) ૧૮ દરેકનું દિલ પીગળે ૧-કારણ ૩. ૪૧૧ માં બેવડો મોજ ધરમાટેબલ ઉપર રાખવા માટે 'જરમન બી' ટાઇમ-પીસ મફત મેળવો. મળવામાં રાખવા માટેનું ફ્રેન્સી પોષ્ટ ઉપર લીવર વોચ મુવમેન્ટવાળું ધડીઆળ ૧ રૂ. ૪૧૧ માં ખરી-દનારને જણાવેલ બી ટાઇમપીસ મફત આપવામાં આવે છે.

કોંગ જોજ કોરેનેશન કું. મુંબઈ નં. ૪.

ગુજરાતી ભાષામાં દરેક વેપારીઆને ઉપયોગી પુસ્તક

ઈન્કમેટેક્સ અને સુપરટેક્સ

પાના ૪૦૦ ઉપર. પાકું કાપડી પુઠું. ૮. ખ. સાથે.
કો. ૩. ૩-૧૦-૦

તા. ક.-દરેક નવા આર્ડર સાથે બ્લોટીંગ પેડ ભેટ.
આવકવેરાના કામના અઠંગ અનુભવીઓ મી. દેશામ
અને પાવરીનું બનાવેલું. આવકવેરાની બારીકાઓ અને કાયદો
સમજાવતું ગુજરાતીમાં આ એકજ પુસ્તક છે.

દરેક કામ માટે લખો:-

આર. વનમાળીદાસની કું.
બુક્સેલર્સ અને કમીશન એજન્ટસ,
૩૮૭, કાલબાદેવી, મુંબઈ. નં. ૨.

મદર, ગર્ભાશયના દરદો, સુવારોગ માટેજ.

મદર વિનાશક

શુદ્ધ વસ્ત્રપતિની દવા. ૨૭૨૮૨૬ નં. ૩૧૦.

આ દવાના સેવનથી દરદી બહેનો રોગ મુક્ત થઈ છે અને બાળકોની માતા થવાને લાગ્યશાળી બની છે.

આ દવાથી ધાતુનું વહેવું, લોહીથી, અશક્તિ, શરીરનું તવાઈ જવું, છોડ, કસુવાવડ, અટકાવ વખતે થતો પેદુ કમ્મરનો દુઃખાવો, હાથે પગે કળતર, વિ. દર્દોને જડમૂળથી નાબુદ કરી રૂપને સાદું અને નિયમીત બનાવે છે.

મદર વિનાશક દવાના સેવનથી ખસેલું કમળ ઠેકાણે આવે છે. જીર્ણિજ્વર હિસ્ટીરીઆ, રતવા અને ગર્ભાશયના હઠીલાદર્દો મટે છે અને ગર્ભાશયને સુધારી ગર્ભધારણ કરવા યોગ્ય બનાવે છે.

પ્રાકસ ૧ ની કાં. રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૬-૦.

“ વિલાસ ગુટિકા ”

શક્તિની અકસીર દવા.

આ ગોળી નીચે જણાવેલા દર્દોને મટાડી અજબ શક્તિ આપે છે.

જેઓને રાતના શાંત નિદ્રા ન આવતી હોય, પગે કે કમ્મરમાં કળતર જણાવતું હોય, સ્મરણ શક્તિ મંદ પડી ગઈ હોય, પેસાબમાં કે સ્વપ્નામાં ધાતુ જતી હોય, બાંધકાપ અને અજીર્ણથી પીડાતા હોય, આવા દરદીઓને આજેજ એક વિલાસ ગુટિકાની બાટલી મંગાવી જરૂર ઉપયોગ કરવા ભલામણ છે.

આ ગોળીઓ લોહીને શુદ્ધ કરે છે અને તેનો વધારો કરી શરીરમાં અજબ શક્તિ આપે છે, અને પાચન શક્તિ સંતેજ કરે છે.

૫૦ ગોળીની ૧ બાટલીની કી. રૂ. ૧-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ ૬-૦

મેનેજર:-મદર વિનાશક ઓફીસ, ખંભાત. (૧૬૬) જી. ખેડા.

વીસમી સદીની અન્યથા અમુલ્ય વસ્તુઓ

આત્મરક્ષણનું અમુલ્ય હથિયાર.

એર-રાહફલ હવાઈ બંદુક.

લાયસન્સ, પરવાનાની જરૂર નથી. નાનું
ખાળક પણ સ્થેલાઈથી ફેડી શકે છે. માણસ
યા પશુ પક્ષીને લાગતાંજ ધાયલ થાય છે.
ગોળા ૧૦૦ ગજ છેડે ગય છે.

ક્રીમન.

A	એક ગાળી ભરી એક ફાંડી શકાય તેવીના	...	૩.	૫
B	૩૫૦ ગાળી એકી સાથે ભરી એક પછી એક ફાંડી શકાય તેવીના		૩.	૮
C	૫૦૦૦ " " " " " " " "		૩.	૧૨
D	૧૦૦૦૦ " " " " " " " "		૩.	૧૫

દરેક બંદુક સાથે ૨૦૦ ગોળા મફત. વધુ ૨૦૦ ગોળાનો રૂ. ૧,
પોસ્ટેજ પેકીંગ રૂ. ૧ વધુ.

ફેદડીંગ-ગ્રામોફોનસ.

આ આમોદોનની ખાસ ખુબી એ છે કે તેના ફરેક ભાગો જુદા થઈ નાની પેટીમાં પેક થઈ શકે છે. મુસાફરીમાં પણ સાથે લઈ જવાને સુગમ પડે છે. અવાજ મોટા આમોદોનની માફક સ્પષ્ટ આવે છે.

ક્રીમન	A નાની સાઈઝ	રૂ. ૮.	પોસ્ટેજ	રૂ. ૧૧	વધારે.
	B જરા મોટી સાઈઝ	રૂ. ૨૦.	"	રૂ. ૨	"
	C એકદમ મોટી સાઈઝ	રૂ. ૩૫	"	રૂ. ૨	"

દરેક આમેફોનની સાથે બે બાળુ ગાયનવાલી ઓક રેકર્ડ. પીન ડબ્બી વી. મફત મોકલવામાં આવે છે. છુટક રેકર્ડ બે બાળુ ગાયનો વાળા A મશીન પર ચાલે તેવીના દરેકનો રૂ. ૧) B. C. મશીન પર ચાલે તેવીના રૂ. ૨૫. દરેકના ૨૦૦ પીનની ડબ્બીના આના ૮.

તા. ક:—કોષપથ ઓર્ડર સાથે રૂ. ૨, એડવાન્સ મોકલવા પડશે.
તે શીવાય વી. પી. રવાના થશે નહીં.

ધી નેશનલ સ્ટોર્સ, નં. ૩૦૫, ભુલેશ્વર, મુંબઈ નં. ૨.

પ્રભુરામ અનંત ઔષધાલય.

અસરકારક ને ઉત્તમ દેશી દવાઓનો મોટો સંગ્રહ જેને માટે મુંબઈ, પુના, અમદાવાદ, રાજકોટ વિગેરે પ્રદર્શનોમાંથી સોનાના ચાંદ અને સર્ટીફિકેટો મળેલો છે.

સ્થાનક

દુખતા અર્શીમાટે ઉત્તમ ઉપાય. ગમે તેવું લોહી પડતું હોય પણ આ દવા ત્રણ વખત લેવાથી તે બંધ પડે છે. કાં. ૧ ઔ. બા. રૂ. ૧

અંગ્રત

ક્ષય, ઉધરસ, ઝીણો તાવ નબળાઈ, કબજિયાત ઉપર ઉત્તમ ઉપાય. રોગી તથા નિરોગી બન્ને માટે પુષ્ટિકારક ખોરાક કિ. ૩બી ૧ના રૂ. ૨

કનક

ક્ષય, ઉધરસ, દમ, નબળાઈ વિગેરે માટે અસરકારક શુદ્ધ સોનાની બનાવટની દવા, કિંમત ૧ ઔ. રૂ. ૫; ૦૧ ઔ. રૂ. ૩, ૭; ૦૧ ઔ. રૂ. ૨

પ્રવાસ પેટી

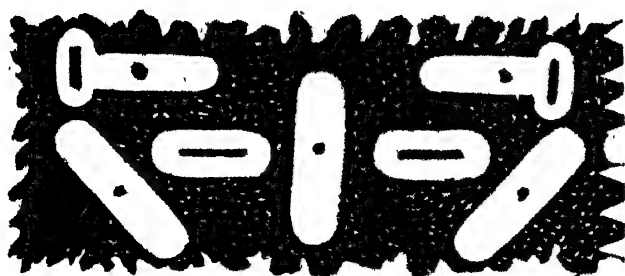
મુસાફરી માટે અસરકારક અને નિર્દોષ આયુર્વેદનો સંગ્રહ મજબુત લાકડાની પેટી. કાં. રૂ. ૨૫

પત્રવ્યવહાર: મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર,

પ્રભુરામ અનંત ફાર્મસી

કેથીલ સ્ટ્રીટ, ભુલેશ્વર, મુંબઈ. ૨

સીલવરી કલ્પી પ્સ

ગ્રાહકોનો સંતોષ એજ અમારી કમાઈ છે.

તમારી ઇલેક્ટ્રીક લેડ કવર વાયરની શ્રીટીંગની સલામતી ચકાતા હો તો સીલવરી કલ્પી પ્સ વાપરો. સીલવરી કલ્પી પ્સ વાપરવાથી ઇલેક્ટ્રીક શ્રીટીંગને નુકસાન થતું નથી.

સીલવરી કલ્પી પ્સ

બોક્સમાંજ મળે છે.

દરેક ઇલેક્ટ્રીકના જાણીતા વેપારીને ત્યાં મળશે.

ધી સીલવરી કલ્પી પ મેન્યુ ફેક્ટરીંગ કું.

૯૪ જામલી મોહલ્લા.

મુંબઈ.

શ્રીમાતા માથાની સુંદરતા તે ઉત્તમ કાળા વાળ છે
અને એ સુંદરતા મેળવવા માટે.

પુષ્પમાલા હેર ઓઈલ

અત્યુત્તમ ઉપાય છે. એ સુવાસીક અને મધુર તેલ તમારા
માથાના ખરી પડતા વાળની રક્ષા કરે છે. એ તેલ શુદ્ધ
વનસ્પતિમાંથી બનાવેલું હોવાથી તે વાળને વધારવામાં અને
કાળા ભગ્નર જેવા ચળકતા અને શુભાયમ કરવામાં બીન-
હરીફ છે. એ તેલ વાપરવાથી કાષ્ટ પણ જાતનું વાળને
તુકજ્ઞાન થતું નથી.

એક વખત વાપરી ખાતરી કરો

પછી હમેશા એજ તેલ વાપરવા લલચાશો.

કીંમત. બાટલી ૧ ની રૂા. ૧-૮-૦

મોહનલાલની કંપની.

ભાજપાલા લેન.

મુંબઈ નં.૩.

હાડેન્સા.

ડબલ ટ્યુબ.

હાડેન્સા.

ડબલ ટ્યુબ.

જર્મનીના સાયંટીસ્ટોએ શોધી કાઢેલી આ દવા મસા જડમૂળથી નામુદ કરે છે. જર્મનીના લસ્કરી ખાતામાં તથા હોસ્પીટલોમાં ચસા ઉપર હાડેન્સાજ વપરાય છે. હાડેન્સા એટલી અકસીર દવા છે કે દુનીયાનાં સખળા દેશોમાં તેની લાખો ટ્યુબો વપરાય છે. તે એક એવી દવા છે કે જેની સાથે પીવા કે ખાવાની બીજી કશી દવાની જરૂર પડતી નથી. મોટી ડબલ ટ્યુબની હાતમાં ઘટાડેલી કીંમત રૂ. ૧-૮ હીંદુસ્તાન, બરમા અને સીલોન ખાતેના એકલા એજન્ટ:

એ. એમ. ઠક્કર, ન. ૬

ફીદા બીલ્ડીંગ. પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

વૈધ, ડોક્ટર

હકીમની મદદ સીવાય
હજારો દરદી સારાં કરી શકાય છે.

ગુપ્તાની

અમી-કુપી

ફક્ત એક જ બાટલી પાસે રાખવાથી સ્ત્રીક્રમ "વા" (પવન) સંધીવા, લકવા, સ્ત્રી, હાડકાંની કળતર, માથાનો દુખાવો, આદાચીક્ષી, દમ, હાંફાણ, ખાંસી, સંઘાણી, ઝાડો, કોલેરા, આંકડી, ચુંક, ઉઘાંટીયું, કળખમ, હિસ્ટીરીયા, શુળ, અજીર્ણ, દાંત કે દાંડનું કળતર, વીંછીનો ડંખ વિગેરે અનેક દર્દો ઉપર પૃથ્વીનું અમૃત છે. શ્રીમતો આ દવા ધર્મદા આપવા માટે હરહંમેશ મોટા જથ્થામાં મંગાવી રાખે છે. અમુલ્ય જીંદગીના રક્ષણ માટે તથા સ્ત્રી સ્ત્રીનાં બાળીજા ઉપયોગી છે. તમારી અમી-કુપી ઉત્તમતા માટે પ્રદર્શનોમાંથી સર્ટીફિકેટ મેળવે છે. ક્રીમત શીશી ૧ નો રા. ૧૫, ત્રણ શીશીના રા. ૪૫ પોસ્ટેજ અલગ.

સોલ એજન્ટ:-સી. સી. ગુપ્તા એન્ડ કંપની,

સુ. પા. નડીઆદ. (ગુજરાત)

દરેક સ્ત્રીએને વાંચવા હાથક

અમીના

તૈઆર છે ! બીજી સચિત્ર આવૃત્તિ તૈઆર છે !

સંસારના સુખદુઃખો, માનવજીવનની ચઢતી પડતી, જીંદગીના તડકા છાંયડાના અનુભવોનું આબેહુથ ચિત્ર આપતી આ નવલકથાની પહેલી આવૃત્તિ ખપી ગઈ છે અને આ બીજી આવૃત્તિ બહાર પાડવાની જરૂર પડી છે, એજ આ નવલકથા કેટલી રસિક અને કેટલી લોકપ્રિય થઈ પડી છે તેનો સચોટ પુરાવો છે.

લાઇ “શયદા” ની કસાએલી કલમની ઇસ્લામી સંસારની આ નવલકથા એક વખત વાંચવા હાથમાં લીધી કે પછી તમે તેને પડતી મૂકી શકશોજ નહિં. આવાં પાકા પુઠાંના, સચિત્ર અને લગભગ ૫૦૦ પાનાના દળદાર પુસ્તકનું

મુદ્રય માત્ર રૂ. ૩-૮-૦.

માટે આજેજ મંગાવો :

બે ઘડી મોજ બુક સ્ટોલ,
એમ. પી. બારીઆ બીલ્ડીંગ, પાયધુની, મુંબઈ.

નકલી નામથી સાવચેત.

આમૃતચિંદુ

રજીસ્ટર્ડ/૧-૮૪૧-૧૦

અજીર્ણુ, ખાદી, ઝાડો, મરડો, ઉલટી, ચુક, સુળ, સળેખમ, કાલેરો શરદી, હાડકાનું કળતર, માથાનો દુખાવો, દાંતમાં પીડા, સંધીવા, વીંછીનો ડંખ, વગેરે અનેક રોગો પર ચમત્કારી દવા છે. કીંમત રૂ. ૧૦. વી. પી. થી રૂ. ૧૦=, ૩ શીશીના વી. પી. થી રૂ. ૪=.

દરેક ગામમાં એજન્ટની જરૂર છે.

દરેક દવાયાળા વેચે છે.

વેપારીઓએ ડઝન અને ઓસના ભાવ માટે પત્ર બ્યવહાર કરવો.

ફટલોગ મફત.

લખો:—

અમૃતચિંદુ ઓફિસ.

સુ. પો. નડીઆદ,
(ગુજરાત.)

સ્નેહીઓને ભેટ !

શું આપશો ? ક્યાંથી ખરીદશો ?

લેવા અને ભેટ કંઈ, આપ અહિં પધારશો;
જુની અને પ્રખ્યાત, સુંદર “ શોપ ” ના ભૂલી જશો.
હાર, કાલર, પ્રેશ લેટો, અંગડીઓ રળીઆમણી;
પેન્ટ અને જુટી મહીં, મોહક ડીઝાઇનો છે ઘણી.
લેટેસ્ટ ફેશનના સુશોભિત, દાગીના નજરે પડે;
પોલીશમય નોવેલ્ટીઝો, રવિકિરણની સ્પર્ધા કરે.
નાજુક નવીન નોવેલ્ટીઝો, નિહાળવા ના ચુકશો;
શખ-મેમણ સ્ટ્રીટ છે, એડ્રેસ નોંધી રાખશો.

જુના અને જાણીતા,

સોની નાજભાઈ કાનાભાઈ

એન્ડ પ્રધર્સ.

ચાંદીના દાગીનાની દુકાન
સુતાર ચાલ, પોતાની બીટ્ડીગમાં,

શખ મેમન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ

